

Вісник

Дніпропетровського
університету

Науковий журнал

№ 11

Том 22

2014

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (голова редакційної ради); старш. наук. співроб., проф. **В. І. Карпюк** (заст. голови); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгалюк**; чл.-кор. НАПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. НАПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**; д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко**; д-р екон. наук, проф. **Н. І. Дучинська**; д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова**; ректор Європейської школи управління проф. **Вятр Ежи Йозеф** (Польща); д-р фіз.-мат. наук, проф. **Ю. Мельников** (США)

Серія: МОВОЗНАВСТВО

Випуск 20 (1)

Дніпропетровськ

Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара

*Друкується за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
(протокол № 6 від 19 грудня 2013 року)*

Р е ц е н з е н т и:

д-р філол. наук, проф. В. І. Ліпіна
д-р філол. наук, проф. Т. В. Філат

Розглянуто актуальні проблеми сучасного мовознавства на широкому матеріалі української, російської та інших слов'янських і західноєвропейських мов. Різномасштабний аналіз мовних явищ та одиниць виконано в синхронії та історичній перспективі.

Для наукових працівників, спеціалістів-філологів, аспірантів і студентів філологічних факультетів, а також для широкого кола читачів, які цікавляться проблемами сучасного мовознавства.

Рассмотрены актуальные проблемы современного языкознания на широком материале украинского, русского и других славянских и западноевропейских языков. Разноаспектный анализ языковых явлений выполнен в синхронии и исторической перспективе.

Для научных работников, специалистов-филологов, аспирантов и студентов филологических факультетов, а также широкого круга читателей, интересующихся проблемами современного языкознания.

Topical problems of contemporary linguistics based on phonetics, grammar and semantics of Ukrainian, Russian and other Slavonic and West European languages are regarded. A multi-sided analysis of language phenomena is performed synchronically and diachronically.

The papers are interesting for scientists, specialists in philology, post-graduate students and students of philological faculties, as well as for a wide range of readers who are interested in the problems of modern linguistics.

Підготовлено до друку редакційно-видавничим відділом

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я:

д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко** (відп. ред.), д-р філол. наук, проф. **О. І. Панченко** (замісник відп. ред.), д-р філол. наук, проф. **О. Й. Голованова** (РФ), д-р філол. наук, проф. **І. І. Меньшиков**, д-р філол. наук, проф. **Н. В. Підмогильна**, д-р філол. наук, доц. **І. С. Попова**, д-р філол. наук, проф. **А. М. Поповський**, д-р філол. наук, проф. **А. М. Приходько**, д-р філол. наук, проф. **Т. В. Сіماشко** (РФ), д-р філол. наук, проф. **Ю. О. Шепель**, д-р гуманіт. наук, проф. **Людмила Шипелевич** (Польща), канд. філол. наук, доц. **І. І. Турута** (відп. за вип.).

УДК 811.111'373

A. I. Anisimova

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

LEXICAL AND SEMANTIC STRUCTURE OF THE CONCEPT *MULTILINGUALISM* IN MODERN ENGLISH

The article deals with *multilingualism* – a phenomenon which is currently acquiring its importance in our modern world. *MULTILINGUALISM* is analysed as a concept, from the standpoint of cognitive linguistics. The aim of the article is to analyse the verbal representation of the concept *MULTILINGUALISM* on the basis of the English-language sources, which will allow us to define the complex of linguistic means verbalizing the concept and to single out the cognitive features which compile the concept under investigation. The objectives of the article consist in identifying the scope of dictionary definitions of the lexical unit *multilingualism* in the modern English language, analyzing the semantic structure of the definitions of *multilingualism* as a general notion, extracting the key lexical units from the definitions in order to form the lexical and semantic field of the concept *MULTILINGUALISM* in modern English. In our research we rely on the concept field model, which can be revealed by analyzing linguistic means of its representation. The lexical and semantic structure of the concept *MULTILINGUALISM* consists of a nucleus, close periphery and far periphery. We have singled out ten lexical units which represent the close periphery of the concept *MULTILINGUALISM* and are at the same time lexical and semantic groups unifying one hundred twenty-five lexical units which compose the far periphery of the concept under analysis in the modern English language.

Key words: cognitive linguistics, concept, lexical and semantic structure, concept field model, multilingualism.

Анісімова А. І., Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ «МУЛЬТИЛІНГВІЗМ» У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

Розглянуто семантичні особливості та ознаки лексичної одиниці *мультілінгвізм* у сучасній англійській мові, проаналізовано її основні когнітивні характеристики та виявлено лексико-семантичну структуру концепту *МУЛЬТИЛІНГВІЗМ* на прикладі польової моделі концепту.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, лексико-семантична структура, польова модель концепту, мультілінгвізм.

Анисимова А. И., Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА КОНЦЕПТА «МУЛЬТИЛИНГВИЗМ» В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

Рассмотрены семантические особенности и черты лексической единицы *мультілінгвізм* в современном английском языке, проанализированы её основные когнитивные характеристики и выявлена лексико-семантическая структура концепта *МУЛЬТИЛИНГВИЗМ* на примере полевой модели концепта.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, лексико-семантическая структура, полевая модель концепта, мультілінгвізм.

In the last decades there has been an increasing awareness of the need to speak foreign languages. That is why the presence of more than two languages in one specific geographical area is commonplace in many countries of the world. It is also a peculiar feature of the modern educational system: hardly is there an educational establishment where learners do not study at least one foreign language. This phenomenon is traditionally called *multilingualism*. Although it has become quite a topical issue in the contemporary world, the number of research studies tackling the analysis of language use and language attitudes towards multilingualism is very limited.

It is worth mentioning that language and communication are an indispensable part of our everyday lives. We use language everywhere: for exchanging information, for establishing and maintaining relationships, for structuring and coordinating social actions and for shaping our individual and social identity.

However, a language is not only a means of communication. Any language possesses three interconnected dimensions which are expressed at different levels in the process of communication. Firstly, any language is a device for exchanging information and cooperating with other people. We influence others by means of the thoughts or feelings we express. Secondly, it is a device for developing and sharing skills, ideas and values. Finally, any language is a bearer and a creator of word meanings. It is closely connected with a person's mental activity and it represents the notions, ideas and mental structures that are stored in people's minds. This is a sphere of concern of *cognitive linguistics* – a branch of linguistic science which investigates cooperation of a language and a human brain, mentality and cognitive processes of world perception. The object of study of cognitive linguistics is a *concept* – a complicated mental entity, the smallest unit of the conceptual worldview.

The aim of the present paper is to analyse the verbal representation of the concept MULTILINGUALISM on the basis of the English-language sources, which will allow us to define the complex of linguistic means verbalizing the concept and to single out the cognitive features which compile the concept under investigation.

In order to gain the aim of the research, we need to achieve several **objectives**:

1) to identify the scope of dictionary definitions of the lexical unit *multilingualism* in modern English;

2) to analyse the semantic structure of the definitions of the notion *multilingualism* offered by scientists who investigate the problem;

3) to extract the lexical units from the definitions in order to form the field of lexical units representing close periphery and far periphery of the concept MULTILINGUALISM in the modern English language;

4) to show the lexical and semantic structure of the concept MULTILINGUALISM in modern English.

As it has been mentioned above, cognitive linguistics deals with human mentality. One of the most topical problems that cognitive linguistics is concerned with is the process of conceptualization – a cognitive and semantic process of structuring knowledge and experience by means of apprehension of the received information and creation of concepts [2, p. 93].

The analysis of linguistic literature shows that there are currently four approaches to defining the notion *concept*. The linguists supporting the first approach – the *linguocultural* one (V. Karasik, G. Slyshkin) – consider the concept to be a result of clashing between a word meaning and a personal and ethnic cultural experience of a person; the researchers supporting the second approach – the *culturological* one (Yu. Stepanov, V. Teliia) – treat the concept as the main branch of culture in a person's mental world; the third, *linguistic*, approach (N. Arutiunova) is based on the thought that semantics of a linguistic sign is a means of forming the content of the concept; and the supporters of the fourth approach – the *linguocognitive* one (O. Kubriakova, I. Sternin, Z. Popova) – analyse the concept from semantic and semasiological standpoint, which causes the search of verbal representation of this mental formation.

A concept is a quantum of structured knowledge which consists of some particular components (conceptual, semantic features), i.e. those features of subjective or objective reality that are reflected in our consciousness [1, p. 24; 3, p. 53]. There are a great number of different methods which help to investigate the structure of the concept. In our research we rely on the concept field model, which can be revealed by analyzing

linguistic means of its representation. According to the papers of linguists who investigated the model [4], the lexical and semantic structure of the concept consists of a nucleus, close periphery and far periphery. The nucleus of the concept is composed by means of dictionary definitions of a lexical unit that verbalizes the concept. The close periphery consists of cognitive classificatory features of the concept; the far periphery includes the components of the lexical units referring to the close periphery [4].

The present research has been conducted in several stages. At the first stage we addressed six monolingual dictionaries of contemporary English [1–6] in order to see, how the lexical unit *multilingualism* is defined there. We have found out that the lexical unit *multilingualism* is a derived word of the adjective *multilingual*, which is defined in two ways according to the above mentioned dictionaries:

- 1) able to speak several different languages well;
- 2) written or spoken in several languages [4, p. 932].

On the basis of the presented definitions, we might state that there are two major integral semantic components that may be revealed in the lexical and semantic structure of the concept MULTILINGUALISM: ‘ability of the speaker’ and ‘means of communication’, and they belong to the nucleus of the concept as well as direct naming of the concept – the lexical unit *multilingualism*. By integral semantic component we mean a semantic feature which unifies the whole meaning and is the key one in its structure.

Thus, the nucleus of the concept MULTILINGUALISM is formed by means of three lexical units: *multilingualism*, *ability of the speaker* and *means of communication*.

At the second stage we analysed more than thirty definitions of the notion *multilingualism* offered by British [8–101; 13], American [5; 7] and European [14–16] researchers. Then we extracted the words-identifiers (lexical units) from those definitions which have direct and indirect association with the lexical unit *multilingualism* in minds of the English-speaking people. After that we united the lexical units extracted from the definitions into groups according to their integral semantic component. The integral lexical units (which we call «groups» in our research) represent the close periphery of the concept MULTILINGUALISM, and the lexical units, composing each group, form the far periphery of the named concept in modern English.

So, there are ten groups which have been identified on the basis of the factual material and form the close periphery of the concept MULTILINGUALISM in modern English. They are as follows: ‘*Multilingual Education*’; ‘*Speaker’s Competence*’; ‘*Something Having a Specific Purpose*’; ‘*Means of (Inter)cultural Communication*’; ‘*Coexistence of Several Languages in One Specific Territory*’; ‘*Something Containing Specific Components*’; ‘*Means of Internationalization in Europe*’; ‘*Something Presupposing the Existence of Lingua Franca (English)*’; ‘*A Phenomenon Caused by Specific Factors*’; ‘*Something Attracting People’s Attention*’.

The far periphery of the concept MULTILINGUALISM is represented by one hundred twenty-five lexical units. We will show these lexical units in groups.

The analysis of the factual material makes it possible for us to state that the most numerous group of lexical units forming the far periphery of the lexical and semantic structure of the concept MULTILINGUALISM in the modern English language is the one expressing the cognitive feature ‘education’. These lexical units compose the first group entitled as ‘*Multilingual Education*’. According to the papers of scholars [5; 6; 8; 9; 12; 15], who investigate the presence of a multilingual component in the curriculum of modern educational establishments, «...development of multilingual education programs aiming to promote language proficiency in more than two languages is becoming increasingly widespread...» [12, p. 87–88]. This group includes twenty-four lexical units, such as *the role of relative language status on the attitudes, motivation and multilingual competence of students*; *support language learning*; *to incorporate other lan-*

guages and other varieties of English into the classrooms and the curriculum; to create multilingual displays and signs; to compare how various languages express ideas; to produce dual-language versions of projects and assignments; to encourage students to consult adults; educational language planning; studies of grammatical aspects of bilingual speech; L2 language learning and use; L2 acquisition; adoption of L2 words and underlying concepts into the L1 and others.

The next group of lexical units forming the far periphery of the concept MULTILINGUALISM in the modern English language is the one united by the cognitive classificatory feature 'competence' [7; 15; 16] and form the group that we call '*Speaker's Competence*' (twenty-three lexical units): *multilingual and bilingual usage; fluency, balance and switching; individually multilingual citizens; experiential world of one's native language; to inhabit two different worlds at once; bicultural bilinguals; distinct conceptual representations; ability to possess a repertoire of languages and language varieties; ability to use several languages to varying degrees and for distinct purposes etc.*

As any other socially important phenomenon, multilingualism has its own mission and purpose of its existence: «...multilingualism should help to promote tolerance and a better understanding amongst Europeans, to prepare people to live in a multicultural society, to equip citizens to participate in public life, to strengthen social cohesion and solidarity, while at the same time mitigating the spread of xenophobia and parochialism among current and future generations» [10, p. 234]. The analysis of factual material [7; 10; 15; 16] showed that there are quite a lot of lexical units (fifteen) verbalising the notion of the purpose of multilingualism. These lexical units belong to the far periphery of the lexical and semantic structure of the concept under analysis and are united by the integral component '*Something Having a Specific Purpose*': *to serve as aids to cross-group understanding; to link up about common interests, needs and concerns across languages and communities; to prepare people to live in a multilingual society; to develop interculturality; to develop greater openness to new cultural experiences; to develop the complex but unique competence in social communication and others.*

The same number of lexical units (fifteen) composes the fourth group of the peripheral lexical units. These units are united by the integral component «intercultural communication» [7; 11; 15; 16] and form the group that we named '*Means of (Inter)cultural Communication*': *connection across cultural assumptions and values; complex sociolinguistic features; essential condition for intercultural communication; cultural enrichment; a person, viewed as a social agent, has proficiency, of varying degrees, in several languages and experience of several cultures etc.*

One of the most common cognitive features [6–8; 11; 16] the lexical unit *multilingualism* contains is «the presence of various languages in a given geographical area» [13, p. 14]. This very semantic component is an integral one for the fifth group of lexical units, forming the far periphery of the lexical and semantic structure of the concept MULTILINGUALISM, entitled as '*Coexistence of Several Languages in One Specific Area*' (fifteen lexical units): *minority languages; majority languages; a situation in which different languages are in contact; bilingual region; linguistic diversity; multilingual societies and so on.*

The sixth group which we entitled as '*Something Containing Specific Components*' represents essential semantic components contained within the lexical unit *multilingualism* and those phenomena which are closely connected to it [7; 9; 14]. This group contains thirteen peripheral lexical units, for example *codeswitching; codemixing; bilingualism; lingua franca etc.*

The next cognitive feature which unites lexical units of the seventh group is 'the importance of multilingualism for Europe' [10; 11; 14–16]. This group is called '*Means*

of *Internationalization in Europe*' and is verbalized by means of eight lexical units, forming the far periphery of the lexical and semantic structure of the concept MULTILINGUALISM, such as *expanding phenomenon in Europe; help to promote tolerance and a better understanding amongst Europeans; to touch the very substance of European identity; asset for Europe and a shared commitment* and so on.

Although the role of multilingualism has become essential for the contemporary world, «it is English that so often serves as a means of making connections across cultural assumptions and values which, in the absence of a common language of interaction, would otherwise be impossible» [16, p. 134–135]. This very thought lies in the semantic and cognitive core of the next group '*Something Presupposing the Existence of Lingua Franca (English)*' [10; 11; 15; 16] which is represented in modern English by six lexical units, for instance '*extraterritorial*' *lingua franca throughout Europe; a language of wider communication; common language for economic globalization; integral part of the professional lives; predominance of English as a language for learning; a medium of communication*.

There had been several factors that caused genesis of multilingualism. John Edwards, American researcher, states that it is «a powerful fact of life around the world, a circumstance arising, at the simplest level, from the need to communicate across speech communities» [7, p. 1]. The analysis of factual material [7; 11] allowed us to include three more lexical units to the far periphery of the lexical and semantic structure of the concept MULTILINGUALISM which have been united into the group entitled as '*A Phenomenon Caused by Specific Factors*': *the need to communicate across speech communities; scholarly and diplomatic interaction and exchange; great awareness of the need to speak foreign languages*.

The last group of lexical units belonging to the far periphery of the lexical and semantic structure of the concept MULTILINGUALISM is called '*Something Attracting People's Attention*' [6; 7; 11] and consists of three lexical units: *a marker of high status; establishment of attitudes towards the different languages, the speakers of these languages and the learning process itself; to communicate a positive attitude towards linguistic diversity*.

So, we have singled out ten lexical units which represent the close periphery of the concept MULTILINGUALISM and are at the same time lexical and semantic groups unifying one hundred twenty-five lexical units which compose the far periphery of the concept under analysis in the modern English language. In spite the fact that some groups are more numerous (the first group '*Multilingual Education*' contains twenty-four lexical units) and the other ones are less numerous (the last group '*Something Attracting People's Attention*' contains only three lexical units), they are all equally important for the lexical and semantic structure of the concept MULTILINGUALISM, because they are semantically and cognitively interconnected and complete each other. The lexical units composing each group verbalise various aspects of the concept MULTILINGUALISM and reflect those notions and thoughts about this multi-sided phenomenon which are stored in the minds of the English-speaking people.

Thus, we may state that the concept MULTILINGUALISM is represented in the modern English language by quite an impressive number of lexical units and has a broad and developed lexical and semantic structure. In our opinion, this very phenomenon can be explained by the fact that scientist continue to analyse the phenomenon of multilingualism from different standpoints. That is why the verbal representation of the concept MULTILINGUALISM requires further consideration.

References

1. **Болдырев Н. Н.** Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : ТГУ, 2000. – 123 с.
2. **Краткий словарь когнитивных терминов** / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина]. – М., 1997. – 245с.
3. **Маслова В. А.** Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова. – М. : Флинта ; Наука, 2004. – 296 с.
4. **Попова З. Д.** Интерпретационное поле национального концепта и методы его изучения / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Культура общения и её формирование. – Вып. 8. – Воронеж, 2001. – С. 34–56.
5. **Brisk M. E.** Bilingual Education. From Compensatory to Quality Schooling / M. E. Brisk. – New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 1998. – 206 p.
6. **Coelho E.** Adding English: a guide to teaching in multilingual classrooms / E. Coelho. – Ontario : Pippin Publishing Corporation, 2004. – 301 p.
7. **Edwards J.** Multilingualism / J. Edwards. – New York : Psychology Press, 2003. – 272 p.
8. **Halliday M.** Language and Education / M. Halliday. – London : Continuum, 2007. – 418 p.
9. **Kamwangamalu N. M.** Multilingualism and Codeswitching in Education / N. M. Kamwangamalu // Sociolinguistics and Language Education / ed. by N. H. Hornberger and S. L. McKay. – Bristol, 2010. – P. 116–143.
10. **Lasagabaster D.** The Linguistic Issue in Some European Bilingual Contexts / D. Lasagabaster, Á. Huguet // Multilingualism in European Bilingual Contexts: Language Use and Attitudes / ed. by Lasagabaster D., Huguet Á. – Clevedon, 2007. – P. 234–251.
11. **Lasagabaster D.** A Transnational Study in European Bilingual Contexts / D. Lasagabaster, Á. Huguet // Multilingualism in European Bilingual Contexts: Language Use and Attitudes / ed. by Lasagabaster D., Huguet Á. – Clevedon, 2007. – P. 1–16.
12. **Motivation and attitudes towards learning languages in multicultural classrooms** / [Bernaus, M., Masgoret, A.-M., Gardner, R.C. and Reyes, E.] // International Journal of Multilingualism. – 2004. – № 1. – P. 75–89.
13. **Multilingual Europe: Reflections on Language and Identity** / [Ed. by J. Warren and H. M. Benbow]. – Cambridge, 2008. – 191 p.
14. **Orban L.** Issues relating to interpreting and translation : Speech made at the 4th Meeting of the High Level Group on Multilingualism / L. Orban. – Brussels, 2 February 2007. – 4 p.
15. **Plurilingual Education in Europe: 50 Years of International Co-operation.** – Strasbourg, 2006. – 17 p.
16. **Seidlhofer B.** Conceptualizing ‘English’ for a multilingual Europe / B. Seidlhofer // English in Europe today Sociocultural and educational perspectives / [Ed. by A. de Houwer, A. Wilton]. – Amsterdam, 2011. – P. 133–146.

Dictionaries

1. **Cambridge Advanced Learner’s Dictionary.** – Fourth Edition. – Cambridge : Cambridge University Press, 2013.
2. **Collins Dictionary and Thesaurus of the English Language.** – Fourth Edition. – Glasgow : HarperCollins Publishers, 2011.
3. **Longman Dictionary of Contemporary English.** – Fifth Edition. – Harlow : Pearson Education, Longman, 2009.
4. **Macmillan English Dictionary for Advanced Learners.** – Oxford : Macmillan Publishers Limited, 2002.
5. **Oxford Advanced Learner’s Dictionary.** – Eighth Edition. – Oxford : Oxford University Press, 2013.
6. **The American Heritage Dictionary of the English Language.** – Fifth Edition. – Boston : Houghton Mifflin Harcourt, 2011.

Надійшла до редколегії 14.01.14

И. Н. Апоненко

ГУ «Днепропетровская медицинская академия МЗ Украины»

ОСОБЕННОСТИ НАИМЕНОВАНИЯ ПЕРСОНАЖЕЙ В ЦИКЛЕ СКАЗОК «ПОСОЛОНЬ» А. М. РЕМИЗОВА

Исследованы особенности наименований персонажей в литературной сказке начала XX века. За основу взят цикл сказок «Посолонь» А. М. Ремизова, в котором были выявлены традиционные «сказочные» имена, мифонимы, зоонимы. Писатель в сказочных текстах использует развертывание мифологических мотивов, обрядов, игр, обращается к онимическому новаторству, индивидуальному имитворчеству, ономастической игре.

Ключевые слова: имя, мифоним, зооним, наименование, сказка, ономастическая игра.

Апоненко І. М., ДЗ «Дніпропетровська медична академія МЗ України». **ОСОБЛИВОСТІ НАЙМЕНУВАНЬ ПЕРСОНАЖІВ У ЦИКЛІ КАЗОК «ПОСОЛОНЬ» О. М. РЕМІЗОВА**

Досліджено особливості найменувань персонажів у літературній казці початку XX ст. За основу взято цикл казок «Посолонь» О. М. Ремізова, у якому були виявлені традиційні «казкові» імена, міфоніми, зооніми. Встановлено, що письменник вдається також до розгортання міфологічних мотивів, обрядів, ігор та до онімічного новаторства, індивідуальної ім'ятворчості, ономастичної гри.

Ключові слова: ім'я, міфонім, зоонім, найменування, казка, ономастична гра.

Aponenko I. N., SE «Dnepropetrovsk Medical Academy, Ministry of Health Ukraine». **THE CHARACTER NAMES PECULIARITIES IN THE COLLECTION OF O. M. REMIZOV'S FAIRY TALES «POSOLON»**

The creative works by A. Remizov are a significant piece of the Russian literature of the turn of the XIX–XX cc. The collection *Posolon'* (1907) was his debut in the field of fairy tales. The works by Remizov still lack linguistic and especially onomastic scholarings. The present paper aims at specifying the peculiar features of the characters' names in the fairy tales by Remizov. Furthermore, the paper dwells on the description of the *Posolon'*'s onymic space and the investigation of its structure and the semantics of the characters' names.

The collection of the tales by Remizov is structured as a travel through the seasons, with the sun – hence the title of the collection (the year starts in spring and ends in the late winter). The author succeeded in finding the precise presentation of his tales basing on the ethnographic calendar cycle. Thus Remizov turns to various folklore sources: fairy tales, myths, bylines, proverbs and sayings, songs, games etc. which allowed the author to create a natural unity of the heterogenre texts and certainly had the great influence on the onymic space and affected the synthesis of the characters' names. Remizov tends to keeping the traditional fairy-tales names and their structure, zoonyms and zoophoric naming, uses mythonyms and agionyms, implements the real antroponymics and still is able to reflect the colloquial pronunciation.

The specific characteristics of Remizov's authentic naming's creativity are as follows: the author creates the character's names with the folklore or mythic ones as a pattern; turns to the contextual play on words of the names with easy-to-read semantics; the appellatives, i.e. names of customs, traditions, folklore games are used as proper names; onymizes the names of illnesses and toys; uses the paired names.

Key words: name, mythonym, zoonym, character names, onomastic game, fairy tale.

В русской литературе конца XIX – начала XX века происходит всплеск интереса к сказочной фантастике. В связи с этим начинается расцвет жанра литературной сказки. Создается огромное количество детской литературы (и не только сказочной), появляется много переводов, а также научно-популярной литературы для детей. Сказки создаются для детей, а сказочное ассоциируется с миром детства.

Среди литературных сказок рубежа веков выделяются оригинальные авторские сказки Алексея Ремизова, ориентированные на русские народные по жанру, сюжету и языку. Дебютом писателя стал сборник сказок «Поболонь» (1907) – самая светлая, жизнеутверждающая из его книг.

Следует признать, что книга «Поболонь» не относится к числу малоизученных произведений Ремизова. Исследователей-ремизоведов интересует автобиографический контекст произведения, его мифологические и фольклорные истоки (С. Н. Доценко [8], Ю. В. Розанов [16], О. А. Чуйкова [21]), влияние древнерусской литературы на стиль художника, поэта произведения Ремизова (И. Ф. Данилова [7], О. В. Артемьева [2]), его жанровая специфика, ритмическая организация, художественная гипнология, проблема интертекстуальности (И. Ю. Целовальников [20]) и др.

С лингвистической точки зрения произведения Ремизова изучены недостаточно. Можно выделить статью И. Ф. Даниловой, посвященную изучению имен персонажей в повести А. М. Ремизова «Что есть табак» [6, с. 293–311], а также коллективную работу В. Б. Колосовой и С. Ю. Королевой, в которой рассматривается мифология растений и затрагиваются названия фитонимов [12]. Поэтому целью данной статьи является установить особенности наименований персонажей в ремизовских сказках. Цель определила конкретные задачи: описать онимическое пространство «Поболони», изучить структуру и семантику наименований персонажей.

В цикле «Поболонь» органично взаимодействуют фольклорные, мифологические и индивидуально-авторские контексты. Именно эти контексты определяют траекторию анализа произведения и наименований персонажей в нем.

Сборник сказок выстроен А. М. Ремизовым как путешествие по временам года, по Солнцу – отсюда и название цикла «Поболонь». Начинается год весной, а заканчивается «Медвежьей колыбельной песней» – глубокой зимой. Автору удалось найти, как пишет И. Ф. Данилова, исключительно точную форму подачи своих сказок, основанных на этнографических материалах, в которых описываются архаические народные обряды: композиция здесь воспроизводит календарно-обрядовый цикл [7]. Соответственно обращается Ремизов к различным фольклорным источникам: народным сказкам, былинам, пословицам и поговоркам, загадкам, а также различным заговорам, играм, мифам.

В сказках «Поболони» представлены типичные «сказочные» наименования: *Иван-царевич*, *Иван-поп* («Купальские огни»), *Снегурушка* («Снегурушка»); мифонимы: *Водяной*, *Баба-Яга*, *Домовой*, *Кощей* («Купальские огни»), *Змей* («Змей»), *Кикимора* («Кикимора»).

Помимо введения «сказочных» наименований Ремизов использует и наиболее сказочную структуру «имя + приложение», что создает стилизацию под фольклор: *Копчушка-царевна*, *Коца-ведьма* («Ночь темная»). Так, наименование *Коца-ведьма* ассоциируется с мифологическим отрицательным героем *Коцеем Бессмертным*, образованным от нарицательного «кость», а если глубже – с «касть», сокращенного от «капость» – пакость, мерзость, скверна, нечистое [5, т. 2, с. 95]. *Копчушка* – персонаж, заимствованный автором из известной сказки братьев Гримм «Ashenputtel», хотя само имя передается Ремизовым не в классическом переводе – *Золушка* (Ashen – зола, puttel – девочка-подросток), а иносказательно, возможно от глагола «коптить».

Традиционно героями сказок являются и разнообразны животные, птицы, которые обозначаются как с помощью нарицательных (*лиса*, *волк*, *медведь*), так и посредством имен собственных.

Самой распространённой структурой наименования животных является одно имя: пёс *Фингал* («Морщинка»), собака *Шавка* («Ночь тёмная»), змея *Скоропея* («Купальские огни»), *Медведь* («Зайчик Иваныч»), *Червячок* («Зайка»). В сказке «Кошки и мышки» используется зооним в виде отчества *Котопфеевна*.

В традиционных фольклорных текстах часто наименование животного (или птицы) представлено в виде «антропонимизации» исходного апеллятива. Этот же прием находим и в сказках Ремизова. Так, апеллятив *кот* у писателя «получает» оригинальную суффиксацию по типу антропонимов: *кот* + *онай* → *Котонай* (ср.: Ермолай, Николай), *кот* + *офей* → *Котофей* (ср.: Тимофей, Дорофей).

Понимание под животным человека, то есть антропологизация, обусловило использование структурной модели «имя+отчество»: *Зайчик Иваныч*, *Зайчиха Ивановна* («Зайчик Иваныч»). Кроме того, А. М. Ремизов вводит в сказки таутонимические (тавтологические) сочетания: *Котофей Котофеич* («Корочун»), *Сворец Сворцович* («Медведюшка»). Патроним в этих сочетаниях является средством персонификации, а сами сочетания можно квалифицировать как антропоморфизирующий повтор.

Наименования животных в «Пóсолони» Ремизова представлены также в виде имени и прозвища: мыши *Алишка* – *кургузка*¹ и *Морщинка* – *долгоуска*, *Коза* – *золотые рога* («Морщинка»), *Кот* – *седоус* («Кошки и мышки»), *Петушок* – *золотой гребешок*, *Белки* – *мохнатки* («Зайка»), *Леснь* – *птица*² («Кострома»), *Вындрик* – *зверь*³ («Борода»).

Такие зоофорные имена известны человечеству с глубокой древности, ведут свое начало со времен тотемизма и фетишизма и зафиксированы фольклорными сказочными произведениями. Сравните в сказках А. Н. Афанасьева: *Ворон Воронич* («Три царства – медное, серебряное, золотое») [4, т. 1, № 130], *Котофей Иванович* («Кот и Лиса») [Там же, № 40], *Петя-петушок* («Кот, петух и лиса») [Там же, № 37] и т. п.

В «Пóсолони» представлены готовые типичные «сказочные» наименования персонажей, зоонимы и мифонимы. А. М. Ремизов вводит в сказочные тексты реальную антропонимию, отображая тем самым окружающую его действительность:

1. Одночленные собственные имена:

1.1. Имя: *Агафья*, *Дарья*, *Марья* («Зайчик Иванович»), *Пахом* («Черный петух»), *Аришка* («Куральские огни»), *Василиса* («Борода»), *Кузьма* («Троецпыленица»).

1.2. Отчество: *Власьевна* («Медведюшка» А. М. Ремизова).

2. Двучленные:

2.1. Имя + отчество, которое употребляется в народно-разговорной форме: *Иван Степаныч*, *Федор Иваныч* («Медведюшка»).

2.2. Два личных имени: *Кузьма-Демьян* («Воробьиная ночь»). В данной сказке такая форма собственного имени восходит к народным святым [14, с. 18], к святым *Косьме* и *Дамиану*, которые в народном представлении слились в один образ *Козьмы-Демьяна*, «божьего коваля».

Можно отметить тот факт, что писатель достаточно часто вводит в свои сказки агонимы, соотнося их с народными поверьями, пословицами и святыми.

¹ *Кургузка* – куцое животное (примеч. А. М. Ремизова) [15, с. 174].

² *Леснь-птица* – мифическая птица, живет в лесу, там и гнездо вьет, а если уж начинает петь, так поет без просыпу (прим. А. М. Ремизова) [Там же, с. 164].

³ *Вындрик-зверь* (зверь Индр, Индрик, Вындрик, Единорог) – мифический зверь, с одной стороны – властитель подземелья, с другой – спаситель вселенной во время великой засухи [Там же, с. 170].

Например, в сказке «Черный петух» приводится своеобразное народное объяснение лунных пятен: «На месяце все по-прежнему подымал на вилы *Каин Авеля*» [15, с. 15]. А. М. Ремизов в сказке «Борода» сравнивает святого *Илью* со славянским божеством *Громовником*: «Катил за облаками *Илья*, грохотал *Громовник* на своей колеснице, аж поджилки тряслись» [Там же, с. 20]. В этом наименовании писатель передал тот момент перехода от язычества к христианству, когда *Громовника* (или *Перуна*) просто переименовали в пророка *Илью*, сочтя, как пишет А. Асов, что «это суть христианское имя того же бога⁴» [3, с. 91].

Автор обращается в сказках к передаче особенностей определенных говоров, отражает произношение некоторых имен: «Иди к нам, бабушка, иди, пожалуйста, глянь: наша *Вольга* уже твердо на ножки встает» («Разрешение пут») [15, с. 39]. Начальное «в» в имени *Вольга* является прибавочно-придыхательным, подобно: острый – *вострый* (рус.) – *гострый* (укр.).

«Старая вещая знает, – видит веревку, шепчет заклятье, режет:

– *Пунтилей, Пунтилей*, пути распутай, чтобы *Вольге* ходить по земле, прыгать и бегать, как прыгает в поле зверье полевое, а в лесе лесное» («Вольга») [Там же, с. 24]. *Пунтилей* в речи старухи в данной сказке не что иное, как имя святого Панлеймона [Там же, с. 171].

В начале XX века А. М. Ремизов помимо русского фольклора стал осваивать творчество народов Сибири, Кавказа, Тибета, что отразилось и в сказочных произведениях писателя. Так, в сказке «Купальские огни» представлен синтез русских и восточных наименований: *Иван-царевич*, *Иван-поп*, *Аришка*, *Рагуля* и *Фаладей*, *Кудеяр-разбойник*. Если первые три примера понятны, так как являются общеупотребительными на русской почве, то наименования персонажей *Фаладей* и *Кудеяр* требуют этимологического толкования. Скорее всего, *Фаладей* восходит к *Фалалей*, который по-разному трактуется у В. И. Даля и в «Справочнике личных имен народов РСФСР» под редакцией А. В. Суперанской. В. И. Даль, объясняя этимологию, считает, что *Фала(е)лей*, *фалелюк* имеет значение «простака, простофиля, разиня...фалалей, повеса» [5, т. 4, с. 531]. В «Справочнике личных имен...» имя *Фалалей* соотносится с греч. *thalellaios* – «цветущая маслина» [17, с. 530]. Думается, что А. Ремизов был знаком со значением слова *Фалалей*, зафиксированном в «Словаре...» В. И. Даля, поскольку характеристика героя в сказке в основном соответствует толкованию Даля. Имя *Кудеяр* также по-разному трактуется в современных источниках. Так, В. С. Казаков считает, что *Кудеяр* – это мужское имя, обозначающее «кудесник Ярилы», т. е. исследователь видит в данном собственном имени славянскую основу (он пишет о Кудеяре Тишенкове, боярском сыне, изменнике, убеждавшем в 1571 году Крымского хана Девит-Гирея напасть на Москву) [10, с. 37]. В «Справочнике личных имен...» указана национальная принадлежность и происхождение имени *Кудеяр* (*Кудаяр*) – мужское алтайское, тюркское имя [17, с. 58]. Содержание «Купальских огней» А. Ремизова позволяет сделать вывод, что писатель все же написал сказку в восточном стиле; даже если он и был знаком с событиями России XVI века, то на содержании сказки это не отразилось.

В сказке «Снегурушка» впервые встречается персонаж с наименованием *Алалей*, который в дальнейшем станет одним из главных в цикле «К Морю-Океану». Наименование *Алалей* является именем самого автора – так его впервые произнесла дочь писателя Наташа – и именно в таком виде Ремизов ввел его в свои сказки.

⁴ Затем *Илью Громовержца*, совершавшего небиблейские подвиги, стали именовать не Ильей пророком, а Ильей Муромцем, более понятным русским людям [3, с. 91].

Исследуя особенности наименований персонажей «Побсолони» А. М. Ремизова, следует отметить, что они не исчерпываются поэтической реконструкцией народных сказок и мифов. Писатель оставляет за собой право индивидуального имьятворчества, будь то наименования персонажей, фантастических существ, созданные по мотивам фольклорной ономастики, или совершенно особые наименования, возникшие по воле автора [12, с. 5].

Содержание первого цикла «Побсолони» («Весна-красна») представляет собой мифологическую обработку детских игр, обрядов, сказок, отсюда и введение в сказочный контекст соответствующих наименований⁵. От того, что игры и обряды Ремизов представляет через детское восприятие, персонажи часто олицетворяются. Так, в сказке «Красочки» происходит персонификация игровых ролей (персонажи изображаются одновременно и как цветы, и как дети), поэтому в ней представлены фитофорные наименования: *Незабудка*, *Фиалка*, *Ромашка*, *Гвоздика* [15, с. 10–11].

В сказке «Калечина-малечина» (цикл «Лето красное») продолжается мотив детской игры, и уже само название игры становится наименованием персонажа: «У *Калечины* одна – деревянная нога, / у *Малечины* одна – деревянная рука, / у *Калечины-Малечины* один глаз – маленький, да удаленький» [Там же, с. 23]. Наименование *Калечина-Малечина* относится к так называемым парным словам, в которых второе слово остается связанным с исходной формой, меняется лишь первый звук, сравните: *каракули-маракули*, *фигли-мигли*, *шашлык-башилык* и т. п.

По такому же типу писатель именует следующих персонажей: *Пери* да *Мери*, *Шуды* да *Луды*, *Соломина-воромина*⁶ («Ночь темная») [Там же, с. 44], *Купена-лупена* («Борода») [Там же, с. 34].

Ремизов неоднократно обращается к книге Е. В. Аничкова «Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян» (1903–1905 годы) [1], что, конечно же, отразилось на «обрядовом» содержании сказок писателя.

Например, один из зимне-весенних обрядов – сжигание костромы – Ремизов изображает как большой детский праздник, в котором *Кострома*⁷ ожила, а имя её обрело значение и образ: «Идет она по талым болотцам, по вспаханным полям, да где-нибудь на зеленой лужайке и заляжет; ... брюшко у *Костромы* мякенькое, переливается...» («Кострома») [15, с. 13].

В сказке «Борода» привлекает внимание описание обряда крестьян-земледельцев: «Подоспели дожинки. Дожинают и вяжут последний сноп. Уж кличут на *Бороду*. ... Собрала *Борода* людей вместе, – поднялось на всю ниву веселье» [Там же, с. 33]. Очевидна связь данного отапеллятивного наименования с сельскохозяйственным культом почитания Велеса и обычая оставлять на сжатом поле «жменю колосьев Велесу (или Волосу) на *бородку*» [11, с. 225]. Обозначение последней горсти колосьев, называемых «Волосовой бородкой», известно только русским; у западных и южных славян его нет. У югославы сохранилось выражение «божья борода», но имя бога уже забыто [Там же, с. 225].

В сказке «Корочун» представлен обряд языческого почитания *Карачуна* (21 декабря), который приходится на день зимнего солнцеворота (самый короткий

⁵ Текстом-источником для первого цикла «Весна-красна» Ремизова послужил словарь П. Н. Тихонова «Брянский говор. Заметки из области русской этимологии» (1904) [19]. Как правило, в каждой из сказок писатель значительно расширяет первоисточник, к тому же вводит собственные имена, которых в нем не было.

⁶ Слова *Шуды-луды*, *Соломина-воромина* взяты из «Отчета о диалектологической поездке в Вятскую губернию» Д. К. Зеленина [9].

⁷ *Кострома* – данное наименование связано с русским «костер», «костра» и другими обозначениями коры растений [13, с. 296].

день в году) [13, с. 278]. Этимология данного наименования двояка: с одной стороны, с древнерусского «корочунъ» переводится как рождество, с другой – на белорусском языке «корочун» обозначает внезапную смерть в молодом возрасте, злой дух, сокращающий жизнь [Там же, с. 278]. В народе понятие «*карачун*» в смысле гибели, смерти используется до сих пор. Например: «пришел ему *карачун*», «жди *карачуна*», «задать *карачуна*», «хватил *карачун*».

Постепенно в народном сознании *Карачун* сблизился с *Морозом*, который сковывает стужей землю, как бы погружая ее в смертный сон. Именно такой переход и фиксируется Ремизовым в сказке: «Царствует дед *Корочун*. В белой шубе, босой, потряхивая белыми лохмами, трясая сивой бородой, *Корочун* ударяет дубиной в пень, – и звенят злющие зюзы, скребут коготками *морозы*, аж воздух трещит и ломается. Царствует дед *Корочун*» («*Корочун*») [15, с. 48].

Особыми источниками сказок Ремизова, по утверждению И. Ф. Даниловой, являются областные словари [7, с. 92]. В частности, в словаре Д. К. Зеленина встречаются нарицательные «*вытарашка*», «*шандырь-бандырь*» [9], которые писатель в своих сказках использует в качестве наименований персонажей: «И *восхихикала* лебедью алая *Вытарашка*, раскинула крылья зарей, – не угнать ее в черную печь, – знобит неугасимая горячую кровь, ретивое сердце, истомленное купальским огнем» («*Купальские огни*») [15, с. 30]; «*Шандырь-шептун* пускал по ветру *нашепты*, сторожил, отгонял от башни злых хундов» («*Ночь темная*») [Там же, с. 44]. Сам автор объясняет эти наименования в примечаниях следующим образом: *Вытарашка* – олицетворение любовной страсти, лишаящей человека рассудка [Там же, с. 169], *Шандырь-шептун* – колдун, это наименование встречается в детской считалке «*Шандырь-бандырь козу гнал, немец курицу украл*» [Там же, с. 172]. Ю. В. Розанов же считает, что в образе *Шандыря-шептуна*, пускающего по ветру «*нашепты*», можно видеть знакомство писателя с материалами А. А. Потебни, подтверждающими, что «ветер не только переносит весть..., но и сам есть молва, слух..., напраслина» [16, с. 19].

Отдельную группу наименований персонажей составляют названия болезней, которые олицетворяются в «*пóсолонных*» сказках по мифологической модели. Например: «Вышла из бора старуха *Ворогуша*⁸, пошла с костылем по полю» («*Кукушка*») [15, с. 21]; «И они чахлые и заморенные – *Коровья смерть*⁹ да *Веснянка-Подосенница*¹⁰ с сорока сестрами пробегает по селу, старухой в белом саване, кличут на голос. Много они натворили бед – съешь их волк! – то под тыном прикинется – *Подтынница*, то на дворе пристягнет – *Навозница*, то соскочит с веретена да заскочит в пряжу – *Веретенница*, то выскочит с болотной кочки – *Болотница*: им бы портить скотину, вынимать румянец из белого лица, вкладывать стрелы в спину, крючить на руках пальцы, трясяма трясти тело» («*Черный петух*») [Там же, с. 24–25]. Данные наименования имеют прозрачную семантику: *Подтынница* образовано конфискальным (или префиксально-суффиксальным) способом от слов «под тыном», *Веретенница*, *Навозница*, *Болотница* – суффиксальным от нарицательных «веретено», «навоз» и «болото» соответственно. Сам же Ремизов в примечаниях пишет: «*Подтынница*, *Навозница*, *Веретенница*, *Болотница* и др. – названия сорока сестер-лихорадок» [Там же, с. 167], не уточняя их происхождение. Наименование *Ворогуша*, скорее всего, происходит от апеллятива «ворожея» (*Ворогуша* – *ворогуха* – *ворожея*), об этом пишет и сам Ремизов [Там же, с. 165].

⁸ *Ворогуша* – одна из сестер-лихорадок (Примеч. А. М. Ремизова) [15, с. 165].

⁹ *Коровья смерть* (Черная Немочь) – у русских персонификация смерти рогатого скота [13, с. 296].

¹⁰ *Веснянка-Подосенница* – весенняя и осенняя лихорадка (Примеч. А. М. Ремизова) [15, с. 167].

Особое место занимает в «Побсолони» сказка «Зайка»: в ней появляются герои, которые перейдут в цикл-продолжение «К Морю-Океану». Это некая совсем маленькая *Зайка* и ее друг *Кот Котофеич*. Сказка – одна из лучших в сборнике. Она представляет собой поэму в прозе о раннем детстве, проходящем «как один прекрасный сон» – среди неведомых чудовищ и зверей. К этим сказочным персонажам примыкают игрушки, вербализируемые А. М. Ремизовым как визуальные источники сказочных образов: *Кучерище*, *Медведь с Мужиком*, гадкий *Зародыш*, *Лягушка-квакушка*: «С ней [Зайкой] скакала *Лягушка-квакушка* с отбитой лапкой... В окне показывался *Кучерище*, подпирал *Кучерище* скулы руками, ел Зайкины игрушки. ... И поднимался из-за угла гадкий *Зародыш*, залезал *Зародыш* в фонарик, дул в огонек. ...» [15, с. 72]; «Не успела Зайка оглянуться в лесу, попался ей *Медведь с Мужиком*: *Медведь с Мужиком* стояли на палочке, ковали железо, песни пели» («Зайка») [Там же, с. 76]. Неоценимым источником понимания сказок Ремизова становятся его примечания к тексту, из которых становятся понятно, что *Лягушка-квакушка* с отбитой лапкой – фарфоровая игрушка с отбитой лапкой; *Кучерище* – это игрушка-щелкун; *Зародыш* – такой из пузыря человек, «когда его сдуешь, распухнет, а когда воздух выйдет, то пискнув, он свернется в раскрашенную пленку»; *Медведь с Мужиком* – деревянная игрушка [Там же, с. 175].

В сказке представлен синтез наименований: антропонимы (*Епифашка*), зоофорные имена (*Котофей Котоевич*, *Коза*, *Петушок – золотой гребешок*, *Курочка-кудахточка*), мифонимы (*Баба-яга*), встречаются и придуманные автором персонажи. Например, персонаж «ветер в трубе» – наделен Ремизовым именем *Васютка*; пугает писателя Зайку и страшной старухой: «Не дай бог повернет *Буроба* в башеньку! Подымится *Буроба* вверх по лестнице, возьмет Зайку в мешок и унесет собою, да и съест. Которые дети не ложатся, *Буроба* в мешок собирает» [Там же, с. 72]. Прозвище сказочного персонажа *слепышка Листин* имеет прозрачную семантику, которая обыгрывается и раскрывается в тексте сказки: «Пройдет мимо дерева *слепышка Листин*, прошуршит *листьями*, не бойся: *Листин* не страшный, *Листин* только пугать любит» («Зайка») [Там же, с. 75].

Подводя итоги, хотелось бы еще раз подчеркнуть, что идея календарного цикла, положенная Ремизовым в основу «Побсолони», дала писателю уникальную возможность органично соединить различные по жанру произведения, что отразилось на онимическом пространстве и предопределило синтез наименований в сказках.

А. М. Ремизов традиционно сохраняет «сказочные» наименования и их структуру (*Иван-царевич*, *Снегурушка*), зоонимы и зоофорные наименования (*Зайка*, *Зайчик Иванович*), активно использует мифонимы (*Змей*, *Домовой*) и агонимы (*Егорий*, *Илья*), вводит реальную антропонию (*Дарья*, *Петька*, нянька *Власьевна*, *Пахом*), при этом достаточно часто отражая народно-разговорное произношение (*Пунтилей*, *Федор Иваныч*).

Индивидуально-авторскими чертами писателя в имятворчестве можно назвать следующие:

1. Ремизов создает наименования персонажей по типу фольклорных и мифических (*Буроба*, *Коца-ведьма*).
2. Употребляет контекстное обыгрывание наименований с прозрачной семантикой (*Листин*, *Веснянка* и др.).
3. Благодаря обрядовой основе сказок писатель возводит в ранг имен собственных апеллятивы – названия обычаев, обрядов, игр (*Борода*, *Корочун*, *Кострома*).
4. Писатель онимизирует названия болезней (*Коровья Смерть*, *Болотница* и др.), игрушек (*Кучерище*, *Зародыш*).

5. Использует парные наименования (*Калечина-Малечина, Шуды-Луды*).

Индивидуально-авторские сказки Ремизова представляют собой высокохудожественный синтез жанров со своим особым миром и онимным пространством.

С точки зрения дальнейшего изучения литературной ономастики, представляют интерес наименования персонажей и в других сказочных циклах писателя.

Библиографические ссылки

1. **Аничков Е. В.** Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян : в 2 ч. / Е. В. Аничков. – СПб. : Типография Императорской Академии наук. 1903 – ч. 1 : От обряда к песне. – 392 с.; 1905 – ч. 2 : От песни к поэзии. – 1905. – 404 с.
2. **Артемьева О. В.** Мифопоэтика прозы Алексея Ремизова: автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / О. В. Артемьева. – М., 1999. – 18 с.
3. **Асов А. И.** Родные боги славян / А. И. Асов. – М. : Изд-во ФАИР, 2011. – 416 с.
4. **Афанасьев А. Н.** Народные русские сказки: в 3 т. / А. Н. Афанасьев. – М. : Наука, 1985. – Т. 1. – 1985. – 512 с.
5. **Даль В. И.** Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей. – Т. 2. – 1955. – 780 с.; Т. 4. – 1955. – 684 с.
6. **Данилова И. Ф.** Об именах у Ремизова: Старец Гонимый и другие / И. Ф. Данилова // *Varietas et Concordia. Essays in Honor of Professor Pekka Pesonen On the Occasion of His 60th Birthday*. – Helsinki, 2007. – P. 293–311.
7. **Данилова И.** Литературная сказка А. М. Ремизова (1900–1920-годы) / И. Ф. Данилова. – Helsinki : SLAVICA HELSINGIENSIA, 2010. – 272 с.
8. **Доценко С.** Русская Ленора: литературные и фольклорные источники А. М. Ремизова / С. Доценко // *Литературный процесс и развитие мировой культуры : материалы и тезисы конф.* 30.III.–2.IV.1992. – Таллинн, 1994. – С. 65–68.
9. **Зеленин Д. К.** Отчет о диалектологической поездке в Вятскую губернию / Д. К. Зеленин // Сб. ОРЯС Имп. Академии наук. – СПб., 1904. – Т. 76. – № 2.
10. **Казаков В. С.** Именослов. Словарь славянских имен и прозвищ, с толкованием их значения и происхождения / В. С. Казаков. – Калуга : Золотая аллея, 1997. – 168 с.
11. **Кайсаров А. С.** Мифы древних славян. Велесова книга / А. С. Кайсаров, Г. А. Глинка, Б. А. Рыбаков. – Саратов : Надежда, 1993. – 320 с.
12. **Колосова В. Б.** Мифология растений в сказочных циклах А. Ремизова «Посолонь» и «К Морю-Океану» (об отношении мифопоэтического образа к фольклорному источнику) / В. Б. Колосова, С. Ю. Королева // *Миф в фольклорных традициях и культуре новейшего времени* / [отв. ред. С. Ю. Неклюдов]. – М. : РГГУ, 2009. – Вып. 57. – С. 110–128.
13. **Мифологический словарь** / [гл. ред. Е. М. Мелетинский]. – М. : Сов. энцикл., 1991. – 736 с.
14. **Петровский Н. А.** Словарь русских личных имен / Н. А. Петровский. – М. : Рус. словари; Астрель, 2000. – 480 с.
15. **Ремизов А. М.** Собрание сочинений : в 10 т. Т. 2. Докука и балагурье / А. М. Ремизов. – М. : Рус. кн., 2000. – 720 с.
16. **Розанов Ю. В.** Фольклоризм А. М. Ремизова : источники, генезис, поэтика : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Ю. В. Розанов. – Великий Новгород, 2009. – 36 с.
17. **Справочник личных имен народов РСФСР** / [под ред. А. В. Суперанской, Ю. М. Гусева]. – М. : Рус. яз., 1979. – 574 с.
18. **Тиханов П.** Брянский говор. Заметки из области русской этнологии / П. Тиханов // Сб. ОРЯС Имп. Академии наук. – СПб., 1904. – Т. 76. – № 4.
19. **Целовальников И. Ю.** Интертекстуальность прозы А. Ремизова : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / И. Ю. Целовальников. – Волгоград, 1999. – 20 с.

20. Чуйкова О. А. Мифологический аспект прозы А. М. Ремизова 1900-х – начала 1910-х гг. : автореф. дис. на соискание степени канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / О. А. Чуйкова. – М., 1997. – 18 с.

Надійшла до редколегії 03.02.14

УДК 811.134.2

О. А. Берегова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СТАТУС ЗАГАДКИ ЯК ТЕКСТОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Визначено текстову специфіку іспанської народної загадки, що досліджується шляхом поєднання структурного та комунікативно-функціонального підходів до цих текстових явищ. Іспанську народну загадку досліджено як текстову категорію з певним дизайном. Установлено рема-тематичну організацію загадок з властивою їм когезією: рема-тематичне двочленне утворення (образна частина та відгадка). Обидві частини стійкі, кодовані й наділені майже ідентичними семантичними та структурними елементами, що доводить знакову природу загадки.

Ключові слова: іспанська народна загадка, текст, рема, тема, міні-текст, макротекст.

Береговая О. А., Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **СТАТУС ЗАГАДКИ КАК ТЕКСТОВОЙ КАТЕГОРИИ**

Изучена текстовая специфика испанской народной загадки, которая исследуется путем сочетания структурного и коммуникативно-функционального подходов к этим текстовым явлениям. Испанская народная загадка исследована как текстовая категория с определенным дизайном. Установлена рема-тематическая организация загадок со свойственной им когезией: рема-тематическое двучленное образование (образная часть и отгадка). Обе части являются стойкими, кодируемыми и наделенными почти идентичными семантическими и структурными элементами, что доказывает знаковую природу загадки.

Ключевые слова: испанская народная загадка, текст, рема, тема, мини-текст, макротекст.

Beregova O. A., Oles Honchar Dnipropetrovsk national university. RIDDLE STATUS AS TEXT CATEGORY

Introduction. The research is focused on the study of text properties of Spanish folk riddle taking into account those linguistic mechanisms which form their structure and determine regularity of verbal realization of paroemia semantics.

The purpose consists in searching communicative, functional and structural features of Spanish folk riddle in light of contentious problems of enigmatic semasiology. To succeed the noted purpose such tasks are set: to characterise linguistic status of riddle, to single out its structural and text organization.

Methods of analysis. To cope with set tasks the basic methods of studying are used: the method of linguistic description, structural, typological, contextual analysis, semantic interpretation, functional semantic analysis, elements of quantitative analysis.

Results. In the context of studied topic we search riddle taking into account such text features as «macrotext» and «mini-text». Mini-text is any fragment of literary work which can be described considering an internal completeness. Macrotext is a certain author's texts united general esthetic-philosophical content up to this author's whole texts corpus.

Conclusion. Sticking to the postmodernis principle to «see large in small, and small – in large», considering correlation of riddle with phenomena «macrotext» and «mini-text» we single out: macrotext is a Spanish folk riddle, mini-text is a concrete Spanish riddle; riddle as a mini-text in the process of thinking appears as macrotext; riddle solution is a macrotext and riddle text is a mini-text.

Key words: spanish folk riddle, text, reme, topic, mini-text, macrotext.

Актуальність дослідження зумовлено чинниками, пов'язаними насамперед із сучасним етапом розвитку лінгвістики тексту, що передбачає висвітлення питань про текстовий статус, жанрову своєрідність, функціональне призначення загадок як комунікативно-прагматичного репрезентанта іспанської ментальності. Дослідження спрямовано на вивчення текстових властивостей іспанської народної загадки з огляду на ті мовні механізми, які формують їх структуру й визначають закономірності вербальної реалізації паремічної семантики. При цьому важливе врахування лінгвопрагматичного чинника, оскільки цілісна змістова структура аналізованих загадок тією чи іншою мірою виконується для найадекватнішого вираження дискурсивної інтенціональності й комунікативно-прагматичної спрямованості мовленнєвого акту, що лежить в основі загадки.

Об'єкт дослідження – тексти іспанської народної загадки.

Предмет вивчення – текстові та структурні особливості іспанської народної загадки в функціонально-комунікативному аспекті.

Мета дослідження полягає у виявленні комунікативно-функціональних і структурних характеристик іспанської народної загадки у світлі дискусійних проблем енігматичної семасіології. Відповідно до зазначеної мети поставлено такі **завдання**: схарактеризувати лінгвістичний статус загадки, виявивши конструктивні особливості цього типу тексту; виявити структурну та текстову організацію іспанської народної загадки; продемонструвати текстові особливості іспанської народної загадки.

Методи аналізу. Для виконання поставлених завдань у роботі застосовано комплексну *методику* лінгвістичного дослідження. Основним методом дослідження став метод *лінгвістичного опису* конкретних мовних фактів із метою одержання узагальнених даних, які дають змогу здійснити синхронний аналіз тексту загадки в іспанській мові. У роботі також застосовано *структурно-типологічний* метод аналізу, *контекстуальний аналіз* із урахуванням взаємозв'язків окремого тексту із соціокультурним та історичним фоном, метод *семантичної інтерпретації*, прийом *функціонально-семантичного аналізу* загадки, спрямованого на осмислення її дискурсивної природи, елементів *кількісного аналізу* – для одержання об'єктивних результатів дослідження.

Матеріалом дослідження слугує авторська картотека, укладена методом суцільної вибірки з іспаномовних пареміологічних джерел (4500 одиниць із семи збірників: *Adivinanzas eróticas* (А. М. Гарсія) [21]; *Adivinanzas populares españolas (estudios y antología)* (П. Сеppільйо) [19]; *Colección de enigmas y adivinanzas en forma de diccionario* (Ф. Демофіло) [20]; *Adivinancero popular español, Adivinancero antológico español* (Дж. Гарфер, К. Фернандез) [22; 23]; *Adivinanzas extremeñas* (П. Х. Родрігез) [24]; *Los mejores acertijos y adivinanzas* (Ф. Йарза) [25].

Наукова новизна роботи полягає в тому, що здійснено системний лінгвістичний аналіз іспанських народних загадок шляхом зіставлення їх провідних функціонально, структурно й комунікативно зумовлених семантичних властивостей.

Текст є предметом дослідження особливого філологічного напряму – «лінгвістики тексту». Текст – це реальне функціонування мови. Це конкретне мовлення, що відбувається у звуковій або письмовій формі, а також процес говоріння і результат цього процесу, тобто мовна діяльність і мовний твір, що фіксуються пам'яттю або письмом [1, с. 8].

Сучасні теоретичні концепції тексту (мови, мовленнєвого твору) зводяться до бінарного зіставлення «мова – мовлення», що є результатом пошуків лінгвістів кінця XIX – початку XX ст., які все більше заглиблювалися в дослідження окре-

мих мовних фактів аж до мовлення окремої людини: розглядали мову в нерозривному зв'язку з людиною, яка говорить, із текстом, створеним конкретним автором.

Мова і текст являють собою єдиний феномен. Водночас мовознавство (зокрема, лінгвістика і психолінгвістика) чітко розмежовує *мову* та *мовлення* [16], оскільки кожен із цих феноменів має свої поняття і характеристики.

Зазвичай же текстом вважають об'єднані різними типами логічного, лексичного, граматичного, стилістичного зв'язку речення або особливі одиниці (надфразні єдності), що мають певну цілеспрямованість і прагматичну визначеність [14; 17]. Отже, природа тексту не вичерпується і змістом, бо є набагато складнішою, тому й відповісти однозначно на питання, чи є загадка текстом, доволі складно [12].

Текст є водночас лінгвістичним, комунікативним і культурологічним явищем і тому по-різному тлумачиться й вивчається із застосуванням спеціальних методик цілим спектром наук – семіотикою, структурною лінгвістикою, соціолінгвістикою, філософією тексту, культурологією, структурною й генеративною поетикою, герменевтикою та іншими науками, пов'язаними з вивченням мовленнєвої діяльності [4–6; 18].

Дослідженню мовних закономірностей організації та функціонування тексту присвячено не одну розвідку (див.: [2; 8–10; 13; 15; 18]), тож під час зіставлення спільних і відмінних характеристик тексту й загадки бралися до уваги тільки найхарактерніші риси, ознаки і критерії: цілісність, зв'язність, структурна організованість, інформаційна самодостатність (вираження його змістовності, смислової завершеності та прагматичної цілісності), адресатність (орієнтація на певне коло людей) та інтенціональність (текст як реалізація певного задуму), більшість із яких притаманні й загадці.

По-перше, загадка не є звичайним текстом за композицією, бо не має ніяких текстових парадигм, будучи складовою частиною кожної з них; по-друге, іноді їй притаманні риси інших розгорнутих форм представлення інформації (зокрема, словесно-графічна таблиця, граф, діаграма, ребус тощо), і, найголовніше, на відміну від тексту, що є «розгорнутою формою і передбачає розчленування вихідного смислового континуума (задуму) на ряд складових» [11, с. 21–22], загадка належить до нерозгорнутих форм, які дозволяють подавати смисловий зміст як неподільне ціле (пор. такі жанри, як прислів'я, афоризм та ін.).

Головною диференційною рисою текстів цієї групи є наявність певної клішованої структури, тобто тексти міфологічної групи організовані за абстрактною моделлю з існуючих у літературній мові форм повідомлення (функціонального стилю, його різновидів та жанрів) і характеризуються своїми дистинктивними ознаками [7, с. 11].

Загадка як реальне висловлювання завжди комунікативна, тобто містить конкретну інформацію, спрямовану від продуцента до реципієнта. Сприймаючи його, реципієнт вступає в певні прагматичні відносини з текстом загадки. Ці відносини можуть мати різний характер: для реципієнта певний інтерес і служити інформацією, справляти на нього сильний вплив та спонукати до дії. Здатність загадки викликати в одержувача комунікативний ефект є її прагматикою, або прагматичним потенціалом.

Прагматичні відносини включають питання, пов'язані з різним ступенем розуміння учасниками комунікативного акту тексту загалом, а також з різним їх трактуванням залежно від мовленнєвого і немовленнєвого (екстралінгвального)

досвіду адресата. Ці відносини включають, крім того, проблему екстралінгвальних чинників мовлення: предмета, ситуації та учасників.

З лінгвістичного погляду текст завжди пов'язаний із поняттям актуальності, тобто такий, що має реальне значення і функцію в конкретному мовленнєвому творі, відтворений у мовленні. Звідси й концепція актуального членування речень, що утворюють текст. Актуальне членування речення являє собою смислове членування речення в контексті на початкову частину повідомлення – тему і на те, що про неї говориться, – рему. Актуальне зіставляється з формально-граматичним і належить до мовлення і теорії мовленнєвих актів. Найбільшого поширення набули терміни *тема* і *рема*. Як уже було сказано вище, рема загадки – її текст, а тема – відгадка.

У контексті досліджуваної теми вважаємо за доцільне розглянути загадку з огляду на такі текстові характеристики, як «макротекст» і «міні-текст». Міні-текст – це будь-який уривок літературного твору, який може бути охарактеризовано з огляду на внутрішню завершеність. Макротекст – це сукупність текстів певного автора, об'єднаних загальним естетико-філософським змістом, аж до цілого корпусу текстів даного автора.

Дотримуючись постмодерністського принципу «побачити велике в малому, а мале – у великому», ми спробували виділити кілька припущень щодо співвідношення загадки з феноменами «макротекст» і «міні-текст»:

- макротекст – іспанська народна загадка загалом як маркер національної традиції, міні-текст – конкретна іспанська загадка, використовувана адресантом із певною функцією і спрямована на адресата;
- загадка як міні-текст у процесі загадування постає як макротекст;
- відгадка з вкладеним у неї змістом – макротекст, а текст загадки – міні-текст [3, с. 74].

Ми розглядали поняття «загадка-міні-текст» і «загадка-макротекст» у функціональному і феноменологічному аспектах як процес загадування і його результат, враховували динаміку взаємодії всіх форм подання тексту загадки, зважаючи на їх специфіку. З палітри різноспрямованості виділених нами гіпотез простежується загальна тенденція – текст загадки завжди являє собою міні-текст.

Бібліографічні посилання

1. **Абызова В. Н.** До питання про методологію дослідження тексту / В. Н. Абызова // Текст як об'єкт лінгвістичного аналізу і перекладу. – М. : Ін-т мовознавства, 1984. – С. 3–8.
2. **Бєлова А. Д.** Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці / А. Д. Бєлова // Вісн. «Іноземна філологія». – К. : КНУ, 2002. – Вип. 32–33. – С. 11–14.
3. **Берегова О. А.** Загадка як мікротекстова категорія / О. А. Берегова // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер.: Філологічні науки. – 2008. – № 5. – С. 70–74.
4. **Воробйова О. П.** Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях / О. П. Воробйова // Мова. Людина. Світ : До 70-річчя професора М. П. Кочергана : зб. наук. пр. / відп. ред. О. О. Тараненко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 72–86.
5. **Воропай О.** Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. – Х. : Фоліо, 2004. – 508 с.
6. **Гак В. Г.** Эмоции и оценки в структуре высказывания и текста / В. Г. Гак // Вест. Моск. гос. ун-та. – Сер. 9 : Филология. – М., 1997. – № 3. – С. 87–95.
7. **Гальперин И. Р.** Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – [6-е изд.]. – М. : УРСС Эдиториал, 2008. – 144 с.

8. **Гаузенблас К. О.** О характеристике и классификации речевых произведений / К. О. Гаузенблас // Новое в зарубежной лингвистике. – 1978. – Вып. 8 : Лингвистика текста. – С. 57–78.
9. **Гиндин С. И.** Советская лингвистика текста. Некоторые проблемы и результаты (1948–1975) / С. И. Гиндин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1978. – Вып. 8 : Лингвистика текста. – С. 259–336.
10. **Данилевская Н. В.** Лингвистический анализ художественного текста / Н. В. Данилевская // Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – М., 1995. – С. 204.
11. **Дымарский М. Я.** Проблемы русского текстообразования : Сверхфразовый уровень организации художественного текста : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 / М. Я. Дымарский. – СПб., 1999. – 44 с.
12. **Захарова Н. В.** Лінгвокультурологічні особливості українських і німецьких народних загадок: структура, семантика, прагматика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Н. В. Захарова ; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. – К., 2009. – 20 с.
13. **Кайда Л. Г.** Стилистика текста : от теории композиции – к декодированию : [учебн. пособие] / Л. Г. Кайда. – М. : Флинта Наука, 2011. – 250 с.
14. **Каменская Е. Н.** Этика. Эстетика / Е. Н. Каменская. – Ростов-н/Д. : Феникс, 2004. – 252 с.
15. **Лотман Ю. М.** Как строится текст / Ю. М. Лотман. – М. : Просвещение, 1980. – 96 с.
16. **Максименко С. Д.** Загальна психологія : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [С. Д. Максименко та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Максименка. – [2-е вид., перероб. і допов.]. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 701 с.
17. **Новиков Л. А.** Антонимия в русском языке / Л. А. Новиков. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1973. – 290 с.
18. **Селіванова О. О.** Основы теорії мовної комунікації: [підручник] / О. О. Селіванова. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
19. **Cerillo P. C.** Adivinanzas populares españolas (estudios y antología) / C. Pedro Cerillo. – Cuenca & Ediciones de la Unersidad deCastilla-La Mancha, 2000. – 226 p.
20. **Demófilo.** Colección de enigmas y adivinanzas en forma de diccionario [Електронний ресурс] / Eugenio de Torres y Cía. – Sevilla, 1880. – Режим доступу : [tp://www.los-poetas.com/a/mach.htm](http://www.los-poetas.com/a/mach.htm).
21. **García A. M.** Adivinanzas eróticas / Anghel Morales García. – España : Ediciones idea, 2008. – 130 p.
22. **Gárfer J. L.** Adivinancero popular español / José Luis Gárfer, Concha Fernández. – Madrid : Taurus, 1983. – Vol. 2. – 275 p.
23. **Gárfer J. L.** Adivinancero antológico espanol / José Luis Gárfer, Fernández Concha. – Madrid : Ediciones del Prado, 1994. – 344 p.
24. **Rodríguez P. J.** Adivinanzas extremeñas / [Rodríguez Pastor Juan, Alonso Sánchez Eva, Ortiz Balaguer Carlos] // Saber Popular. – Badajoz : Fregenal de la Sierra, 2002. – № 18. – 539 p.
25. **Yarza F. C.** Los mejores acertijos y adivinanzas / F. C. Yarza, M. J. Llorenes. – Madrid : A. L. Mateos, 1991. – 345 p.

Надійшла до редколегії 06.02.14

І. І. Брага

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СУЧАСНИЙ СТАН СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (до постановки проблеми)

Проаналізовано соціолінгвістичну термінологію за трьома аспектами: 1) розглянуто соціолінгвістичні терміни, дефініції яких дискусійні; 2) встановлено основні труднощі перекладу соціолінгвістичних термінів, що виявляються у наявності кількох перекладних варіантів або у використанні термінів-вкраплень; 3) з'ясовано специфіку ставлення до окремих термінів соціолінгвістики, що зумовлене такими чинниками, як конотація терміна, парадигматичні відношення в термінології, мовна мода на певний термін, ставлення до позначуваної терміном мовної реальності.

Ключові слова: термін, соціолінгвістична термінологія, дефініція терміна, переклад терміна, ставлення до терміна.

Брага И. И., Сумской государственной педагогический университет имени А. С. Макаренко. **СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ** (к постановке проблемы)

Осуществлен анализ социолингвистической терминологии в трех аспектах: 1) рассмотрены социолингвистические термины, дефиниции которых являются дискуссионными; 2) установлены основные трудности перевода социолингвистических терминов, выявляющиеся в наличии нескольких переводных вариантов или в использовании терминов-вкраплений; 3) выяснена специфика отношения к отдельным терминам социолингвистики, которое обусловлено такими факторами, как коннотация термина, парадигматические отношения в терминологии, языковая мода на определенный термин, отношение к обозначаемой термином языковой реальности.

Ключевые слова: термин, социолингвистическая терминология, дефиниция термина, перевод термина, отношение к термину.

Braha I. I., A. S. Makarenko State Pedagogical University of Sumy. **THE MODERN STATE OF THE SOCIOLINGUISTIC TERMINOLOGY** (to the problem statement)

The aim of the article is to implement the general analysis of the modern condition of the sociolinguistic terminology from the position of its formation and functioning. The attempt to introduce the three-dimensional model of analysis of the sociolinguistic categorial apparatus (the definition of the term, its translation and attitude to the term) was made in the article. The components of this model are closely connected with each other and in constant interaction. The declared approach intends to learn the sociolinguistic terminological system in three aspects. According to the first aspect, some sociolinguistic terms with controversial definitions were sorted out. The second aspect is planned to identify the main difficulties of translation of the sociolinguistic term which reveal themselves in existence of some variants of translation or in using of inclusion-terms. And at last according to the third aspect, the specific features of the attitude to some sociolinguistic terms were found out. It is conditioned by such factors as connotation of a term, paradigmatic connections in terminology (synonymic and hyper-hyponymic relations), language fashion for a certain term, the attitude to the linguistic reality marked by a term. We suppose that the results of this research will favour the creation of the Ukrainian-language dictionary of sociolinguistic terms. We consider the further study of the sociolinguistic categorial apparatus using the three-dimensional model that was worked out to be perspective. That will let predict its development more precise.

Key words: term, sociolinguistic terminology, definition of a term, translation of a term, attitude to a term.

Стан термінологічного апарату певної науки, у тому числі й соціолінгвістики, відображає ступінь її розвитку та структуру. Соціолінгвістика - порівняно мо-

лода галузь мовознавства, яка бурхливо розвивається та постійно поповнюється новими термінами. У контексті проблематики сучасної соціолінгвістики особливу увагу привертає проблема формування її терміносистеми, що перебуває в колі наукових інтересів західних (Р. Белл, У. Вайнрайх, Дж. Гамперц, Д. Крістал, Ф. Кулмас, У. Лабов, Ч. Фергюсон, Дж. Фішман, Е. Хауген), російських (В. Беликов, В. Бондалетов, М. Вахтін, Є. Головкин, Ю. Дешерієв, Л. Крисін, Т. Крючкова, В. Михальченко, Л. Нікольський, В. Панькін, А. Філіпов, О. Швейцер), білоруських (Н. Мечковська, Л. Ричкова, С. Запрудський, Г. Цихун), а також українських (Б. Ажнюк, В. Бріцин, Ю. Жлуктенко, А. Загнітко, Г. Іжакевич, Л. Масенко, Г. Мацюк, О. Мельничук, В. Німчук, В. Русанівський, О. Селіванова, С. Семчинський, Л. Ставицька, О. Тараненко, О. Ткаченко, В. Труб, О. Чередниченко, Н. Шумарова, Г. Яворська) лінгвістів.

Мовознавці (Ю. Дешерієв, Л. Крисін, Л. Нікольський, О. Швейцер та ін.), розробляючи соціолінгвістичну метатеорію, здійснили спробу розмежувати загальний і галузевий поняттєвий апарат соціолінгвістики. Питання розвитку галузевої соціолінгвістичної термінології залишається актуальним і на сьогодні, що простежується в працях таких українських дослідників, як Л. Ажнюк, А. Загнітко, П. Селігей, І. Верста, Ю. Дзябко, Т. Ковальова, І. Кудрейко, І. Петренко та ін. Найбільшу увагу дослідників привертають ключові терміни з проблеми мовної політики, що зумовлено «соціальним замовленням» на таку термінологію.

Метою автора є здійснення загального аналізу сучасного стану соціолінгвістичної термінології з погляду її формування та функціонування. Поставлена мета вимагає виконання таких **завдань**: 1) виявити соціолінгвістичні терміни, дефініції яких є полемічні; 2) з'ясувати основні труднощі перекладу соціолінгвістичних термінів; 3) охарактеризувати специфіку ставлення до окремих термінів соціолінгвістики. Запропонована тривимірна модель аналізу соціолінгвістичної термінології недостатньо розроблена в україністиці.

Вважаємо, що в процесі аналізу необхідно враховувати основні вимоги, які висуваються до термінів як особливих слів. Л. Туровська, узагальнивши лінгвістичні характеристики терміна, наведені в працях Р. Будагова, О. Реформатського, Д. Лотте, Л. Капаназе, А. Д'якова, І. Кочан, Г. Наконечної, Л. Симоненко, А. Крижанівської та ін., запропонувала такий перелік ознак: 1) термін однозначний або принаймні має тенденцію до однозначності; 2) термін точний, має номінативну функцію, але не виконує емоційної, експресивної та модальної функцій; 3) значення терміна дорівнює поняттю (у межах пізнаного); 4) термін стилістично нейтральний (на думку більшості вчених); 5) термін – частина системи [29, с. 82].

1. Проблема визначення терміна. Термінологічний апарат соціолінгвістики окреслено в багатьох наукових статтях, монографіях, підручниках, посібниках українських мовознавців (Б. Ажнюк, В. Бріцин, А. Загнітко, Л. Масенко, Г. Мацюк, Ю. Саплін, О. Селіванова, Є. Степанов, О. Тараненко, О. Ткаченко, В. Труб, Н. Шумарова, Г. Яворська та ін.).

На жаль, в українських термінологічних словниках та енциклопедіях соціолінгвістичні поняття подаються досить фрагментарно. Окремі терміни (*арго*, *двомовність* (*білінгвізм*), *державна мова*, *жаргон*, *інтерференція*, *мови національних меншин*, *мовна політика*, *мовна ситуація*, *мовні контакти* (*українсько-російські*, *українсько-польські* та ін.), *соціолінгвістика*, *соціолінгвістична класифікація мов*, *суржик* та ін.) вміщено в енциклопедії під редакцією В. М. Русанівського та ін. [30]. У рецензії на перше видання енциклопедії Б. Ажнюк зауважує: «Загалом соціолінгвістична тематика мала б бути представлена повніше. Немає статті про *мове законодавство* або *законодавство про мови* (є тільки «Закон про мови»), де було б узагальнено міжнародний досвід у цій сфері. Потребує тлумачення термін

національна мова, що крім літературної форми включає також просторові й соціальні діалекти та варіанти. Варто було б подати й інші поширені в зарубіжній і частково в нашій соціолінгвістиці терміни: *мовне планування, перемикування кодів, мовна поведінка, інтердіалект, мовні контакти, мовна компетенція* тощо» [1, с. 97]. На думку автора, потребують більш докладного висвітлення такі поняття, як *державна мова і суржик* [Там само, с. 97–98]. У наступних виданнях (2004 р., 2007 р. і 2011 р.) розширено деякі статті (наприклад, «*Суржик*»), а також додано нові (наприклад, «*Дискурс*»).

Деякі соціолінгвістичні терміни (*арго, арготизми, двомовність (білінгвізм), диглосія, дискурс, інтерлінгва, контактний, мовна особистість, мовна ситуація, просторіччя, сленг, соціолінгвістика, соціологія мови, «суржик»*) потрактовано в Короткому тлумачному словнику [12]. Соціолінгвістична терміносистема знайшла своє висвітлення і в термінологічній енциклопедії О. Селіванової: *арго, білінгвізм, гендер, диглосія, еколінгвістика, жаргон, ідіолект, інтердіалект, інтержаргон, інтерлінгвістика, інтерференція, койне, креолізована мова, креольська мова, мовна політика, мовна ситуація, мовне оточення, мовне середовище, мовні контакти, моноглосія, піджин, просторіччя, професійні мови, сленг, соціолект, соціолінгвістика, суржик, форма існування мови та ін.* [23].

У соціолінгвістиці, як і в будь-якій іншій науці, спостерігаються факти різного тлумачення певного терміна представниками різних наукових шкіл, науковцями різних країн. Наприклад, Л. Мілрой і П. Майскен, редактори та одні з авторів книги з проблем білінгвізму та перемикування кодів «*One Speaker, Two Languages*» пишуть, що відомі дослідники, які працювали над проектом Європейського наукового фонду (ESF), не змогли дійти згоди щодо термінології: «...дослідження в галузі перемикування кодів мають безладний ряд термінів, які описують різні аспекти цього феномену. Іноді референтна сфера цих термінів частково збігається, а іноді певні терміни використовуються по-різному різними авторами. Коли ми почали спільну роботу в «Науково-дослідній мережі» (Research Network), ми спочатку спробували стандартизувати цю термінологію з метою упорядкування гетерогенної сфери дослідження і врешті-решт написання більш читабельної публікації. Це невдовзі виявилось нездійсненним завданням, і, як наслідок, у цій книзі немає єдиного для всіх авторів чіткого набору термінів із дефініціями» [34, с. 12] (Перекладено нами. – І. Б.).

Дискусійною на сьогодні є проблема визначення терміна *рідна мова* та його співвіднесеності з такими поняттями, як *материнська мова, перша мова, базова мова, функціонально перша мова, етнічна мова* (див., зокрема, роботи В. Алпатова, В. Беликова, Л. Крисіна, М. Вахтіна, Є. Головка, Н. Дзюбишиної-Мельник, Г. Мацюк, О. Снітко, А. Маймакової, В. Труба, Н. Шумарової та ін.). Очевидно, що кожен з названих термінів має право на своє існування тільки за умови чітко сформульованого визначення, що уможливить їх розмежування.

В українській соціолінгвістиці неоднозначно трактується термін *просторіччя*. Полемічним є питання щодо необхідності використання цього терміна під час опису реалій українського лінгвопростору. Одні дослідники (О. Тараненко, В. Труба) виділяють *просторіччя* з-поміж інших форм існування української мови. Інші ж мовознавці (Л. Масенко, Л. Ставицька) виступають проти використання терміна *просторіччя*, пояснюючи це тим, що, по-перше, російські соціолінгвісти (В. Беликов, Л. Крисін [6, с. 53–55]) закріпили просторіччя за російським лінгвальним світом, вважаючи це явище «найбільш російською» мовною підсистемою, специфічною для російської національної мови» [Там само, с. 53], яка за характером функціонування відрізняється від подібних форм розмовного мовлення інших мов (французької, англійської, німецької, чеської, польської) [15, с. 99–100; 27,

с. 58–59], по-друге, термін *просторіччя* є калькою з російського *просторечие* [28, с. 45]. Л. Ставицька натомість пропонує запровадити більш прийнятний, на її думку, для української терміносистеми термін *просторозмовна мова* (пор. у Р. Смаль-Стоцького *простонародна мова*) [27, с. 58–59; 28, с. 45].

Полеміку також викликають визначення термінів *екологія мови* (Б. Ажнюк, Л. Ажнюк), *мовна свідомість* (П. Селігей), *жаргон*, *сленг* (Л. Масенко, Л. Ставицька), *суржик* (див. п. 3.4 цієї статті) та багатьох інших.

2. Проблема перекладу. Під час глобалізаційних процесів, що відбуваються в сучасному світі, відчутний англомовний вплив на різні мови [13]. У контексті обговорюваної проблеми цей вплив посилюється й через те, що на сьогодні надзвичайно динамічно розвивається англомовна соціолінгвістика (про це див.: [26, с. 15]), у зв'язку із чим як українська, так і російська соціолінгвістична термінологія постійно поповнюється значною кількістю термінів, запозичених з англійської мови. Нерідко в мовознавців виникають труднощі, пов'язані з перекладом англомовних термінів, яким, на думку Б. Ажнюка, «притаманна значна соціокультурна варіативність, оскільки вони вживаються для опису соціолінгвістичних ситуацій не в одній, а в багатьох країнах світу» [2, с. 75].

Останнім часом у науковій літературі, у тому числі соціолінгвістичній, поруч з терміном прийнято подавати його іншомовний (як правило, англомовний) відповідник з мови-джерела (наприклад, рос. *лингва академика* (*lingua academica*) [19, с. 50], рос. *ломаный английский* (*broken English*) [19, с. 51]), рос. *переключение кодов* (*code-switching*) і рос. *смешение кодов* (*code-mixing*) [8, с. 101], рос. *вырождение языка* (*language degeneration*) [Там же, 2004, с. 113] тощо. Проте дедалі частіше запозичений соціолінгвістичний термін не тільки не асимілюється, а й залишається в мові-реципієнті в незмінному вигляді, та ще й без супровідного перекладу. У такому разі маємо справу з так званим терміном-вкрапленням (наприклад: *identity*, *language attitude* та ін.).

З метою зрозуміти мотивацію дослідників, які використовують терміни-вкраплення, звернімося до «Глосарію», який міститься в щойно виданій хрестоматії із зарубіжної (англомовної) соціолінгвістики [26, с. 17–23]. Як пояснює М. Вахтін, відповідальний редактор видання, до укладеного ним «Глосарію» увійшло декілька термінів (усього 13), які є досить складними для розуміння і відповідно для перекладу, тому потребують спеціальних коментарів. Нашу увагу привернули дві термінологічні статті «*Competence – performance*» та «*Identity*».

У статті «*Competence – performance*» М. Вахтін після коротких визначень термінів *competence* і *performance*, уведених у науковий обіг Н. Хомським, наводить відповідні варіанти їх перекладу: *мовна здатність і мовна активність* (О. Леонт'єв), *(мовна) компетенція і виконання* (В. Дем'янков), *компетенція і породження мовлення* (М. Дебрєнн), *(вроджена) здатність і виконання* (І. Сусов) [26, с. 19–20]. Ми у свою чергу можемо продовжити цей ряд варіантами перекладу українською, запропонованими вітчизняними вченими: *мовна компетенція і мовленнєва реалізація знань* (О. Селіванова), *мовна компетенція і мовна діяльність* (І. Штерн), *знання мови і використання мови (мовна активність)* (Н. Шумарова) тощо. О. Демська-Кульчицька присвятила окрему наукову розвідку пошукові україномовного відповідника термінові *competence*. Дослідниця зазначає, що залежно від шляху запозичення можна виділити як мінімум три терміноваріанти – *мовна здатність*, *мовна спроможність*, *мовна компетенція*. Проаналізувавши семантику кожної з ключових лексем, О. Демська-Кульчицька обґрунтовано запропонувала активізувати варіант *мовна компетентність* [10].

Дійсно, наявність такої кількості варіантів свідчить про суттєві труднощі, які виникають під час перекладу цих термінів, адже автори намагаються відшука-

ти в рідній мові такий відповідник, який міг би відобразити всі значеннєві нюанси термінів. Але усвідомлюючи, що жоден із запропонованих варіантів не відповідає оригіналові, дослідники змушені залишити запозичений термін у незмінному вигляді. Тож М. Вахтін, слідом за Л. Криснім, залишає терміни *competence* і *performance* без перекладу, тільки в окремих випадках перекладає *competence* як (мова) компетенція [26, с. 19–20].

Коментуючи усталений переклад терміна *identity* як ідентичність, М. Вахтін зазначає, що деяких дослідників, у тому числі і його, цей переклад обурює [26, с. 20]. (В україномовній соціолінгвістичній літературі знаходимо такі варіанти перекладу терміна *identity*: ідентичність (найбільш частотне використання), ідентифікація, самоідентифікація, самовизначення). М. Вахтін, обґрунтовуючи свій вибір подавати термін без перекладу, наголошує, що слово ідентичність «покриває лише частину значення англійського *identity*. Англійською це слово означає не тільки ‘однаковість, тотожність’, а й ‘особистість’ <...>, і ‘особливість’, і ‘самосвідомість’. Іменник *identity* зберігає всі семантичні відтінки дієслова *to identity* (with) ‘ототожнювати що-небудь з чим-небудь, ототожнюватися; солідаризуватися з ким-небудь, поділяти чийсь погляд» [26, с. 20]. Автор зазначає, що в тих випадках, де це було можливо, термін перекладався як соціальна / етнічна / національна самоідентифікація [26, с. 20].

Очевидно, що зловживати використанням термінів-вкраплень не варто, адже це може загальмувати розвиток національної термінології, тому автори здебільшого намагаються знаходити термінологічні відповідники в національній мові.

Переклад соціолінгвістичного терміна може бути доленосним. Красномовним прикладом цього може слугувати переклад з англійської та французької мов тексту «Європейської хартії регіональних або міноритарних мов» і, зокрема, таких її ключових термінів, як *regional or minority language / langues régionales ou minoritaires*. Спочатку словосполучення *minority language (langues minoritaires)* було перекладено як мови національних меншин (під меншиною розуміється етнічна одиниця). У результаті тривалої дискусії, у ході якої обговорювалися декілька варіантів перекладу (меншинна мова, малопоширена мова, міноритарна мова), вибір остаточно зупинився на терміні міноритарна мова, тобто мова, використовувана в певному регіоні та менш поширена, ніж інші мови (детально про це див.: [2; 22, с. 29]). Як можемо переконатися, від точного, компетентного, неупередженого перекладу може залежати вироблення концептуальних засад мовної політики держави, адже «семантичні вібрації, спричинені різними перекладами і відповідно різним змістовим наповненням терміна, визначають різну кількість мов, що можуть стати предметом розгляду» [22, с. 29]. Звичайно, що використання термінів-вкраплень можливе в наукових текстах, у юридичних документах недоцільне і недопустиме.

3. Проблема ставлення до терміна. Вживання терміна може бути зумовлене кількома чинниками.

3.1. Конотація соціолінгвістичного терміна. Однією з вимог до терміна є його нейтральність, відсутність у структурі його значення емоційно-експресивного забарвлення (О. Реформатський, Л. Капанадзе та ін.). Проте деякі дослідники (Р. Піотровський, Н. Котелова, А. Крижанівська, В. Прохорова) небезпідставно вважають, що термін може мати конотацію, яка виконує допоміжну роль – сприяє «виконанню терміном номінативної функції» [21, с. 26]. Як відомо, і в лінгвістичній терміносистемі, і в терміносистемах інших наук є терміни, що мають конотацію, наприклад: *баба* – ‘важка підвісна довбня’, *шлуночок* – ‘частина порожнини серця’, *собачка* – ‘пристрій у машинах, механізмах’, *язичок* – ‘виступ м’якого піднебіння’,

‘невеликий відросток рослин’, ‘внутрішні жувальні лопаті у деяких комах’, ‘частини механізму’ тощо (див., наприклад: [21, с. 17–26; 29]).

У соціолінгвістичних працях останніх десятиліть термінологізації зазнають лексеми з конотативним компонентом значення, який може зберігатися навіть тоді, коли вони набувають статусу терміна. Соціолінгвістичні терміни можуть мати в структурі свого значення позитивнооцінний компонент, наприклад: *мовний ідеал*, *елітарна мовна особистість*, *мовний патріотизм*, *престиж мови*. Зазначені терміни мають такі ціннісні установки: формувати світоглядні уявлення про духовну цінність мови, передусім рідної, підносити її престиж, закликати до збереження рідної мови, захисту її від деструктивного впливу тощо.

Значно більша кількість соціолінгвістичних термінів має негативну конотацію, наприклад: *мовний імперіалізм* (*linguistic imperialism*), *мовна дискримінація* (*language / linguistic discrimination*), *мовне гетто* (*linguistic ghetto*), *мовний геноцид* (*linguistic genocide*) / *лінгвоцид* (*linguicide*), *покривджені мови* (*endangered, underprivileged languages*), *смерть мови* (*language death*), *хвора мова*, *мовна експансія*, *ерозія мовної свідомості*, *мовна (лінгвістична) агресія*, *антимова* тощо. Більшість перерахованих термінів належить до таких напрямів соціолінгвістичних досліджень, як мовна політика, мовні права, екологія мови тощо. Мовознавці, використовуючи терміни з «промовистою» негативною конотацією, прагнуть привернути увагу міжнародного наукового співтовариства й людства в цілому до проблем збереження як мовного розмаїття, так і окремої мови, дотримання мовних прав етномовних спільнот і мовних прав людини в сучасному глобалізованому світі.

Негативна конотація може бути зумовлена соціально-культурним контекстом і спричинити відповідне ставлення. Показовим щодо цього є вже згадуване поняття *меншинна мова*: «Термін *меншинна мова* цілком задовільно передає семантику оригіналу (оригіналів) <...> Однак прийняттю терміна *меншинна мова* як оптимального перекладного відповідника для українського соціуму перешкоджають не параметри семантичної еквівалентності, а причини радше психологічного характеру. У соціокультурній ситуації посттоталітарної держави означення *меншинна* викликає здебільшого негативну реакцію в середовищі відповідного етносу і сприймається як індикатор меншовартісності, принизливий для національної гідності. Представники національних спільнот неодноразово заявляли (публічно й приватно) про своє негативне ставлення до цього слова» [2, с. 73].

Проаналізуємо ще один термін – *напівмовність* (*semilingualism*), що трактується як «двомовність із неповним рівнем мовної компетенції у обох мовах» [3, с. 151], «особливий вид білінгвізму, при якому має місце часткова втрата рідної мови (неповне володіння нею) і одночасне неповне засвоєння іншої мови» [25, с. 169]. Як зазначають автори, цей термін вперше був використаний скандинавськими дослідниками, які вивчали мовну компетенцію саамів, а згодом став активно вживатися, у тому числі в СРСР в роки перебудови [4, с. 151; 25, с. 169]. Соціолінгвісти, як зарубіжні, так і вітчизняні (Т. Скутнабб-Кангас, Дж. Едвардс, М. Полінська, В. Алпатов, Б. Ажнюк та ін.), визнають існування такого явища. У той же час вчені підкреслюють, що проблема напівмовності часто має політичні та ідеологічні нюанси (Дж. Едвардс). Т. Скутнабб-Кангас радить обережно ставитися до вживання терміна *напівмовність*, бо через відсутність точного визначення цього явища часто важко розмежувати двомовність і подвійну напівмовність, до того ж нерідко напівмовними вважають нормальних білінгвів, до яких з певних причин ставляться «зверху вниз» (цит. за: [4, с. 195–196]). Подібну думку щодо терміна *напівмовність* висловлює і Б. Ажнюк: «Сама історія його виникнення, полемічна заангажованість і навіть публіцистичність та пов’язані з цим зневажли-

ві конотації викликають застереження в академічних аналітиків щодо науковості терміна» [3, с. 151].

Отже, ставлення до терміна може бути зумовлене наявністю емоційно-оцінного, стилістичного чи соціально-політичного, ідеологічного компонента конотації терміна, що обов'язково необхідно враховувати в термінографічних працях.

3.2. Парадигматичні зв'язки в соціолінгвістичній термінології (синонімічні та гіперо-гіпонімічні відношення). Ставлення до терміна розглянемо на прикладі співвідношення між поняттями *мовна політика* (соціолінгвісти звертають увагу на те, що в цьому випадку термін *політика* є «еквівалентом англійського поняття «polіcy», а не «polіtics», тобто йдеться про певну стратегію, курс державної влади» [33, с. 15]), *мовне будівництво* і *мовне планування*, яке мовознавці трактують по-різному. Деякі дослідники використовують їх як синоніми (див. про це: [31, с. 146]). Н. Мечковська зазначає, що ці терміни іноді вживаються у близькому значенні [17, с. 199].

Здебільшого ж соціолінгвісти, розрізняючи *перспективну* (синонімами якої є *мовне будівництво*, *мовне планування*) і *ретроспективну* мовну політику (така, що впливає на культуру мови чи мовлення), чітко встановлюють гіперо-гіпонімічні відношення між аналізованими термінами [11, с. 616; 14, с. 6; 16, с. 38]. Так, Л. Лазаренко стверджує, що «до назви термінологічного мікрополя *мовна політика* не існує синонімічного відповідника: терміни *мовна політика* і *мовне планування* часто вживаються у близьких контекстах, другий <...> визнають за гіпонім до гіпероніма *мовна політика*» [14, с. 6]. Відповідні відношення між термінами можна відобразити схематично: *мовне будівництво* / *мовне планування* (синонімічні гіпоніми) → *мовна політика* (гіперонім). М. Вахтін і Є. Головка вважають, що *мовне планування* – частина більш широкого поняття *мовна політика*, тобто «це *реалізація* мовної політики» [8, с. 163], і виділяють три основні його етапи: 1) відбір мови; 2) визначення ставлення до мов меншин; 3) мовне будівництво [Там само, с. 166–167]. У такому разі між усіма трьома термінами гіперо-гіпонімічні відношення реалізуються таким чином: *мовне будівництво* (гіпонім) → *мовне планування* (←гіперонім / гіпонім→) → *мовна політика* (гіперонім). О. Швейцер виявляє інший характер гіперо-гіпонімічних зв'язків між термінами: вчений розглядає термін *мовне планування* як поняття ширше, ніж *мовна політика*, а *мовне будівництво* – як частину, один з елементів *мовної політики* [31, с. 152] (див. також: [33, с. 15]). Тож відношення між термінами можна зобразити так: *мовне будівництво* (гіпонім) → *мовна політика* (←гіперонім / гіпонім→) → *мовне планування* (гіперонім). А. Баранов впроваджує поняття *державне регулювання мови*, яке має два складники: 1) *мовна політика*, у центрі якої перебувають «політичні цілі, що формуються відповідними політичними інструментами» [5, с. 208]; 2) *мовне будівництво* як частина *мовної політики*, як «комплекс конкретних заходів, що здійснюються на загальнодержавному і регіональному рівні» [Там само, с. 209]. У зв'язку з таким підходом гіперо-гіпонімічні відношення між аналізованими термінами змінюються: *мовне будівництво* (гіпонім) → *мовна політика* (←гіперонім / гіпонім→) → *державне регулювання мови* (гіперонім).

По-різному дослідники потрактовують аксіологічне навантаження аналізованих термінів, що впливає на визначення характеру відношень між ними. На думку одних вчених, терміни *мовне будівництво* і *мовне планування* мають соціально-політичну маркованість, оскільки термін *мовне будівництво* виник у СРСР і використовувався у радянській науковій літературі, а термін *мовне планування* (*language planning*), який увів Е. Хауген, з 60-х рр. XX ст. став популярним у західно-європейській і американській соціолінгвістиці [9, с. 105–106; 11, с. 616; 17,

с. 199; 14, с. 6]. Але М. Вахтін і Є. Головка не погоджуються з тим, що використання аналізованих термінів залежить від соціально-політичного контексту наукової праці, не визнають наявності в них соціально-політичної конотації. Автори, полемізуючи з Н. Мечковською, зазначають: «У деяких публікаціях термін *мовне планування* використовується як «західний» (тобто перекладний з англійської мови) аналог «російського / радянського» терміна *мовне будівництво* <...>. На наш погляд, таке розділення виглядає штучним» [8, с. 167]. На думку французьких лінгвістів, у терміні *мовне планування* через надмірне підкреслення втручання офіційних органів виявляється негативна конотація, натомість був запропонований термін *мовне облаштування* [9, с. 106].

Н. Мечковська зауважує, що терміни *мовне будівництво* і *мовне планування* нерідко пов'язуються із позитивною політикою, направленою на зміцнення комунікативних і соціальних можливостей конкретних мов (порівняймо: *мовне будівництво* – «сукупність державних заходів, спрямованих на позитивну зміну функціонального статусу» мов [25, с. 272–273], *мовне планування* – «один із видів людської діяльності, спрямованої на вирішення мовних проблем» [25, с. 270]). Дослідниця вважає, що оскільки мовною політикою є також і деструктивний вплив на мову (її заборона або обмеження в її використанні), то варто надавати перевагу термінові *мовна політика* для загального позначення «будь-якої практики свідомого впливу на мовну ситуацію – практики і позитивної, і негативної (обмежувальної і руйнівної)» [17, с. 199].

Показово, що термін *мовна політика* також не позбавлений соціально-ідеологічної конотації. Так, Н.П. Шумарова зазначає, що в Україні на початку 1990-х років термін *мовна політика* зазнав критики як такий, що був успадкований від радянської ідеології, але пізніше був збережений (як припускає автор, під впливом польської традиції) і тепер не викликає негативних асоціацій [32, с. 128].

Як можемо переконатися, синонімічні та гіперо-гіпонімічні відношення в соціолінгвістичній термінології можна пояснити тим, що терміни є «не тільки елементами метамови, функція яких полягає в описі предметної сфери мови-об'єкта, але й соціальними маркерами, що обумовлюють належність лінгвіста до того чи того ідейного (теоретичного) угруповання» [5, с. 94–95].

3.3. Мовна мода і термін. Ставлення до терміна може бути зумовлене модою на той чи інший термін. Яскравим прикладом може послугувати термін *дискурс*, частотність уживання якого, у тому числі й невмотивованого, є надзвичайно висока. Характеризуючи вади сучасного термінотворення, український дослідник П. Селігей приділяє особливу увагу зловживанню терміном *дискурс*, який «став настільки модним, що цю «знахідку» чимало українських учених, не довго думаючи, залучили до свого термінологічного апарату» [24, с. 54], не переймаючись, що цей термін означає, натомість «прагнуть виразити власну оригінальність, свій погляд на мову, показати своє яскраве «я» [Там само, с. 59]. Дискурс, на думку П. Селігея, «настільки всюдисущий і різноликий, що застосовується чи не в будь-якому контексті, замінюючи кільканадцять ключових мовознавчих термінів». Головну причину активізації цього терміна автор вбачає «не стільки в номінативних чи поняттєвих потребах, скільки в науковому марнославі та прагненні «не відстати від моди» [Там само, с. 54].

Недаремно це модне слово вміщено в словнику В. Новикова [18, с. 42–44]. Автор іронічно зауважує, що залежно від погляду на місце наголосу в слові (на першому складі – у разі наслідування англійської традиції, чи на другому – на французький манер, що, на думку В. Новикова, має особливий професійний шик),

філологи діляться на дві групи, майже як у Д. Свіфта – «гостроконечники» і «тупоконечники». Принагідно зазначимо, що для сучасної російської літературної мови нормативними є обидва варіанти, а для української – тільки один, з наголо-сом на першому складі.

Надмірне й часто недоречне використання модного терміна *дискурс* висміяв відомий сучасний російський письменник В. Пелевін. Так, один з персонажів роману «Шолом жаху» (2005) іронічно висловлюється: «*Когда я слышу слово «дискурс», я хватаюсь за свой симулякр*» [20]. У романі «Empire «V» (Ампір «В»). Повість про справжню надлюдину» (2006) письменник проводить паралелі між двома модними словами *гламур* і *дискурс*: «*Бальдр был учителем гламура. Иегова – учителем дискурса. Полный курс этих предметов занимал три недели. По объему усваиваемой информации он равнялся университетскому образованию с последующей магистратурой и получением степени Ph.D. <...> Я много раз слышал термины «гламур» и «дискурс», но представлял их значение смутно: считал, что «дискурс» – это что-то умное и непонятное, а «гламур» – что-то шикарное и дорогое*» [Там само].

3.4. Термін і позначування ним реалія. Нерідко ставлення до терміна зумовлене ставленням до того чи іншого мовного явища, яке цей термін позначає. Простежуючи еволюцію терміна *жаргон* за словниками іншомовних слів, Л. Масенко зазначає, що раніше йому «надавалося стилістично зниженого значення, елемент негативної конотації зберігається іноді і в сучасному побутовому мовленні» [15, с. 94].

Спостерігається негативне ставлення і до таких мовних явищ, а отже, і до відповідних термінів: *нецензурна лексика, інвективна лексика (інвективи), обсценізми, сексуалізми* та ін. Наведемо слова Л. Ставицької, автора словника «Українська мова без табу» (цитуються зі збереженням авторської орфографії): «Але у побутовій свідомості живе і далі житиме страх перед матом, зарахування його до розряду соціальної і побутової упослідженості, вираження людської занедбаності. Як лінгвістові мені цікаво вивчати цю мову, як обивателя вона мене неймовірно дратує й обурює в існуючих нині масштабах» [28, с. 69].

Аналіз наукового дискурсу з проблем українсько-російського змішаного мовлення дозволив виділити чотири основні тенденції, що демонструють неоднорічне ставлення лінгвістів до терміна *суржик*: 1) узаконення термінологічного статусу через активне використання в наукових працях різних жанрів; 2) розширення дефінітивної сфери в результаті експансії терміна: *суржик* може позначати не тільки українсько-російське змішане мовлення, а й міксацію елементів різних мов; 3) звуження дефінітивної сфери, оскільки позначуване ним явище утворене на базі української мови й функціонує в Україні; 4) усунення з наукового вжитку лексеми *суржик* і пошук термінологічного відповідника через наявність стилістичного значення і негативнооцінної конотації, а також невизначеність статусу суржику (див.: [7]).

Отже, впровадження тривимірної моделі аналізу категоріального апарату соціолінгвістики, компоненти якої (дефініція терміна, його переклад і ставлення до терміна) тісно пов'язані між собою і перебувають у постійній взаємодії, дозволяє виявити полемічні на сьогодні дефініції термінів, з'ясувати основні труднощі їх перекладу, що виявляються в наявності кількох варіантів перекладу певного терміна чи у використанні термінів-вкраплень. Аналіз ставлення до окремих термінів соціолінгвістики продемонстрував, що воно зумовлене конотацією терміна (наявністю емоційно-оцінного, стилістичного чи соціально-ідеологічного компо-

нента конотації терміна), парадигматичними зв'язками в термінології (синонімічними та гіперо-гіпонімічними відношеннями), мовною модою на певний термін, ставленням до позначуваної терміном мовної реалії. Сподіваємося, що результати дослідження сприятимуть як теоретичним завданням, зокрема більш чіткому усвідомленню термінознавчих наукових перспектив, так і практичним – створенню україномовного словника соціолінгвістичних термінів. Перспективним вважаємо подальше вивчення соціолінгвістичної терміносистеми у визначених аспектах, що дозволить точніше спрогнозувати її розвиток.

Бібліографічні посилання

1. **Ажнюк Б.** Рецензія на кн.: Українська мова: Енциклопедія (К., 2000) / редкол. В. М. Русанівський та ін. / Б. Ажнюк // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 96–100.
2. **Ажнюк Б.** Соціолінгвістична термінологія : труднощі перекладу / Б. Ажнюк // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2010. – Вип. 29. – С. 71–76.
3. **Ажнюк Б. М.** Мовна єдність нації : діаспора й Україна / Б. М. Ажнюк. – К. : Рідна мова, 1999. – 450 с.
4. **Алпатов В. М.** Зарубежная социалингвистика о проблемах двуязычия и языков национальных меньшинств / В. М. Алпатов // Речевое общение в условиях языковой неоднородности / под. ред. Л. П. Крысина. – М., 2000. – С. 192–209.
5. **Баранов А. Н.** Введение в прикладную лингвистику : учеб. пособие / А. Н. Баранов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с.
6. **Беликов В. И.** Социалингвистика : учеб. для вузов / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 439 с.
7. **Брага І. І.** Термінологізація лексеми *суржик*: основні тенденції / І. І. Брага // Ученые зап. Таврич. нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Научный журнал. Сер. «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь, 2013. – Т. 26 (65). – № 1. – С. 93–98.
8. **Вахтин Н. Б.** Социалингвистика и социология языка : учеб. пособие / Н. Б. Вахтин, Е. В. Головкин. – СПб. : ИЦ «Гуманит. академия»; Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2004. – 336 с.
9. **Гак В. Г.** К типологии форм языковой политики / В. Г. Гак // Вопр. языкознания. – 1989. – № 5. – С. 104–133.
10. **Демська-Кульчицька О.** Мовна «competence» як об'єкт дослідження (проблема україномовного терміна) / О. Демська-Кульчицька // Мовознавство. Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі україністів. – К., 2002. – С. 224–227.
11. **Дешериев Ю. Д.** Языковая политика / Ю. Д. Дешериев // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энцикл., 1990. – С. 616.
12. **Єрмоленко С. Я.** Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 223 с.
13. **Кристал Д.** Английский язык как глобальный : [пер. с англ.] / Д. Кристал. – М. : Весь мир, 2001. – 240 с.
14. **Лазаренко Л.** Досвід мовних політик світу й українська перспектива (інформаційно-аналітичний огляд) / Л. Лазаренко // Укр. мова. – 2003. – № 4. – С. 3–22.
15. **Масенко Л.** Мова і суспільство : Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2004. – 163 с.
16. **Мацюк Г.** Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навч. посіб. / Г. Мацюк. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 212 с.
17. **Мечковская Н. Б.** Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков : [учеб. пособие] / Н. Б. Мечковская. – 7-е изд. – М. : Флинта ; Наука, 2009. – 312 с.
18. **Новиков Вл.** Новый словарь модных слов / Вл. Новиков. – М. : АСТ : Зебра Е, 2008. – 192 с.
19. **Панькин В. М.** Языковые контакты : краткий словарь / В. М. Панькин, А. В. Филиппов. – М. : Наука ; Флинта, 2011. – 160 с.

20. **Пелевин В.** Романи [Электронный ресурс] / В. Пелевин. – Режим доступа : pelinov.ru/romans/index.html.
21. **Прохорова В. Н.** Русская терминология (лексико-семантическое образование) / В. Н. Прохорова. – М. : Филол. фак., 1996. – 125 с.
22. **Руда О. Г.** Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі : монографія / О. Г. Руда; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2012. – 232 с.
23. **Селіванова О.** Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
24. **Селігей П. О.** Сучасне термінотворення : симптоми та синдроми / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 48–61.
25. **Словарь социолингвистических терминов** / отв. ред. В. Ю. Михальченко. – М. : Ин-т языкознания РАН. Науч.-исслед. центр по нац.-яз. отношениям, 2006. – 312 с.
26. **Социолингвистика и социология языка.** Хрестоматия / пер. с англ.; отв. ред. Н. Б. Вахтин. – СПб. : Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2012. – 588 с.
27. **Ставицька Л.** Суржик : суміш, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : зб. наук. пр. – К., 2007. – С. 32–120.
28. **Ставицька Л.** Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 456 с.
29. **Туровська Л.** Ще раз про емоційність терміна / Л. Туровська // Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка». Сер. «Проблеми української термінології». – 2010. – № 676. – С. 82–85.
30. **Українська мова** : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
31. **Швейцер А. Д.** Современная социолингвистика : Теория, проблемы, методы / А. Д. Швейцер. – Изд. 4-е. – М. : Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 176 с.
32. **Шумарова Н. П.** Социолингвистика Украины : постсоветский период / Н. П. Шумарова // Вопр. языкознания. – 2012. – № 6. – С. 123–138.
33. **Язык, общество, школа** / В. В. Баранова, Т. О. Гаврилова, Е. А. Панова, К. С. Федорова; под общей ред. К. С. Федоровой. – М. : Новое лит. обозрение, 2012. – 448 с.
34. **Milroy L.** Introduction : Code-switching and Bilingualism Research / L. Milroy, P. Muysken // One Speaker, Two Languages : Cross-Disciplinary Perspectives on Code-Switching / [ed. by L. Milroy, P. Muysken]. – Cambridge, 1995. – P. 1–14.

Надійшла до редколегії 03.03.13

УДК 811.161.2'373.46

Н. О. Гимер

Львівський державний університет внутрішніх справ

МІЖНАРОДНІ ТЕРМІНОЕЛЕМЕНТИ У ФАХОВІЙ ЛЕКСИЦІ КОСМЕТИКИ ТА КОСМЕТОЛОГІЇ

Проаналізовано міжнародні терміноелементи у словотвірній структурі фахової мови косметики та косметології сучасної української мови. Окреслено найуживаніші терміни, утворені за допомогою словотвірного потенціалу префіксоїдів грецького та латинського походження.

Ключові слова: *терміноелемент, префіксоїд, термінологія, косметика та косметологія.*

Гиммер Н. А., Львовский государственный университет внутренних дел. **МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТЕРМИНОЭЛЕМЕНТЫ СПЕЦИАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ КОСМЕТИКИ И КОСМЕТОЛОГИИ**

Проанализированы международные терминологические элементы в словообразовании специальной лексики косметики и косметологии современного украинского языка. Охарактеризованы наиболее распространенные термины, образованные с помощью словообразовательного потенциала префиксоидов греческого и латинского происхождения.

Ключевые слова: терминологический элемент, префиксоид, терминология, косметика и косметология.

N. O. Gymer, Lviv State University of Internal Affairs. **INTERNATIONAL TERMS-ELEMENTS IN PROFESSIONAL VOCABULARY OF COSMETICS AND COSMETOLOGY**

In the article it was performed the analysis of international terms-elements of word-forming structure of the professional language of cosmetic and cosmetology of the modern Ukrainian language. There have been determined the most often used terms, which are formed with the help of the word-forming potential of prefixoids of the Greek origin. Actuality of the research. Joining of stems and whole words in terms-forming during the last years is considered to be quite productive. After studying and analysis of cosmetology terms, which are the part of the thematic group – *names of cosmetology procedures*, we reveal a large number of international formants, which are the compounds of terms of other terms-systems: *thermo-; photo-; phyto-; micro-; macro-; preso-; meso-; auto-; alo-; hetero-; phago-; micro-*. With the help of these international components the new terms are formed, in which the meaning of the original term is determined or specified.

Such terms-elements in professional names, which belong to special vocabulary of cosmetics and cosmetology, are never used in postposition, but only in preposition.

We can state, that the greater number of terms with international components of cosmetic branch is formed at the cost of exactly prefixoids, but not suffixoids of foreign origin. We can observe the general tendency to forming of terms of cosmetology and cosmetics with the help of international components, for which the specialization of meaning within one branch terminology is not characteristic.

Key words: term-element, prefixoid, terminology, cosmetics and cosmetology.

В Україні цілеспрямована термінологічна робота особливо актуальна в наш час, тому що розбудова незалежної держави зумовила розширення сфери функціонування української мови, а відповідно й національної термінології.

Упродовж останніх років українська фахова лексика стала об'єктом багатьох досліджень, що пов'язано з процесом державотворення та утвердження української літературної мови в усіх сферах державно-політичного та культурного життя суспільства.

Актуальність дослідження. Складання основ і цілих слів у терміноутворенні в останні роки вважається досить продуктивним. Розглянувши та проаналізувавши косметологічні терміни, що входять до тематичної групи – *назви косметичних процедур*, виявляємо велику кількість міжнародних формантів, що є складовими термінів інших терміносистем: *термо-; фото-; фіто-; мезо-; мікро-; макро-; пресо-; авто-; ало-; гетеро-; фаго-*. За допомогою цих міжнародних компонентів творять нові терміни, в яких уточнюється чи детермінується значення вихідного терміна.

Мета дослідження – проаналізувати й визначити словотвірний потенціал чужомовних препозиційних дериваційних терміноелементів, що вживаються в сучасній українській термінології косметики та косметології як складової частини лексичної системи української мови

Досі мовознавці ведуть дискусію щодо єдиного визначення для такого типу елементів. У науковій літературі поняття компонент і терміноелемент часто вживаються як синоніми, взаємозамінні слова. Однак поняття «компонент» дещо ширше, ніж «терміноелемент». Поняття «терміноелемент» вперше визначив Д. С. Лотте: «Під терміноелементом розуміємо слово чи його частину, що мають самостійне значення і входять до складу простого чи складного терміна» [6, с. 15]. Перше поняття – загальнонаукове, яке використовується в багатьох сферах

діяльності людини, останнє ж стосується лише термінології й термінів. Уживання того самого складника у пре- і постпозиції дає підстави стверджувати про функціональний вияв різних терміноелементів при спільному етимоні. Компонент може бути багатозначним або позначати омонімні терміноелементи. Так, терміноелемент *авто-* багатозначний, він охопив чотири терміноелементи: 1) *авто-* зі значенням «власний»; 2) *авто-* зі значенням «само»; 3) *авто-* зі значенням автомобільний; 4) *авто-* зі значенням «автоматичний». Є всі підстави вважати, що терміноелемент – це передусім лише частина терміна, виражена морфемою або словом, що передає ознаки поняття. Крім того, терміноелемент має завжди фіксовану позицію і змістову єдність (єдине значення). А компонент – це загальна назва складника, складової частини чогось без натяку на конкретне значення. Наприклад, у фаховій мові косметики і косметології: *АВТОДЕПІЛЯЦІЯ*, і, ж. – *autodepilatio*, ónis f [auto- + de- + pilus волос]; Е. *autodepilation* – нав'язливе бажання висмикнути власне волосся [8, т. 1, с. 44], *АВТОТРАНСПЛАНТ*, а, ч. – *autotransplantátum*, і n [auto- + transplantáre, pp. transplantatus пересаджувати]; Е. *autotransplant* – кусок власної тканини або органа якої-н. форми й величини, взятий з однієї ділянки тіла і пересаджений на ін. [Там само, т. 1, с. 44].

Нерідко той самий компонент учені визначають по-різному. Цією проблемою в Україні займаються К. Г. Городенська [1], Н. Ф. Клименко [3], І. М. Кочан [5]. І. Кочан визначає основні міжнародні терміноелементи, які використовуються в сучасних терміносистемах для творення номінацій. Зробивши вибірку за Словником іншомовних слів, науковець зафіксувала 180 препозитивних блоків. Переважно це префіксоїди іншомовного походження: *авто-*; *арфі-*; *гальвано-*; *гало-*; *гідро-*; *гіро-*; *електро-*; *каро-*; *кіло-*; *контр-*; *мікро-*; *макро-*; *мото-*; *мульти-*; *п'єзо-*; *полі-*; *серво-*; *синхро-*; *термо-*; *транс-*; *турбо-*; *ультра-*. Статус терміноелементів залежить від ступеня засвоєння запозиченої одиниці. Наукова лексика охоплює кілька сотень терміноелементів, основи яких складають греко-латинські корені, які ще називають міжнародними чи інтернаціональними. Вони з'явилися у мовах світу, у тому числі й слов'янських, у період від XVI–XVII століття. Їх фіксують словники староукраїнської мови, що описують лексику XVI–XVII століть.

Оскільки мова перебуває в стані безперервного розвитку, її елементи можуть набувати цілком нових якісних характеристик: від конкретного значення кореневої морфеми до узагальненого значення афікса, що сприяє модифікації основи. Однак, якщо міжнародний терміноелемент характеризується конкретністю значення, то ступінь його десемантизації дуже низький, і він зберігає свій кореневий статус. Таке явище спостерігаємо і в термінології косметики та косметології.

Тому, на думку В. Горпинича, префіксоїди, що є перехідним явищем від корневих до префіксальних морфем, можна вважати плідним джерелом поповнення українського словотвірного ресурсу новими префіксами, а суфіксоїди через низьку активність не переходять у суфікси, хоча і виконують роль цих словотвірчих афіксів [2].

Наприклад, такі терміноелементи, як *мікро-* і *макро-* є майже у всіх галузевих терміносистемах.

Так, у косметологічній термінології терміноелементи *макро-*; *міні-*; *мікро-*, що відповідають поняттям «великий» та «дуже малий», «найдрібніший», наприклад: *МІКРО-* – *micr(o)-* [G. *μικρός* *micros* малий]; Е. *micr(o)-* – частина слова, що означає 1) найменший; 2) одна мільйонна одиниці в метричній системі або SI; 3) дуже мала кількість речовини в об'ємі (у хімії); 4) видимий тільки в мікроскопі [8, т. 2, с. 97], мають переважно терміни, що є давнішими запозиченнями і лек-

сичне значення яких відоме великому загалу мовців: *макропілінг*, *мікроферменти*, *мініфіксатор*. Наприклад: *МІКРОЕЛЕМЕНТИ*, *ів*, *мн.* – *microlementa, orum n/pl.*; *E. microelements* – хім. елементи (Cu, Mo, Mn, Al, Fe, Zn тощо), які містяться в живих організмах у тисячних і менших частках %; беруть участь в обміні речовин і впливають на функц. стан організму [8, т. 2, с. 99].

Терміноелемент *мезо-* входить до складу недавно запозичених з інших мов термінів, лексичне значення яких переважно відоме лише фахівцям, наприклад: *МЕЗОТЕРАПІЯ* – метод введення лікувальних чи гомеопатичних препаратів безпосередньо в жирову чи фіброзну тканину низькими дозами шляхом мікроін'єкцій. Ефект залежить від фармакологічної дії медикаментів, які вводять, стимуляції біологічно активних точок і рефлекторних зон шкіри [4, с. 20]. Базовий термін *ТЕРАПІЯ*, *-ї*, *ж* (від грецьк. *therapeia* – лікування). Для галузі клінічної медицини, завданням якої є вивчення внутрішніх хвороб, їх профілактика та лікування хворих на такі хвороби [7, с. 668], властиві інші компоненти, що стоять перед ними і конкретизують їх вид, спосіб, форму проведення тощо (*вакуум-терапія*, *мезотерапія*, *фототерапія*, *фітотерапія*, *фаготерапія*, *кріотерапія*, *акватерапія*, *геліотерапія*): *АЕРОТЕРАПІЯ*, *ї*, *ж.* – *aërotherapia, ae f* [*aëro-* + *-therapia**]; *E. aerophtherapy* – лікування повітряними ваннами.

Найбільш вживаними в термінології косметики та косметології за частотністю вживання у препозиції є такі терміноелементи, як *ало-*, *фото-*, *гідро-*, *кріо-*, *термо-*, *стерео-* та ін. Саме вони утворюють у названій терміносистемі слова з новими значеннями, що свідчить про великий словотвірний потенціал названих терміноелементів.

АЛО... [від грецьк. *allos* – інший]. У складних словах відповідає значенню «інший», «сторонній», «чужорідний» [Там само, с. 35]: *АЛОТРИХІЯ*, *ї*, *ж.* – *allotrichia, ae f* [*allo-* + *G. θρίξ, τριχός thrix, trichos* волос]; *E. allotrichia* – патологія росту волосся: жорсткі, стоншені, знебарвлені і спірально закручені волосини [8, т. 1, с. 75].

ФОТО... [від грецьк. *phos* (*photos*) – світло]. 1. Перша частина складних слів, що відповідає поняттям: а) «той, що діє за допомогою світла»; б) «заснований на дії світла». 2. Той, що пов'язаний із фотографією, фотографічний [7, с. 727]: *ФОТОДЕРМАТОЗ*, *у*, *ч.* – син. *АКТИНОДЕРМАТОЗ* – *photodermatitis, is f* [*photo-* + *G. δέρμα, ατος† + -osis**]; *E. photodermatitis* – дерматоз, зумовлений підвищеною чутливістю шкіри до сонячних променів [8, т. 2, с. 633].

ГІДРО... [від грецьк. *hydor* – вода]. У складних словах відповідає поняттям «температура», «тепло» [7, с. 670]: *ГІДРОМАСАЖ*, *-у*, *ч.* [гідро... + масаж]. Масаж під водою (напр. водяним душем з підвищеним атмосферним тиском) з лікувальною та профілактичною метою [7, с. 135].

КРІО... [від грецьк. *kryos* – холод, мороз, лід]. У складних словах вказує на поняття, пов'язане з льодом, низькими температурами [7, с. 357]: *КРІОТЕРАПІЯ*, *-ї*, *ж.* [кріо... + терапія]. Лікування холодом; здійснюють шляхом охолодження шкіри або частини тіла з метою зменшення болю, запальних явищ, набряків, як кровоспинний засіб тощо [Там само, с. 358].

ТЕРМО... [від грецьк. *therme* – жар, тепло]. У складних словах означає відношення до тепла [7, с. 111]: *ТЕРМОРЕГУЛЯЦІЯ*, *-ї*, *ж.*, фізіол. Сукупність фізіологічних процесів, спрямованих на підтримання відносно постійної температури тіла людини й теплокровних тварин [7, с. 542].

СКЛЕРО... [від грецьк. *skleros* – твердий]. Частина складних слів, що відповідає поняттям «затвердіння», «ущільнення» [7, с. 630]: *СКЛЕРОДЕРМІЯ*, *-ї*,

ж., мед. Хронічне захворювання шкіри людини, яке характеризується ущільненням шкіри і підшкірної клітковини [7, с. 548].

ДЕРМАТО... [від грец. derma (dermatos) – шкіра]. У складних словах відповідає поняттям «шкіра», «шкірна хвороба»: **ДЕРМАТОМІКОЗИ** dermatomycoses, ium f/pl. [dermato- + G. mykes, etos гриб]; E. dermatomycoses – мікози з переважанням ураження шкіри та її придатків [8, т. 1, с. 374].

БІО... [від грец. bios – життя]. Перша складова частина складних слів, що відповідає поняттям «життя» (біографія), «життєві процеси», «біологічний» [7, с. 99]: **БІОПРЕПАРАТИ** – biopraeparata, orum n/pl. [bio- + praeparare, pp. praeparatus приготування]; E. Biopreparations – препарати природного походження, які застосовують для цілеспрямованої дії на живі організми з метою профілактики й лікування хвороб [8, т. 1, с. 141].

МЕЛАН(О)- – melan(o)- [G. μέλας, μέλανος melas, melanos чорний]; E. melan(o)- – частина слова, що означає 1) темний; чорний; 2) стос. до меланіну. [8, т. 2, с. 90]: **МЕЛАНОГЕН**, у, ч. – melanogenum, I n [melano- + G. γίγνομαι gignomai творити, народжувати]; E. melanogen – безбарвна речовина, яка може перетворюватися у меланін [8, т. 2, с. 90].

ФІТО- – phyto- [G. φυτόν phyto рослина]; E. phyto- – частина слова, що означає «стос. до рослини» [8, т. 2, с. 626].

Ці терміноелементи є терміноелементами інших систем, але саме у фаховій мові, стосовній косметики та косметології, утворюють терміни із абсолютно відмінним порівняно з іншими галузевими терміносистемами значенням: «Найголовнішим чинником, що індукує передчасне старіння шкіри, вважається УФ-випромінювання. Найбільше вказані префіксоїди грецького походження утворюють нові терміни в лексичній групі «*назви косметичних процедур та косметичних засобів для догляду за шкірою*», зокрема:

Терміноелемент *біо-* (грец. bios – життя) – це перша частина складних слів, що відповідає поняттю «життя», «життєві процеси», «біологічний» та вказує на зв'язок з живими організмами. У косметології це значення дещо конкретизується та означає «усе, що будь-якою мірою пов'язане з усім природнього, біологічного походження» [4, с. 67], **БІОЕПІЛЯЦІЯ** – метод видалення волосся за допомогою гарячого або холодного воску, а також спеціальної смоли з домішками [4, с. 78], **БІОКСИЛІФТ** – активний інгредієнт з високим вмістом неорганічних речовин з анісу. Знімає напругу з підшкірних м'язів, через що зупиняє появу мімічних зморшок [Там само, с. 90], **БІОЛОГІЧНИЙ ПІЛІНГ** проводиться за допомогою рослинних і біологічно активних речовин [41, с. 56].

Терміноелемент *гідро-* (грец. hydor – вода) вказує на зв'язок з водою, водним простором, наприклад: **ГІДРОВІТОН** – природний багатокомпонентний засіб, який є аналогом натурального зволожувального секрету, що виробляється шкірою. Він має чудові протизапальні властивості, добре регулює вологообмін і стимулює процеси регенерації [4, с. 103].

Терміноелемент *фіто-* (грец. phyton – рослина) у термінах-композиціях, що входять до спеціальної ЛКК має спеціалізоване значення «вказує на приналежність до рослин», «до складу препаратів завжди входять рослини», наприклад: **ФІТОГОРМОНИ (ФІТОЕСТРОГЕНИ)** – гормони, які містяться в арахісовій олії, екстракті спаржі, екстракті виноградних кісточок, в оливковій олії. Основна дія фітоестрогенів – це нормалізація обмінних процесів. Саме через зниження в організмі жіночого гормону (естрогену) відбувається старіння організму. Фітоестрогени є нешкідливою альтернативою синтетичним гормонам

[4, с. 12], *ФІТОКОСМЕТИКА* – застосування рослин і рослинних препаратів для збереження, поліпшення, створення чи відновлення краси людського тіла, усунення появи зовнішніх ознак старіння, профілактики, маскуванню і лікування косметичних дефектів [Там само, с. 12].

Фото- – перша частина складних слів, що вказує на дію світла: *ФОТО-ОМОЛОДЖУВАННЯ* – метод корекції вікових змін обличчя, який базується на дії м'яких світлових імпульсів, відмінних від лазера, на всі пласти шкіри. Світло нагріває і акуратно руйнує проблемні утворення, не впливаючи на розташовані поблизу тканини [Там само, с. 213], *ФОТОЕПІЛЯЦІЯ* – безпечний і безболісний метод видалення небажаного волосся за допомогою спеціально сфокусованого пучка видимого світла, яке проникає на різну глибину і дозволяє видалити волосся на будь-якій стадії росту [Там само, с. 87], *ФОТОКОАГУЛЯЦІЯ* – неінвазивна процедура, принцип дії якої полягає у впливі спалахом світла з великою силою енергії на тканину, усуває можливість алергії [Там само, с. 90], *ФОТОЛІФТИНГ* – процедура триває усього 15 хвилин і дозволяє повністю усунути рельєфність шкіри [Там само, с. 93].

Висновки. Проаналізовані терміноелементи у фахових назвах, що належать до спеціальної лексики косметики та косметології, ніколи не вживаються в постпозиції, лише у препозиції. Чужомовні словотвірні елементи й оформлювані ними словотвірні нові типи українських термінів, уживаних у галузі косметики та косметології, здатні вступати в різні семантичні відношення.

Можна констатувати, що більша кількість термінів з міжнародними компонентами косметичної галузі утворюється за рахунок саме префіксоїдів, а не суфіксоїдів іншомовного походження. Помічаємо загальну тенденцію творення термінів КК за допомогою міжнародних компонентів, для яких спеціалізованість значення в межах однієї галузевої термінології не характерна.

Перспективою подальшого дослідження словотвірних терміноелементів у фаховій лексиці на позначення понять косметики та косметології є аналіз на сучасному рівні запозичень в цілому і на морфемному рівні зокрема, тому що в названій термінології ці структурні одиниці – один із найпродуктивніших шляхів розширення українського термінофонду.

Бібліографічні посилання

1. **Городенська К. Г.** Префікси і префіксоїди в українській мові / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 36–41.
2. **Горпинич В.** Будова слова і словотвір / В. Горпинич. – К. : Рад. шк., 1977. – 117 с.
3. **Клименко Н. Ф.** Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко. – К., 1998. – 182 с.
4. **Климишина С. О.** Косметичний догляд за шкірою / С. О. Климишина. – Л., 2007. – 126 с.
5. **Кочан І.** Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові : монографія / Ірина Кочан. – Л., 2004. – 519 с.
6. **Лотте Д.** Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. Лотте. – М. : Наука, 1982. – 149 с.
7. **Словник іншомовних слів** / за ред. О.С. Мельничука. – К., 1989.
8. **Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник** : близько 33000 термінів / уклад. Л. І. Петрух та ін. ; за ред. М. Павловського та ін. ; ред.-лексикограф та авт. передм. Л. М. Полюга. – Л. : Вид. спілка «Словник» Львів. держ. мед. ун-ту, 1995. – Т. 1. – 651 с. ; Т. 2. – 786 с.

Надійшла до редколегії 20.01.14

УДК 811.161.2'27

С. П. Гірняк

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

МОВА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В КОНЦЕПЦІЇ РОМАНА СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО ТА ЯРОСЛАВА РУДНИЦЬКОГО

Схарактеризовано історичні умови регіонального функціонування української мови в кінці XIX – на початку XX ст., зокрема, на західноукраїнських землях, які матимуть принциповий вплив на розуміння історії розвитку української літературної мови й дозволять окреслити роль інтелігенції в мовотворчих процесах названого періоду; розкрито зміст поняття «літературна мова» в концепції Р. Смаль-Стоцького й Я. Рудницького; висвітлено позиції вчених щодо ролі соціального чинника у становленні та розвитку української мови; проаналізовано мову як «соціально-психічне явище», яке постійно видозмінюється, а ці зміни і є запорука розвитку як самої мови, так і народу (її носія).

Ключові слова: мова, літературна мова, інтелігенція, соціальна група, Галичина.

Гірняк С. П., Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко. **ЯЗЫК КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ В КОНЦЕПЦИИ РОМАНА СМАЛЬ-СТОЦКОГО И ЯРОСЛАВА РУДНИЦКОГО**

Дана характеристика историческим условиям регионального функционирования украинского языка в конце XIX – начале XX в., в частности, на западноукраинских землях, которые будут иметь принципиальное влияние на понимание истории развития украинского литературного языка, а также позволят определить роль интеллигенции в языкотворческих процессах названного периода; раскрыто содержание понятия «литературный язык» в концепции Р. Смаль-Стоцкого и Я. Рудницкого; изложены позиции ученых относительно роли социального фактора в становлении и развитии украинского языка; язык проанализирован как «социально-психическое явление», которое постоянно видоизменяется, а эти изменения являются залогом развития как самого языка, так и народа (её носителя).

Ключевые слова: язык, литературный язык, интеллигенция, социальная группа, Галичина.

Hirnyak S. P., Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko. **LANGUAGE AS A SOCIAL PHENOMENON IN THE CONCEPT OF ROMAN SMAL'-STOTSKYI AND IAROSLAV RUDNITSKYI**

The topicality of our research is considered in the fact that a systematic analysis of language as a social phenomenon in the researches of R. Smal'-Stotskyi and J. Rudnitskyi will enable us to determine the features of Ukrainian literary language of the late XIX – early XX centuries, to discover the content of «literary language» and the role of the educated stratum language creative processes.

The purpose of our intelligence is to reveal the features of the functioning of the Ukrainian language in the late XIX – early XX centuries, define the content of «literary language» in the conception of R. Smal'-Stotskyi and J. Rudnitskyi. Afterwards the prospects of our research are considered in the study of the historical conditions of regional functioning of the Ukrainian language on the verge of XIX – XX centuries, particularly on the West Ukrainian land will have a fundamental impact on the understanding of the history of the Ukrainian literary language, and also let us define the role of intellectuals in language creative processes.

Having analyzed there works we made a conclusion that common literary language is a representative of an language peculiarities of the nation wide (public) language and simultaneously it affects the leveling of the dialect differences. Social dialects, territorial speech and literary language – are the result of two major laws which act in every language in the process of its historical development: the first law is the desire to reveal ones peculiarity hence the variety of language, and from the other side (the second law) is the process of the consolidation of language resources in one system, that is the creation of unique literary language for the nation. That is why «Ukrainian literary language is the very exponent of psychophysical creative forces of the Ukrainian Nation which exists and develops rooting deep in nation foundation».

Key words: language, literary language, intelligence, social group, Galicia.

Проблема соціальної диференціації мови має давні традиції у світовій лінгвістиці. Вагомий внесок у розвиток і становлення цієї мовознавчої науки здійснили І. Бодуен де Куртене, А. Мейє, Ф. де Сосюр, А. Сеше, Ш. Баллі, Ф. Боас, Е. Сепір, Ж. Вандрієс, В. Матезіус, Б. Гавранек, Й. Вахек, Т. Фрінгс, Л. Щерба, О. Швейцер, Л. Нікольський, Р. Шор, Є. Поліванов, Б. Ларін, В. Жирмунський, Л. Якубинський, М. Петерсен, В. Виноградов, Г. Винокур, О. Шахматов, М. Бахтін, О. Леонтьєв, В. Ярцева й інші вчені.

Беззаперечні досягнення вітчизняних учених у розвитку та становленні цієї науки в Україні, серед них: О. Потебня, Ю. Шевельов, І. Дзюба, Св. Караванський, В. Русанівський, В. Брицин, Ю. Жлуктенко, Л. Масенко, Л. Ставицька, О. Ткаченко, В. Радчук, Г. Мацюк, С. Єрмоленко, Я. Радевич-Винницький, В. Іванишин, О. Демська-Кульчицька, О. Данилевська, Н. Шумарова, В. Хмелько, В. Демченко й ін.

Мова завжди була й залишається чинником ідентифікації народу. Вона розвивається в суспільстві і не може існувати без людей, які сприяють її розвитку та становленню на різних історичних етапах. Саме тому філософи, філологи, історики, громадсько-політичні діячі різних історичних періодів так докладно аналізували особливості розвитку мовної, культурної, політичної, економічної ситуації, яка склалася на різних українських землях (Наддніпрянщині, Слобожанщині, Галичині та Надсянні).

Кінець XIX – початок XX ст. – це період широкого застосування і використання української мови в різних сферах літературної, наукової та просвітницької діяльності. Крім просторічної народної лексики до літературної мови входять елементи мови різних соціальних груп, однак саме інтелігенція збагачує лексичний склад української мови науковою термінологією, абстрактною лексикою, впливає на розвиток функціональних стилів української мови, а тому можемо говорити про диференціацію мови, у її синхронному аспекті, що визначається регіональними, соціальними й ситуативними чинниками.

Саме наприкінці XIX – початку XX ст. у Галичині літературна мова набула вже чи не основної своєї ознаки – поліфункціональності. Освічена верства (інтелігенція) по обидва боки кордону активно спілкувалася, спільно займалася видавничою та науковою діяльністю, отже, саме завдяки тісним зв'язкам східної і західної інтелігенції, відбулося формування нової української літературної мови на основі регіональних її варіантів.

Стаття безпосередньо пов'язана з комплексною науковою проблемою кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі ДДПУ ім. І. Франка «Українська мова й мовлення: історія, сучасний стан, проблеми розвитку» та плановою темою відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України «Вплив соціодинаміки на систему та структуру мови: тенденції мовних змін».

Із праць з обраної теми особливу увагу привертають наукові розвідки Р. Смаль-Стоцького та Я. Рудницького. Так, Р. Смаль-Стоцький у дослідженні «Українська мова в Советській Україні» [5], яка вийшла друком у 1936 р. у Варшаві як 34 том «Праць Українського наукового інституту», і, як зауважує її автор у передмові до другого видання, з'явилася з метою «оборони української і всіх інших немосковських мов», схаактеризував основні етапи розвитку української літературної мови (переслідування української мови Москвою, українська мова в часи світової війни, особливості розвитку мови в період революції та відновлення української державності, а також інші, не менш важливі, етапи розвитку української мови в Радянській Україні).

Я. Рудницький у науковій розвідці «Українська мова та її говори» [4] аналізує особливості української літературної мови, яка не є чимось однотипним, а навпаки, різниться багатством говіркових систем «та не тільки навшир, географічно», а й «теж і навсторч, а саме завдяки суспільним групам, з яких складається український нарід, витворюючи станові говори, що різняться між собою передусім засобом слів, фразеологією та стилем» [4, с. 17].

Актуальність нашого дослідження вбачаємо в тому, що системний аналіз мови як соціального явища в названих дослідженнях Романа Смаль-Стоцького і Ярослава Рудницького дасть нам змогу окреслити особливості розвитку української літературної мови кінця XIX – першої половини XX ст., розкрити зміст поняття «літературна мова» та роль освіченої верстви у мовотворчих процесах.

Мета нашої розвідки – розкрити особливості функціонування української мови в кінці XIX – на початку XX ст., окреслити зміст поняття «літературна мова» в концепції Р. Смаль-Стоцького і Я. Рудницького. Відтак перспективи нашого дослідження вбачаємо в тому, що вивчення історичних умов регіонального функціонування української мови в кінці XIX – на початку XX ст., зокрема, на західноукраїнських землях, матимуть принциповий вплив на розуміння історії розвитку української літературної мови, а також дозволять окреслити роль інтелігенції в мовотворчих процесах.

Представники тих чи інших соціальних груп використовують різні одиниці мови відповідно до своїх потреб та інтересів. Одні слова й вирази вони вживають більш активно, іншим можуть надавати нових значень, іноді протилежних загальноприйнятим, а від використання окремих вони загалом утримуються. Такі відхилення, які зустрічаються на усіх мікролінгвістичних рівнях, у тому числі і в лексиці, можуть об'єднуватися в соціальний діалект. Саме з цих відхилень утворюється нова норма, характерна для певної соціальної групи носіїв мови. Специфічні особливості у вимові, відступ від стандарту в реалізації фонем, особливі лексичні засоби та семантичні значення, своєрідна реалізація граматичних структур можуть бути зведені на основі їх специфіки та частотності використання в єдину систему, характерну для окремої групи мовців, у нашому випадку освіченої верстви – галицької інтелігенції кінця XIX – початку XX ст.

Зasadничою прикметою мови є те, що мова **явище соціальне**. Тобто, зазначає Р. Смаль-Стоцький, «до мови треба що-найменше двох істот, того, що говорить, і того, що слухає, сприймає, розуміє. [...] Саме той духовий міст, перекинений від одної відокремленої істоти до свідомості другої, ця виміна думок, – це й є мова» [5, с. 5]. Мовний зв'язок, на думку вченого, виникає за допомогою мовних знаків, здатних викликати уявлення, ідеї, поняття, почуття, а тому там, де є розуміння мовних знаків, є мова. Без розуміння мови немає мови взагалі.

Р. Смаль-Стоцький стверджує, що кожна мова розпадається на більшу чи меншу кількість говорів, які, у свою чергу, знову поділяються на велике число підговорів (наріч). Говори й підговори різняться між собою на фонетичному й морфологічному рівнях, тоді як вирішальними чинниками, які впливають на розвиток мови, були й залишаються політичні, економічні та релігійні умови, що виникають у певний історичний період розвитку народу. «Політичні, економічні та релігійні осередки завжди впливали на своє оточення, робили свій говір **міродатним** та поширювали його» [5, с. 10]. Водночас учений вказує на той факт, що окремі міста, містечка, а то й села, родини мають свої «підговори», свої окремі

*Тут і надалі (у цитатах із праць Р. Смаль-Стоцького та Я. Рудницького) правопис та стиль авторів збережено.

говіркові прикмети, а відтак будь-яка **мова** є перш за все явищем **соціально-психічним** [5, с. 10].

На мову, її розвиток та функціонування впливають як «посередні» чинники (земля, тваринний і рослинний світ, тобто географічні умови життя людей, які надають мові народу своєрідного ритму), так і окремі соціальні явища. Окреслені чинники сприяють тому, що «всякий мовний обшир розпадається-різничкується не тільки на говори вишир, але й насторч. Це зрізничкування витворює людська суспільність, у якій та мова живе, бо без неї ніяка мова немислима» [Там само, с. 11]. Такий різновид мовних особливостей Р. Смаль-Стоцький називає «становими піднаріччями» (соціальними говорами), що тісно пов'язані з утворенням соціальних груп, які різняться між собою лексичними одиницями і фразеологією. Про це писав і Я. Рудницький [4, с. 17].

Кожна мова має соціальні діалекти, які безпосередньо залежать від соціальної палітри суспільства. Ось як про це пише Р. Смаль-Стоцький: «Своєрідні підговорів прикмети мають священики та дяки, правники і канцеляристи, селяни та робітники (мовні окремішності робітників залежать від роду їх праці). Своєрідні прикмети має мова торгівців, моряків, вояків, мисливців та рибалок. Ба, навіть кобзарі та лірники, й ті витворили в нас свої станові підговорів прикмети. В деяких краях учні й студенти теж говорять своєрідними підговорами. Нарешті в самім долі маємо широко розвинений підговір волоцюг та злодіїв, а на самій горі – мову поетів, письменників, журналістів. У широкому розумінні можна сказати, що **всяка окремішня група суспільности дістає зчасом своєрідне обличчя та своєрідні духові прикмети, які витворюють її станове піднаріччя, де, як у дзеркалі, відбивається зацікавлення й фах даної групи – стану**» [5, с. 11].

Про мовну своєрідність представників різних соціальних груп говорив і Ярослав Рудницький (його положення перегукуються з твердженнями Р. Смаль-Стоцького). Так, у названій нами праці «Українська мова та її говори» вчений зауважував: «Окремі мовні прикмети мають нпр. селяни й робітники, правники й канцеляристи, священики й дяки. Своєрідні мовні окремішності зустрінемо в моряків, друкарів, торгівців, вояків, вуглекопів, рибалок, косарів та мисливих. Кобзарі й лірники витворили в нас теж свої станові говори. Подекуди учні й студенти говорять своєрідними словами й висловами. Не треба забувати тут теж про жінок, що мають мову звичайно повну чуття й настроєвості, про мову няньок, піклувальниць та дітей. Теж можна запримітити різницю між мовою старшого покоління (від 50 до 70 років) й молодшого (від 20 до 40 років). При такому зрізничуванні мови навістрів матимемо нарешті на самому долі широко розвинутий окремішний, часто таємний говір жебраків, волоцюг та злодіїв, що його називаємо жаргоном, а на самій горі – мову поетів, наукових робітників, письменників, промовців, журналістів і т. п.» [4, с. 17].

Отже, будь-яка соціальна група з часом набуває своєрідних ознак і витворює свою – фахову мову, у якій, як у дзеркалі, відображаються соціальні інтереси й професійні ознаки цієї суспільної верстви. Слід також зауважити, що представники різних соціальних груп опановують не лише мову своєї соціальної групи, а й мовні особливості інших суспільних верств населення, з якими безпосередньо контактують і зближені у процесі своєї діяльності. Для того щоб зрозуміти мовні особливості певного «мовного обширу», слід враховувати такі два закони, яким, наголошує Р. Смаль-Стоцький, підпорядковане життя мови: «Перший закон – це могутній гін до різничування мови на говори, наріччя й піднаріччя; другий закон протидіє першому й виявляється у змаганні до єдності, до спільності, до витвору з піднаріч підговорів, а з підговорів – говорів» [5, с. 12].

Таким чином, мова, що розвивається в межах цих двох основних соціальних законів, з одного боку, сприяє поділу громади, народу на окремі групи, а з іншого – об'єднує людей у групи, спільноти, громади, народ. Саме завдяки тому, що в житті мови є динаміка, цей *«безнастанний рух»* носіїв різних говорів і наріч, ці говори, наріччя, територіальні й соціальні діалекти тощо, які суттєво різняться між собою, згодом роблять усе для того, щоб мова стала об'єднуючим чинником і засобом порозуміння різних представників одного народу. Представники окремих територіальних груп (діалектів), різних соціальних прошарків суспільства об'єднують свої зусилля в ділянці мовотворення і витворюють єдиний мовний стандарт, який, як ми вже зауважували, з плином часу і під впливом суспільно-політичних, економічних, культурно-просвітницьких та інших чинників знову змінюється.

Аналіз лінгвосоціального розвитку мови дає змогу Р. Смаль-Стоцькому стверджувати, що народ, який говорить «спільною мовою, складався і складається з *двох шарів суспільности*, які перерізують усякі підговори та говори її. Це є шар *нижчої й вищої культури* даної мовної громади-суспільности. А ці шари у своїм корені зв'язані не так із певним матеріальним добробутом, як передовсім із *духовими* талантами одиниць. Отак маємо справу властиво з шаром *творчим* у житті, що складається з енергійних, волевих, активних одиниць, і шаром – пасивним, нездібним, нетворчим» [5, с. 13]. Саме говір вищого, культурного прошарку народу, що утворює культурні, політичні, релігійні осередки в краю, – наголошує Р. Смаль-Стоцький, – «той говір, говорений і писаний, поширюється і стає з часом *літературною мовою всього краю-народу*. Ось у цьому процесі й є *колиска* всякої літературної мови нашої доби» [Там само, с. 13].

Важливими чинниками розвитку і становлення літературної мови були друкарська справа, державна влада (князі, канцелярії, суди, військо, церква, школа), однак, як тільки з'являється *«геніальна творча особистість»*, вона відразу стає *«справжньою вирішною силою в розвитку літературної мови»* [Там само, с. 14]. Мовленнєва діяльність творчої особистості здатна впливати на мовлення представників різних соціальних груп, у тому числі й нижчих верств населення, а це всезагальне поширення й використання згодом призводить до створення літературної мови, яка поширює свій вплив на всю «націю-державу» і стає мовою культури й літератури. Сказане дає підстави Р. Смаль-Стоцькому стверджувати, що «літературна мова тримається, як тонка плівка на поверхні даного мовного обширу, та під нею продовжують собі своє власне життя говори, наріччя й піднаріччя» [Там само, с. 14].

Велике значення для розвитку літературної мови має факт використання її службовцями, державною владою. Оскільки українці в Австро-Угорській монархії на Східній Галичині все ж мали змогу входити до державних органів, то й українська (русинська) мова, як і німецька, угорська, чеська, польська, хорватська, словенська, італійська, румунська, була визнана за державну.

Мова (державна мова) – це вагомий чинник усвідомлення цілісності народу. Важливим для розвитку і становлення мови (її літературної форми) є говір столиці, адже саме тут знаходиться державна влада і державні установи краю. На створення єдиного мовного стандарту мають безпосередній вплив школа, церква, військо, преса, театр. Оскільки Львів (на межі XIX – XX ст.) був столицею Східної Галичини, то й мовні особливості представників його провідної верстви – *галицької інтелігенції* – лягли в основу творення західноукраїнського варіанта літературної мови. Р. Смаль-Стоцький констатує: «Літературна мова – є витвір, яким говорить не весь народ, а тільки певна культурна верства, численно менша від тих широких мас, що вживають своїх місцевих говорів для порозуміння» [Там само, с. 16].

Важливою (у контексті нашого дослідження) є заувага вченого: «Гострої границі між літературною мовою й говорами властиво немає. Між мовою чисто-літературною й говорами та підговорами стоїть мова щоденного вжитку культурного середняка, що в одну і другу сторону має свої місцеві переходи» [5, с. 16]. У великих містах активно розвиваються духовні і мовні взаємини як між окремими людьми, так і представниками різних соціальних груп, а тому говори великих міст (столиць) різняться соковитістю образів, окремими звуковими особливостями.

Літературна мова (за Р. Смаль-Стоцьким) має різні стилі (сфери) вживання: *святковий стиль*, що використовується в театрі, церкві, школі; *товариський стиль*, яким послуговуються у щоденному спілкуванні культурні групи; *дружній стиль*, що вживається під час приятельської розмови, коли часто вживаними є діалектизми. Цю ж думку розвиває Я. Рудницький, який стверджує, що літературна мова неоднакова, оскільки вживається в різних стилях: «1. у товариському, розмовному стилі, 2. у риторичному, промовному стилі, 3. у науковому стилі, 4. у поетичному стилі» [4, с. 23].

Однак носії говорів, соціальних діалектів, різних мовних стилів літературної мови постійно взаємодіють між собою, у результаті цих взаємовпливів до літературної мови потрапляють окремі слова й фразеологізми з народної мови. Вона є невичерпним джерелом збагачення мовостилі письменників та поетів. Зв'язок між різними суспільними прошарками взаємний, а тому літературна мова активно проникає в говори, причому найактивнішою в цьому процесі взаємодії є молодь.

Ось чому на певному етапі історичного розвитку літературна мова стає окремим утворенням, яке максимально відділяється від мови-джерела. Мова загалом і літературна мова зокрема – це складне духовне явище, «*дзеркало історично-культурного розвитку нації*» [1], «*витвір людського духа, й без людей мова немислима!*» [5, с. 17] (розріджений шрифт мій. – Г. С.). Мова живе лише тоді, коли її вживають, а оскільки носії мови – це люди різних соціальних прошарків, які мають притаманні лише їм здібності, уподобання, таланти, нахили, що вдосконалюються впродовж усього життя, адже люди зростають фахово, набувають певного досвіду, то вони як носії мови, якою послуговуються в усіх сферах свого життя, змінюють і розвивають її. Мова, як і будь-яке «соціально-психічне явище» (за Р. Смаль-Стоцьким), постійно видозмінюється, а ці зміни і є запорука розвитку як самої мови, так і народу (її носія). Проте, незважаючи на всі зміни, що відбуваються в суспільно-політичному житті народу, мова в окремі періоди свого розвитку підпорядковується певним правилам і законам, які ми називаємо граматику і які діють «не тому, що їх граматики установили, а тому, що установила їх сама мова. Вирішне у цих питаннях є *вживання*» [Там само, с. 17].

У період Першої світової війни, революції та відновлення української державності українці різних частин України разом жили і працювали, говорили і писали українською, вчилися в українських народних школах і університетах, видавали часописи, влаштовували концерти. Усю цю роботу очолювала інтелігенція Наддніпрянщини, Галичини і Буковини – народні вчителі, професори гімназій, політичні діячі, священики, кооператори, землеміри, лікарі й ін. Спільна творча й натхненна праця заради щасливого майбутнього дала «*глибоке почуття національної спільноти, почуття спільної літературної мови*» [Там само, с. 35]. У процесах розвитку мови було багато прогалин, зокрема бракувало термінів «у науці, в мистецтві, в літературі, в державно-адміністративному житті, у праві та війську. Отже, *наступає період гарячкової праці інтелігенції* [...] Воля до політичної самостійности [...], до власної *державности витворює осередки-столиці*, витво-

рює *парламентарне й політичне життя, пресу* – і це є водночас ті чинники, що протягом місяців витворюють із окремих [...] мов поневолених народів – цілком *розвинені літературні мови відроджених народів і держав*» [5, с. 35] [розріджений шрифт мій. – Г. С.]. Отже, палке бажання мати самостійну державу сприяло розвитку власної літературної – державної мови.

У Галичині, де не було жорстких цензурних обмежень щодо вживання української мови, вона (мова) стала знаряддям публічного життя і почала помітно оживати й розвиватися. Однак цей розвиток, як зауважує Левко Ромен, «довго був без єдиної соборницької коректи, що й призвело до певного відхилення, до «західнього», сказати б, «варіанту» єдиної соборної літературної мови» [2, с. 19]. Українська мова Галичини зазнала чималого впливу «язичія», а також мови польської, особливо щодо синтаксично-стилістичних конструкцій речення. «Мова в наших заходян у своїй вимові була «зукраїнізована», а це також мало вплив на створення «високого штилю» саме на підставі цієї мови. [...] Щоб відхилити можливі закиди, чому одна, мовляв, говірка накидає іншим усі свої правила і норми, слід звернути увагу на те, що *наша літературна мова теж є і вислідом деякого компромісу між наддніпрянцями і наддністрянцями*» [Там само, с. 18 – 19].

Таким чином, *літературна мова* – це ніби результат взаємодії всіх говірок нашого народу, що не нехтував своєю мовою, а зберігав кращі й високі зразки своєї творчості рідною мовою у фольклорі, який згодом і став взірцем для свідомого наслідування та створення на його основі нових зразків художньої творчості українськими письменниками.

Спільна літературна мова є репрезентанткою і еманацією всіх мовних особливостей загальнонародної мови, водночас вона помітно впливає на нівелювання різниць у говорах. *Соціальні діалекти, територіальні говори й літературна мова* – це результат двох основних законів, що діють у кожній мові в процесі її історичного розвитку: з одного боку (перший закон) – це бажання виявити свою особливість, «*гін до різникування мови*» (за Я. Рудницьким), а звідси різноманітність мови, а з іншого (другий закон) – процес об'єднання мовних ресурсів в одну систему, «*гін до її споювання*», тобто створення єдиної для усього народу літературної мови (про це писав і Р. Смаль-Стоцький, див. вище).

Я. Рудницький у книзі «Як говорити по-літературному» вказував на той факт, що українська мова у післявоєнний період (1914–1918) зазнала такого «*велетенського скоку*» у своєму розвитку, якого не було в жодній із сучасних європейських мов. Отримання власної державності, небувалий розвиток економічного, політичного, технічно-виробничого, наукового колективного національного життя, а також активна діяльність українських письменників, – усе це викликало, на думку вченого, «раптове *прискорення в досьогочасному незвичайно умірковано-еволюційному розвитку української літературної мови*. І ось у ній почали схрищуватися найрізніші напрямні, найрізніші розвиткові тенденції – вислід багатьох чинників, що їм підпадає в своєму розвитку всяка літературна мова. Назвемо деякі головніші з них: а) велике географічно-діалектичне зрізничування української мови, б) чотири культурно-історичні центри (наддніпрянський, галицький, буковинський й останньо: закарпатський), в) чужі впливи (деякі з них свіdomo й насильно введені) і ін.» [3, с. 3].

Ось чому перед українським мовознавством початку ХХ ст. так гостро стояла проблема створення норми, того практично-мовного закону, який би, з одного боку, підтримував позитивні тенденції у розвитку мови, а з іншого – протидіяв негативним. Оскільки, як зауважує Я. Рудницький, незважаючи на те, що в нас «існують ці просто золоті книжки – підручники української мови, в нас не дбають належно про її культуру. Про те переконуєтесь на кожному кроці: при каварняно-

му столику й на спортивній площі, в салоні й у фабричних бараках, в розмові з приятелем і на зборах якої-небудь установи чи організації, на сцені й у дописі до часопису» [3, с. 4]. Саме тому Я. Рудницький і Р. Смаль-Стоцький закликали використовувати українську мову в усіх ділянках мововжитку і тим самим сприяти її розвитку та популяризації.

Актуально звучать і сьогодні слова Ярослава Рудницького: «Українська літературна мова – назверхній виразник творчих психофізичних сил української Нації живе й далі розвивається, глибоко запустивши коріння в народній ґрунт» [4, с. 110].

Бібліографічні посилання

1. Колесса Ол. Погляд на історію української мови: інавгураційний виклад, виголошений в Українському Університеті і Празі дня 23 жовтня 1921 / Олександр Колесса. – Прага : Державна друкарня в Празі, 1924. – 43 с.
2. Ромен Л. Дещо про намул «язичя» / Левко Ромен // Рідна шк. – Ч. 1 (29). – 1959. – Рік V. – С. 17–19.
3. Рудницький Я. Як говорити по-літературному / Ярослав Рудницький. – Другий наклад. – Прага : Друкарня Й. Шмідберґера [б. р.]. – 64 с.
4. Рудницький Я. Українська мова та її говори / Ярослав Рудницький. – Третє справлене й поширене видання. – Вінніпег : Товариство Плекання Рідної Мови, 1965. – 116 с.
5. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в Советській Україні / Роман Смаль-Стоцький. – Друге поширене видання. – Нью-Йорк ; Торонто ; Сідней ; Париж, 1969. – 318 с.

Надійшла до редколегії 15.09.13

УДК 811.161.1'42

М. И. Жадлун

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЛЕКСИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЗВУКОВОГО ВОСПРИЯТИЯ ВОДЫ В ПОЭЗИИ М. ЦВЕТАЕВОЙ

Рассмотрена одна из ключевых составляющих образного компонента лингвокультурного концепта «Вода» в поэзии М. Цветаевой, а именно: особенности лексической интерпретации звукового восприятия воды. Осуществлен контекстуальный анализ языкового выражения слуховых характеристик концепта «Вода» в индивидуально-авторской картине мира поэта, в частности выявлены приемы олицетворения воды, а также приемы использования анализируемого концепта для описания действий и состояний лирического героя.

Ключевые слова: лингвокультурный концепт, образный компонент концепта, концепт «Вода», звук, звуковое восприятие.

Жадлун М. І., Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.
ЛЕКСИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЗВУКОВОГО СПРИЙНЯТТЯ ВОДИ В ПОЕЗІЇ М. ЦВЕТАЄВОЇ

Розглянуто одну з ключових складників образного компонента лінгвокультурного концепту «Вода» в поезії М. Цветаєвої, а саме: особливості лексичної інтерпретації звукового сприйняття води. Здійснено контекстуальний аналіз мовного вираження слухових характеристик концепту «Вода» в індивідуально-авторській картині світу поета, зокрема виявлено прийоми уособлення води, а також прийоми використання аналізованого концепту для опису дій та станів ліричного героя.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, образний компонент концепту, концепт «Вода», звук, звукове сприйняття.

M. Zhadlun, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. *LEXICAL INTERPRETATION OF THE ACOUSTIC PERCEPTION OF WATER IN M. TSVETAYEVA'S POETRY*

The concept of «Water» is one of the universal concepts of the Russian culture; the imagery variety of the concept is due to its frequent reference in the works of Russian poets in different periods (A. S. Pushkin, N. A. Nekrasov, F. I. Tyutchev, A. A. Blok, S. A. Yesenin, A. A. Akhmatova).

The present paper dwells on the sound objectivization of the linguocultural concept of «Water» in M. Tsvetayeva's poetry treated as a figurative concept.

The contextual analysis of the acoustic parameters of the concept of «Water» in Tsvetayeva's poetic world revealed the ways of the personalization of «Water» in the texts (it is able to speak, whisper, howl, grown – hence endowed with human nature); the concept is used to reproduce the acts and states of the lyrical hero; water is compared to the fluent speech, the sound of music, the poetry itself.

The paper argues that the concept of «Water» occupies a significant place in Tsvetayeva's conceptosphere; it is endowed with certain significant imagery characteristics, acoustic in particular, which assists in representation of the authentic imagery world of the poet.

Key words: linguocultural concept, figurative component of concept, the concept of «Water», sound, the perception of sound.

К числу универсальных характеристик образного компонента лингвокультурного концепта (работы В. И. Карасика, Г. Г. Слышкина, Н. Ф. Алефиренко) принято относить эмоционально-чувственную (зрительные, слуховые, тактильные, обонятельные, пространственные характеристики) и образно-метафорическую (метафоры, сравнения, символы, эпитеты, олицетворения, параллелизм и др.) составляющие, которые отражены в человеческом сознании и закреплены вербально.

Цель исследования – изучение приемов лексической объективации слухового восприятия воды М. Цветаевой. *Задачи*: 1) рассмотреть приемы олицетворения звукового восприятия воды; 2) представить примеры использования звуковых характеристик воды для описания действий и состояний лирического героя; 3) определить значимость звуковой репрезентации воды в поэзии М. Цветаевой.

Изучение языка поэзии и концептосферы М. Цветаевой на сегодняшний день не представляется новым, подтверждением этому могут служить книги Л. В. Зубовой «Язык поэзии Марины Цветаевой: фонетика, словообразование, фразеология» [6], «Поэзия Марины Цветаевой: Лингвистический аспект» [5], В. А. Масловой «Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой» [9], Е. Л. Лавровой «Поэтическое мирозерцание Цветаевой» [7], а также довольно большое количество диссертационных исследований, посвященных изучению различных концептов в творчестве М. Цветаевой (И. Ю. Белякова – концепт «Путь», А. В. Болотнов – концепт «Хаос», Е. В. Дзюба – концепты «Жизнь» и «Смерть», Н. А. Конарева – концепт «Любовь», Г. П. Корчевская – концепт «Москва», С. Ю. Лаврова – концепты «Душа», «Дом», «Поэт», «Любовь», М. М. Полехина – концепты художественной космогонии М. Цветаевой («Жизнь» – «Смерть», «Смерть» – «Сон»), О. А. Фещенко – концепт «Дом», О. Ю. Шишкина – концепт «Поэт» и др. [15]). Но это не означает, что изучение поэтического наследия М. Цветаевой исчерпало себя, ведь чем больше вглядываешься, тем дальше отодвигается линия горизонта. А следовательно, ученым предоставляется возможность находить в ее многогранном творчестве все новый материал для изучения, рассматривать его в самых разных аспектах.

Так, исследованию концепта «Вода» и его места в идиолекте М. Цветаевой до сих пор не было посвящено ни одного диссертационного исследования, таким образом, актуальность данной статьи и возможность сказать что-то новое имеют объективные основания.

Концепт «Вода», будучи константой русской культуры [11, с. 76] и одним из важнейших элементов картины мира русского этноса [2, с. 213], имеет богатую образную палитру, о чем свидетельствует частое обращение русских поэтов разных времен к этому образу, представленному в их произведениях не только самим именем концепта, но и различными его репрезентантами (*море, океан, ручей, волны, струи* и т. д.): «*Волнуйся подо мной, / угрюмый океан*» (А. С. Пушкин [4, с. 22]), «*Воды глубокие плавно текут*» (А. С. Пушкин [Там же, с. 38]), «*С бурной стихией в томительном споре, / лодка рыбачья качается в море*» (Е. А. Баратынский [Там же, с. 25]), «*Затихло море снова*» (Н. П. Огарев [Там же, с. 34]), «*Клокочет, бушует, волнуется море, сердито и грозно*» (Н. А. Некрасов [Там же, с. 35]), «*А воды уж весной шумят – / Бегут и будят сонный брег*» (Ф. И. Тютчев [Там же, с. 107]), «*Серебро и колыханье сонного ручья*» (А. А. Фет [Там же, с. 92]), «*морское раздолье*» (Э. Г. Багрицкий [Там же, с. 109]), «*Целовало нас море / В загорелое лицо*» (А. А. Блок [Там же, с. 56]), «*Над бездной голубой, над зыбью океана*» (И. А. Бунин [Там же, с. 49]), «*Море тоже рокошет*» (С. А. Есенин [Там же, с. 79]), «*Там волны выше этих веток*» (Б. Л. Пастернак [4, с. 223]), «*Океан – бескраен*» (Р. И. Рождественский [Там же, с. 221]), «*Играют волны в отблесках зари*» (Н. М. Рубцов [Там же, с. 241]), «*А струи вольные поют, поют*» (А. А. Ахматова [Там же, с. 251]).

Формирование образного восприятия водной стихии поэтами происходило в результате эмпирического опыта и выделения определенных характеристик воды, в частности обыденных, так как для человека в первую очередь в воде важны чистота, вкус, практическая значимость. Поэты обращают внимание на цвет воды, большой объем ее в море, океане (т. е. силу), часто олицетворяют воду, но в основном подчеркивают ее звуковое восприятие человеком.

М. Цветаева так же в своей поэзии запечатлела собственное «видение» водной стихии, ее эмоционально-чувственное и образно-метафорическое восприятие, которое было свойственно ей, как отдельной языковой личности, а также восприятие «Воды» целым этносом (русским народом).

На наш взгляд, среди образного воплощения концепта «Вода» в поэзии М. Цветаевой особое внимание необходимо уделить звуковой объективации концепта, ведь, как отмечает о. Павел Флоренский, «воспринимаемое слухом – по преимуществу субъективно. Звуки, слышимые наиболее, внедрены в ткань нашей души и потому наименее четки, но зато наиболее глубоко захватывают наш внутренний мир. В звуках воспринимается данность, расплавленная в нашу субъективность. Звуком течет в ухо внутренний отклик на даваемое извне, – звуком откликается на явления мира внутреннее существо бытия, и, приходя к нам, в нас втекая, этот звук, этот отклик течет именно как внутренний. Слыша звук, мы не по поводу его, не об нем думаем, но именно его, им думаем: это внутренний отголосок бытия и в нашей внутренности есть внутренний. Звук – непосредственно (диффундирует) просачивается в нашу сокровенность, непосредственно ею всасывается, и, не имея нужды в проработке, сам всегда воспринимается и осознается, как душа вещей. Из души прямо в душу глаголют нам вещи и существа» [12].

Чувственное, в частности, звуковое представление водной стихии в поэзии М. Цветаевой наделяет концепт значимыми образными чертами, подтверждает то, что «Вода» занимает далеко не последнее место в концептосфере поэта, а также способствует репрезентации ее индивидуально-языковой картины мира.

В языковом представлении звуковых характеристик концепта «Вода» поэт чаще всего олицетворяет воду, наделяя ее качествами человека (обладание голосом, способность говорить, шептать, лепетать, стонать) и животного (способность выть, стонать). Так, вода:

– наделена голосом («**Разливом тысячеголосым**» [13, с. 280], «**Ты дробью голосов ручьевых / Мозг бороздишь, как стих**» [14, с. 205], «...роскошным **голосом морским**» [Там же, с. 81]);

– говорит («**Скажет мне море: – Всех слез моих плакать – не хватит!**» [13, с. 572], «**Дождь повторяет: кап-кап**» [Там же, с. 46], «**Потупляя слух – / Над источником, / Слушай-слушай, Адам, / Что проточные / Жилы рек – берегам: / Ты и путь и цель, / Ты и след и дом, / Никаких земель / Не открыть вдвоем**» [Там же, с. 139], «**Скороговоркой – ручья водой / Бьющей: – Любимый! Больной! Родной!**» [14, с. 340]);

– шепчет («**Назад – река... / Снова прошепчется**» [Там же, с. 209], «**На поляне хижина-игрушка / Мирно спит под шепчущий ручей**» [13, с. 41]);

– лепечет («**Вода волнуется, приняв / Живое – за бывшее. / И принимает, лепечет, / В прохладные объятия – / Живые розы у плеча / И розаны на платьях**» [Там же, с. 201], «...**лепечут струи**» [14, с. 53]);

– стонет («**Стонут Влатвы воды: / – Триста лет неволи, / Двадцать лет свободы**» [Там же, с. 346]);

– воет («**Сизые воды в снега сбиты, / На голос воют**» [13, с. 251], «**Взвыла Волга, / Ходит грозно**» [14, с. 229]).

Это многообразие звуков, запечатленных автором, показывает, что М. Цветаева тонко чувствует природу, изображает водную стихию в разное время года, в разном ее состоянии.

Подобное олицетворение водной стихии заключают в себе памятники устного народного творчества (пословицы, поговорки, сказки, былины и др.). Общеизвестно, что к водным источникам издревле обращались люди, от них «ожидали и просили изобилия плодов земных» [1, с. 276], к ним приходили с мольбами о дожде, здоровье, им доверяли свои самые сокровенные тайны, воду заговаривали. Ярчайшим примером персонификации воды (обращение к стихии за помощью) является памятник древнерусской литературы XII в. «Слово о Полку Игореве». Так, в «Плаче Ярославны» находим:

*«Днепр мой славный! Каменные горы
В землях половецких ты пробил,
Святослава в дальние просторы
До полков Кобяковых носил.
Возлелей же князя, господине,
Сохрани на дальней стороне,
Чтоб забыла слезы я отныне,
Чтобы жив вернулся он ко мне!»* [10]
(выделения в тексте наши. – М. Ж.).

Таким образом, олицетворение воды М. Цветаевой есть ни что иное, как отголоски языческого поклонения наших предков водной стихии.

Изучение звукового описания поэтом воды позволяет утверждать, что данная стихия наделена характером, более того, он амбивалентен, с одной стороны (вода тихая, спокойная, то есть безопасная, а значит – дарующая жизнь), а с другой – находящаяся в постоянном движении, буйная, неукротимая, гневная, способная убить. Проиллюстрируем наглядно два противоположных состояния воды:

– спокойствие («**И не видно звезд, и не слышно волн**» [13, с. 334], «**Тишина над гладью водной**» [Там же, с. 357], «**Тихая и голубая / Плещет Ока**» [14, с. 162], «**О том, что тише... /... воды...**» [Там же, с. 221], «**Стиханье до кипени / Вскипающих волн**» [Там же, с. 207], «**Атлантический путь тихий**» [Там же, с. 174]);

– шум, буйство («**Вспять убегающих рек – / Рокот...**» [13, с. 332], «**И рокот Темзы**» [Там же, с. 376], «**А рокот тусклых вод слагается в балладу**» [Там же, с. 435], «**И громом волны океанской**» [14, с. 227]), а также

– движение, благодаря которому вода «звучит» («*Журчат водопады*» [13, с. 152], «*Слышишь всплески? Это Сена!*» [Там же, с. 28], «*Эхо стонало, шумела река*» [Там же, с. 63], «*Дождь слышался.../ Дождь в крышу бьет*» [14, с. 234], «*Прошуми весеннею водою*» [13, с. 348]).

Звуковая объективация воды подтверждает то, что это двойственный символ, архетипически заключающий в себе два противоположных начала: жизнь («*Дни мои, как маленькие волны*» [14, с. 70], «*Невосстановимо хлещет жизнь / Подставляйте миски и тарелки!*» [Там же, с. 315]) и смерть («*...За потустороннюю границу: / К Стиксу!*...» [13, с. 232]).

Звуковая репрезентация концепта «Вода» также способствует передаче действий и состояний лирического героя стихотворений М. Цветаевой («*О том, что тише ты и я / Травы, руды, беды, воды...*» [Там же, с. 222], «*В сем июне ты плачешь, ты – дожди! / И если гром у нас – на крышах, / Дождь – в доме, ливень – сплошь, / Так это ты письмо мне пишешь, / Которого не шлешь*» [Там же, с. 435], «*Клича тебя, славословя тебя, я только / Раковина, где еще не умолк океан*» [Там же, с. 79], «*Ты дробью голосов ручьевых / Мозг бороздишь, как стих*» [Там же, с. 236]).

Универсальным в поэзии М. Цветаевой является использование аналогового сравнения льющейся речи и льющейся воды. Приведем примеры: «*Слова твои льются, участием согреты, / Но темные взгляды в былом / ...Слова твои – струи, вскипают и льются, / Но нежные губы в тоске*» [Там же, с. 92], «*Ручьевая речь...*» [14, с. 224], «*Над рвом расставаний, над воркотом встреч / Реки моей речь...*» [Там же, с. 103], «*Ручьев ниспадающих речь*» [Там же, с. 16].

Схожесть льющейся воды и льющейся речи в сознании людей зафиксировали еще пословицы и поговорки русского народа («*С гуся вода, а с меня молодца небылые слова*» [3, с. 142]; «*Врет, как водой бредет*» [Там же, с. 319]), в которых вода, сопоставляясь с речью, символизировала бессмысленность разговоров, обман.

Подобное сравнение отмечено и М. М. Маковским, автором словаря мифологической символики в индоевропейских языках, при этом он указывает и на новое, очень интересное сравнение: «жидкость в языческом сознании нередко уравнивалась с речью (речь течет). Это представление входило в состав понятий, группировавшихся вокруг культа Сомы. Сوما есть жидкость – текущая, очищающая, но Сума – не только жидкость, это и поэт, певец» [8, с. 76]. Примечательно в этой связи то, что в идиолекте М. Цветаевой поток воды также олицетворяет поэтическую речь, а также самого поэта: «*Подобье сердца моего! / Сопровождаем – кто кого?.. / Поэт, / Сопровождающий поток! / Или поток, плечом пловца / Сопровождающий певца? / ...где поток – / Там и поэт... / Из нас обоих – пьют / И в нас обоих слезы льют*» [14, с. 344]. Поэт для М. Цветаевой, как отмечает В. А. Маслова, – это «живой родник – источник поэзии» [9, с. 85], «слуга стихий, поэтому процессом творчества управляют стихии, а не разум» [Там же, с. 81].

Как известно, в обыденном сознании красивую, непрерывно звучащую речь сравнивают с музыкой. Это сравнение отражает стихотворение «Ручьи», раскрывающее идею схожести звучания льющейся воды, льющейся музыки и льющейся речи: «*Прорицаниями рокоча, / Нераскаянного скрипача / Риссато'ми...Разрывом бус! / Паганиниевскими «добьюсь!» / Опрокинутыми... / Нот, планет – / Ливнем! / – Вывезет!!! / – Конец ...На нет. / Недосказанностями тишизм / Заговаривающие жизнь: / Страдивариусами в ночи / Проливающиеся ручьи*» [14, с. 195]. Можно предположить, что это одно из стихотворений, которое позволило В. А. Масловой прийти к следующему выводу: «М. Цветаева воспринимает мир не зрительно, а музыкально: «Пастернак в стихах видит, а я слышу».

Следовательно, звук у нее – самое главное, независимо от того, о чем идет речь...» [9, с. 217].

Проведенное нами исследование свидетельствует о том, что поэзия М. Цветаевой – это синтез смысла, ритма, мелодии, изображения и, конечно же, звука. Представленная звуковая объективация концепта «Вода» подтверждает, что М. Цветаева обладала острым поэтическим слухом, она по особенному воспринимала звучание водной стихии, голос океана, моря, реки, ручья.

Следовательно, можно констатировать, что звуковое описание концепта «Вода» в идиолекте М. Цветаевой действительно дополняет его чувственное восприятие в рамках образного компонента данного концепта. Так, приведенные стихотворные отрывки поэзии дают возможность читателю почувствовать слово, точнее, услышать то, что находится глубоко внутри, а не лежит на поверхности.

Осуществленный в рамках данной статьи анализ концепта «Вода» в поэтическом наследии М. Цветаевой открывает перспективы сопоставительного описания одного и того же концепта в рамках сложившихся моделей мира двух и более поэтов, а также одного поэта в разные периоды его творчества.

Библиографические ссылки

1. **Афанасьев А. Н.** Мифология Руси / А. Н. Афанасьев. – М. : Изд-во Эксмо, 2006. – 608 с.
2. **Гачев Г. Г.** Национальные образы мира / Г. Г. Гачев. – М., 1999. – 369 с.
3. **Даль В. И.** Пословицы русского народа : сборник : в 2 т. – М. : Худож. лит., 1984. – Т. 1. – 383 с.
4. **Зов моря:** Стихи [сборник] / сост. Ж. И. Зинченко. – Од. : Маяк, 1982. – 255 с.
5. **Зубова Л. В.** Поэзия Марины Цветаевой: Лингвистический аспект / Л. В. Зубова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – 264 с.
6. **Зубова Л. В.** Язык поэзии Марины Цветаевой (Фонетика, словообразование, фразеология) / Л. В. Зубова. – СПб. : Изд-во СПб ун-та, 1999. – 232 с.
7. **Лаврова Е. Л.** Поэтическое мирозерцание М. Цветаевой / Е. Л. Лаврова. – Горловка : ГПШИЯ, 1994. – 368 с.
8. **Маковский М. М.** Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках : Образ мира и миры образов / М. М. Маковский – М. : Гуманит. изд. центр Владос, 1996. – 416 с.
9. **Маслова В. А.** Поэт и культура : концептосфера Марины Цветаевой : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 256 с.
10. **Слово о полку Игореве.** – Л., 1985.
11. **Степанов Ю. С.** Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М. : Академ. просп., 2004. – 990 с.
12. **Флоренский П. А.** У водоразделов мысли / П. А. Флоренский. – М. : Правда, 1990. – 446 с. – Режим доступа: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/florensk/floren04.htm>
13. **Цветаева М.** Собрание сочинений: в 7 т. Т. 1 : Стихотворения / сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц и Л. Мнухина. – М. : Эллис Лак, 1994. – 640 с.
14. **Цветаева М.** Собрание сочинений : в 7 т. Т. 2 : Стихотворения. Переводы / сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц и Л. Мнухина. – М. : Эллис Лак, 1994. – 592 с.
15. **Электронная библиотека диссертаций.** – Режим доступа: <http://www.dissertCat.com/>

Надійшла до редколегії 19.02.14

Л. А. Ким

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара***К ВОПРОСУ О ТИПАХ ЕДИНИЦ СПЕЦИАЛЬНОЙ НОМИНАЦИИ**

Рассмотрены различные подходы к решению вопроса о стратификации специальной лексики. Для разграничения единиц специальной номинации избраны критерии, учитывающие: а) соотношенность номинативного средства с типом специального понятия; б) нормативность / ненормативность специального слова. В соответствии с первым критерием выделены такие разряды специальной лексики, как термины и номенклатура, в соответствии со вторым – профессионализмы, профессиональные клише, предтермины. Выделенные типы проиллюстрированы специальными лексемами с неизменяемым зависимым компонентом, зафиксированными словарями по экономике, праву и информатике.

Ключевые слова: специальная номинация, типология, классификация, термин, номенклатурный знак, профессионализм.

Кім Л. А., Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.
ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПИ ОДИНИЦЬ СПЕЦІАЛЬНОЇ НОМІНАЦІЇ

Розглянуто різні підходи до вирішення питання про стратифікацію спеціальної лексики. Для розмежування одиниць спеціальної номінації обрано критерії, які враховують: а) співвіднесеність номінативного засобу з типом спеціального поняття; б) нормативність / ненормативність спеціального слова. Відповідно до першого критерію виділені такі групи спеціальної лексики, як терміни і номенклатура, відповідно до другого – професіоналізми, професійні кліше, передтерміни. Визначені типи проілюстровано спеціальними лексемами з незмінюваним залежним компонентом, зафіксованими словниками з економіки, права та інформатики.

Ключові слова: спеціальна номінація, типологія, класифікація, термін, номенклатурний знак, професіоналізм.

Kim L. A., Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **ABOUT TYPES OF SPECIAL NOMINATION UNITS**

The article is devoted to the problem of stratification of special vocabulary. The aim of the article is own point of view, based on the critical review of the existing approaches towards the decision of the denoted problem. The targets of the research: 1) short analytical review of the main points of view connected with the main topic; 2) confirmation of own point of view by facts, presented by terms with unchangeable dependent components (UDC), functioning in different term-spheres of the Russian language (economy, IT, law and etc.). During the research the analytical-descriptive method (means of observation, matching, generalizing, and typology of analyzed material).

To distinguish among the units of special nomination the following criteria are presented that take into consideration a) the correlation between nominative unit and special notion and b) normative/non-normative of special word. According to the first criteria the following types of special vocabulary as terms and nomenclature are pointed, according to the second- professional vocabulary, professional cliché, pre-terms. The highlighted types are illustrated by means of special units with unchangeable dependent component, stated by economy, law and IT dictionaries.

Key words: special nomination, typology, classification, term, nomenclature sign, professionalism.

Вопрос о стратификации специальной лексики, включающий в себя и проблему выявления типов терминологических единиц, относится, по мнению ученых, к одной из наименее разработанных тем современного терминоведения [7, с. 30; 22, с. 44]. В связи с этим актуальность научных исследований, посвященных данной проблематике, представляется несомненной. **Целью** настоящего исследования является обоснование собственной точки зрения, базирующейся на крити-

ческом обзоре существующих подходов к решению обозначенной проблемы. В **задачу** исследования входит: 1) краткий аналитический обзор основных точек зрения по заявленной проблематике; 2) подтверждение своей позиции фактическим материалом, представленным в данном случае терминами с неизменяемыми зависимыми компонентами (НЗК), функционирующими в различных терминосферах русского языка (экономики, права, информатики и др.). В ходе исследования использованы основные приемы аналитико-описательного метода (наблюдение, сопоставление, обобщение, типологизация анализируемого материала).

Перечень типов лексических средств, используемых для именования понятий определенной профессиональной сферы деятельности человека и соответственно употребляющихся в данной профессиональной сфере, достаточно широко варьируется в работах разных авторов, поскольку вопрос о выборе оснований типизации окончательно еще не решен. В. М. Лейчик и Л. Бесекирска, затрагивая обсуждаемый вопрос, настаивают на разграничении понятий типологии и классификации, исходя из того, что «типология (как результат членения действительности) приближается к тому, что называют естественной классификацией, отражающей объективную упорядоченность элементов этой действительности во всей полноте... Можно сказать, что типология (как результат выделения типов) определяет объекты по их сущностям. Классификации же с большей или меньшей степенью искусственности членят рассматриваемую область (реальность) по отдельным основаниям» [13, с. 59–60]. В основе типологии терминов, по мнению ученых, лежит соотношение номинативных единиц с типами специальных понятий, которое позволяет выделить термины категорий, общенаучные и общетехнические, межотраслевые, специальные (узкоотраслевые) термины [13, с. 61].

Многочисленные же классификации, предлагаемые авторами различных исследований по терминологии, группируют термины по разным основаниям: по содержанию, языковой форме, функции, внутриязыковым и внеязыковым признакам. Например, в соответствии с классификацией по формальной структуре термина выделяются термины-слова и термины-словосочетания, а также термины-элементы; классификация по содержательной структуре позволяет выделить однозначные и многозначные термины; с точки зрения семантики выделяются термины – свободные и устойчивые (в том числе фразеологические) словосочетания; классификация терминов по источнику позволяет выделить термины исконные, заимствованные, интернациональные и гибридные; в зависимости от приложения к терминам процессов унификации создаются классификации терминов по нормативности / ненормативности; хронологический и мотивационный критерии позволяют выделить термины-архаизмы, термины-историзмы, термины-неологизмы, термины-эпонимы [13, с. 60–65; 7, с. 30; 4, с. 59–66]. Естественно, что приведенный перечень классификаций терминов не может быть признан исчерпывающим, он лишь иллюстрирует существующее в современном терминоведении многообразие подходов к стратификации терминологических единиц. Мы считаем необходимым остановиться на более полной характеристике отдельных разновидностей специальных единиц, включающих в свой состав неизменяемый зависимый компонент.

Как известно, основной единицей терминологической номинации являются термины, что вполне закономерно в силу их социальной значимости как языкового средства представления, кодирования и передачи концептуальных знаний определенных сфер деятельности человека. Но кроме терминов в подязыке специальности функционируют и другие номинативные единицы, соотносимые со специальными понятиями и объектами. Для отграничения таких единиц от собственно терминов целесообразно применить критерии, учитывающие: а) роль лексических

средств с точки зрения глубины информации, которую они несут в социальной коммуникации; б) нормативность/ненормативность специального слова [11, с. 8].

По первому признаку противопоставляются два разряда специальной лексики: терминология с ее единицей – термином, с одной стороны, и номенклатура, единицей которой является номен (номенклатурный знак, номенклатурное наименование, номенклатурная единица), с другой.

Вопрос о номенклатуре как лексико-номинативном пласте, отличном от терминологического, до сих пор представляет собой предмет дискуссий [4, с. 37; 16, с. 50]. Перед исследователями встает прежде всего проблема целесообразности разграничения терминологии и номенклатуры, предложенного Г. О. Винокуром [3]. Одни ученые считают, что разграничение этих двух категорий возможно только в теоретическом плане, а в исследованиях практического, прикладного характера таких разграничений, как правило, нет. Другие полагают, что нет никакой потребности резко размежевывать термин и номенклатурный знак, обосновывая это фактом отсутствия названий, которые не были бы в прошлом связаны с конкретными понятиями. Третьи считают такое разграничение не только возможным, но и нужным, и оправданным.

Мы в настоящем исследовании исходим из целесообразности выделения номенклатурных наименований и вслед за многими исследователями понимаем под номенклатурой символические, условные названия определенной структуры, специально создаваемые на базе терминов денотативного типа для обозначения классов конкретных однородных предметов специальной сферы [1, с. 6; 20, с. 34; 4, с. 40; 21, с. 256; 16, с. 51 и др.].

Анализ различных критериев разграничения терминов и номенклатурных знаков (см. об этом: [4, с. 41; 16, с. 50–52 и др.]) свидетельствует, что наиболее надежным при разграничении термина и номена является подход, который можно определить как функциональный. Согласно ему различие между термином и номенклатурным знаком обусловлено различием между функциями отражения понятия и этикирования отдельного предмета. Термин отражает специальное понятие, тогда как номенклатурный знак является не выражением, а названием, ярлычком, этикеткой какого-то конкретного предмета [3; 4; 19 и др.].

В то же время мы разделяем мнение о том, что номены основываются на терминах, номенклатура является низшим звеном терминологической лексики в том смысле, что ее понимание невозможно без понимания других, собственно терминологических обозначений данной области знания. Номенклатурные наименования непосредственно связаны с терминами, являются как бы их сателлитами [4; 9; 10]. Смысловая производность, вторичность номенклатуры по отношению к семантике собственно терминов является, таким образом, точкой пересечения различных подходов к пониманию номенклатуры в сфере специальной коммуникации [16].

Исследуя номенклатурные единицы различных специальных областей, ученые установили, что номены, функционирующие в языке техники и производственно-технических подязыках, и номены, относящиеся к подязыкам естественно-научного и гуманитарного профилей, зачастую различаются структурным оформлением. Если технические и производственно-технические номены чаще всего состоят из двух частей: графемной (буквенной) и цифровой, за каждой из которых закреплены вполне определенные функции [4, с. 42; 16, с. 50; 21, с. 256; 23, с. 30; и др.], то номены, функционирующие в других сферах специальной коммуникации, могут по внешнему виду ничем не отличаться от общеупотребительных.

тельных слов и словосочетаний или же представляют собой искусственно созданные словесные знаки.

В частности, номенклатурные единицы экономико-правовой сферы коммуникации в первую очередь включают в себя ряды наименований-согипонимов, состоящих из родового термина и словесного компонента условного характера или собственного имени, примыкающего к родовому термину в форме именительного падежа. В единичных случаях номенклатурный знак представляет собой словесно-буквенное или словесно-цифровое образование. К наиболее распространенным разновидностям экономико-правовых номенов относятся наименования: а) разновидностей облигаций, ценных бумаг: облигация «*бык*», облигация «*матадор*», облигация «*янки*»; ценные бумаги «*альфа*», ценная бумага «*лидер*», ценная бумага «*выпускник*»; б) различных показателей: показатель «*гамма*», показатель «*дельта*», индекс *NIKKEI*, индекс *NYSE*, индекс *ДАХ-30*; в) биржевых сделок: спрэд «*аллигатор*», спрэд «*бабочка*», своп «*коктейль*», своп «*харакири*»; г) разновидностей счетов: счет типа «*К*», счет типа «*Н*», счет типа «*С*» и др. Как правило, условное обозначение или собственное имя в составе экономического номена берется в кавычки.

Отмеченные экономико-правовые номены зафиксированы специальными словарями с соответствующими дефинициями, например: ценная бумага «*выпускник*» – акция, получившая котировку на более престижной бирже [18]; облигация «*бульдог*» – разновидность облигаций с фиксированной процентной ставкой в фунтах стерлингов, выпущенных на лондонском рынке нерезидентов [2] и т. д.

В терминосфере информатики к номенклатурным единицам со всей очевидностью следует отнести наименования клавиш и кнопок, гарнитур, программ, например: клавиша *Shift*, клавиша «*пробел*», кнопка «*turbo*», кнопка «*ОК*», кнопка «*Пуск*», гарнитура «*Сериф*» [14] и т. д.

Характеризуя номены, исследователи отмечают, что это наиболее искусственная и потому наиболее подверженная изменениям часть специальной лексики. В номенклатуре наиболее вероятны различного рода замены, изменения статуса названий или выход названий из употребления.

К номенам примыкает особая разновидность терминов, включающих в свой состав имя собственное: закон *Парето*, постулат *Пизани*, равенство *Рикардо*, система *Хэлси*, теория благосостояния *Пизу* и др. Подобные номинации, представленные в терминологиях многих специальных областей, в том числе и экономической, получили в научной литературе название фамильных терминов [5, с. 38] или эпонимов (эпонимических терминов) [7, с. 178–187; 15 и др.]. Существует мнение о том, что подобные номинации относятся к номенам [21, с. 257–258]. Словари экономических терминов фиксируют значительное количество эпонимов, что свидетельствует о популярности эпонимического способа номинации в терминосфере экономики.

Помимо терминов и номенов в лексикографических источниках сферы специальной коммуникации фиксируется значительное количество разнообразных терминоподобных единиц, безоговорочное отношение которых к терминам представляется спорным, но некоторыми конституирующими признаками терминов такие номинативные единицы обладают. При описании указанного корпуса языковых номинаций ученые выделяют прототермины, терминоиды, предтермины, квазитермины, псевдотермины, причем между названными терминологическими единицами устанавливаются различные соотношения [4, с. 44; 7, с. 31; 21, с. 260; 22, с. 48 и др.]. В аспекте нормативности выделяются и полуофициальные или неофициаль-

ные наименования определенных специальных понятий, получивших название профессионализмов и профессиональных жаргонизмов. Остановимся на характеристике только тех из отмеченных единиц, в составе которых встречаются НЗК, а именно: профессионализмов, профессиональных речевых клише и предтерминов.

Профессионализмы, по общепринятому мнению, принадлежат к ненормативной специальной лексики, которая, как известно, объединяет слова, существующие в разговорной речи специалистов, людей, занимающихся одним видом деятельности. По мнению А. В. Калинина, разница между термином и профессионализмом заключается в том, что термин – это совершенно официальное, принятое и узаконенное в данной отрасли науки, промышленности, в сельском хозяйстве, технике обозначение, название какого-либо понятия, а профессионализм – полуофициальное слово, распространенное (чаще в разговорной речи) среди людей какой-либо профессии, специальности, но не являющееся, в сущности говоря, строгим, научным обозначением понятия [8, с. 140]. Термины и профессионализмы, имея близкую или тождественную семантическую характеристику, резко различаются узусом, ориентацией на сферу употребления.

В отдельных секторах сферы экономико-правовой коммуникации, в частности в секторе биржевой деятельности, а также в терминосфере информатики, функционирует большое количество разнообразных профессиональных речевых клише, представляющих собой автоматизированные единицы языков для специальных целей, стереотипные формулировки разного рода, форма которых варьируется от слова и словосочетания до предложения [12, с. 103]. Приминая к общепотребительному гиперониму (*приказ, заказ, поручение*) или общеэкономическому термину (*сделка, продажа* и др.), профессиональное клише образует вместе с опорным компонентом особую разновидность специальных номинаций, которые уместнее всего, на наш взгляд, отнести к профессионализмам, хотя бы в силу того, что они чаще всего характеризуют процесс коммуникации между исполнителем и заказчиком, продавцом и покупателем в условиях биржевой деятельности, например: *приказ брокеру «без финансовой ответственности»* – приказ, который не налагает финансовой ответственности на исполнителя за его персональное решение о цене сделки или времени ее исполнения [2]; *сделка «обмен за наличные»* – обменная сделка, в соответствии с которой покупатель передает продавцу свой долгосрочный фьючерсный контракт в обмен на наличный товар в эквивалентном размере [Там же].

Особенность подобных профессиональных номинаций в сфере экономики заключается в том, что чаще всего у них нет соответствий в официальной терминологии, они сами по себе являются отраслевой разновидностью общеэкономической терминологии, в частности биржевой.

В терминосфере информатики к таким профессиональным клише относятся разновидности программных команд, применяемых при работе с персональными компьютерами, например: команда *«изменить масштаб»*, команда *«открыть»*, команда *«переименовать»* [14] и т. д., которые можно классифицировать и как номены (см.: [17]).

В любой терминосистеме имеются терминоподобные лексические единицы, статус которых не имеет достаточно четкого определения. В научной литературе они получили название предтерминов. По мнению С. В. Гринева, предтермины – это специальные лексемы, используемые в качестве терминов для называния новых сформировавшихся понятий, но не отвечающие основным требованиям, предъявляемым к термину (чаще всего – требованию краткости) [4, с. 44]. В каче-

стве предтерминов в изучаемой лексике выступают описательные обороты – многословные сочетания, часто имеющие в своей структуре союзы, предлоги или единицы, варьирующиеся в отношении содержания и формы. К предтерминам могут быть отнесены, например, следующие номинации, зафиксированные в специальных словарях: *условно исчисленная стоимость проживания в собственном жилище* [2], *предельно допустимый норматив вредного физического воздействия на атмосферный воздух* [Там же], *временно находящиеся в распоряжении совета директоров нераспределенные акции* [6], *покупка и продажа одновременно одной валюты на разные сроки* [Там же] и др.

В заключение отметим, что для общего именованного отмеченных классов лексико-номинативных единиц, обслуживающих сферы специальной коммуникации, мы, вслед за С. В. Гриневым и Т. С. Пристайко, будем использовать термин «специальная лексика». Такие разновидности специальной лексики, как термины, номенклатурные знаки, профессионализмы, в том числе и профессиональные клише, объединены обязательной соотношенностью со специальными понятиями и реалиями и составляют терминологическую часть специальной лексики. К специальной лексике следует отнести и предтермины, имеющие временный характер и характеризующиеся неустойчивостью формы [4, с. 45]. Со временем предтермины могут быть вытеснены терминами, соответствующими основным требованиям, предъявляемым к термину (прежде всего требованию краткости).

Перспективы дальнейшего исследования видятся нам в изучении функционального поведения единиц специальной номинации в специальных дискурсах.

Библиографические ссылки

1. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 606 с.
2. **Большой экономический словарь** / под ред. А. И. Азрилияна. – 5-е изд., испр. и доп. – М. : Ин-т новой экономики, 2002. – 1280 с.
3. **Винокур Г. О.** О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Тр. Моск. ин-та истории, философии и лит. Сб. ст. по языковедению. – Т. 5. – М., 1939. – С. 3–54.
4. **Гринев С. В.** Терминоведение / С. В. Гринев. – М. : Изд. центр «Академия», 2008. – 304 с.
5. **Даниленко В. П.** Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
6. **Жданова И. Ф.** Русско-английский экономический словарь / И. Ф. Жданова. – М. : Р. Валент, 2000. – 523 с.
7. **Казарина С. Г.** Типологические характеристики отраслевой терминологии / С. Г. Казарина. – Краснодар, 1998. – 271 с.
8. **Калинин А. В.** Лексика современного русского языка / А. В. Калинин. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 232 с.
9. **Канделаки Т. Л.** К вопросу о номенклатурных наименованиях / Т. Л. Канделаки // Вопросы разработки научно-технической терминологии. – Рига : Зинатне, 1973. – С. 60–72.
10. **Комарова З. И.** Русская отраслевая терминология и терминография / З. И. Комарова. – Каменец-Подольский : Изд-во госун-та, 1990. – 36 с.
11. **Комарова З. И.** Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / З. И. Комарова. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 155 с.
12. **Кудашев И. С.** К вопросу о формах терминологических элементов и терминов / И. С. Кудашев, А. Д. Хаютин // Лексикология. Терминоведение. Стилистика : сб. науч. тр. – М. ; Рязань : Изд-во «Пресса», 2004. – С. 101–107.

13. **Лейчик В. М.** Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик, Л. Бесекирска. – Белосток : Изд-во Белосток. ун-та, 1998. – 180 с.
14. **Новий російсько-українсько-англійський тлумачний словник з інформатики.** Основні терміни: близько 3300 термінів / уклад.: М. Д. Гінзбург [та ін.] / за ред. М. Д. Гінзбурга. – Х. : Корвін, 2002. – 656 с.
15. **Новинская Н. В.** Роль имен собственных в формировании современной терминологии / Н. В. Новинская // Научно-техническая терминология. – 1987. – Вып. 8. – С. 10–14.
16. **Пристайко Т. С.** Лексико-номинативная организация специального текста : монограф. / Т. С. Пристайко. – Д. : Вид-во УкО ІМА-прес, 1996. – 200 с.
17. **Пристайко Т. С.** Номенклатурный знак в описании языков программирования (на материале ОС Windows Vista) / Т. С. Пристайко // Вестн. Челябин. гос. ун-та. Филология. Искусствоведение. – 2011. – Вып. 57. – № 24. – С. 104–106.
18. **Райзберг Б. А.** Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – М. : Инфра-М, 2000. – 480 с.
19. **Реформатский А. А.** Что такое термин и терминологии / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М., 1961. – С. 46–54.
20. **Суперанская А. В.** Общая терминология: вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.
21. **Татаринов В. А.** Теория терминоведения : в 3 т. Т. 1. Теория термина: история и современное состояние / В. А. Татаринов. – М. : Москов. лицей, 1996. – 311 с.
22. **Федорченко Е. А.** Становление и развитие терминологической лексики таможенного дела в русском языке : монография / Е. А. Федорченко. – М. : МГОУ, 2004. – 248 с.
23. **Шелов С. Д.** Номенклатура и терминология / С. Д. Шелов // Рус. языкознание. – К., 1984. – № 8. – С. 24–31.

Надійшла до редколегії 05.02.14

УДК 811.362.3

A. Knoll

National Library of the Czech Republic

MANUSCRIPTORIUM: SEAMLESS ACCESS TO OLD EUROPEAN WRITTEN HERITAGE

The article has to do with the EU project «Manuscriptorium», its principles, its usage, its problems and its future. Deep attention was given to correct production of digital data and search of appropriate approaches to ensure a relative independence of concrete computer environment. It was mentioned an agreement with UNESCO to support the new Memory of the World programme with digitization of relevant materials to demonstrate the strength of this technology. They were accentuated especially in the moment when we decided to pass from small discrete projects to routine digitization of manuscripts. It was in 1995 and it made us to think about a format that should contain the entire digital document: both metadata and data. It was realized the external character of binary data face to descriptive texts and from here only a short way led to the building of a compound digital document via mark-up languages.

To aggregate data from partner digital libraries into a seamlessly unifying application the first format passage took place due to National library willingness to create and launch a digital library. Building of Manuscriptorium as an international aggregator for digitized historical documents (mostly manuscripts) has been reviewed. The solution is said to be based on a central database that collects metadata records from partner libraries.

Key words: manuscriptorium, seamless access, archive, digitization, discreet.

Кнолл А., Національна бібліотека Чеської Республіки. *МАНУСКРИПТОРИУМ: ЄДИНИЙ ДОСТУП ДО АРХІВНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ*

Розкрито аспекти проекту «Манускрипторіум», що уможливило легкий доступ до інформаційних ресурсів, у тому числі письмових архівних документів, цінних для наукових досліджень у сучасній гуманітарній парадигмі. Виділено та проаналізовано деякі проблеми щодо технічних можливостей користувачів, а також аспекти використання єдиного електронного доступу до архівних документів.

Ключові слова: манускрипторіум, єдиний доступ, архів, дигітація, дискретний

Кнолл А., Национальная библиотека Чешской Республики. *МАНУСКРИПТОРИУМ: ЕДИНИЙ ДОСТУП К АРХИВНЫМ ЕВРОПЕЙСКИМ ДОКУМЕНТАМ*

Раскрыты некоторые аспекты проекта «Манускрипторіум», облегчающего доступ к информационным ресурсам, в том числе редким архивным документам, представляющим интерес для ученых в парадигме современных исследований. Внимание уделено техническим аспектам проекта, а также возможностям единого доступа к ресурсам для пользователей.

Ключевые слова: манускрипторіум, єдиний доступ, архів, дигіталізація, дискретний.

In 2002, the National Library of the Czech Republic launched the Manuscriptorium Digital Library that completed a period of our efforts to enable digital access to old manuscripts and, simultaneously, started a new one.

In the pre-Manuscriptorium period, a lot of attention was given to correct production of digital data and search of appropriate approaches to ensure a relative independence of concrete computer environment. The very starting point was our agreement with UNESCO to support the new Memory of the World programme with digitization of relevant materials to demonstrate the strength of this technology. In those early years, not only a lot of optimism and strength were shown, but almost immediately also its weaknesses began to appear. They were accentuated especially in the moment when we decided to pass from small discrete projects to routine digitization of manuscripts. It was in 1995 and it made us to think about a format that should contain the entire digital document: both metadata and data. We realized the external character of binary data face to descriptive texts and from here only a short way led to the building of a compound digital document via mark-up languages.

We started with our own SGML solution in 1996, passed to a more complex XML environment in 2002 and finally arrived to a TEI P5 application in 2009 [1–3]. Whilst the first format passage took place because of our willingness to create and launch a digital library, the second passage was already a joint international endeavour that foresaw our preparedness to aggregate data from partner digital libraries into a seamlessly unifying application. This upgrade was possible thanks to the EU ENRICH project that aimed at further building of Manuscriptorium as an international aggregator for digitized historical documents, mostly manuscripts.

The solution is based on a central database that collects metadata records from partner libraries. These metadata records must contain bibliographic descriptions and structural maps that enable referencing to existing data representations of structural elements (mostly pages) on partner servers. The compound document is thus created during the user's session from available metadata and remote images or text files (in case that the data representation is full text). The user makes various systems to cooperate in real time to get his document in its complexity or to create his own collections or virtual documents.

From the users' point of view, this service makes possible to gather dispersed rare collections in one place that is a great advantage for research, because the traditional problem for users was to travel physically in space to get access to various documents they

needed for their research, and even in case of available digital surrogates, the physical travel this time became a virtual one from one application to another facing different behaviours, rights, tools, or having to cope with various different opportunities.

Manuscriptorium brings a good solution for this with its distributed model of a digital library. Usually the solutions are portals such as various information gateways (e.g. TEL or Europeana) or centralized digital libraries as it is the case of the World Digital Library. While the model of a centralized digital library is good and appropriate for a single producer or a group of producers sharing the same formats and at least partly the same infrastructure, for seamless aggregation of heterogeneous resources the distributed model is better, because it enables continuous acquisition of partners' data through communication protocols (OAI).

The internal TEI P5 Manuscriptorium formati can accommodate both library MARC-based descriptions and scientific TEI descriptions. This is an advantage over the older document format. Furthermore, for Czech institutions that digitize their documents within the framework of a national programme supported by the Ministry of Culture, the National Library of the Czech Republic guarantees also long-term storage of produced data. For this additional metadata and naming and numbering conventions are prescribed. Our philosophy is to accept partner data as they are, i.e. that even if the OAI harvest is preferred we can process data offered off-line provided that they contain descriptions, structure, and the partner offers JPEG images (also PNG or GIF) to be called into the Manuscriptorium interface during the user's session.

We support not only transformations of existing data, but we also offer tools for creation of TEI P5 compatible documents. This is done via the on-line M-TOOL application that helps creation of descriptive and structural metadata with links to existing images that represent the document pages or folios. The registered user who creates the digital documents via the above-mentioned application can also work in the so-called on-line Manuscriptorium for Candidates (M-CAN) application that serves for verification of created documents and enables dialogue with Manuscriptorium supervisors and its technical administrator up to upload of correct records and inclusion of such documents into Manuscriptorium.

The integration of M-TOOL into Manuscriptorium is, however, deeper than this one: it enables also creation of virtual documents on the basis of users' selection of individual pages across the whole Manuscriptorium independently of physical location of images. Such documents can be also shared with others. This is already about Manuscriptorium personalization opportunities that are contained in users' space called my library. This space can contain, besides the virtual documents, also users' collections complying with their refined search criteria (dynamic collections) or just consisting of individually picked-up items (static collections). The advantage of the dynamic collection is that the stored user's query returns always the results based on a new search, i.e. in case that new items complying with the search criteria have been added, the user's collection is automatically enriched.

We expect to launch a new version of Manuscriptorium towards the end of 2013 in which we hope that all these described features will be improved.

The metadata of Manuscriptorium documents are shared via communication protocols with other aggregation services of local (Czech Uniform Information Gateway), but especially of European or world importance and impact. These are the both cultural and professional services: thus, on one hand Manuscriptorium cooperates with The European Library TEL, EUROPEANA, and CERL-MSS portal, while on the other hand it is indexed by various resource discovery services operated by the companies such as

EBSCO, SUMMON, ExLibris, or recently SUWECO. This enables even to small institutions to be immediately visible on a world scale.

As of 22 August 2013, Manuscriptorium contained 305,855 records from which 24,844 were those of fully digitized documents, while 605 from them had also full text representations. As to fully digitized documents, about 75 % are from other countries than from the Czech Republic. The biggest contributor is still the National Library of the Czech Republic that had in Manuscriptorium 3,320 items as of December 2012, while the other biggest Czech contributors were the Moravian Library in Brno with 470 items, Strahov Monastery Library (319), and the National Museum Library (272) – altogether Manuscriptorium has 51 Czech partners among research libraries, museums, archives, monastery libraries, and others, as of September 2013.

The importance of foreign cooperation and the international dimension of Manuscriptorium are well demonstrated by listing the most important foreign partners: Complutense University Library in Madrid (Spain – 2902 items), St. Trinity Sergiev Monastery in Sergiev Posad (Russia – 2668), Wrocław University Library (Poland / 1839), Collections administered by the Cologne University Library (Germany – 1634), National Library of Italy in Florence (Italy – 1566), National Library of Spain in Madrid (Spain – 1444), National and University Library of Iceland together with Arne Magnusson Foundation in Reykjavík (Iceland – 1176), Vilnius University Library (Lithuania – 1085), Heidelberg University Library (Germany – 1025), e-Codices Digital Library (Switzerland – 889), National Library of Romania in Bucharest (Romania – 393), University Library of Bratislava (Slovakia – 241), and Zielona Góra University Library (Poland – 231) – altogether we have data from 75 foreign libraries from which 27 are from the Swiss e-Codices project. A Psalm Book from the Ivan Vazov Public

There are also a lot of data that can be taken from the web statistics. Here we can see how important the role of EUROPEANA as Manuscriptorium traffic generator is in last three years. From all the visits, EUROPEANA is on the 3rd place with 13.93 %, preceded only by direct visits (23.47 %) and Google (21.78 %), while the other important traffic generators are the National Library of the Czech Republic itself (5.95%) or other domestic or foreign partners, but also the most important Czech search engine (Seznam – 3.58 %), Czech Wikipedia (6th place – 2.58 %), or Facebook (9th place – 0.80 %); for reference, The European Library TEL is on 16th place with only 0.49 %. However, when we take referencing pages, EUROPEANA is the leader with 27.50 %, followed by the National Library of the Czech Republic with 11.57 % and Czech Wikipedia with 5.11 %, while Facebook still being rather important on 6th place with 1.59%. We are happy especially seeing how important and fruitful the Manuscriptorium inclusion into EUROPEANA has been. Perhaps thanks to this, we can also observe the growth of the share of direct visits (+6 %) during the period when EUROPEANA started to play such an important role for us as a traffic generator. This means that an important number of users who went once to us through EUROPEANA began to enter Manuscriptorium directly, becoming thus our new users. As to users, slightly more than a half are from the Czech Republic, while the three first foreign countries are stable in order of number of visits since 2009: Germany, Poland, and U.S.A., followed by Italy, Spain, Austria, France, Romania, and Slovakia. Here we can see over time the growth of interest especially in Italy, Spain, Austria, United Kingdom, and Russia. Altogether Manuscriptorium was accessed in the period July 2012 – August 2013 by visitors from 161 countries. As to non-European countries, important numbers of visits came – besides U.S.A. – from Canada, Mexico, Australia, Japan, Brazil, Israel, Argentina, but also from India, Morocco, Saudi Arabia, Egypt, Philippines, or Iran. From here we can

see how important is to join together dispersed collections in the virtual Manuscriptorium world. Even if – with the exception of the National Library of Kazakhstan – all Manuscriptorium partners are from Europe, their collections contain also the documents that are relevant for other cultures.

Geographical provenance of Manuscriptorium users (Sept 2012 – Aug 2013)

Another interesting point of view consists in comparison of usage with other electronic resources offered by the National Library of the Czech Republic especially with licensed electronic resources. Even if Manuscriptorium has fewer visits, the number of accessed pages is roughly identical. In comparison with another digital library of ours, that for modern materials – periodicals and monographs published after 1800 called *Kramerius* – Manuscriptorium has slightly more than one third of *Kramerius*' users, but, of course, *Kramerius* has seven times more of accessed pages, because its materials are understandable and generally readable. When we take into account how special Manuscriptorium is, these usage results are very positive. We have several known problems that may be ordered in two groups: 1. technical and organizational and 2. political and cultural problems.

The first group of problems depends on partners' cooperation and their reliability: in some cases the partner servers do not always function, permanent URLs of images have been changed without update of the OAI harvested profiles, and of course, better funding for aggregation of documents would be also necessary especially for supporting inclusion of new partners, i.e. funding available partly for them and for us.

The second group of problems contains our hesitation about how far it is feasible to include documents from Eastern Asia (e.g. Chinese or Korean), whereas documents from Near East (Arabic, Persian, Ottoman, etc.) are already included at least from European collections. It is also true that some people, countries, or institutions may dislike to be aggregated by a service operated by a Czech institution and also some people are still unwilling to make their collections widely accessible.

Another technological and cultural problem is inclusion of documents written in other characters than in Latin alphabet, because the metadata of such documents are usually in original characters when the partner is from the country where the language is or was spoken or used, while for similar documents from other countries, the titles and the metadata that should remain in the original language are usually transliterated... and we may have several different transliterations as we have for example for Cyrillic documents. In practice, we already have for them transliterations following Middle-European rules (using Czech diacritic signs), Anglo-Saxon/American rules, and even local national transliterations as e.g. the rules used in Romania for transliteration of the Cyrillic script. This fact makes problems when searching such documents and it may be only partly solved by creating special virtual collections. Of course, another problem is usage of different levels of individual languages that creates spelling problems, because, for example, the 14th century Czech is a different language from the Czech used in 18th or 20th/21st centuries that we may use for descriptions.

Today, Manuscriptorium is funded only by the National Library of the Czech Republic thanks to understanding of the Czech Ministry of Culture; we also enjoy of some funding for research and development, but in principle all this money enables only survival and slower development than we would wish. In spite of this, we may expect a new version to appear by the end of 2013. It will be more user-friendly and the way how it will look like is based on collection of users' feedback.

Internally, we have been working on pilot solutions for inclusion of external thesauri to improve the search possibilities, mark-up of music documents, pattern rec-

ognition in images, automated recognition of handwritten texts, comparison of full texts, etc.

Even if wishing to make faster progress especially in the area of further aggregation than we are able to, we think that Manuscriptorium has become a useful tool for research of historical documents.

References

1. Knoll A. Projects / A. Knoll. – Asses mode : <http://projects.oucs.ox.ac.uk/ENRICH/>
2. Knoll A. Manuscriptorium principles / A. Knoll. – Asses mode : http://www.manuscriptorium.com/sites/default/files/docs/manuscriptorium_visk6_definice.pdf
3. Knoll A. Manuscriptorium Project / A. Knoll. – Asses mode : <http://www.manuscriptorium.eu>

Надійшла до редколегії 05.02.14

УДК 81'373.231

А. Е. Коломойченко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ВЕКТОРЫ ОСВОЕНИЯ ИНОЯЗЫЧНОГО ИМЕНИ СОБСТВЕННОГО В РУССКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Рассмотрены способы адаптации иноязычного собственного имени в русском художественном тексте. Определено, что к основным векторам адаптации относится русификация имени путем подбора аналога, перевода имени на русский язык, фонетической адаптации, грамматической адаптации (использование русских аффиксов и флексий, падежных форм), семантической деривации, создания метафорических и метонимических сдвигов. Подчеркнуто, что процесс адаптации иноязычного поэтонима может быть обусловлен объективно особенностями языка-источника и принимающего языка или субъективно намерением автора адаптировать имя для характеристики того или иного персонажа.

Ключевые слова: имя собственное, иноязычное имя, адаптация, перевод, семантическая деривация.

Коломойченко О. Є., Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **ВЕКТОРИ ЗАСВОЄННЯ ІНШОМОВНОГО ВЛАСНОГО ІМЕНІ В РОСІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ**

Розглянуто засоби адаптації іншомовного власного імені в російському художньому тексті. Визначено, що до основних векторів адаптації належать русифікація імені шляхом підбору аналога, перекладу імені російською мовою, фонетичної адаптації, граматичної адаптації (використання російських афіксів та флексій, відмінкових форм), семантичної деривації, створення метафоричних та метонімічних зсувів. Наголошено, що процес адаптації іншомовного поетоніма може бути обумовлений об'єктивно особливостями мови-джерела та приймаючої мови або суб'єктивно наміром автора адаптувати ім'я для характеристики того чи іншого персонажа.

Ключові слова: власне ім'я, іншомовне ім'я, адаптація, переклад, семантична деривація.

Kolomoychenko A. E., Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **FOREIGN NAME ADAPTATION VECTORS IN RUSSIAN ARTISTIC TEXT**

The article deals with the problem of foreign name adaptation in Russian belle-lettre style. The material of investigation is presented by classical and contemporary artistic texts. The topicality

of the problem under investigation is explained by the fact that these names play an important role in the pattern of the artistic work. The problems of translation of foreign names are deeply dealt with but the artistic adaptation of names have not been studied yet. Thus the aim of the paper is to define and analyze the main ways of names adaptation. These main vectors include russification by means of finding an analog to a foreign name, translation of this or that name into Russian, phonetic adaptation, grammatical adaptation (Russian affixes and inflections usage, case forms), semantic derivation, creation of metaphorical and metonymical shifts. Metonymy can be characterized as generalization and concretization. The process of a foreign name adaptation may be conditioned objectively by source language peculiarities or subjectively by the authors intention to adapt the name to describe this or that character. The prospects of the investigation can be presupposed as the analysis of publicistic texts.

Key words: proper name, foreign name, adaptation, translation, semantic derivation.

Актуальность проблем, рассматриваемых в данной статье, определяется тем, что вопросы заимствования и функционирования иноязычной онимической лексики изучены в литературе не в полном объеме. Вопросы адаптации иноязычных собственных имен рассматриваются в работах В. М. Аристовой [1], Д. И. Ермоловича [2], Т. А. Комовой [4], В. А. Ражиной [5], А. В. Суперанской [7; 8], Л. В. Сосниной [6] и ряда других авторов. Однако освоение иноязычных поэтонимов в русскоязычном художественном тексте, насколько нам известно, остается вне поля зрения указанных авторов.

Целью нашего исследования является описание основных направлений (векторов) адаптации иноязычного имени собственного в русском художественном тексте.

Имена собственные, по мнению В. А. Ражиной, наряду с их способностью передавать значимую для реципиента информацию, обладают и другой – «способностью делать ту же информацию закрытой для «непосвященных» или инкультурных восприимчивиков» [5, с. 3]. Следовательно, точность воспроизведения имен собственных в другом языке является одним из показателей эквивалентности вторичного текста и единственным способом достижения функциональной адекватности имени собственного в исходном и переводном текстах.

Анализ результатов освоения иноязычного имени собственного в русском художественном тексте позволяет наметить основные векторы их развития, которые описаны ниже.

1. Русификация имени путем:

а) подбора аналога, когда в тексте после первого упоминания иноязычного имени персонажа следует его называние с помощью русского аналога имени. Приведем несколько примеров.

*...не стоит ожидать внятной мотивации от человека, который, называясь Михаилом Рукавичкиным, назвал свою дочь **Мишелью**, потому что в детстве на него произвел неизгладимое впечатление фильм про Анжелику с Мишель Мерсье в главной роли. «Да что ж за наказание такое! – Галинка чуть не заплакала. – Маленькая ты, что ли, или **Мишка** безмозглая? Что, свет на нем клином сошелся?» (А. Берсенева. Флиртаника всерьез).*

Александра захохотала и облилась кофе.

*– Вот дура, – сквозь смех сказала она Ладе, – Приеду, конечно. В прошлом году **Клавка** еще маленькая была, куда ее, к черту, тащить! **Клавкой** она звала дочь (Настоящее имя ребенка – Клодия. – А. К.) (Т. Устинова. Мой личный враг);*

б) перевода имени на русский язык:

Как ее звали?

*– **Эстер**. Это значит – звезда.*

Пойдем, Звездочка. – Ксения решительно взяла ее под руку. – Все равно уже заканчивают, да и не видно ничего. – Ну, пойдем, – нехотя согласилась Эстер (А. Берсенева. Нью-Йорк – Москва – Любовь);

2. Модификация произношения и написания иноязычного имени собственного: фонетическая адаптация является наиболее заметным вектором изменения иноязычного собственного имени и имеет такие варианты:

а) приспособление имени к уровню социокультурных произносительных возможностей персонажа:

Старик все еще называл мою мать, как тогда, Юлиза Ивановна – вместо Луиза, и рассказывал, как я вовсе не боялся его бороды и охотно ходил к нему на руки (А. И. Герцен. Былое и думы). В данном примере в выделенном имени отмечена метатеза первых двух звуков и йотирование звука [y];

б) фонетическая адаптация онимов в зависимости от особенностей иноязычной и русской фонетико-орфографических систем.

Вследствие различий в фонетико-графических системах иностранного и русского языков появляются различные варианты, что находит отражение в заменах-субституциях. Появление имен *Дидерот* и *Ловелас* связано с тем, что во французском и английском языках, в отличие от русского, ряд графем не произносится. Английская буква **w** может соответствовать русскому звуку **в** или **у**: так, имя *Walter* в транскрипции будет иметь форму *Волтер*, однако традиционно имя писателя переводится как Вальтер Скотт; фамилия литературного героя *Watson* может произноситься как *Ватсон* или *Уотсон*, *Edward* может приобретать вид *Эдвард*, *Эдуар* или *Эдуард* и т. д. Проиллюстрируем использование разных вариантов имени в современном литературном тексте:

Элементарный доктор Ватсон. (Почти по Артуру Конан-Дойлю.) Шерлок Холмс встретил доктора Ватсона на Паддингтонском вокзале сразу же при выходе того из вагона (<http://add-text.com/blog/proza/3093.html>).

– Уотсон, – сказал Холмс. – Дайте мне пять фунтов до понедельника. – Увы, – вздохнул я. – Я сам на мели, дорогой друг (П. Чугуй. Шерлок Холмс и доктор Уотсон (<http://www.proza.ru/2003/07/20-92>)).

3. Грамматическая адаптация имени:

а) морфологическое оформление транскрибируемых имен собственных при передаче их на русский язык прежде всего осуществляется путем использования русских аффиксов и флексий, например, в следующем примере имя полячки *Анеля* приобретает форму *Нелька*:

– Да вот, Нелькины ворота дегтем мажем! – сознался один из парней, – оченно она ноне на все стороны махаться стала! Паны переглянулись и как-то многозначительно цыкнули. Хотя они пошли далее, но в головах их созрел уже план. Они вспомнили, что в ветхом деревянном домике действительно жила и содержала заезжий дом их компатриотка, Анеля Алоизиевна Лядоховская, и что хотя она не имела никаких прав на название градоначальнической помпадурши, но тоже была как-то однажды призываема к градоначальнику (М. Е. Салтыков-Щедрин. История одного города);

б) морфологическое освоение иноязычных собственных имен, связанное с колебаниями в роде и склонении заимствуемых онимов. Иноязычные имена, употребляющиеся в русском тексте, входят в синтагматические и парадигматические отношения, характерные для слов принимающего языка. Онимы получают признаки той части речи, к которой они присоединялись, и функционируют в речи аналогично словам данной лексико-семантической группы (в нашем материале это имена существительные). При освоении новых личных имен окончания, отсутствующие в русской парадигме, заменяются морфемами, свойственными рус-

скому языку, например, персонаж рассказа А. П. Чехова образует отчество от английского имени, которое в исходном языке не используется:

А знаешь, как ее зовут? Уилька Чарльзовна Тфайс! Тьфу!.. и не выговоришь!

Англичанка, услышав свое имя, медленно повела нос в сторону Грябова и измерила его презрительным взглядом (А. Чехов. Дочь Альбиона).

В русскоязычной языковой среде от иноязычного имени образуются производные слова благодаря наличию в языке значительного количества деминутивных суффиксов, применяемых к имени человека в зависимости от обстановки общения, отношения говорящего, степени знакомства и т. д. Проиллюстрируем сказанное следующими примерами:

Жанчик, – сказала *Вера Иосифовна* мужу, – *dites quel'on nous donne duthe* (А. Чехов. Ионыч).

Яркий пример проявления морфологической адаптации иноязычного имени наблюдается в следующем отрывке из романа И. Ильфа и Е. Петрова «Двенадцать стульев»:

«Сверкающая фотография изображала дочь американского миллиардера Вандербильда в вечернем платье... Платье, отороченное собакой, нанесло заносчивой Вандербильдихе первый меткий удар» (И. Ильф, Е. Петров. Двенадцать стульев).

К фамилии Вандербильд присоединяется так называемый суффикс «женскости» *-их-* и окончание женского рода *-а*.

По наблюдениям лингвистов, в ходе адаптации имен наблюдается тенденция оставлять некоторые антропонимы без изменения, даже если они не имели необычной для русской морфологической системы финали и могли склоняться: Leacock – Ликок: «майора Ликок», Woolsey – Вольсей: «построен кардиналом Вольсеем» [3, с. 12].

4. Следующим вектором освоения иноязычных имен является их семантическая деривация, что ведет к появлению метафоры или метонимии. Как известно, в теоретической литературе выделяется два вида метонимического переноса в значении единичных антропонимов: генерализация и конкретизация.

При генерализации имя собственное интерпретируется как творчество или деятельность носителя имени, например:

То Вольтера, Ламартина,

То другого господина

Превозносят до небес;

То Байрону перевес

Присуждают официально,

То Гюго бранят формально (И. П. Мятлев. Сенсации и замечания...);

При конкретизации имя называет отдельное произведение или явление: *То-варищ Ундертон* – машинистка (В. Маяковский. Баня). В. Маяковский выбирает для своей героини имя, совпадающее с ее орудием труда – пишущей машинкой, названной по имени изобретателя.

Таким образом, процесс адаптации иноязычного имени в художественном тексте может быть обусловлен объективно особенностями языка-источника и принимающего языка или субъективно намерением автора адаптировать имя для характеристики того или иного персонажа. Перспективу дальнейшего исследования мы видим в анализе способов адаптации иноязычных имен в публицистическом тексте.

Библиографические ссылки

1. **Аристова В. М.** Англо-русские языковые контакты : Англицизмы в русском языке / В. М. Аристова. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1978. – 151 с.
2. **Ермолович Д. И.** Имена собственные на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович. – М. : Р. Валент, 2001. – 200 с.
3. **Каверина О. Г.** Адаптация английской ономастической лексики в русском языке первой половины XIX века : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 «Русский язык» / О. Г. Каверина. – Д., 1992. – 20 с.
4. **Комова Т. А.** Имя личное в англоязычном культурно-историческом пространстве / Т. А. Комова. – М. : Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 160 с.
5. **Ражина В. А.** Ономастические реалии: лингвокультурологический и прагматический аспекты : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / В. А. Ражина. – Краснодар, 2007. – 20 с.
6. **Сосніна Л. В.** Адаптація англійської онімної лексики в російській мові другої половини XX – початку XXI століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Л. В. Сосніна. – Д., 2005. – 20 с.
7. **Суперанская А. В.** Имя – через века и страны / А. В. Суперанская. – М. : ЛКИ, 2007. – 192 с.
8. **Суперанская А. В.** Историческая ономастика / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1977. – 176 с.

Надійшла до редколегії 12.02.2014

УДК 811.161.1'42

Г. А. Коробка

Харьковская государственная академия культуры

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ СТЕРЕОТИПНЫЕ ШУТКИ В ЭТИКЕТНОМ ОБЩЕНИИ

Проанализированы особенности лингвокультурных стереотипных шуток, базирующихся на национальной специфике речевого этикета. Отмечено, что микросистема единиц речевого этикета отражает национально-культурную специфику общения в данном социуме, так как она непосредственно связана с принятыми в обществе правилами невербального поведения, обычаями, привычками носителей языка. Национальные (этнические) стереотипы несут обобщенный и эмоционально насыщенный образ нации или этноса. Они охватывают определённые стойкие убеждения, ментальные «шаблоны». Существенным для понимания особенностей лингвокультурных стереотипов поведения является избираемый тип юмористического общения. Комический эффект большинства анекдотов на национальной почве основывается на специальных фоновых знаниях, которые находят отражение в языке, и их правильное толкование является наивысшим индикатором полноценного «вхождения» в другую культуру.

Ключевые слова: лингвокультурология, межкультурная коммуникация, улыбка, речевой этикет, этикетное общение, стереотипы, национальная специфика.

Г. О. Коробка, Харківська державна академія культури. ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПНІ ЖАРТИ В ЕТИКЕТНОМУ СПІЛКУВАННІ

Проаналізовано особливості лінгвокультурних стереотипних жартів, що ґрунтуються на національній специфіці мовного етикету. Відзначено, що мікросистема одиниць мовного етикету відображає національно-культурну специфіку спілкування в даному соціумі, оскільки вона безпосередньо пов'язана із загальноприйнятими в суспільстві правилами невербального поводження, звичаями, звичками носіїв мови. Національні (етнічні) стереотипи несуть уза-

гальнений і емоційно насичений образ нації або етносу. Вони охоплюють певні стійкі переконання, ментальні «шаблони». Істотним для розуміння особливостей лінгвокультурних стереотипів поведінки є обраний тип гумористичного спілкування. Комічний ефект більшості анекдотів на національному ґрунті базується на спеціальних фонових знаннях, які знаходять висвітлення в мові, а їх правильне тлумачення – найвищий індикатор повноцінного «входження» в іншу культуру.

Ключові слова: лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація, посмішка, мовленнєвий етикет, етикетне спілкування, стереотипи, національна специфіка.

G. A. Korobka, Kharkiv State Academy of Culture. *LINGUOCULTURAL STEREOTYPE JOKES IN ETIQUETTE COMMUNICATION*

Etiquette communication is a necessary part of human life and an important type of relations with other people. National and cultural identity has a huge impact on the effectiveness of communication. One of the most important factors furthering the effectiveness of intercultural communication is proficiency in at least one foreign language and a skill in handling the national and cultural identity of speech etiquette norms of the language. Etiquette behaviour is expressed in the texts emerging in typified communication situations that correlate with the fragments of comprehensible reality, meanwhile the emphasis and typification of laughter situations and linguistic jokes depend on their importance degree for an individual, social or ethnic group. The aim of the article is to analyse the features of linguocultural stereotype jokes based on the national specific character of speech etiquette. The microsystem of speech etiquette reflects national and cultural identity of communication in this society, as it is directly related to the conventional rules of nonverbal behaviour, customs and habits of native speakers. Speech etiquette has embodied in stereotypes, communication formula, which are used as complete set expressions stored in our language consciousness. National (ethnic) stereotypes carry generalized and emotionally-rich image of a nation or ethnic group. They cover certain firm beliefs, mental "templates". Certain type of humorous communication is essential to understanding the peculiarities of the linguocultural stereotype behaviour. The illustrative materials of stereotyped thinking, showing by means of laughter, are anecdotes and jokes on national themes. The comic effect of most jokes on national ground is based on special background knowledge which is reflected in the language and its correct interpretation is the highest indicator of full "entering" into another culture.

Key words: linguocultural studies, intercultural communication, smile, speech etiquette, etiquette communication, stereotypes, national specific character.

Одной из самых важных составляющих жизни человека является коммуникация. Глобализационные процессы меняют не только характер человеческого общения, но и научные парадигмы предмета лингвистики. Ученые обратились к новым ипостасям языка и связанным с ним явлением: языковому сознанию, языковой личности, речевому поведению, лингвокультуре и др. Это связано со стремлением объяснить язык как глобальное средство коммуникации. Так, исследование взаимодействия языка и культуры породило лингвокультурологию, этнолингвистику – эти новые лингвистические дисциплины возникли на стыке лингвистики и культурологии и занимаются описанием взаимодействия языка и культуры в диапазоне современного культурно-национального самосознания и его знаковой презентации, а также проявлений культуры народа, которые отразились и закрепились в языке.

Этикетное общение является необходимой частью человеческой жизни, важным видом отношений с другими людьми. В общении обычно формируется более или менее устойчивая система целей. Межкультурная коммуникация включает в себя нравственные и поведенческие установки различных социальных групп и национальностей. Знание и соблюдение элементарных правил и норм этики и этикета способствуют более эффективному повседневному, деловому, а также межнациональному общению. Национально-культурная специфика оказывает огромное влияние на эффективность общения. Когда вступают в контакт представители разных национальных культур, даже говоря на одном языке, каждый представитель действует по своей национальной модели поведения, иногда весьма резко отличающейся от модели поведения другого представителя. В каж-

дой стране и у каждого народа существуют традиции и обычаи общения и этики. Национальный язык создаёт специфическую окраску реального мира, обусловленную культурной значимостью предметов, явлений, процессов, избирательным отношением к ним носителей языка-культуры, которое порождается особенностями деятельности, образа жизни и национальной культуры данного народа. Как известно, в процессе межкультурной коммуникации взаимодействие представителей разных лингвокультурных общностей осложняется национальными компонентами культур, такими как традиции, обычаи, быт, повседневное поведение, национальные особенности мышления и психологии. Способность к межкультурной коммуникации неразрывно связана с пониманием иного образа мысли, уклада жизни, способов решения жизненных и деловых проблем. Одним из наиболее важных моментов, способствующих эффективности межкультурной коммуникации, на наш взгляд, является владение по крайней мере одним иностранным языком и нормами национально-культурной специфики речевого этикета данного языка. Слово «этикет» (фр. *etiquette*) – означает манеру, способ вести себя в обществе – совокупность норм и правил, отражающих представления о должном поведении и формализующих процесс коммуникации людей в обществе. Требования этикета изменяются с течением времени под влиянием различных факторов, они не носят абсолютного характера. Этикетное поведение выражается в текстах, возникающих в ситуациях общения и характеризующих участников общения как принадлежащих этнокультурной и социокультурной общности, так и индивидуумов. Типизируемые ситуации общения соотносятся с фрагментами осмысливаемой действительности, при этом выделение и типизация смеховых ситуаций и языковых шуток зависят от степени их значимости для индивидуума, социальной группы и этноса, т. е. в основе значимого выделения тех или иных признаков лежат ценностные приоритеты.

Самый общий принцип применения знаков этикета – это вежливость, доброжелательность. Поэтому, пожалуй, ничто в человеческом поведении не сочетается с ними так часто, как доброжелательная улыбка. Люди, относящиеся к разным культурным зонам, улыбаются по-разному. В странах Западной Европы и Америки улыбка носит более формальный характер. Известно, что среди американцев доброжелательной принято считать лишь широкую, «лучистую» улыбку, а приветливая улыбка европейца может быть и менее яркой и означать невыраженную словами иронию, примирение, одобрение. Однако при всех различиях улыбка – одно из главных выражений человеческого контакта, доброжелательности, участия. В улыбке американца «все – вежливость, удовольствие от нового знакомства, готовность поддержать беседу. Американская национальная традиция говорит: что бы ни случилось – *keep smiling*» [7, с. 365]. Так, у японцев улыбка не зависит от темы беседы. Она, прежде всего, выражает согласие с партнёром и общую доброжелательность к нему, поэтому беседующие, как правило, улыбаются, хотя могут говорить при этом о серьёзном. Лучезарная улыбка преображает даже самое суровое и нахмуренное лицо, меняет тональность общения между людьми и способствует налаживанию контакта [1, с. 51–52]. Ирония, улыбка, смех оказывают содействие переоценке значимости событий и помогают пережить трудные отрезки жизненного пути.

М. Т. Рюмина считает, что в основе шутки как искусственно созданного комического лежит игровой элемент комического. Сама же шутка является «единицей» вербально-рефлексивного уровня, где в основе лежит «игра мыслей» либо «игра слов» [6, с. 109]. Как справедливо отмечает М. Т. Рюмина, для создания шутки необходима «принадлежность творца шутки и воспринимающих её к одной культуре, т. е. речь идёт о национальном характере смеха, а сложившиеся в

обществе нормы и стереотипы выполняют этикетную функцию в едином культурном пространстве» [6, с. 111]. Смех же, вследствие этого, происходит от разрешения (разрядки) напряжения от ожидания, где импульс к последнему берет начало в интеллекте: все душевные и телесные способности человека вслед за разумом фокусируются в одну точку, а потом, после мгновения узнавания, когда человек расслабляется, наступает момент смеха.

Н. И. Формановская изучала национальную специфику речевого этикета, что является необходимой базой для наших исследований лингвокультурных стереотипных шуток в этикетном общении. Речевой этикет, как элемент культуры, с одной стороны, и как узуальное речевое поведение – с другой, рассматривается под углом зрения лингвострановедения, что не только позволяет получить продуктивные методические результаты, но и дает возможность выявить такие нюансы употребления единиц, которые видны с позиций лингвострановедческой проблематики. Выделение национальной специфики речевого этикета обнаруживает лингвистический план, проявляющийся как в общей фразеологизированности единиц речевого этикета, так и в наличии собственно фразеологизмов, фразеологически связанных значений, пословиц, поговорок и других паремий, нередко безэквивалентных, а также план повседневного узуального речевого поведения, с которым смыкается и неречевое коммуникативное поведение [10, с. 5]. Например, в русских пословицах, поговорках и присказках иронично и оскорбительно охарактеризовано украинцев, евреев, ромов и другие нации и народности по разным признакам: языку, поведению, внешности, обычаям, религии и т. д.: *Индейка из одного яйца семерых хохлов высидела; Черт с хохла голову снял да приставил ему индюшечью; Хохол не соврёт, да и правды не скажет; Там, где один хохол проиёл – семерым евреям делать нечего; Кто цыгана (жида) обманет (проведёт) – семь дней не проживет; Цыгану без обману дня не прожить и др.* [3, с. 42]. В других языковых культурах также существуют фразеологизмы, в которых отражены характерные черты иностранцев. Например, польск. *U Niemców i mucha się nie pożywi* (*У немцев и муха не поживится*); *Niemiec lepszy od Żyda, bo i wody na gorąco nie da się darmo napić* (*Немец лучше еврея, так как и воды кипяченой даром не даст напиться*); *Na Żyda tak rachować można jak na zły zegarek* (*На еврея можно так рассчитывать, как на плохие часы*) [Там же, с. 42–43].

На основании вышеизложенных наблюдений можно констатировать, что остаётся малоизученной такая область, как стереотипные шулки в этикетном общении в лингвокультурологии. Таким образом, **целью** нашего исследования является анализ особенностей лингвокультурных стереотипных шуток, базирующихся на национальной специфике речевого этикета.

Известно, что понимание языкового сообщения предполагает два непрерывных предварительных условия: это знание структуры языка, его грамматического строя, и знание смысла слов и словосочетаний. Кажется очевидным, что при выполнении этих условий языковое сообщение может быть понято и соответственно переведено на другой язык, то есть интерпретировано слушателем. В этой интерпретации языкового сообщения проявляется возможность объективизации заключенного в нем содержания и возможность его воплощения в различных языковых структурах. Так, одна из шуток гласит: *Мало кто из русских задумывался, какое страшное значение имеют на английском языке слова «юрфак» и «химфак»*. То есть понимание языкового сообщения – понимание смысла – предполагает вхождение в определенную систему представлений, образующих целостный контекст, и вникание в смысловой контекст. Почти каждый язык содержит в себе свои средства перестройки больших фрагментов своего понятийного аппа-

рата. Без этого невозможны были бы сказки, сказания о сверхъестественном, фольклор (к которому относится шутка, анекдот) [8, с. 91–92].

Микросистема единиц речевого этикета отражает национально-культурную специфику общения в данном социуме, так как она непосредственно связана с принятыми в обществе правилами невербального поведения, обычаями, привычками носителей языка. Как отмечают авторы книги по лингвокультурологии и межкультурной коммуникации [9], особенность национального мышления и юмора связаны с грамматическим строем языка. Выделяя грамматический строй в качестве фактора разграничения национального мышления и юмора, Т. Н. Золотова делает определённые выводы: «Англоговорящие американцы мыслят стереотипно, часто проявляют эгоцентризм, полагая, что партнер должен руководствоваться теми же правилами, что и они сами. Американцы зациклены на жизни своего континента, практически не интересуясь жизнью других народов, и при всей своей любви пошутить, делают это, как правило, незатейливо. Умение говорить и шутить всегда ценились во Франции. Французская манера говорить, вообще, считается довольно ироничной, а французский юмор остроумен и искрометен. Немцы отличаются синтетическим складом ума, проявляют изумительное терпение и добросовестность в работе. В остроумии и художественном вкусе немцы несколько уступают англичанам, французам и итальянцам. Немецкое сознание всегда нормативное, мир рационален и упорядоченный, в котором все поставлено на свое место, место, отведенное немецким духом» [Там же, с. 60–61].

Речевой этикет воплотился в стереотипы, формулы общения, которые не строятся заново каждый раз, когда есть необходимость в их употреблении, а используются готовые устойчивые выражения, отложившиеся в нашем языковом сознании [11]. Как известно, термин «стереотип» в современном понимании впервые использовал американский журналист Вольтер Липпман в своей книге «Общественное мнение» (1922), обозначив сложившийся упрощенный образ социального объекта в сознании человека. Признаки, содержащиеся в стереотипах, используются говорящими для оценки отнесённости предметов к тому или иному классу и приписывания им определённых характеристик. В. Липпман подчеркивал негативные особенности стереотипов:

- стереотипы всегда проще, чем реальность;
- люди не формируют стереотипы лично, а приобретают в социальном окружении (семья, знакомые, средства массовой информации и т. д.);
- все стереотипы в большей или меньшей степени ошибочны;
- стереотипы очень стойкие и долговечные.

В зависимости от аспекта восприятия действительности стереотипы делят на социальные, культурные, исторические, этнические, возрастные, гендерные, профессиональные, этические и т. д. Четкой грани между разновидностями стереотипов не существует, так как любое их проявление является отображением долгой истории, культуры, обычаев и многих других сфер жизни нации. Самыми распространёнными и, пожалуй, самыми опасными для межкультурной коммуникации являются национальные (этнические) стереотипы, которые исторически сформировались и несут обобщённый и эмоционально насыщенный образ нации или этноса. Они охватывают определённые стойкие убеждения, ментальные «шаблоны», на которых базируются привычные для представителей определённых наций представления о мире, явлениях, событиях, других культурах и т. д., т. е. представления о поведении, манерах народов, которые характеризуются полнотой оценок, их жёсткой фиксацией, интенсивной аффективной коннотацией и устойчивостью, например: немецкая аккуратность, русская бесшабашность, английская чопорность, японские церемонии, украинское гостеприимство и др.

В своих речевых отношениях русские и немцы – резкие, азиатские индийцы и японцы – раболепны, американцы – лицемерны, а британцы – надменны. Стереотипными являются мнения о вспыльчивости итальянцев, холодности англичан, упрямстве финнов, широте души, неорганизованности и доброте русских. Отсюда и различие в речевом поведении различных народов.

В теории межкультурной коммуникации употребляется термин «этноцентризм», который предполагает ощущение нормальности, естественности своей культуры, языка, поведения. Каждый человек привык воспринимать свою культуру, язык как нечто само собой разумеющееся, а порой и превосходящее остальное [7, с. 279]. В этом плане проявляется архетип «свой vs. чужой», где первое всегда интерпретируется в аксиологическом плане как *хорошее*, а чужое – это *плохое*, т. к. чуждость уже сама по себе несет отрицательный контекст. Человек принимает мир в тех оценочных стандартах, с которыми вырос. Ему нравится то, к чему он привык, и принять что-то «не своё» бывает непросто. Причина этого — подсознательное противопоставление «своего» и «чужого», что особенно остро проявляется в стереотипных оценках других наций. Люди смеются над теми, над кем они ощущают превосходство. В понимании славян эстонцы говорят и делают всё очень медленно (сравните напр.: *Эстонские кулинары изобрели медленно растворимый кофе*), а для эстонцев другие европейцы кажутся слишком суетливыми. По мнению французов, бельгийцы не понимают юмора, швейцарцы – ограниченные, жадные и прагматичные педанты, итальянцы – любители сказать неправду, турки – физически крепкие, англичане эгоистичны, немцы чересчур дисциплинированы и агрессивны; русских они ценят за размах души, сердечность и поддержку в беде. Стереотипные представления англичан о французах отображают противостояния, длящиеся между этими народами несколько сотен лет: англ. *When the Ethiopian is white, the French will love the English* (Когда эфиоп побелеет, тогда француз полюбит англичанина); *Only a dog and a Frenchman walks after he has eaten* (Только собака и француз гуляют после еды); *The friendship of the French is like their wine, exquisite but of short duration* (Французская дружба, как и их вино – изысканная, но недолговечная); *The English love, the French make love* (Англичане любят, французы – занимаются любовью) [3, с. 43].

В качестве одного из базовых типов несерьезного дискурса рассматривается юмористическое общение, противопоставляемое серьезному информационному обмену, установлению контакта, церемониальному речевому действию. Юмористическое общение моделируется при помощи двух его параметров: степень симпатии к собеседнику (дружеское, располагающее, нерасполагающее, враждебное общение) и степень несерьезности коммуникации (серьезное, полусерьезное, шутовское, шутовское общение). Существенным для понимания особенностей лингвокультурных стереотипов поведения является избираемый тип юмористического общения (например, для английской лингвокультуры очень важен полусерьезный модус общения, легко допускающий перевод диалога в плоскость шутки и требующий постоянного активного внимания адресата к еле заметным нюансам общения). Непонимание инокультурного юмора в жанре анекдота основывается на нерелевантности концептов, которые критически обыгрываются в тексте, либо на нарушении абсолютных и относительных табу, существенных для определенной культуры [2]. Шутки на национальную тематику отображают стереотипные представления. Приведём анекдоты о разных народах с числами один, два, три:

Один англичанин – джентльмен; два англичанина – пари; три англичанина – английский парламент. Один итальянец – тенор; два итальянца – клуб; три итальянца – отступающая армия. Один японец – улыбка; два японца – молчанка;

три японца – заговор. Один француз – любовник; два француз – дуэль; три француз – французская буржуазная революция. Один русский – душа; два русских – проблема; три русских – хаос. Один австриец – ворчун; два австрийца – халтура; три австрийца – не бывает, потому что третий всегда оказывается чехом. Один немец – ученый; два немца – объединение (по интересу); три немца – война и т. д.

Так, в сочинении Ф. Ницше «По ту сторону добра и зла» (1886) дается такое определение особенностей немецкого национального характера: «В немецкой душе есть ходы и переходы, в ней есть пещеры, тайники и подземелья; в её беспорядке много прелестного и таинственного... Иностранцев изумляют и привлекают те загадки, которые задаёт им противоречивая в своей основе природа немецкой души» [7, с. 89]. В стереотипные представления о немцах входят такие важные характеристики, как старание (Fleißigkeit), точность (Genauigkeit), пунктуальность (Pünktlichkeit), любовь к порядку (Ordnungsliebe), качественная работа (Qualitätarbeit), неподкупность (Resistent gegen Bestechungsgelder), доверие (Glaubwürdigkeit). Сами же немцы осознают, что их негативной чертой среди прочих является отсутствие чувства юмора (Humorlosigkeit). Возможно, именно поэтому они сочинили, на наш взгляд, шуточный текст как пример автостереотипизации немецкого национального характера:

Du bist schon ein richtiger Deutscher, wenn:

- du den Haustürschlüssel dreimal umdrehst, obwohl du nur den Mülleimer ausleeren willst;
- du meinst, jemand mit nur vier Versicherungen sei hoffnungslos unversichert;
- du beim Frühstücksbuffet im Hotel den Proviant für den ganzen Tag einpackst;
- du im Ferienhotel früh um 7 Uhr aufstehst, um mit deinem Handtuch einen Liegestuhl am Pool zu reservieren, und dich dann einmal bis 11 Uhr ins Bett kuschelst;
- du glaubst, im Urlaub nicht ohne Jägerschnitzel auskommen zu können;
- du am Strand zwischen lauter unbedeckten Frauen liegst und nicht hinschaust;
- du einen Menschen mit laschem Händedruck für charakterschwach hältst;
- du samstags abends ein schlechtes Gewissen hast, weil du den Wagen nicht gewaschen hast;
- du auf ein Kompliment für ein schönes Kleid antwortest: «Das habe ich aber sehr günstig bekommen»;
- du eine Diskussion mit den Worten beendest: «Gut, dass wir mal darüber geredet haben»;
- du zögerst, ein Getränkepackchen wegzuerwerfen, weil du nicht sicher bist, ob es der richtige Mülleimer ist;

Ты уже настоящий немец, если:

- ты закрыл двери на три оборота ключа, хотя тебе надо только вынести мусор;
- ты думаешь, что кто-то только с четырьмя страховками совсем не застрахован;
- ты за завтраком в буфете гостиницы берёшь провиант на весь день;
- ты на отдыхе встаёшь в 7 часов утра и резервируешь своим полотенцем место в шезлонге возле бассейна, а сам потом спишь до 11 часов в своей кровати;
- ты думаешь, что не обойдёшься на отдыхе без своего шницеля поохотничьи;
- ты лежишь на пляже среди раздетых красавиц и не смотришь на них;
- ты считаешь человека с мягким пожатием руки слабым по характеру;
- ты в субботу вечером имеешь угрызения совести, так как не помыл свою машину;
- на комплимент о красивой одежде ты отвечаешь: «Это я купил по очень умеренной цене»;
- ты заканчиваешь дискуссию словами: «Хорошо, что мы об этом поговорили»;
- ты не знаешь, выкинуть тебе пакет из-под напитка, так как не уверен, та ли эта урна для него;

- du Freund zu einem Glas Wein einlädst, ohne ihnen etwas zu essen einzubitten;

- du eine Zigarette aus dem Päckchen nimmst, sie dir anzündest und den Rest wieder einsteckst, ohne den anderen in der Runde anzubieten [3, с. 33–34].

- ты приглашаешь своего друга на бокал вина, не предлагая при этом для него закуски;

- ты берёшь сигарету, закуриваешь её и прячешь пачку, не предлагая другим за столом [3, с. 33–34].

Национальный характер раскрывается через поведение и поступки человека и определяется как совокупность однотипных для людей одной культуры реакций на привычные ситуации в форме чувств и состояний. Вежливо и в этикетном ракурсе общаются в самых разных странах. Но каждый из национальных языков проявляет свою специфику, потому что на неповторимые особенности языка здесь накладываются особенности обрядов, привычек, всего принятого и неприятого в поведении, разрешенного и запрещенного в социальном этикете данного народа. Лингвиста в данном феномене интересуют выражаемые посредством языковых знаков ментальные образования. Т. М. Николаева выделяет три вида стереотипов в речевом поведении: 1) речевой стереотип (отрезок высказывания, включенный в контекст, представленный «свободными» компонентами высказывания), это – чужая речь в речи говорящего; 2) коммуникативный стереотип (в одних и тех же ситуациях употребляются одни и те же обороты-клише), это – этикетные формулы, клишированные обороты делового общения и т. д., а также менее изученные индивидуальные коммуникативные стереотипы; 3) ментальный стереотип (стремление мыслить дуальными либо градуальными категориями, первые относятся к более архаичному этапу сознания), например, ментальные стереотипы современного обывателя построены на дуальной категоризации мира и выражаются в виде тенденции к укрупнению факта или события, нелюбви к конкретному единичному факту и точной информации [4, с. 162–178]. Ментальность человека складывается из его представлений о мире, воззрений, оценок вкусов, способов выражения мыслей, культурных канонов, а значит, культура основывается на национальной ментальности – образе и способе мышления языкового коллектива, мироощущении и мировосприятии народа, отраженных в языке.

Так, можно привести пример особенности лингвокультурных стереотипов в сравнительной характеристике американцев и русских. Оптимизм и доброжелательность как отличительные черты американского национального характера проявляются в такой речеповеденческой формуле, как *Have a nice day* («Желаю вам приятно / хорошо провести день»), которая произносится с улыбкой, даже если эти слова люди воспринимают как шаблон этикетных манер. Русские и американцы по-разному обращаются к поскользнувшемуся прохожему. Русский спросит: «Вам помочь?». Американец же в соответствии с «позитивным мышлением» скажет: «Are you OK? / Are you all right?». Эти же вопросы задаются человеку, который схватился за сердце, хотя очевидно, что у него не всё в порядке. Русский же в этом случае спросит: «Вам плохо?», что выглядит более логичным, но в то же время эта фраза несёт негативный посыл. Стереотипные представления американцев и русских долгое время определяли отношения наций и стран друг к другу, и это ощущается в современном обществе. Американцы, как и иностранцы в целом, особенно в советское время считали русскими практически всех граждан СССР. Не одно поколение американцев выросло на стереотипе наподобие: *the Russian monster bear* (русский медведь – монстр); *red scares* (красный ужас). В свою очередь, советский народ воспитывался на ненависти к «разбойнической сущности империализма», «загнивающему капитализму».

Российская исследовательница Ольга Леонтович в книге «Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения» приводит черты, которые стали определяющими и стереотипными. Аналитический склад американского ума кажется русским холодным. Присущая американцам взвешенность обусловлена именно рациональностью. Эмоции для них не являются движущей силой, поэтому они воспринимают поведение русских как нелогичное и иррациональное. <...> Американцев считают «неисправимыми оптимистами». Для них является нормой иметь счастливый взгляд и быть уверенными в себе, улыбаться и сохранять видимость успеха при любых обстоятельствах. Они не склонны жаловаться на судьбу и искренне обсуждать свои и чужие дела. Для русских тоска и печаль — нормальное состояние, об этом они поют в песнях и пишут в стихах. О. Леонтович провела среди американцев и русских опрос с целью определить стереотипные ответы на вопрос «кто есть кто?». Нас в этих ответах будут интересовать отношение обеих наций к юмору, смеху согласно цели нашего исследования. Ответы получены путём типичной методики скоростных реакций реципиентов на поставленный вопрос. Итак, американцы глазами русских дружелюбные, оптимистические, любят развлечения, постоянно улыбаются. Аналогичную характеристику дают американцы о себе самих. Русские глазами американцев эмоциональные, производят впечатление серьёзных, печальных, никогда не улыбающихся на улице. В характеристике самих себя наблюдают отличия, поскольку русские считают себя веселыми и всегда веселятся [3, с. 49–52].

Стереотипное мышление, выражающееся посредством смеха, можно проиллюстрировать на материале национальных анекдотов. В фольклоре многих народов широко распространены анекдоты о представителях других национальностей и этнических групп. Объектом осмеяния в них оказывается представитель какого-нибудь соседнего народа: англичане сочиняют анекдоты о шотландцах, скандинавские народы о датчанах, русские о чукчах, евреях, балтийских народах, кавказцах, украинцах и т. д. В таких анекдотах главный герой, являющийся персонификацией того или иного народа, всегда оказывается дураком, совершающим глупые поступки с негативными последствиями для себя либо оказывается обманутым. При этом молчаливо утверждается мысль, что «мы не такие», следовательно, наш народ лучше. И это неудивительно, ведь смех обладает очень сильным нивелирующим пафосом, способностью низводить высокое до статуса низменного, обесценивать. Рассмотрим следующие примеры [Там же, с. 48–49]:

- ✓ *Чем отличается англичанин от еврея? Англичанин идёт, не прощаясь, а еврей прощается, но не идёт.*
- ✓ *Что такое бесконечность? Это когда эстонцы считают китайцев.*
- ✓ *Как от гостей возвращаются представители разных национальностей? Француз – с новой любовницей, русский – с разбитым лицом, а еврей – с кусочками торта для мамы.*
- ✓ *Кто в мёртвой пустыне может угостить даму апельсином? Француз считает, что только представитель его нации может быть таким галантным. Русский отрицает, что только русские – глупые, которые отдают всё другим вместо того, чтобы оставить себе. Еврей убежден, что только евреи могут в пустыне достать апельсин.*
- ✓ *Разговаривают двое шотландцев. Один говорит:*
 – *Эти американцы такие сумасшедшие. Вот вчера забежал один ко мне в номер в два часа ночи, начал кричать, ругаться!*
 – *А ты что?*
 – *Ничего. Продолжал играть на своей волынке.*

Можно привести ещё один пример, где языковыми средствами с помощью шутки точно отражены характер и отношение к миру людей разных культур:

Найдя муху в пиве, американец выливает пиво на пол, заказывает новое; англичанин платит за пиво, не прикоснувшись к кружке, уходит прочь; француз зовет официанта и требует налить заново; итальянец вынимает муху и выпивает пиво; русский ловит муху, выпивает пиво, бросает её в пустую кружку и требует налить новую.

Обычно вызывают улыбку анекдоты, связанные с различными классификациями, касающимися представлений о других народах. Даже если соль анекдота не сразу понятна, можно легко догадаться о том, что сама структура анекдота должна подсказать его кульминацию. Более сложным является анекдот с перепутанной классификацией:

Рай – это место, где полицейские – англичане, повара – французы, механики – немцы, любовники – итальянцы, а менеджеры – швейцарцы. Ад – это место, где повара – англичане, механики – французы, любовники – швейцарцы, полицейские – немцы, а менеджеры – итальянцы.

Англичане с уважением относятся к своим полицейским, немецкие полицейские известны своей суровостью, известно также, что французская кухня славится своей изысканностью, а английская вызывает нарекания у французов и других европейцев. Немцы известны в Европе любовью к механике и точным механизмам, стереотип итальянца – страстный любовник, швейцарцы славятся своей дисциплинированностью и хорошими организаторскими способностями. Еще один анекдот, обыгрывающий стереотипы представления чужих этносов:

Немецкая, американская и шведская полиция участвуют в конкурсе – кто лучше всех ловит преступников. Дано задание: в лес выпущен заяц, и его надо поймать. Шведские полицейские заводят животных-осведомителей по всему лесу, опрашивают всех растительных и минеральных свидетелей и после трех месяцев напряженного поиска приходят к выводу, что зайцев в природе нет. Американцы врываются в лес, две недели рыщут по лесу, никого не могут найти, поджигают лес, убивая всех, в том числе и зайцев, и никому не приносят извинений. Немцы принимают за дело и через два часа возвращаются с сильно избитым медведем, который вопит: «Да, я – заяц, я – заяц! Только не бейте меня ногами!».

С точки зрения англичан и американцев, шведские полицейские излишне щепетильны и либеральны. Американская полиция отличается не изощренной жестокостью, а недостаточной компетенцией, которая компенсируется проявлением грубой силы. У американцев отсутствует чувство такта, а немцы привыкли всё доводить до конца, несмотря ни на что [11].

В заключение, можно сделать вывод, что национальные стереотипы часто становятся основой анекдотов о разных нациях. Комический эффект большинства анекдотов на национальной почве основывается на специальных фоновых знаниях, которые находят отражение в языке, и их правильное толкование является наивысшим индикатором полноценного «вхождения» в другую культуру. Это свидетельствует о том, что именно «мир становится предметом языка», а язык говорит человеком (цит. по: [8, с. 93]). Ведь мир – это одно большое слово, а люди – буквы в нём. Слова и понятия постоянно влияют на язык смеха, в котором скрыта его лингвокультурологическая концепция. Ничто так не открывает сути человека, как его смех. Потому что смех принадлежит человеку, смех – это суть человека. Если смех есть сущность человека, тогда можно предположить, что смех возник и сохранялся на протяжении всей истории человечества. Возраст смеха равен возрасту самого человека – ни больше, ни меньше, равен мысли и

слову, языку и общению. По сути, понимание любого текста, в том числе и шуток, – попытка связать слова в смысл, а смысл отдельных слов – в структуру целого, данного в последовательности слов.

Предвзятый характер стереотипов означает, что они отображают не объективные характеристики действительности, а однобокие представления «своего и «чужого», но только со своих собственных позиций. В основе такой стойкости и убедительности представлений о мире – сложные процессы умственной и психологической деятельности человека. Таким образом, различные «смысловые контексты», «схемы мышления» выступают как равнозначные, и наша задача заключается в том, чтобы понять одну из этих особенных форм через другую, адекватно перевести, воспроизвести её, пользуясь средствами другой формы. Это осознание и понимание определяется:

- языковым выражением шуток;
- культурологическим контекстом её существования;
- степенью подготовленности воспринимающего шутку.

В этом, на наш взгляд, заключается специфика лингвокультурных стереотипных шуток в этикетном общении. Смех здесь выполняет несколько весьма значимых социальных функций. Во-первых, функцию определения границ сообщества: выстраивая смеховой барьер между собой и другими, сообщества надежно оберегают собственную идентичность, во-вторых, трансляции специфического языка сообщества, доступного понимаю, прежде всего, входящих в него индивидов, в-третьих, утверждения некоторых базовых ценностей сообщества, конституирования основных смыслов его мировоззрения [5, с. 60]. Перспективой дальнейших лингвокультурологических исследований может быть рассмотрение роли языковой личности в языковой игре, что даст возможность раскрыть шире сокровищницу языковых, концептуальных и культурологических знаний о человеке как творце и пользователе языка.

Библиографические ссылки

1. Гольдин В. Е. Речь и этикет / В. Е. Гольдин. – М. : Просвещение, 1983. – 109 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
3. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація / В. М. Манакін. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с.
4. Николаева Т. М. От звука к тексту / Т. М. Николаева. – М. : Шк. «Яз. рус. культуры», 2000. – 680 с.
5. Помогаев Н. Смех как проявление группового снобизма / Н. Помогаев // Δόξα / Докса : зб. наук. пр. з філос. та філол. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2006. – Вип. 9 : Семантичні й герменевтичні виміри сміху. – С. 53–60.
6. Рюмина М. Т. Эстетика смеха. Смех как виртуальная реальность / М. Т. Рюмина. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 320 с.
7. Сабитова З. К. Лингвокультурология / З. К. Сабитова. – М. : Наука, 2013. – 528 с.
8. Скиданова В. Шутка как объект смехового творчества / В. Скиданова // Δόξα / Докса : зб. наук. пр. з філос. та філол. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2006. – Вип. 9 : Семантичні й герменевтичні виміри сміху. – С. 87–93.
9. Тхорик В. И. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация / В. И. Тхорик, Н. Ю. Фанян. – М. : ГИС, 2006. – 260 с.
10. Формановская Н. И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты / Н. И. Формановская. – М. : Рус. язык, 1982. – 126 с.
11. **Этика в речевом общении** : (полный текст статьи) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.neic.nsk.su/images/2771_14.doc. – Загл. с экрана.

Надійшла до редколегії 26.12.13

УДК 81'373.7

Т. А. Космеда, О. П. Прасол

Університет імені Адама Міцкевича в Познані (Польща);
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

«ПОЛІТИЧНИЙ» ФРАЗЕОЛОГІЗМ У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ ГАЛИЧАН І ПОЛЯКІВ: ПРОБЛЕМА ТРАКТУВАННЯ

Висвітлено питання щодо специфіки фразеологічної картини світу галичан, лінгвокультура яких становить особливу субкультуру українців. Досліджено «політичний» фразеологізм-полонізм *від моря до моря* (*od morza do morza*), що репрезентує в мовній свідомості галичан і поляків аксіологічно полярні смисли, зумовлені своєрідністю ментальності поляків і галичан, яку мотивовано історією, відповідною політичною ситуацією, тобто соціолінгвістичними чинниками, що вплинули на формування семантики і прагматики названого фразеологізму.

Ключові слова: аксіологічні смисли, ментальність, мовна свідомість, прагматика, семантика, соціолінгвістичні чинники, субкультура, фразеологічна картина світу.

Космеда Т. А., Университет имени Адама Мицкевича в Познани (Польша), Прасол О. П., Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды. «ПОЛИТИЧЕСКИЙ» ФРАЗЕОЛОГИЗМ В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ ГАЛИЧАН И ПОЛЯКОВ: ПРОБЛЕМА ТРАКТОВАНИЯ

Освещен вопрос, касающийся специфики фразеологической картины мира галичан, лингвокультура которых составляет особую субкультуру украинцев. Исследован «политический» фразеологизм-полонизм *от моря до моря* (*od morza do morza*), представляющий в языковом сознании галичан и поляков аксиологически полярные смыслы, обусловленные своеобразием ментальности поляков и галичан, что мотивировано историей, соответствующей политической ситуацией, т. е. социолингвистическими предпосылками, оказывающими влияние на формирование семантики и прагматики названного фразеологизма.

Ключевые слова: аксиологические смыслы, ментальность, языковое сознание, прагматика, семантика, социолингвистические предпосылки, субкультура, фразеологическая картина мира.

Kosmeda T. A., Poznan Adam Mitskevych University, Poznan (Poland), Prasol O. P., Kharkiv H. S. Skovoroda National Pedagogical University. «POLITICAL» PHRASEOLOGICAL UNIT IN THE LANGUAGE CONSCIOUSNESS OF HALYCHYNA INHABITANTS AND THE POLES

The article highlights the problem concerning the peculiarity of phraseological world image of Halychyna inhabitants, whose linguistic culture constitutes a specific subculture of the Ukrainians. The Polish political phraseological unit: *from the sea to the sea* (*od morza do morza*) has been investigated, that represents axiologically polar senses in the linguistic consciousness of Halychyna inhabitants and the Poles caused by their specific mentality which was historically motivated and was peculiar to a certain political situation, in particular socio-linguistic factors that influenced the formation of semantics and pragmatics of the mentioned above phraseological unit.

Key words: axiological senses, mentality, linguistic consciousness, pragmatics, semantics, sociolinguistic factors, subculture, phraseological world image.

Постановка проблеми та її актуальність. Фразеологізми, як відомо, відіграють велику роль у творенні мовної картини світу, оскільки є її складником, що виражається в наявності фразеологічної (паремійної) картини світу, яка відповідно репрезентується на шкалі оцінки, оскільки за допомогою фразеологізмів світ окреслюється аксіологічно, з огляду на чинність категорії оцінки – позитивно чи негативно.

На репрезентацію того чи іншого типу оцінки, без сумніву, впливають соціолінгвістичні чинники, а фіксуючись у фразеологічній картині світу, вони

відтворюють мовну свідомість відповідної лінгвокультури. При цьому відбувається процес запозичення й можна простежити деякі відмінності у сприйнятті одного й того самого фразеологізму – його семантики і насамперед прагматики, що може бути мотивовано різною ментальністю, соціолінгвістичними чинниками, психологією сприйняття дійсності, моральним імперативом, що відповідно фіксується в концептуальній картині світу.

Ступінь вивченості проблеми. Фразеологічну картину світу різних лінгвокультур в аксіологічному аспекті з огляду на врахування впливу соціолінгвістичних, ментальних, психологічних чинників досліджували наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. насамперед такі відомі мовознавці, як Л. Авксентьев, М. Алефіренко, Г. Богданович, А. Вежицька, І. Гнатюк, І. Голубовська, Л. Дядечко, В. Жайворонок, В. Іваненко, В. Мокієнко, Ю. Прадід, О. Селіванова, В. Телія, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.

Мета цієї наукової розвідки – показати особливості мовної свідомості, ментальності галичан і поляків на прикладі аналізу семантики і прагматики фразеологізму *od morza do morza* (від моря до моря), який носії галицької і польської лінгвокультур сприймають по-різному, що мотивовано історичними, психологічними й політичними чинниками.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізм *від моря до моря*, запозичений у галицьку лінгвокультуру з лінгвокультури польської (*od morza do morza*), розширив семантику і прагматику свого первинного біблійного значення. Знаходимо його у Псалмі 71 Біблії, порівн.: *...I rapować będzie od morza do morza, / Od Rzeki aż po krańce ziemi* (польська версія) [20]. *Боже, Свої суди цареві подай, / а Свою справедливість для сина царевого, / хай він правдою судить народу Твого, а вбогих Твоїх справедливістю! / Нехай гори приносять народові мир, а пагірки правду. / Він судитиме вбогих народу, помагатиме бідним, і тиснути буде гнобителя! / Будуть боятися Тебе, поки сонця, і поки місяця, з роду до роду! / Він зійде, як дощ на покis, немов краплі, що зрошують землю! / Праведний буде цвісти в його дні, а спокій великий аж поки світитиме місяць, / І він запанує від моря до моря, і від Ріки аж до кінців землі!* (переклад І. Огієнка) [1].

Отже, в тексті Біблії ця паремія означає «масштабність поширення християнської віри та християнських традицій», тобто маємо справу з біблійним фразеологізмом із позитивною його аксіологічною маркованістю, спроектованою на мовну свідомість усіх християн.

Однак у мовній свідомості поляків і галичан цей фразеологізм трансформувався, актуалізувавши смисли, пов'язані з політикою колишньої Речі Посполитої. Первинна позитивна оцінка набула в певному політичному дискурсі, тобто в мовленні, що відповідно зафіксувалося й у мовній свідомості галичан, негативно-го аксіологічного смислу, втративши зв'язок із біблеїзмом. У мовній свідомості поляків позитивна прагматика зазначеного фразеологізму спроектувалася на інший об'єкт – політику Польщі. Отже, фразеологізм став багатозначним. Його значення актуалізується відповідними діагностичними контекстами.

Зауважмо, що в той історичний час, коли територія Польщі, справді, мала протяжність від Балтійського до Чорного морів, носії польської мови вживали цей вираз у прямому значенні, пишаючись величию і міццю своєї держави. Звичайно, такий вираз у свідомості поляків мав позитивну оцінку. Однак у свідомості галичан він зафіксувався з оцінкою негативною, оскільки йшлося про поневолення українського галицького народу. Коли ж велич Польщі послабилася, а її територія зменшилася і насправді перестала обіймати площу *від моря до моря*, то наведений вираз метафоризувався, отримавши статус «політичної метафори», оскільки се-

мантика й прагматика наведеного словесного штампа, мовленнєвого стереотипу актуалізується по-різному у відповідних політичних дискурсах.

Нагадаємо, що під політичною метафорою слід розуміти «метафору, що є мовним засобом впливу з метою формування в реципієнта (найчастіше суспільства загалом) позитивної або негативної думки про те чи те політичне явище (власне політику, партію, програму, захід та ін.)» [15; 5–6]. Метафоризація, як відомо, є основою творення фразеологізмів, відіграє велику роль у процесі надання оцінки фактам чи подіям, що описуються, формує позитивне або негативне ставлення до дійсності.

Якщо простежити історичні події як польського, так і українського народів, то побачимо, що ця фразеологічна одиниця має величезний вплив на розуміння ментальних характеристик етносу, формування ознак національного самовизначення та національної ідентичності.

Розглядуваний фразеологізм і сьогодні поширений у мовленні поляків: він набув статусу патріотичного гасла. Його актуалізацію простежуємо і в мовленні сучасних галичан, проте з протилежним (негативним) аксіологічним смислом. У мовленні представників сучасної польської лінгвокультури фразеологізм *od morza do morza* (від моря до моря) функціонує в значенні «панувати, поширювати польське панування на великому просторі», а в лінгвокультурі галичан, навпаки, – «гноблення, унаслідок поширення польського панування на просторі України».

Про специфіку стосунків між поляками і українцями неодноразово писали науковці, зокрема В. Сімович зауважував, що «політична зрілість нашого народу в Галичині була дуже мізерна. Розуміння народних потреб дуже невибагливе. Світогляд неширокий, думки заскорузлі. Національна свідомість мірялася більшим або меншим прив'язанням до уніатської церкви, до чистоти її обрядів. Український патріотизм виявлявся любов'ю, і то часто на словах, до блискучої минулості Галича з князями та боярами та **якоюсь неясною ненавистю до Польщі...** (жирний шрифт авторський. – Т. К., О. П.)» [11]. Сучасні вчені також пишуть про особливості українсько-польських відносин, зокрема Л. Зашкільняк наголошує на тому, що оперування тією чи тією версією бачення минулого слугувало потужним стимулом як для захисту національно-державних прав та інтересів, так і підставою для реанімації історичних стереотипів, сформованих в інший час і в інших суспільних умовах. І це стосується українсько-польських відносин у два останні століття. «Політика польських урядів щодо українців постійно „зашпортувалася“ на справі „історичного права“ Польщі на землі з переважанням українського населення. Серед поляків зміцнювався стереотип «польськості» цих земель і образ українця як «бунтівника» і «різуна», не здатного до конструктивної співпраці» (див. [5]). Натомість Ю. Сілецький зазначає, що дослідження етнічних стереотипів є одним із найважливіших чинників до розуміння характеру українсько-польських відносин, оскільки саме вони відіграють роль вирішального фактора у формуванні взаємного образу українського та польського народів [12]. Серед негативних рис стереотипу поляків існували й позитивні, якими українці їх наділяли. Це такі, як принциповість і непоступливість в питаннях, які зачіпали їх гідність чи інтереси. Специфікою даних стереотипів є те, що вони були сформовані під впливом соціального фактора. Це зумовило їх чітку соціальну спрямованість та формування у свідомості українців синонімічної пари понять: «поляк» = «пан». Ю. Сілецький стверджує, що українсько-польські етнічні стереотипи формувалися великою мірою під впливом різкої конфронтації двох етносів на ґрунті соціальної нерівності (див. [12]).

Провівши соціолінгвістичне опитування реципієнтів у Львові (місто, де панувала Польща у відповідний історичний час) і Познані (Польща), доходимо висновку, що фразеологізм *od morza do morza* (від моря до моря) міститься в мовній свідомості галичан старшого покоління з ореолом відповідної прагматики – іронічного його сприйняття, негативної психологічної оцінки, несхвалення польської загарбницької політики, а в мовній свідомості молодого покоління цей фразеологізм не актуалізований. Однак у польській лінгвокультурі семантика і відповідна прагматика (позитивна психологічна оцінка, схвалення, гордість за міць, велич, силу своєї держави, вербалізація патріотичних почуттів) цього фразеологізму актуалізована у свідомості як старшого покоління, так і молодого. На запитання про статус фразеологізму *od morza do morza* слухач магістратури російсько-українського відділення Познанського університету імені Адама Міцкевича (21 рік) відповів, що цей вираз не є фразеологізмом, бо тут має місце пряме значення вживання слів. Але, поміркувавши, він зауважив, що цей вираз набув все-таки переносного значення і має позитивну конотацію, оскільки символізує велич Польщі, що викликає у поляків почуття гордості за державу, ностальгію за тим історичним періодом, коли вона була наймогутнішою. Інший реципієнт цього ж віку зауважив, що пам'ятає, як його бабуся читала вірш «Присяга» (*Przysięga*) Марії Конопницької, написаний на початку XX ст., в якому функціонує розглядуваний вираз.

Ужитий у контексті польської лінгвокультури вираз *od morza do morza* доводить свій статус фразеологізму з виокремленою вище семантикою і прагматикою, з репрезентацією історичного дискурсу для розуміння власне семантичної і прагматичної мотивації змісту розглядуваного фразеологізму, порівн.: *Na krakowskim Rynku / wszystkie dzwony biją. / Cisną się mieszczany z / wyciągniętą szyją. / Na krakowskim Rynku, tam / ludu gromada, / Tadeusz Kościuszko dziś / przysięgę składa. / Zagrzmiały okrzyki jak / tysięczne działa! / Swego bohatera wita Polska / cała! / Wyszedł pan Kościuszko, / w krakowskiej sukmanie, / Odkrył jasne czoło na to / powitanie. / Odkrył jasne czoło, klęknął na / kolana: / – Ślubuję Ci życie, Ojczyzno / kochana! / Ślubuję Ci życie, ślubuję Ci / duszę, / Za Bożą pomocą wolność / wrócić muszę! / Nie stoję tu w srebrze, nie / stoję tu w złocie, / Lecz w pogardzie śmierci, w / staropolskiej cnocie! / A mówił te słowa w tak / ogromnej ciszy, / Zdało się, że Pan Bóg tę / przysięgę słyszy! / Zapłakał, zaszlochał naród / dookoła, / Wstał Kościuszko, wstrząsnął / krakuskę u czoła. / Zabłysła mu w ręku szabla / poświęcona / – Niech żyje! – zawołał / – Litwa i Korona! / I wzniósł ją oburącz w to / jasne zaranie / – Ogłaszam przed Niebem / Narodu powstanie! / A głosy buchnęły wśród Rynku / i grodu: / – Niech żyje Kościuszko, / Naczelnik Narodu! / Ej, byłaż to chwila / i święta i Boża. / Cała Polska drgnęła, / **od morza do morza!** [19].*

Отже, з огляду на історію українського та польського народів ця фразеологічна одиниця має особливості психолого-аксіологічного сприйняття. Поляки сприймають її з позитивною маркованістю, оскільки вони завжди були зацікавлені в розширенні своєї території від Балтійського моря до Чорного, а галичани сприймали поляків як народ, який хоче панувати над їх територіальним простором, що становить загрозу, небезпеку. Наведений вислів може отримати статус *ключової паремії* епохи XIX–XX ст. в проекції на українську галицьку і польську лінгвокультури (див. [6]).

Процес дотику різних лінгвокультур послідовно відображається в лексико-фразеологічних запозиченнях. До уваги береться усталене в мовознавстві співвідношення «мова і суспільство». Суспільство при цьому може бути репрезентоване і як цілісна етнічна сукупність, і як окрема соціально-етнічна група в цій сукупності. Обслуговуючи суспільство як засіб спілкування, мова, як відомо,

підлягає змінам, накопичуючи свої ресурси для адекватного вираження відповідних смислів стосовно того, що відбувається в суспільстві. Соціальні події активно впливають на мовленнєву практику, розкриваючи мовні можливості, виходячи на поверхню. Під впливом зовнішніх соціальних чинників простежуємо поступ внутрішніх ресурсів, напрацьованих внутрішньо системними зв'язками, що під впливом відповідних причин, насамперед соціально-політичних, актуалізуються. У нашому випадку простежуємо семантико-прагматичні перетворення фразеологізму, що зумовлює розширення його семантики, виникнення полісемії і внутрішньофразеологічної енантеосемії.

Однак фразеологізм *від моря до моря* / *od morza do morza* не зафіксований сьогодні в жодному з фразеологічних словників польської й української мов, які переглянули автори цього дослідження. Йдеться насамперед про словник «Галицько-руські народні приповідки», укладений І. Франком [4], де відтворювалися зазвичай усі фразеологічні одиниці, що функціонували в мовленні галичан, зокрема і запозичені з польської мови. Не ввійшов він і до більшості польських, російських та українських фразеологічних словників, зокрема у *Фразеологічний словник української мови* В. Д. Ужченка [13], *Фразеологічний словник української мови* за ред. В. М. Білоноженко [16], *Російсько-український словник сталих виразів* за ред. М. Ф. Наконечного [3], *Російсько-український фразеологічний словник* В. Підмогильного [10], *Універсальний словник польської мови* (*Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*) [23], *Фразеологічний словник польської мови* (*Słownik frazeologiczny języka polskiego*) С. Скорупки (S. Skorupki) [22], *Фразеологічний словник «PWN»* (*Słownik frazeologiczny PWN*) А. Клоцінської (A. Kłosińskiej) [18], *Новий шкільний фразеологічний словник* (*Nowy szkolny słownik frazeologiczny*) П. Мюлднера-Нецковського (P. Müldner-Nieckowskiego) [21], *Фразеологічний словник російської мови* (*Фразеологический словарь русского языка*) І. Ф. Федосова [14]. Не подає його також авторитетний польський фразеолог Самуел Адальберг у збірці паремій «Книга прислів'їв і приказок» (*Księga przysłów przypowieści i wyrażen przysłowiowych*) (1889–1894) [17].

Можливо, це не випадковість, а відлуння проблеми тлумачення цього *дразливого для розуміння відносин України і Польщі* політичного фразеологізму, що може ілюструвати явище оцінної енантеосемії (внутрішньої антонімії, яка базується на тому, що містить протилежні оцінні смисли, актуалізовані у відповідних діагностичних контекстах (див. про це: [8]), адже у свідомості поляків цей фразеологізм сприймається позитивно, а в мовній свідомості галичан він до цього часу викликає негативну оцінку, у чому переконуємося в процесі спілкування з мешканцями Галичини.

Наголосимо, що до цього часу, на жаль, не існує українсько-польського чи польсько-українського фразеологічного словника. Перший і єдиний на сьогодні українсько-польський фразеологічний тлумачний словничок навчального типу міститься в посібнику, підготованому за науковою редакцією Т. Космеди авторським колективом у складі Т. Космеди, Т. Осіпової, М. Четирби, Л. Малецького, О. Ерделі 2011 р. в Познанському університеті імені Адама Міцкевича [7]. Проте проблема укладання тлумачного українсько-польського і польсько-українського фразеологічного словника потребує актуалізації зусиль сучасних науковців для ліквідації наявної лексикографічної прогалини.

Висновок. Отже, у польській мові семантика фразеологізму *od morza do morza* має значення «великий простір як міць Польської держави, символ її величчя і сили» з яскраво вираженою позитивною оцінкою, а в українській мові (галицька субкультура) *від моря до моря* – це «великий простір як мрія поляків щодо панування над українськими землями» з яскраво вираженою негативною конотацією.

Перспектива дослідження. Уважаємо, що фразеологічний фонд як польської, так і української мов містить розглядуваний фразеологізм, а отже, він повинен увійти з відповідним тлумаченням і коментарями щодо його особливої прагматики дискурсивних уживань, психології сприйняття в різних лінгвокультурах у фразеологічний склад відповідних лексикографічних джерел, що видаватимуться як в Україні, так і в Польщі.

Бібліографічні посилання

1. **Біблія.** Псалом 71 [Електронний ресурс] / пер. І. Огієнка. – Режим доступу : <http://bibleonline.ru/bible/ukr/19/71/>. – Загол. з екрана.
2. **Будняк Д.** Система етнокультури та національна свідомість українців / Д. Будняк. // *Ucrainica II.* – Olomouc, 2006. – С. 471–476.
3. **Вирган І. О.** Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. І. Пилинська; за ред. М. Ф. Наконечного. – Х. : Прапор, 2000. – 864 с.
4. **Галицько-руські приповідки** : у 3 т. / збір., упоряд. і пояснив Іван Франко. – 2-е вид. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – Т. 2 – 818 с.
5. **Зашкільняк Л. О.** Українсько-польські стосунки ХХ ст. у суспільній свідомості українців і поляків / Л. О. Зашкільняк // *Вісн. Львів. ун-ту.* : Сер. соціол. – 2008. – Вип. 2. – С. 127–137.
6. **Космеда Т. А.** Історико-політичний дискурс: особливості репрезентації ключових слів ХХ сторіччя / Т. А. Космеда // *Наук. зап. Луган. нац. ун-ту : зб. наук. пр. [Пред'явлення світу в гуманітарних дискурсах].* – Луганськ, 2009. – Ч. 1 : Філологічні науки. – С. 45–56.
7. **Космеда Т.** Українська фразеологія: теорія, вправи, тести, словник (для студентів української філології) / Т. Космеда [та ін.]; за наук. ред. Т. Космеди. – Познань : Вид-во Ун-ту ім. Адама Міцкевича в Познані, 2011. – 204 с.
8. **Космеда Т. А.** Функционально-семасиологическое исследование имен предметно-признаковой семантики / Т. А. Космеда // *Очерки по функциональной лексикологии* / Ф. С. Бацевич, Т. А. Космеда. – Л., 1997. – С. 209–351.
9. **Пазяк М. М.** Нові видання в пареміології. Народна творчість та етнографія / М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 68–71.
10. **Підмогильний В.** Російсько-український фразеологічний словник / В. Підмогильний, Є. Плужник. – К.: УКСП «Кобза», 1993. – 248 с.
11. **Сімович В.** Іван Франко : Його життя та діяльність / В. Сімович. – Л. : Укр. вид-во, 1941. – 112 с.
12. **Сілецький Ю.** Стереотип поляка в традиційному світогляді українців / Ю. Сілецький // *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету: зб. наук. пр.* – 2008. – Вип. 9. – С. 95–110.
13. **Ужченко В. Д.** Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
14. **Федосов И. В.** Фразеологический словарь русского языка / И. В. Федосов, А. Н. Лапицкий. – М. : Юнвес, 2003. – 608 с.
15. **Чалюк О. М.** Метафора у сфері сучасної української політичної комунікації : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / О. М. Чалюк. – К., 2005. – 20 с.
16. **Фразеологічний словник української мови** [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.
17. **Adalberg S.** Księga przysłów przypowieści i wyrażen przysłowiowych / S. Adalberg. – Warszawa : Druk Emila Skińskiego, 1889–1894. – 805 s.
18. **Kłosińska A.** Słownik frazeologiczny PWN / A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. – 651 s.
19. **Kopornicka M.** Przysięga [Електронний ресурс] / М. Kopornicka. – Режим доступу : <http://svoja.org/rozhovornik.html?entry=804>. – Загол. з екрана.

20. **Księga Psalmów.** Psalm 72 (71) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nonpossumus.pl/ps/Ps/72.php>. – Загол. з екрана.
21. **Müldner-Nieckowski P.** Nowy szkolny słownik frazeologiczny / P. Müldner-Nieckowski, Ł. Müldner-Nieckowski. – Warszawa : Świat książki, 2004. – 928 s.
22. **Skorupka S.** Sownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1967. – 1693 s.
23. **Uniwersalny słownik języka polskiego.** Wersja 1.0. Copyright (C). –Wydawnictwo naukowe PWN SA, 2004.

Надійшла до редколегії 23.04.13

УДК 811.112.2'367.622

О. М. Крайняк

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СЛОВОТВІРНІ МОДЕЛІ МАРКОВАНОГО ЕЛІПСА

Вивчено шляхи формального розвитку складних та еліптичних іменників у сучасній німецькій мові; розглянуто словотвірні моделі композитів, від яких утворюються марковані еліпси; проаналізовано різноманітні типи класифікацій складних слів; зіставлено визначення терміна «словотвірна модель» у працях багатьох мовознавців та запропоновано авторську думку відносно значення цього терміна.

Ключові слова: маркована еліптична одиниця, елімінація, композит, словотвірна модель.

Крайняк О. Н., Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МОДЕЛИ МАРКИРОВАННОГО ЭЛЛИПСА**

Изучены пути формального развития сложных и эллиптических имен существительных в современном немецком языке; рассмотрены словообразовательные модели композитов, от которых образуются маркированные эллипсы; проанализированы различные типы классификации сложных слов; сопоставлены определения термина «словообразовательная модель» в работах многих лингвистов и предложено авторское понимание значения этого термина.

Ключевые слова: маркированные эллиптические единицы, элиминация, композит, словообразовательная модель.

Kraynyak O. M., Oles Honchar Dnipropetrovsk national university. **WORD-FORMATIVE MODELS OF THE MARKED ELLIPSE**

The article deals with the study of elliptic nouns structural development in the modern German language. Word-formative models of the marked ellipses are investigated; different types of classifications of compound word are analysed.

For the condition state of compound nouns in German, a large number of word-formation models is typical. Despite the important role of word-formation modeling in linguistics there is no single standard understanding of the term «word-formation model».

The aim of our research is to study the structural development of compound words and elliptical nouns. Elliptic noun means a simple word formed from a composite one by elimination of denotatum and semantically coincides with at least one of lexical-semantic variants of forming composite. Defining the meaning of "derivational model", we needed to install, based on the classification of different kinds of compound words which composite can form as a basis for the formation of lexical ellipses. In the study, we have found that the formation of elliptic nouns can include compound words coupling element and without difficult words (complete and incomplete compound words), connecting element attributive nouns and compound words.

Key words: marked elliptic nouns, elimination, composite, word-formative model.

Для сучасного стану словотвірної категорії складних іменників та похідних еліптичних іменників у німецькій мові характерне виникнення цілого ряду моделей. Безпосередньою передумовою й причиною цього процесу є зростання продуктивності таких моделей. Незважаючи на винятково важливу роль моделювання у вивченні питань словотворення, словотвірної структури похідних, словотвірної системи мови в цілому, у лінгвістиці немає єдиного, загальноприйнятого розуміння терміна «словотвірна модель». Немає, зокрема, бажаної єдності думок щодо питання про конкретні ознаки, які визначають словотвірну модель, отже, не може бути мови про якийсь загальноприйняте розуміння обсягу цього поняття.

Мета нашого дослідження полягає у вивченні формального розвитку складних іменників у сучасній німецькій мові, а також у розгляді словотвірних та структурних співвідношень композитів та утворених на їх основі еліптичних одиниць. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких основних **завдань**: 1) визначити значення терміна «словотвірна модель»; 2) описати структуру субстантивних композитів, від яких утворені еліптичні іменники; 3) виділити структурно-семантичні межі утворення еліптичних одиниць і регулярність моделі еліпса; 4) установити словотвірну модель для утворення еліптичних іменників.

Словотворення як один із центральних феноменів німецької мови досліджували багато вчених [1–3; 5–9]. Значну увагу вони приділяли словоскладанню, вивчаючи семантичні та словотвірні моделі складних слів, прагматичні та синтагматичні відношення всередині складних конструкцій.

Нові лексеми створюються в кожній мові за певними правилами, існуючими зразками, історично сталими схемами, або моделями. Словотвірна модель розглядається лінгвістами як одне із центральних понять словотвору [1, с. 97]. Вивчення словотвірної структури похідних слів – це насамперед визначення їх словотвірних моделей, розподіл слів за моделями, тобто моделювання системи похідних певної мови.

Багатозначність терміна «модель» утруднює користування цим терміном у процесі вивчення мовного матеріалу на будь-якому рівні, у тому числі й на рівні словотвору, вивчення словотвірної структури похідних слів.

З огляду на те, що однією з основних особливостей наукових термінів є їх вмотивованість, під час визначення поняття, позначуваного терміном «словотвірна модель», доцільно виходити із загального розуміння значення слова «модель».

У Лінгвістичному енциклопедичному словнику наявне таке трактування цього терміна: модель (фр. *modele*, від лат. *modulus* – ‘міра’) у мовознавстві – штучно створена лінгвістом реальна або уявна побудова, що відтворює, імітує своїм поводженням (звичайно в спрощеному вигляді) поводження якої-небудь іншої («справжньої») будови (оригіналу) з лінгвістичними цілями [4, с. 304].

У працях багатьох мовознавців терміном «модель» звичайно позначається зразок, форма, схема, постійна (стабільна) структура, абстрактна конструкція й т. ін., за якою створюються нові або вже існуючі одиниці мови – слова, словосполучення, речення тощо.

Під словотвірною моделлю розуміють, відповідно, загальну формулу, схему побудови похідних лексичних одиниць, що визначає структуру похідних слів або служить зразком для створення нових слів [5, с. 60]. При цьому враховуються насамперед зовнішні, формальні, матеріально виражені ознаки похідних слів.

Так, на думку О. А. Земської, словотвірна модель характеризує конкретні морфологічні особливості утворення слів того або іншого словотвірного типу [2, с. 11]. Щодо цього досить чітко й виразно висловлюються О. А. Габінська й М. С. Малієва, які словотвірну модель визначають як «ідеальну структуру, що є адекватним відбиттям лише частини словотвірного процесу, що існує на базі роз-

членованого опису й виконує функцію зразка при формуванні лексичних одиниць лише в плані їхнього вираження» [1, с. 102].

Ми, слідом за М. Д. Степановою і В. Фляйшером, під **словотвірною моделлю** розуміємо морфологічно й семантично зумовлену структурну схему, за якою можуть бути утворені серії словотвірних конструкцій з однаковою структурою [9, с. 79].

М. Д. Степанова, виділяючи словотвірні моделі в німецькій мові, виходить із наявності в мові кореневих і некореневих основ, останні розподіляються за моделями відповідно до головних способів словотворення. У підсумку можуть бути виділені 13 моделей першого ступеня, відповідно до тринадцяти головних типів основ:

- 1) модель кореневої основи, наприклад, *klug, schön, lustig*;
- 2) 8 моделей похідних основ (безафіксно-похідна – пор.: *der Ruf* ← *rufen*; префіксальна – пор.: *Urwald* ← *Wald*; суфіксальна – пор.: *Lehrer* ← *lehren*; префіксально-суфіксальна – пор.: *Geklatsche* ← *klatschen*; кожній із цих моделей основ без внутрішньої флексії відповідає модель зі зміною кореня (пор.: *Trieb* ← *treiben*, *Geholz* ← *Holz*, *Gärtner* ← *Garten*, *Gebirge* ← *Berg*);
- 3) модель означального словоскладання (*dunkelblau*; *Erdbeere*);
- 4) модель інших типів словоскладання (*taubstumm*; *bergab*);
- 5) 2 моделі із залишковими елементами (у разі виділення первинної основи, наприклад, *Brombeere*; і під час виділення афікса, наприклад, *beginnen*).

У всіх випадках мова йде про членування основи на максимальні відрізки (первинна основа й афікс або максимально видільні первинні основи); ці відрізки можуть членуватися й далі відповідно до своєї власної моделі, що не позначається на словотвірчій моделі слова в цілому. Наприклад, *Flächenmessung* членується на *fläche(n)* і на *-messung* (модель означального словоскладання); *fläche* на *flach-* і суфікс *e*; *-messung* на *mess-* (основа дієслова *messen*) і суфікс *-ung*.

Принципи виділення моделей другого ступеня варіюються залежно від характеру моделі першого ступеня. Так, моделі безафіксального словотворення діляться на дві моделі другого ступеня залежно від того, чи відповідає похідна основа основі або граматичній формі іншого слова (пор., *der Ruf*, *das Rufen* і дієслово *rufen*).

Моделі афіксального словотворення членуються на моделі другого ступеня за конкретними афіксами; моделі словоскладання – за характером поєднання між собою первинних основ (повноскладні, неповноскладні поєднання й зрушення). При цьому у всіх випадках моделі другого ступеня поєднуються в ряди відповідно до морфологічної належності слова (іменники, дієслова й т. д.) і одночасно можуть розпадатися на варіанти залежно від морфологічної належності первинних основ. В окремих випадках можливе виділення особливих мікрополів, наприклад, модель складноскорочених слів (структури, проміжні між складними й кореневими), модель складнопохідних слів (усередині відповідних моделей словотворення), модель означального складного слова із часто повторюваним першим або другим компонентом [8, с. 5–6].

У процесі утворення еліптичної одиниці вихідною вважається модель словоскладання, саме вона є передумовою створення лексичного еліпса. За допомогою скорочення одного з компонентів складного слова, буде то означальний компонент або означуване, утворюються еліптичні одиниці. Тому насамперед необхідно з'ясувати, чи від кожного складного слова можливе утворення лексичного еліпса. Кожне складне слово має складену лексичну основу, в якій виділяється не менше ніж два корені. Найпростішим випадком варто вважати безпосереднє додавання основ різних частин мови, наприклад, *Jungarbeiter*, *Schreibtisch*, *Nebenzimmer*,

kirschrot і т. д. У цьому випадку мова йде про основоскладання. Моделлю створення серії таких складних слів є $K1 + K2$. У нашому випадку розглядаються моделі композитів, у складі яких наявні іменники. Менш яскраву морфологічну структуру мають, на думку М. Д. Степанової і І. І. Чернишової, складні слова з так званими сполучними елементами (*Bindeelemente*), що пов'язують перший елемент із другим, порівняймо: *Tageslicht*, *Kinderarzt*, *Liblingsbuch*, *Schwanenhals*, *Tagebuch*, *menschenleer* і т. д. [10, с. 104–105].

Сполучні елементи здебільшого збігаються із флексіями родового відмінка або із суфіксами множини відповідних опорних іменників, однак не завжди несуть відповідне семантичне навантаження. Так, сполучний елемент *-en* у ряді випадків являє собою релікт відмінювання відповідних іменників, втрачений сьогодні (пор.: *der Sonnenstrahl* і Nom. *die*, Gen. *der Sonne*; *der Schwanenhals* і Nom. *der Schwan*, Gen. *des Schwanes* і т. ін.). Особливим випадком вважається вживання сполучного елемента *-s-* після основ іменників жіночого роду, наприклад, *Liebedienst*, *Elektrizitätswerk*, *Geburtstag* і ін. У цьому типі складних слів у німецькій лінгвістичній літературі сполучний елемент «*s*» іноді називають «неорганічним «*s*»» («*unorganisches «s»*») [Там само, с. 105].

Часто сполучний елемент вживається після складеної основи або після основи, яка закінчується на суфікс, що несе другорядний (або головний) наголос, пор.: *'Wirt, schafte, jahr*; *Elektrizi'täts, werk*; *sehn, suchtsvoll* і т. ін. Але в більшості випадків уживання сполучного елемента закріплюється мовною традицією, без якихось відчутних зараз причин.

Словотвірну модель складних слів зі сполучним елементом можна подати в такий спосіб: $K1 + \text{Bindeelement} + K2$.

Складні слова сучасної німецької мови поділяють на групи на основі різних принципів, а саме: 1) виходячи з відношень між компонентами (семантико-синтаксична класифікація); 2) виходячи зі структури складних слів, тобто морфолого-синтаксичного оформлення як слів у цілому, так і їх компонентів (структурна класифікація); 3) виходячи з належності складних слів до різних категорій частин мови (морфологічна класифікація) [12].

Згідно зі структурно-генетичною класифікацією до уваги береться, по-перше, генезис моделей складних іменників, по-друге, структура їх компонентів. Із цього погляду розрізняють, починаючи з Я. Грімма: а) повноскладені сполучення (*eigentliche Zusammensetzungen*); б) неповноскладені сполучення (*uneigentliche Zusammensetzungen*); в) зрушення (*Zusammenrückungen*) [11].

Неповноскладеними композитами вважаються такі складні слова, перший компонент яких з'єднується із другим за допомогою сполучного компонента: *-(e)s-* (*Liebeskummer*, *Kriegsleiden*, *Erholungsheim*); *-(e)n-* (*Freudentränen*, *Spatzenhirn*, *Hirtenknabe*); *-(e)-* (*Gänsebraten*, *Pferdestall*, *Gänseblume*) або *-(e)r-* (*Kindergarten*, *Kinderliebe*, *Bücherschrank*). Словотворчі моделі цього виду субстантивних композитів $K1 + \text{Bindeelement} + K2$ досить часто піддаються процесу усічення.

У німецькій мові наявні приклади елімінації означуваного неповноскладеного сполучення разом із поєднувальним елементом, наприклад, *Kohle(n)(bürste)* → *Kohle*, *Zentrum(s)(partei)* → *Zentrum*, *Bedienung(s)(geld)* → *Bedienung*, *Eintritt(s)(geld)* → *Eintritt*, *Vertrieb(s)(abteilung)* → *Vertrieb*, *Beschleunigung(s)(vermögen)* → *Beschleunigung*. У результаті скорочення еліптична одиниця набуває форми симплекса, сполучний елемент при цьому втрачається.

Складні іменники, перший компонент яких поєднаний з другим без сполучного елемента, є повноскладеними композитами, наприклад, *Land/haus*, *Schreib/tisch*, *Zart/gefühl*. Створене за моделлю $K1 + K2$ повноскладене сполучення в разі усічення означуваного легко розкладається на вихідні прості слова. На-

приклад, *Wachtelhund* → *Wachtel* + *Hund*, *Latenzzeit* → *Latenz* + *Zeit*, *Pelzkragen* → *Pelz* + *Kragen*, *Eintopfgericht* → *Eintopf* + *Gericht*, *Benefizvorstellung* → *Benefiz* + *Vorstellung*, *Treffpunkt* → *Treff* + *Punkt*, *Ablösesumme* → *Ablöse* + *Summe*, *Indianerkrapfen* → *Indianer* + *Krapfen*, *Froschgeschwulst* → *Frosch* + *Geschwulst*, *Kranzkuchen* → *Kranz* + *Kuchen* і т. д. Словотвірну модель еліптичних одиниць можна виразити як $K1 + K2 = K1$.

Зрушення відрізняються від повноскладених і неповноскладених з'єднань тим, що їх компоненти оформлені так само, як компоненти словосполучення (або речення) відповідно до чинних морфолого-синтаксичних норм мови. Однак, на відміну від словосполучень, вони об'єднані загальним наголосом, що централізує, і мають єдину словотвірну основу. Наприклад, *Elsaß-Lothringen* (географічна назва) – пор.: *Elsaß und Lothringen*; *Blindekuh* (гра) – пор.: *(eine) blinde Kuh*; *das Rührmichnichtan* (рослина) – пор.: *Rühr mich nicht an!* і т. ін. Ці словотвірні конструкції не можуть трансформуватися в еліптичну одиницю через порушення семантичної й понятійної цілісності композита. Значення вільних словосполучень, які складаються в цьому випадку з компонентів складного слова, не синонімічні й тим більше не тотожні семантиці зрушення.

Від структурно-генетичної класифікації принципово відрізняється класифікація за типом синтаксико-семантичного зв'язку між компонентами складного слова. Відповідно до цієї класифікації виділяються:

- 1) означальні складні іменники (*Bestimmungszusammensetzungen*);
- 2) сурядні складні іменники (*kopulative Zusammensetzungen*);
- 3) слова-речення або імперативні імена (*Satz- oder Imperativnamen*) [1].

Компоненти означальних складних іменників пов'язані між собою відношенням підпорядкування: перший компонент визначає, конкретизує другий, наприклад, *Landhaus* <das Haus in ländlicher Umgebung>, *Schreibtisch* <Möbelstück zum Schreiben>, *Schwarzbrot* <Brot, das aus Roggenmehl gebacken ist>, *Zweikampf* <Kampf zwischen zwei Menschen>, *Selbsthilfe* <Hilfe, die man sich selbst leistet>, *Tageslicht* <Licht am Tage>. Такий вид складних іменників подібний до повноскладених іменників (виходячи зі структурно-генетичної класифікації). Тому утворення еліпса означуваного в цьому випадку є можливим, наприклад, *Postauto* – *Post*; *Pudelmütze* – *Pudel*; *Süßlikör* – *Süß*; *Sägewerk* – *Säge*; *Selterswasser* – *Selters*.

Сурядні складні іменники складаються з компонентів, пов'язаних між собою сурядним зв'язком, жоден з них не визначає іншого: *Elsaß-Lothringen*; *Osterreich-Ungarn*; *Schleswig-Holstein*; *zweiundzwanzig*. У таких синтаксичних конструкціях не зберігається спільність змісту у разі розкладання композита на відповідні прості слова. Тоді як у разі утворення лексичного еліпса має місце збіг хоча б одного з лексико-семантичних варіантів значення композита й симплекса. Відповідно тут немає підстав для створення еліптичної одиниці.

Слова-речення являють собою немов застигли наказові й інші речення, оформлені за правилами синтаксису сучасної німецької мови. Наприклад: *Rühr-mich-nicht-an*; *der Spring- ins Feld*; *das Steh-auf-männchen*.

Кожний із цих типів характеризується певним морфологічним характером компонентів. Так, останнім компонентом означального іменника є іменник, перший же може належати до будь-якого граматичного класу. Обов'язковою складовою частиною слова-речення є дієслово в наказовій формі; основні компоненти належать до того або іншого граматичного класу залежно від кожного окремого випадку. Такий тип лексико-синтаксичної конструкції не підлягає трансформації в лексичний еліпс через тісний семантичний і граматичний взаємозв'язок його складових частин.

Зрощення (*Zusammenbildung*) являє собою результат взаємодії двох словотворчих процесів – словоскладання й суфіксації. Своєрідність зрощення полягає в тому, що воно перетворює словосполучення, не змінюючи форми останнього, на єдину твірну основу, доповнюючи його при цьому суфіксацією. До зрощень належать такі слова, як: *die Inbetriebsetzung, die Gesetzgebung, der Besserwisser, der Frühaufsteher, der Fremdsprachler, überseeisch, rotbackig* і т.д.

На зрощення може перетворюватися синтаксична група, де відбувається розкладання словосполучення на окремі слова (*früh aufstehen, besser wissen*), іменник із прийменником (*über See*), а також стале словосполучення (*in Betrieb setzen*). Зрощення легко може бути розділене на складові частини, з яких перша конкретизує другу, однак друга частина не може вживатися як самостійна лексична одиниця (*-gebung, -setzung* і т. ін.). Саме ця обставина і є причиною, за якою таке сполучення в результаті усичення другого компонента складного слова не може бути еліпсом означуваного.

Складноскорочені слова (аббревіатури) утворюються шляхом скорочення складних слів або сталих словосполучень, наприклад: *TSV* – *technische Sicherheitsvorschriften* ‘правила технічної безпеки’; *RDA* – *Rangdienstalter* ‘строк вислуги років у військовому званні’; *NOK* – *Nationales Olympisches Komitee* ‘Національний олімпійський комітет’; *Spital* – *Hospital* ‘шпиталь’; *Labor* – *Laboratorium* ‘лабораторія’.

Це відбувається в результаті скорочення назв початкових букв, початкових звуків або складів компонентів складних слів. Цей спосіб словотворення тісно пов'язаний зі словосполученням, але відрізняється від нього тим, що за його допомогою створюються не складні слова, а нові кореневі слова. Провідною дією у процесі створення аббревіатур і еліптичних одиниць є процес скорочення. У складноскорочених слів опускаються всі частини простих слів, що входять до складу композита, крім першої букви, а в еліптичних одиниць – означальний компонент або означуване складного слова.

Повноскладені сполучення (означальні складні слова) утворюються за моделлю $K1 + K2$ і можуть також лежати в основі створення еліптичних одиниць. Наприклад: *Handschrift* → *Hand*; *Dieselmotor* → *Diesel*; *Diskontsatz* → *Diskont*; *Tramseide* → *Trame*; *Freskogemälde* → *Fresko*; *Manilatabak* → *Manila*; *Galvanoklische* → *Galvano*; *Gipsverband* → *Gips*, *Gummiband* → *Gummi*; *Filmwerk* → *Film* і т. д. Неповноскладені іменники утворюються за моделлю $K1 + \text{Bindeelement} + K2$, наприклад, *Bundeswehr* → *Bund*; *Eintrittsgeld* → *Eintritt*; *Bedienungsgeld* → *Bedienung*; *Kohlenbürste* → *Kohle*; *Pflaumenbaum* → *Pflaume*; *Bedienungsgeld* → *Bedienung*.

У ході проведення нами дослідження структурних особливостей складних слів у німецькій мові було встановлено, що у створенні лексичних еліпсів можуть брати участь неповноскладені й повноскладені сполучення та означальні складні слова. Моделлю створення субстантивних композитів є $K1 + K2$. Скорочення складних слів відбувається за моделлю $K1 + (\text{Bindeelement} + K2) = K1$.

Бібліографічні посилання

1. **Габинская О. А.** К проблеме словообразовательной модели / О. А. Габинская, М. С. Малиева // Уч. зап. Курского гос. педин-та. – Орёл, 1968. – Вып. 41. – С. 41–42.
2. **Земская Е. А.** Понятие производности, оформленности и членимости основ / Е. А. Земская // Развитие словообразования современного русского языка. – М., 1966. – С. 3–12.
3. **Калиущенко В. Д.** Типология отымённых глаголов : учеб. пособие / В. Д. Калиущенко. – К. : УМК ВО, 1988. – 91 с.

4. **Лингвистический энциклопедический словарь** / под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
5. **Немченко В. Н.** О понятии словообразовательной модели / В. Н. Немченко // Лексика. Терминология. Стили : межвуз. науч. сб. – Горький, 1973. – Вып. 1. – С. 58–67.
6. **Павлов В. М.** Понятие лексемы и проблема отношений синтаксиса и словообразования / В. М. Павлов. – Ленинград : Наука, 1985. – 264 с.
7. **Сахарчук Л. И.** Методологические проблемы словообразовательного анализа (Семантика производного глагола в немецком языке) / Л. И. Сахарчук. – К. : Вища шк., 1987. – 130 с.
8. **Степанова М. Д.** Грамматическое моделирование / М. Д. Степанова // Иностр. яз. в шк. – 1963. – № 3. – С. 3–9.
9. **Степанова М. Д.** Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. – М. : Высш. шк., 1984. – 264 с.
10. **Степанова М. Д.** Лексикология современного немецкого языка / М. Д. Степанова, И. И. Чернышова. – М. : Высш. шк., 1962. – 309 с.
11. **Grimm J.** Deutsche Grammatik / Jacob Grimm. Neuer vermehrter Abdruck. Besorgt durch W. Scherer. – Berlin, 1878. – Т. 2. – S. 385–991.
12. **Paul H.** Deutsche Grammatik. Wortbildungslehre. – [3. Aufl.]. – Halle (Saale) : Veb Max Niemeyer Verlag, 1957. – Bd 5. – 142 s.

Надійшла до редколегії 17.02.14

УДК 811.161.1'38

Е. К. Куварова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ОПОСРЕДОВАННЫЙ ВОКАТИВ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ АДРЕСАЦИИ ПИСЬМА

Рассмотрен опосредованный вокатив в системе языковых средств, формирующих направленность речи в тексте письма. Выделены основные типы опосредованного эпистолярного вокатива, рассмотрено их морфологическое оформление, функционально-стилистические и прагматические свойства. Показано, что опосредованный вокатив в той или иной его форме чаще всего не является единственным авторским указанием адресата в письме, а сочетается с прямым обращением, образуя совмещённый вокатив.

Ключевые слова: вокатив, обращение, адресат, адресант, письмо, эпистолярный текст.

Куварова О. К., Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **ОПОСЕРЕДНЕНИЙ ВОКАТИВ У СИСТЕМІ МОВНИХ ЗАСОБІВ АДРЕСАЦІЇ ЛИСТА**

Розглянуто опосереднений вокатив у системі мовних засобів, що формують спрямованість мовлення в тексті листа. Виділено основні типи опосередненого епістолярного вокатива, розглянуто їх морфологічне оформлення, функціонально-стилістичні та прагматичні властивості. Показано, що опосереднений вокатив у тій чи іншій його формі найчастіше не єдине авторське зазначення адресата в листі; він поєднується зі звертанням і утворює суміщений вокатив.

Ключові слова: вокатив, звертання, адресат, адресант, лист, епістолярний текст.

Kuvarova O. K., Oles Honchar Dnipropetrovsk national university. **THE MEDIATED VOCATIVE IN THE SYSTEM OF ADDRESSING LANGUAGE MEANS OF THE LETTER**

This article deals with studying the epistolary vocative which is considered as a verbal form of attracting attention of the addressee of the letter. There are at least three different ways of the marking the addressee of a message and there are three types of the vocative accordingly: direct vocative,

mediated vocative and vocative combined. The purpose of our research is to study the functioning of language means of the indirect speech addressing in epistolary texts.

The mediated vocative is nomination of the addressee which is indicated by the author of the message directly in the text of a letter, but actually it is not an appeal that is a component of the statement, syntactically unconnected with any of its parts.

We have traced the following basic types of the mediated vocative: 1) the direct indication of a person, an establishment or an organization to whom the letter is sent, made by sender in the addressing metatext; 2) functional transfer of a vocative into the subject of statement, transformation of the appeal into subject; 3) transfer of a vocative into an objective component of the statement when direct or indirect object becomes a functional analogue of the appeal in the corresponding sentence. The first type of mediated vocative is characteristic for official and business correspondence; the second type is an etiquette phenomenon in certain social relations; the third type is widespread in intimate and friendly correspondence. The mediated vocative in a letter is combined with direct appeal in most of cases, forming the combined type of vocative.

Key words: the vocative, appeal, addressee, addresser, letter, epistolary text.

Адресованность речи, её обращённость к конкретному участнику (или участникам) коммуникации является одним из фундаментальных признаков человеческой речи вообще и важнейшим фактором, влияющим на организацию конкретного речевого произведения. На неотделимость адресата от речевого произведения и, как следствие, на важность учёта фактора адресата как говорящим субъектом, который может пользоваться языком лишь с оглядкой на слушающего, так и исследователем языка указывали Н. Д. Арутюнова [1, с. 361], Т. Г. Винокур [4, с. 160] и другие учёные. М. М. Бахтин отмечал, что язык как система обладает большим запасом лексических, морфологических и синтаксических средств для выражения обращённости речи [3, с. 295]. Разнообразные средства адресации высказывания неоднократно становились предметом лингвистического исследования, но изучены они в разной мере. Наиболее полно описано обращение – лингвистическая фигура, специализированная в функции организации направленности речи. Морфологическая природа обращения, его статус в системе синтаксических единиц, семантические признаки и коммуникативные функции были проанализированы в работах В. Е. Гольдина [5], Т. В. Маркеловой [7], О. А. Мизина [8], А. С. Попова [9], В. П. Проничева [10], В. Э. Райляновой [11], Л. П. Рыжовой [12] и других авторов.

Термины *обращение* и *вокатив* нередко употребляются как синонимы, однако существует и более широкое понимание термина *вокатив*, в соответствии с которым в число вокативов, рассматриваемых как «вербальная форма привлечения внимания адресата» [6, с. 194], включаются, наряду с традиционными обращениями, междометия (типа *Эй! Ау!*), личные местоимения второго лица, а также другие виды местоимений (*Всем привет!*) и любые слова, которые могут быть употреблены в функции обращения [Там же, с. 195]. Опираясь на классификацию средств речевого контакта в русском языке, предложенную Р. М. Гайсиной, В. Е. Гольдин выделяет специальные адресующие метатексты, отнесённые им к прямым вербальным средствам адресации, и косвенные средства адресации – конструкции с замещением обращения именованнием адресата «в третьем лице» [5, с. 51–54]. Эти формы адресации высказывания, как и собственно обращение, именуемые адресата речи, противопоставлены междометиям, местоимениям, глагольным формам 2-го лица и некоторым другим языковым средствам, лишь указывающим на наличие воспринимающего речь, но не называющим его.

Целью нашего исследования является изучение функционирования языковых средств не прямой адресации речи в тексте письма, т. е. послания, созданного с той или иной прагматической целью и реализующего дистантное опосредованное общение.

Адресация письма состоит обычно из указания адресата на конверте, предназначенного для сотрудников почты или иных посредников – ретрансляторов сообщения, и системы языковых средств, формирующих направленность речи в тексте письма, системы, в которую входит, в частности, эпистолярный вокатив, рассматриваемый нами как лингвистическая фигура, которой автором письма обозначен адресат как субъект или объект коммуникации. Адресация письма может носить самый разный характер не только в плане содержания, т. е. наполнения вокатива лексическим материалом, связанным с той или иной номинацией адресата, но и в плане выражения, т. е. выбора адресантом формальных, грамматических средств обращения к своему адресату, обусловленных либо требованиями этикета, либо условиями общения, либо какими-то иными, зачастую субъективными причинами. И здесь достаточно чётко противопоставляются, как минимум, три разных способа указания адресата послания и соответственно три типа вокативной конструкции: прямой вокатив, опосредованный вокатив и вокатив совмещённый.

Чаще всего вокатив представляет собой собственно обращение, по О. С. Ахмановой, слово или словосочетание, называющее того, к кому обращается говорящий [2, с. 83]. Мы называем такой вокатив прямым и противопоставляем его иной форме эпистолярной адресации, не связанной ни с морфологическими (Именительный падеж), ни с синтаксическими (отсутствие узла в дереве зависимостей соответствующего предложения) параметрами обращения как грамматической категории, адресации, которую мы квалифицируем как косвенный, или опосредованный, вокатив.

Прямой вокатив – это собственно обращение в любом его субстанциональном представлении, включая вокативную конструкцию, квалифицируемую в общепринятой системе терминов как сочетание слов, а в особом случае и как вокативное предложение. В письмах А. А. Фадеева, например, мы встречаем: *Валя!* (А. А. Фадеев – В. А. Герасимовой, 08.05.1925), *Алексей Николаевич!* (А. А. Фадеев – А. Н. Толстому, 06.11.1940), *Товарищ Залилова!* (А. А. Фадеев – Н. К. Залиловой, 18.06.1946), *Дорогая Зоя Николаевна!* (А. А. Фадеев – З. Н. Шапиро, 26.04.1954), *Линушечка моя! Любимая моя!* (А. А. Фадеев – А. О. Степановой, 19.05.1954), *Мои дорогие друзья!* (А. А. Фадеев – ученикам гимназии г. Попово, 18.04.1956) и т. п.

В качестве опосредованной адресации, или **косвенного (опосредованного) вокатива**, мы, как уже было отмечено выше, квалифицируем такую номинацию адресата, которая указана автором послания непосредственно в тексте письма, но не является собственно обращением как синтаксически не связанным с членами предложения компонентом высказывания. Характер такой адресации может быть самым разным, однако вполне определённо можно выделить два основных вида опосредованного вокатива, один из которых представляет собой метатекстовую адресацию и характерен не только для писем, но и для целого ряда официальных документов, обращений в различные инстанции или к их официальным представителям, второй же в большей мере присущ эпистолярной коммуникации, а также встречается при устном непринуждённом непосредственном общении людей.

Мы смогли зафиксировать следующие основные разновидности опосредованного вокатива:

1. Прямое указание адресантом лица (лиц), учреждения или организации, которым его письмо направляется, или одновременно того и другого. Например: *Г. М. С. Каплану в Париже* (И. А. Бунин – М. С. Каплану, 09.09.1934); *Привет*

54%-му петербуржцу (Р. Г. Баранцев – А. П. Копылову, 14.06.1991); *В литературно-художественный отдел Гиза* (В. В. Маяковский, 29.09.1927); *В Мосфинотдел Фининспектору 17-го участка* (В. В. Маяковский, 03.09.1926) и т. п. Это может быть также обозначение какого-либо коллектива людей: *Привет петербуржцам* (Р. Г. Баранцев – А. П. Копылову, 03.06.1991). Такое указание бывает единственной адресацией послания, как, например, в письме М. А. Булгакова: *В издательство Ладыжникова в Берлине* (М. А. Булгаков, 08.10.1928), но может быть и совмещено с прямым вокативом, предшествуя ему непосредственно или дистантно, как в письме В. И. Вернадского, которое начинается следующим образом:

*Академику А. Е. Ферсману, Петроградская Академия наук
Симферополь, 18. I. 921*

Дорогой Александр Евгеньевич...

(В. И. Вернадский – А. Е. Ферсману, 18.01.1921);

Этот тип адресации характерен только для письменной речи и чаще встречается в деловых и частно-деловых письмах. Опосредованный вокатив этого типа всегда предшествует информაციонной части письма и представляет собой, по сути, адресующий метатекст, подобный тем, которые, как замечает В. Е. Гольдин, функционируют в части современных документов (заявления, рапорты) [5, с. 53]. Метатекст называет только адресата письма или включает именование адресанта и адресата, и в этом случае вокатив в зачине письма может употребляться в составе адресующей формулы «такому-то от такого-то» или «такой-то – такому-то», например: *Александр Николаевич и Николаю Павловичу Молас от Модеста Мусоргского Грамотка* (М. П. Мусоргский – А. Н. и Н. П. Моласам, 12.11.1877); *Привет областному от краевого!* (Р. Г. Баранцев – А. П. Копылову, 29.12.1989) и т. д.

Вот ещё примеры употребления адресующих метатекстов в письмах самого разного назначения:

Александр – Исааку.

Воспользовавшись случаем, пишу тебе маленькое послание, на которое, для обоюдной пользы и развлечения, рекомендую ответить

(А. А. Фадеев – И. И. Дольникову, апрель – июнь 1924).

Донье Анне-Лауре и прелестному Оркестру привет.

Он благодарит, он пишет, он посылает – он уже давно рискнул, н[отому] ч[то] риск нужен

(М. П. Мусоргский – А. Н. и Н. Н. Пургольд, 18.06.1870).

Опосредованный вокатив метатекстового характера может представлять собой и расчленённую вокативную конструкцию, адресующую послание одновременно разным субъектам коммуникации, например: *Поскрёбышеву для Кагановича* (И. В. Сталин – А. Н. Поскрёбышеву, 14.08.1931), *Кагановичу для членов Политбюро* (И. В. Сталин – Л. М. Кагановичу, 19.08.1931) и т. п.

2. Функциональный перевод вокатива в субъект высказывания. Это этикетная форма установления и поддержания контакта с избранным кругом лиц, имеющая обычно ту или иную модальность и на уровне плана выражения преобразующая обращение в подлежащее: *Не позволит ли мой генерал задать ему только один вопрос?* или *Пусть моя милая супруга знает, что я до сих пор влюблён в неё*. Такая форма обращения принята и при устной коммуникации в коллективе, где прямое обращение, в особенности обращение к лицам высокого социального статуса, может быть квалифицировано как бестактное, или на различного рода общественных мероприятиях, собраниях, конференциях и т. п. (например: *Может быть, наша милая хозяйка позволит нам откланяться?* или *Не считает ли уважаемый докладчик, что его выводы слишком категоричны?*). Это, по сути,

обозначение адресата «в третьем лице», подобное, по словам В. Е. Гольдина, особенно вежливым формам обращения к собеседнику в некоторых языках (немецком, польском, шведском и др.) [5, с. 51–52].

В письме этикетно-уважительная форма используется при обращении в основном к коллегам, лицам, занимающим более высокое, чем адресант, положение в обществе, и лицам, социальный статус которых предписывает определённые нормы контакта с ними: ... *статьи, о коих **ваши императорское величество** благоволители говорить со мной...* (В. А. Жуковский – Николаю I, февраль 1832; сохранена орфография издания, в котором опубликовано письмо. – Е. К.). Перевод косвенного вокатива в позицию субъекта высказывания также нередко осуществляется в письмах к адресату, имеющему значительно более высокий социальный статус, чем адресант, в тех случаях, когда автор письма обращается с той или иной просьбой и подчёркивает субъектность лица, от которого зависит осуществление желаемого. Вот пример из письма А. П. Сумарокова: *О, дабы всевышний вложил в сердце ваше милосердие ко мне снисхождение и оживил бы мою увядающую жизнь, подверженную жесточайшей ипохондрии! Но **милосердая Екатерина** милостию изобильна, коль изобилен я моим к ней усердием, с которым я пребуду до конца моей жизни* (А. П. Сумароков – Екатерине II, 20.05.1773). Такое именование адресата соответствует нормам эпистолярного этикета XVIII–XIX веков, сложившимся в отношении переписки неравных по общественному положению коммуникантов.

Косвенный вокатив этого типа встречается и в письмах, написанных в XX веке, но прагматика его иная. Так обращаться к своему адресату можно при особенно трепетном, нежном отношении к нему, и перевод вокатива в субъект высказывания повышает эмоциональность высказывания, как это наблюдается в письмах К. Г. Паустовского разным адресатам:

***Маленькая хрупкая девочка** сама не знает, какая в ней сила и любовь* (К. Г. Паустовский – Е. С. Загорской, 18.02.1916);

*Видишь, каким я стал мелочным, как много пишу о скучных пустяках. Но ведь я хочу, чтобы **Кролёнок** знал... Ты не сердись* (К. Г. Паустовский – Е. С. Загорской-Паустовской, 12.02.1917);

*Как было бы хорошо, если бы **Звёра** приехала сюда, хотя бы на два-три дня, – осень только начинается, падают первые желтые листья, дуют теплые ветры, и воздух у нас в саду и в лугах необыкновенный. <...> А **Звёра** будет рисовать и отдохнет от московской злобы и суеты* (К. Г. Паустовский – В. В. Навашиной, 17.09.1937).

Особый случай вокатива этого рода – употребление его в позиции главного члена односоставного номинативного предложения: *Елене привет. И Немчика погладь, «он очень ласковый, только пахнет псиной».* ***Маленькая девчурка**.* И на следующей строке подпись: *Кот* (К. Г. Паустовский – Е. С. Загорской-Паустовской, 12.02.1917). По сути, здесь имеет место номинация предикатного характера, и естественным было бы высказывание типа *Ты моя маленькая девчурка*, где данное обозначение адресата оказывается в позиции предиката, а основная его функция – экспрессивно-характеризующая. В случае же такого употребления, как в цитированном письме Паустовского, когда именование адресата составляет содержание номинативного предложения, оно функционально равнозначно вокативу, поскольку, заключая информационную часть письма и непосредственно предшествуя подписи, служит для размыкания контакта подобно этикетной формуле прощания. В то же время, на наш взгляд, рассматривать такое предложение

как обращение нет оснований: обращение служит, как это неоднократно отмечалось лингвистами, для того, чтобы привлечь внимание адресата к содержанию сообщения, а в данном случае содержание уже исчерпано.

Лексическое наполнение всех этих разнообразных обозначений адресата в письмах сходно с обращением. Опосредованный вокатив может состоять из одиного или детерминированного антропонима в разных его вариантах (имя, имя и отчество, прозвище и т. д.), формулы титулования, апеллятива, детерминированного апеллятива, перифрастической номинации. Хотя синтаксические функции номинаций адресата речи, выделенных в приведённых выше примерах, отличны от функций обращения, в некоторых случаях они могут интерпретироваться двояко, как это имеет место, например, в следующем контексте: *Знаете, что меня иногда беспокоит: отчего это Вы, **тёзка в квадрате генерала от фельетонов**, производите околесную шутки ради, а он – **тёзка Ваш** – учиняет всякую гиль в серьёзную, да вдобавок не гомерическим калибром* (М. П. Мусоргский – В. В. Никольскому, 12.07.1867). Учитывая параллелизм синтаксических конструкций *Вы, **тёзка в квадрате генерала от фельетонов*** и *он – **тёзка Ваш***, выделенные слова можно рассматривать как распространённое приложение, и всё же это не исключает трактовки данного оборота как обращения.

3. Перевод вокатива в объектный компонент высказывания, когда в соответствующем предложении функциональным аналогом обращения становится прямое или косвенное дополнение: *Целую своё ненаглядное солнышко; Самые лучшие пожелания тебе, моему кумиру* и т. п. Перевод обращения в синтаксически связанный с членами предложения, и в частности со сказуемым, компонент высказывания акцентирует характер отношения автора письма к своему адресату указанием на действия, которые желал бы и мог бы совершить адресант при непосредственном контакте с адресатом. Акцентация синтаксического предиката осуществляется, как правило, при обращении к близким людям. Адресат при этом обычно получает иное наименование, чем при прямом обращении, а вокатив располагается в середине или в конце письма. Опосредованный вокатив этого типа реализуется в высказывании любым из косвенных падежей имени существительного, обычно детерминированного:

*И каждый день я думаю о том, что приду домой и мне передадут маленькое письмо от **моей единственной сестренки**, которая далеко у моря* (К. Г. Паустовский – Е. С. Загорской, 18.02.1916) – Род. пад.;

*Прежде всего – приказ **моему дорожному, любимому свиненочку**: взять как можно скорее сочинения Берне* (И. А. Бунин – В. В. Пашенко, 04.03.1892) – Дат. пад.;

*А тебя самое обнимаю, целую крепко-крепко, **моего ангела**, хоть заочно* (И. А. Бунин – В. В. Пашенко, 06.03.1891) – Вин. пад.;

*А я вот думаю, что мы с тобой при писании писем должны «руководствоваться» собственным желанием, потому что когда я, например, пишу, мне самому приятно поговорить с **моею дорожною девочкою*** (И. А. Бунин – В. В. Пашенко, 29.03.1891) – Твор. пад.;

*После тревожных дней я остаюсь один со своими думами о **Кроленке маленьком и нежном*** (К. Г. Паустовский – Е. С. Загорской-Паустовской, март 1917) – Предл. пад.

Опосредованный вокатив в той или иной его форме чаще всего не является единственным авторским указанием адресата в письме, а сочетается с прямым вокативом, образуя **совмещённый вокатив**. Например:

Николаю Александровичу

В прошедшее воскресенье Оскар Александрович приехал из Иркутска, – виделся там с генералом и с Петром Васильевичем Казакевичем и проч. Но не в этом дело, любезнейший Николай Александрович! ...

(И. И. Горбачевский – Н. А. Бестужеву, 08.10.1854).

Ещё один пример адресации подобного рода:

Академику В. И. Вернадскому (от П. И. Зайцева)

Министерство Нар. Освиту

Бибик. бульв., 14

Многоуважаемый Владимир Иванович! ...

(П. И. Зайцев – В. И. Вернадскому, 28.08.1918).

И ещё: **К. А. Федину**, в собственный дом ... **Костя**, милый (К. Г. Паустовский – К. А. Федину, 07.06.1947); **Варя** ... целую крепко-крепко, **моего ангела**, хоть заочно (И. А. Бунин – В. В. Пашенко, 06.03.1891); **В литературно-художественный отдел Гиза тов. Бескину** ... **Товарищ Осип Мартынович** (В. В. Маяковский – О. М. Бескину, 05.08.1927), **Тов. Халатову Государственное издательство** ... **Уважаемый товарищ** (В. В. Маяковский – А. Б. Халатову, 15.03.1928); **Александр – Исааку** ... **дружище** (А. А. Фадеев – И. И. Дольникову, 26.09.1921).

Подобно обращению, адресующие метатексты и формы косвенной адресации тяготеют к положению в начале и в конце эпистолярного текста. Обращение, в неизменённом или модифицированном виде, нередко включается адресантом в заключительную этикетную формулу письма, образуя вместе с начальным обращением рамочный вокатив. То же самое можно сказать и о формах опосредованной адресации. Письмо, которое начинается обращением **Милый друг Корсинька**, ещё раз *здравствуйте!*, завершается речевым оборотом с косвенной адресацией: *А так как можно, то нечего разводить, а поцеловать крепко Корсиньку могу и даже очень и пожелать ему приятного сна, ибо 2-й час ночи* (М. П. Мусоргский – Н. А. Римскому-Корсакову, 15.08.1868).

Встречается и обратный порядок: косвенная адресация в начале письма и обращение в конце. Так, письмо М. П. Мусоргского начинается оборотом **Донне Анне-Лауре и милому Оркестру** ещё раз *привет*, а завершается этикетной формулой с обращением: *А пока крепко жму Ваши руки, Донья Анна-Лаура и милый Оркестр, и прошу отписать, а Вашим, которые меня знают, кланяюсь* (М. П. Мусоргский – А. Н. и Н. Н. Пургольд, 24.06.1870).

При этом, как правило, в письме возможна замена форм косвенной адресации обращением и наоборот или трансформация одной формы в другую.

Таким образом, опосредованный вокатив как средство адресации письма представлен несколькими структурными типами, обладающими рядом функционально-прагматических особенностей. Первый тип опосредованной адресации – явление достаточно распространённое, и типичен соответствующий вокатив при официальной и деловой переписке, не требующей обязательного личного знакомства коммуникантов. Второй менее распространён и регулируется определёнными социальными отношениями в обществе и связанными с этими отношениями приоритетами. Перевод вокатива в подчинённый предикату компонент предложения производится ещё реже и касается, как уже отмечалось, переписки близких людей. Вокативная же фигура, совмещающая опосредованную адресацию с прямым обращением к адресату, – явление, скорее всего, спонтанное, связанное с какими-то необычными, в том или ином плане форсированными условиями письменного

общения. Прагматически такое совмещение, на наш взгляд, не мотивировано, хотя определённый стилистический эффект оно, по всей вероятности, имеет, поскольку усиливает ту функцию вокатива, которая устанавливает контакт автора письма с его адресатом. Но и здесь имеются определённые ограничения на комбинаторику компонентов соответствующей вокативной конструкции, в том числе и в части детерминации как антропонима, так и сопутствующего ему апеллятива, и в этом плане можно, очевидно, указать три степени приемлемости и допустимости тех или иных комбинаций компонентов опосредованной адресации: 1) нормативное сопровождение (*Его превосходительству генералу Епаншину; всем членам нашего клуба*); 2) сопровождение, допустимое только в определённых условиях коммуникации (*уважаемому господину Панахину, дорогому Ивану Ильичу*); 3) недопустимое сопровождение (*милостивому государю Ивану; многоуважаемому сударю*). Перспективы дальнейших исследований опосредованного вокатива в письме связаны, на наш взгляд, с изучением его прагматических свойств и комбинаторики его компонентов.

Библиографические ссылки

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. Сер. литературы и языка. – Т. 40. – № 4. – 1981. – С. 356–367.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
3. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – С. 250–296.
4. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий : Варианты речевого поведения / вступ. ст. Л. П. Крысина ; [отв. ред. Е. А. Земская]. – Изд. 3-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 176 с.
5. Гольдин В. Е. Обращение: теоретические проблемы / В. Е. Гольдин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 128 с.
6. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
7. Маркелова Т. В. Обращение и оценка / Т. В. Маркелова // Рус. язык в шк. – 1995. – № 6. – С. 76–81.
8. Мизин О. А. К морфологии обращения / О. А. Мизин // Там же. – 1980. – № 5. – С. 75–77.
9. Попов А. С. Обращения-предложения в современном русском языке / А. С. Попов // Там же. – 1958. – № 5. – С. 36–39.
10. Проничев В. П. Синтаксис обращения / В. П. Проничев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. – 88 с.
11. Райлянова В. Е. Семантичний простір звертання в сучасній російській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 – російська мова / В. Е. Райлянова. – Д., 2001. – 17 с.
12. Рыжова Л. П. Коммуникативные функции обращения / Л. П. Рыжова // Семантика и прагматика синтаксических единств : межвуз. темат. сб. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1981. – С. 76–86.

Надійшла до редколегії 25.02.14

O. M. Lapinska

National metallurgical academy of Ukraine (Dnipropetrovsk)

GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN SCIENTIFIC-TECHNICAL TRANSLATION

Scientists describe a transformation as a set of transformation rules that define how one or more constructs in the source language is mapped into one or more of the target language. Differences in the types of two languages result in grammatical transformations. A grammatical transformation means a change of original syntactic structure in translation.

The purpose of the article is to identify the role of grammatical transformation in scientific-technical translation from English into Ukrainian.

To avoid inadequate word-for-word translation (grammatical over-literal rendering) grammatical transformations should be used. Their use is essential for adapting the translation to the norms of the language of translation and making it adequate. Grammatical transformations are caused by various factors: 1) difference in the ways of rendering information by English and Ukrainian sentences; 2) absence of grammatical elements, forms and constructions in Ukrainian; 3) voluntary expression of grammatical information in one of the languages: in Ukrainian the information about the action in Present taking place at the moment of speech (English verb form of Present Continuous) is not grammatically expressed; 4) peculiarities of word compatibility and their functioning in word combinations and sentences.

The grammatical transformation means changing grammatical characteristics of a word, word combination or a sentence in translation. We distinguish five main types of grammatical transformations: permutation (transposition), substitution (replacement), addition (development), omission (removal), complex transformation.

Absence of these or those grammatical means in one of languages does not create any insuperable hindrances in the process of translation.

Key words: grammatical transformations, scientific-technical text, translation.

**Лапінська О. Н., Національна металургійна академія України (Дніпропетровськ).
ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ**

Розглянуто особливості граматичних трансформацій у перекладі англійського науково-технічного тексту українською мовою. Описано п'ять основних граматичних трансформацій: переміщення, заміна, додавання, вилучення, комплексна трансформація, які використовують для того, щоб уникнути неадекватного дослівного перекладу.

Ключові слова: граматичні трансформації, науково-технічний текст, переклад.

Лапинская О. Н., Национальная металлургическая академия Украины (Днепропетровск). ГРАММАТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОМ ПЕРЕВОДЕ

Рассмотрены особенности грамматических трансформаций при переводе английского научно-технического текста на украинский язык. Описано пять основных грамматических трансформаций: перестановка, замена, добавление, опускание, комплексная трансформация, используемых для того, чтобы избежать неадекватного дословного перевода.

Ключевые слова: грамматические трансформации, научно-технический текст, перевод.

Translation is a means of interlingual communication. The translator makes possible an exchange of information between the users of different languages by producing in the target language a text that has an identical communicative value with the source text. Scientists describe a transformation as a set of transformation rules that define how one or more constructs in the source language is mapped into one or more of the target language. Differences in the types of two languages result in grammatical transforma-

tions. A grammatical transformation means a change of the original syntactic structure in translation.

The purpose of the article is to identify the role of grammatical transformation in scientific-technical translation from English into Ukrainian.

To avoid inadequate word-for-word translation (grammatical over-literal rendering) grammatical transformations should be used. Their use is essential for adapting the translation to the norms of the language of translation and making it adequate. Therefore it is not surprising that the grammatical transformations have been studied quite extensively by linguists [1–10]. Grammatical transformations are caused by various factors.

1. Difference in the ways of rendering information by English and Ukrainian sentences: lexical means in one language are expressed by grammatical ones in the other.

2. Absence of grammatical elements, forms and constructions in Ukrainian: articles, gerundial constructions, formal object «*it*». In English gender of nouns and adjectives, cases, etc., are absent.

3. Voluntary (unnecessary) expression of grammatical information in one of the languages: in Ukrainian the information about the action in Present taking place in the moment of speech (English verb form of Present Continuous) is not grammatically expressed.

4. Peculiarities of word compatibility and their functioning in word combinations and sentences: adjective *administrative* in word combination *administrative efficiency* is not translated «адміністративна ефективність», but «ефективне управління».

The grammatical transformation means changing grammatical characteristics of a word, word combination or a sentence in translation. We distinguish five main types of grammatical transformations: 1) permutation (transposition or inversion); 2) substitution (replacement); 3) addition (development); 4) omission (removal); 5) complex transformation.

1. Theoretically Ukrainian sentence has a free word order and the sentence consisting of four words *Завтра ми подивимось новий фільм* permits 36 variants with varying word order. Requirements of English grammar stipulate a strict word order and can not be changed.

Inversion (from Latin *inversio* – turning, overturn, replacement) or *permutation* is changing a strict word order in a sentence. Usually inversion is used for highlighting an element replaced in a sentence or for conferring a special meaning to the whole sentence.

Translator should distinguish the following three types of inversion: grammatical, semantic and stylistic.

Grammatical inversion is not used for expressing any additional semantic or stylistic nuances or shades, but first of all because inverted word order is the only way possible for the given grammatical construction. For example, interrogative form of English sentence without interrogative word requires putting auxiliary verb in the first place in a sentence: Did you read this book? Isn't it a fine day?

Semantic inversion may be used to single out something «new», i.e. a semantic center of expression. This happens when there is no direct object in a sentence and the adverbial modifier is placed first:

In the corner stood a long low table.

Thus began their friendship.

Up in that lake country were many, many lakes.

In these sentences the group of words expressing «new» information is put in the end of the sentence the same way as in Ukrainian. Translation of semantic inversion is of no difficulty and is usually made word-for-word:

В кутку стояв довгий низький стіл.

Так почалась їх дружба.

Там, в тім краю, дуже багато озер.

Stylistic inversion includes all cases of changing the word order for emphatic outlining this or that sentence member. It is often used in poetry.

Below there are typical examples of English stylistic inversion and its translation:

a) *Inversion of adverbial modifier* which is put in the first place, which is followed by an auxiliary part of predicate, its meaningful part follows the subject:

Gladly would we now consent to the terms we once rejected.

None of inversion in Ukrainian would express that which is achieved by *lexical intensification* (лексичне підсилення):

З якою радістю (як охоче) ми б погодились тепер на ті умови, які ми попередньо відкинули.

b) *Inversion of direct object* not always creates sharp emphasis, but in English it is a powerful stylistic device.

Courage George II certainly had. (Th. Thackeray)

В хоробрості Георгу II не можна було відмовити.

Money he had none. (E. Gaskell)

Грошей у нього не було ні копійки.

c) *Inversion of possessive pronoun*, which in its stressed predicative form is put into the first place in a sentence, and subject (noun) is taken into the very end. Extremely emphatic construction is obtained:

Mine is a long and a sad tale.

Розповідь моя довга й сумна.

Ours is a totally different purpose.

Мета наша абсолютно інша.

d) *Inversion of prepositional adverb* (прийменниковий прислівник) is a powerful stylistic device, when prepositional adverb is put into the first place:

Open flew the gate and in came the coach.

The best way to render inversion is to use lexical-phrasal intensification devices:

Ворота розчинились навстіж, і карета вже була у дворі.

2. *Substitution* is often accompanied by another grammatical transformation – *replacement*, which is resulted in changing grammatical indications of word forms (e. g., instead of the form of singular the form of plural is used in translation), parts of speech (e. g., Infinitive in translation is transformed into Noun), members of sentence (e. g., Object is transformed into Subject in translation) and sentences (e. g., simple sentence is transformed into a complex one and vice versa):

Much work has been done on the problem.

З цієї проблеми написано багато праць.

Brakes must be applied to stop a car.

Щоб зупинити автомобіль, необхідно застосувати гальма.

This year has seen many great discoveries.

У цьому році відбулось багато великих відкриттів.

Besides replacements of a word by a word combination, word combination – by a sentence, a number of sentences – by one complex sentence and vice versa are used in translation:

I will discuss those points in greater detail.

Я розгляну ці положення докладніше.

This is true also for the language used in the scientific area of culture.

Це правильно також і для мови, яка використовується в науковому дослідженні культури.

This is what makes them meaningful.

Саме це й робить їх значущими.

Einstein, too, confessed the same admiration for ancient geometry.

Ейнштейн також зізнався, що й він теж був захоплений геометрією древніх.

The conference was a veritable summit meeting. Only Bohr was conspicuously absent.

Ця конференція була справжньою зустріччю у верхах, і лише Бора там бракувало.

3. *Addition* is a grammatical transformation resulted in increasing the number of words, word forms or members of sentence in translation. In the following examples word forms *applications* and *introduces* are translated by combination of two words.

There are many different applications of this material.

Цей матеріал застосовують у багатьох різних науках.

The mutual effect introduces a complex change.

Перехресний вплив призводить до появи комплексних поправок.

Addition is used in translating Nouns (*intricacies* – «складні проблеми та заплутані питання»), Adjectives (*recurrent* «що періодично повторюється»), Verbs (*to solve* – «знаходити вирішення»), Adverbs (*theoretically* – «у теоретичному плані»), substantivized adjectives (*the intracellular* – «внутрішньоклітинне середовище»), words of other parts of speech and word combinations (*data rates* – «швидкість передачі даних»).

4. *Omission* is such grammatical transformation, which is resulted in removing a certain speech element (not rarely this is a *pleonastic word*, word form, member of a sentence or a part of a sentence):

The explosion was terrible while it lasted.

Вибух був жахливий.

This is a very difficult problem to tackle.

Це дуже складна проблема.

5. *Complex grammatical transformation* is closely connected with vocabulary, with a considerable number of translational transformations having mixed character, i.e. in translation lexical and grammatical changes occur in parallel (*simultaneously* – *одночасно*). Such lexico-grammatical transformations are called *mixed* ones and consist of grammatical transformations mentioned above and different types of lexical transformations (*generalization*, *specification*, *contextual replacement*, etc.). In the following example grammatical transformation of replacing gerund by noun and a singular form of noun *research* by the plural form «дослідження» and lexical transformations of contextual replacement of the adverb *heavily* by «широко» and pronoun *I* by the pronoun «ми»:

In identifying these features I relied heavily on previous research.

Визначаючи ці характеристики, ми широко використовували попередні дослідження.

Absence of these or those grammatical means in one of languages does not create any insuperable hindrances in the process of translation. The interpreter of scientific and technical literature, naturally, should know well a given specialty; the interpreter, engaged

in translation of newspaper and publicistic materials, should keep abreast of modern international events, to know economy, metallurgy, engineering, computing, etc.

References

1. Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации / В. В. Алимов. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 160 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : МО, 1975. – 238 с.
3. Карабан В. І. Translation from Ukrainian into English : навч. посіб.-довід. для студ. вищ. закл. освіти / В. І. Карабан. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2003. – 608 с.
4. Коваленко А. Я. Научно-технический переклад / А. Я. Коваленко. – Т. : Вид-во Карп'юка, 2004. – 284 с.
5. Комиссаров В. Н. Слово о переводе / В. Н. Комиссаров. – М. : МО, 1973. – 213 с.
6. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
7. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства : підручник / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова кн., 2008. – 512 с.
8. Основи перекладу : граматичні та лексичні аспекти : навч. посіб. / за ред. В. К. Шпака. – К. : Знання, 2007. – 310 с.
9. Петрова О. В. Введение в теорию и практику перевода : учеб. пособие / О. В. Петрова. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2006. – 96 с.
10. Сидорук Г. І. Основи перекладу: теорія та практика : навч. посіб. (англійською мовою) / Г. І. Сидорук. – К. : Вид-во ІВНУ «ОЮА», 2011. – 292 с.

Надійшла до редколегії 19.02.14

УДК 811.161.1'367

И. И. Меньшиков

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ТЕКСТ И ЕГО ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ ПРИЗНАКИ

Проанализирован текст как своеобразный лингвистический феномен. Приведены дифференциальные признаки текста: 1) обязательная прагматическая направленность; 2) формально-конструктивная завершенность как целостного речевого произведения; 3) ситуативно обусловленная степень нормативности. Показано, что функции текста может выполнять практически любая синтаксическая единица – от слова и словосочетания до предложения и сложного синтаксического целого.

Ключевые слова: текст, синтаксическая единица, дифференциальные признаки, завершенность, прагматическая ориентация, нормативность.

Меньшиков І. І., Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **ТЕКСТ ТА ЙОГО ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ**

Проаналізовано текст як лінгвістичний феномен. Наведено диференційні ознаки тексту: 1) обов'язкова прагматична спрямованість; 2) формально-конструктивна завершеність як цілісного мовного твору; 3) ситуативно обумовлений ступінь нормативності. Показано, що функції тексту може виконувати будь-яка синтаксична одиниця – від слова та словосполучення до речення і складного синтаксичного цілого.

Ключові слова: текст, синтаксична одиниця, диференційні ознаки, завершеність, прагматична орієнтація, нормативність.

Menshikov I. I., Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. *TEXT AND ITS DIFFERENTIAL SIGNS*

The proposed paper deals with the analysis of the text as a peculiar linguistic phenomenon with its clearly identified differential parameters, pointing at: 1) obligatory pragmatic orientation, 2) formal completeness as the speech work, 3) full correspondence to the grammatical norms, which are identified with the definite terms and conditions of the communication. Preconditions and terms of these parameters are considered and it is demonstrated that functions of the text with the pragmatic orientation given in it as the syntactic unit may be performed by any fundamental constructive formations – from one word and word-formation to the sentence, simple the same as compound, and to the majority of sentences, that may be qualified as the larger-then-the sentence in any combination of corresponding units. Particularly the named three differential parameters in complex give the opportunity to contrast the text as the syntactic unit with all another syntactic constructions that do not believe to the text.

Key words: text, syntactical unit, differential parameters, completeness, pragmatic orientation, norm correspondence.

Проблема текста, его онтологической и гносеологической сущности, в том числе объёма, границ и функциональных предпочтений, предметно поставленная лингвистами полвека тому назад, до сих пор дискутируется и не теряет своей актуальности. И это не случайно, поскольку текст – очень сложная лингвистическая и культурологическая категория, связанная с самыми различными сферами речевой деятельности человека, а потому и находящаяся под пристальным вниманием учёных, особенно обострившимся в общем и частном языковедении с 70-х годов прошлого столетия, когда лингвистика текста стала принимать характер особого научного направления в филологии. Предметом специальных исследований при этом долгое время были для большинства учёных только письменные документы, литературно, по определению И. Р. Гальперина, обработанные и включающие в себя определённый комплекс предложений, несколько высказываний [5, с. 67], а понятие текста прямо ассоциировалось с понятием литературно-художественного произведения. Со временем, однако, круг проблем лингвистики текста существенно расширился. Текст стал рассматриваться в коммуникативном плане [2; 3; 7; 16–18], с точки зрения его внутренней организации [9; 13; 14], как лингвистическая, и в частности синтаксическая, категория [1; 6; 7; 15], а также в целом ряде иных аспектов, включая дидактический [4; 10; 12; 21–23], однако отношение к тексту как к некоему множеству коммуникативных единиц остаётся преобладающим. Преобладает ещё и культурологический подход к тексту, в особенности тогда, когда текст по тем или иным его параметрам соотносится, как это делает Н. Д. Арутюнова, с дискурсом [8, с. 136–137].

В предлагаемом исследовании текст рассматривается прежде всего как собственно лингвистическая фигура, как синтаксическая единица с её собственными дифференциальными признаками, противопоставляющими текст, как бы он ни был интерпретирован культурологически и что бы он ни представлял собой в субстанциональном плане, не только всем другим синтаксическим единицам, но и тем фрагментам (пусть даже очень большим по своему объёму) некоего документа, и в частности художественного произведения, которые текстом как компонентом системы основных синтаксических единиц не являются.

Синтаксический уровень структуры языка насыщен и даже перенасыщен различного рода метаязыковыми построениями системного и внесистемного характера, а наиболее значимым и функционально нагруженным из этих построений является, надо полагать, комплекс тех лингвистических конструкторов и речевых фигур, которые непосредственно находятся в компетенции грамматики и квалифицируются лингвистами в качестве основных синтаксических единиц в том или ином их терминологическом обозначении, зачастую, правда, без общепринятого

их определения, а то и вообще без дефиниции. Парадоксально, но даже в такую совершенно, казалось бы, естественную иерархическую цепь основных синтаксических единиц, как **словоформа – словосочетание – предложение – сверхфразовое единство – текст**, не всегда и не безоговорочно вписываются два, причём самых существенных, на наш взгляд, её звена, каковыми являются **предложение** и предмет нашего исследования – **текст**. И в самом деле, предложение, как известно, может быть односоставным или неполным и, следовательно, состоять только из одного слова и поэтому оказаться структурно менее сложным синтаксическим образованием, чем словосочетание (*Похолодало; Здравствуйте! Куда?* и т. п.). Более того, не только полному двусоставному, но и любому сложному предложению можно в принципе противопоставить некую непредикативную конструкцию с большим количеством слов, в том числе и с несколькими предикативными зонами в виде, скажем, каких-то придаточных предложений.

Текст тоже может оказаться структурно менее сложным конструктивным образованием, чем предшествующие ему звенья приведенной иерархической цепи, и в частности сверхфразовое единство, т. е. сложное синтаксическое целое, которое состоит, как минимум, из двух предложений, а зачастую и из гораздо большего их количества. Текст же в целом ряде коммуникативных ситуаций строится и из одного предложения, иногда очень простого: *Во дворе злая собака*, – а иногда и довольно сложного, каковым является, например, такое стихотворение М. Ю. Лермонтова:

*Когда волнуется желтеющая нива,
И свежий лес шумит при звуке ветерка,
И прячется в саду малиновая слива
Под тенью сладостной зелёного листка;
Когда росой обрызганный душистой,
Румяным вечером иль утра в час златой,
Из-под куста мне ландыш серебристый
Приветливо качает головой;
Когда студёный ключ играет по оврагу
И, погружая мысль в какой-то смутный сон,
Лепечет мне таинственную сагу
Про мирный край, откуда мчится он, –
Тогда смиряется души моей тревога,
Тогда расходятся морщины на челе, –
И счастье я могу постигнуть на земле,
И в небесах я вижу бога.*

Долгое время текст вообще не включался в систему синтаксических единиц и, следовательно, не привлекал к себе внимания специалистов в области грамматики. Отсюда, по-видимому, неполнота и некоторая расплывчатость в толковании этого лингвистического феномена различными учёными, в том числе и в толковании собственно лексикографическом. Так, в Словаре современного русского литературного языка приведены такие значения, а соответственно и связанные с ними дефиниции текста: «1. Сочинённая кем-либо связная речь (напечатанная, написанная или запечатлённая в памяти), которую можно воспроизвести в том же виде. Бумага с написанным на ней авторским сочинением. 2. Содержание какого-либо словесного произведения. 3. Основная часть словесного произведения; авторское сочинение без комментария, приложений и т. п. 4. Отрывок из какого-либо произведения, обычно из Библии или Евангелия, предназначенный для проповеди, беседы, приводимый в качестве изречения и т.п. Отрывок из произведения словесности, предназначенный для учебных целей» [20, с. 193–194].

И через двадцать лет в Словаре русского языка приведены аналогичные формулировки, но первое значение слова *текст* подано с несколько иной акцентацией, уже включающей в себя некоторые синтаксические параметры толкуемой лексики, и подано это значение так: «1. Слова, предложения в определённой связи и последовательности, образующие какое-либо высказывание, сочинение, документ и т. д., напечатанные, написанные или запечатлённые в памяти» [9, с. 346].

О тексте как лингвистической фигуре и как синтаксической единице речь здесь, конечно, не идёт, не указаны и собственно лингвистические его параметры, но соответствующий уровень структуры языка всё же обозначен. Отсюда и настоятельная, на наш взгляд, необходимость дать на этот счёт некоторые разъяснения и более чётко обозначить дифференциальные признаки текста.

Предложение объективно не является предельной синтаксической единицей, в каком бы структурном оформлении оно ни выступало. Так, в схеме связной речи, по Г. Я. Солганику, за предложением следуют такие конструктивные образования, как сложное синтаксическое целое, фрагмент некоего речевого произведения, его глава, часть и, наконец, всё законченное произведение [21, с. 84]. И, как минимум, первое из этих образований является уже канонизированным собственно синтаксическим построением, является синтаксической (грамматический статус четырёх остальных, как нам кажется, не бесспорен) единицей, большей, чем предложение. При этом объём и границы такого рода построений знаками препинания и даже абзацем могут не маркироваться. То же самое, очевидно, следует сказать и о тексте, поэтому толкование текста как некоторой последовательности предложений или каких-то иных синтаксических единиц мы принять не можем и не соглашаемся с ним самым категоричным образом, поскольку даже при квалификации текста главным образом как документа, и в частности как художественного произведения, указанная последовательность – лишь возможный, пусть чаще всего проявляющий себя, но вовсе не обязательный параметр текста.

В реальной действительности мы сталкиваемся с массой собственно текстов (причём в лексикографической ли, специальной ли, бытовой или любой иной трактовке этого лингвистического феномена – неважно), которые состоят только из одного предложения и квалификация которых именно как текстов не подлежит никакому сомнению. И очень часто текстами, состоящими только из одного предложения, являются стихотворные произведения. Это, например, и приведенное выше стихотворение М. Ю. Лермонтова «*Когда волнуется желтеющая нива*», и «*Пісні солов'ї*» М. Рыльского, довольно большие, кстати, стихотворения, состоящие из нескольких строф, это эпиграммы, эпитафии, посвящения, рифмованные надписи на фотографиях и открытках, это и стихотворные произведения других жанров, написанные разными авторами и умещающиеся в одной фразе. Вот, например, несколько иллюстраций из пушкинской поэзии:

Сложное предложение усложнённого типа:

*Не то беда, Авдей Флюгарин,
Что родом ты не русский барин,
Что на Парнасе ты цыган,
Что в свете ты Видок Фиглярин:
Беда, что скучен твой роман.*

Простое предложение:

*Охотник до журнальной драки,
Сей упоительный зоил
Разводит опium чернил
Слюнею бешеной собаки.*

Из одного простого предложения состоит пушкинская «Эпитафия младенцу»:

*В сиянье, в радостном покое,
У трона вечного творца,
С улыбкой он глядит в изгнание земное,
Благословляет мать и молит за отца.*

Всё это, конечно же, тексты. Текстами, безусловно, являются и состоящие из одного предложения надписи типа *Минздрав предупреждает, что курение вредит вашему здоровью* на рекламных щитах. Более того, функция текста присуща вообще любой синтаксической единице, если она представляет собой то или иное прагматически сориентированное и завершённое речевое произведение. Текст может оказаться сверхфразовое единство, как, скажем, пушкинское

*«Всё моё», – сказала злато;
«Всё мое», – сказал булат.
«Всё куплю», – сказала злато;
«Всё возьму», – сказал булат.*

Словосочетание или какая-то иная словесная конструкция на различного рода вывесках, указателях, табличках (*Железнодорожные кассы; Выход в город; Не курить* и т. п.) – это тоже тексты. Текстом в подобных ситуациях может оказаться одно слово: *Выход; Аптека* – и даже одна буква или цифра, скажем *М* или *7*, у входа в метро, на дверях определённого рода помещений или квартиры.

Последовательность же предложений или каких бы то ни было иных синтаксических единиц – это частный случай построения текста, равно как частным случаем построения текста является, скажем, одно слово.

Проблематичность толкования текста заключается ещё и в том, что каких-то обязательных структурных параметров, подобных, например, тем, которые характеризуют словосочетание и сверхфразовое единство (два или более полных слова; два или более предложения), у текста как синтаксической единицы, по-видимому, вообще нет, и состоять эта лингвистическая фигура в принципе может из любого количества и, видимо, любой последовательности самых разных единиц синтаксического уровня структуры языка. Дифференциальные признаки текста лежат, надо полагать, не в структурном его пространстве, а в коммуникативно-функциональном. И даже когда текст структурно идентичен предложению или сверхфразовому единству, он достаточно чётко им противопоставлен, существенно отличаясь от них. И отличие это состоит в следующем.

Во-первых, являясь подобно предложению и сложному синтаксическому целому в общем-то коммуникативным построением, текст создаётся целенаправленно с ориентацией на практический результат как в своём минимальном объёме, скажем, однословной надписи типа *ВЫХОД* в зале кинотеатра, так и в виде некоего произведения любой сложности и объёма. Во-вторых, текст, в отличие от других синтаксических единиц, в том числе от предложения и сложного синтаксического целого, всегда является завершённым в данной коммуникативной ситуации, законченным речевым произведением. К табличке или указателю с надписью *ВЫХОД* и к написанному на двери трансформаторного помещения предупреждению типа *Высокое напряжение* добавлять просто ничего не нужно. Свою коммуникативную и прагматическую функцию подобные речевые произведения реализуют в том виде, в каком уже представлены их создателями или пользователями.

В-третьих, наконец, речевая цепь, которой предопределено быть текстом и которая таковым по своей сути является, должна быть во избежание разночтений её прагматической установки определённым образом маркирована как нормативная в строгом соответствии именно с этой предназначенной ей установкой. И если фраза типа *Во дворе злая собака*, рассматриваемая как предложение, может быть трансформирована в любую форму соответствующей семичленной парадигмы (*Во дворе будет злая собака. Во дворе была злая собака. Была бы во дворе злая соба-*

ка. Пусть будет во дворе злая собака и т. д.), то эта же фраза, функционирующая в качестве текста, написанного на воротах, ведущих во двор какого-нибудь особняка, при заданной ей прагматической установке не может быть построена ни в будущем или прошедшем времени индикатива, ни тем более в сослагательном или каком-либо ином, кроме индикатива, наклонении. В иной коммуникативной ситуации и на каких-то иных носителях текстовой информации может, естественно, потребоваться маркировка какой-то иной нормы, скажем, уже не изъявительного, а повелительного наклонения (*Стой!*), или, например, не повествовательного, а вопросительного предложения (*А ты заплатил налоги?*), но такая маркировка, а соответственно и нормированность соответствующего речевого построения, всегда в тексте присутствует, и присутствует она даже тогда, когда функциональная для данного текста норма не совпадает с общепринятой, что довольно часто имеет место и в художественных произведениях, и в целом ряде текстов специального назначения типа шифровок, озвученных паролей, воинских команд и т. п.

Отмеченные особенности и свойства текста как синтаксической единицы дают, очевидно, возможность построить и принять такую дефиницию этого конструкта: **текст – это любое нормативное и формально завершённое речевое произведение, содержащее в себе прагматически ориентированную информацию.**

Отсюда три дифференциальных признака текста, которые определяют сущность этого феномена как синтаксической единицы и достаточно чётко, на наш взгляд, противопоставляют его и сверхфразовому единству, и любому иному лингвистическому конструкту. Вот эти признаки:

1. Обязательная прагматическая ориентация.
2. Формально-конструктивная завершённость, законченность текста как речевого произведения.
3. Регламентированная конкретной ситуацией обязательная функционально-коммуникативная нормативность.

Думается, что на наличие или отсутствие указанных дифференциальных признаков, причём обязательно всех трёх, и следует прежде всего обратить внимание при решении вопроса о квалификации той или иной речевой цепи, будь она словоформой, отдельным предложением, сложным синтаксическим целым, а равно и какой-то комбинацией перечисленных синтаксических фигур в качестве текста или не текста. Всё остальное будет касаться так или иначе только каких-то частных, хотя, возможно, и существенных характеристик текста, которые актуализируются и оказываются лингвистически значимыми лишь применительно к отдельным условиям общения.

Библиографические ссылки

1. Гальперин И. Р. О понятии – «текст» / И. Р. Гальперин // Лингвистика текста. Материалы науч. конф. – М., 1974. – Ч. 1. – С. 67–72.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 343 с.
3. Богданов В. В. Текст и текстовое общение / В. В. Богданов. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1993. – 68 с.
4. Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М. : Высш. шк., 1990. – 152 с.
5. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзієвська. – К. : АН УРСР, 1993. – 194 с.
6. Реферовская Е. А. Коммуникативная структура текста в логико-грамматическом аспекте / Е. А. Реферовская. – Л. : Наука, 1989. – 168 с.
7. Селиванова Е. А. Основы лингвистических теорий текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.

8. **Лосева Л. Н.** Как строится текст / Л. Н. Лосева. – М. : Просвещение, 1980. – 96 с.
9. **Откупщикова М. И.** Синтаксис связного текста / М. И. Откупщикова. – Л. : ЛГУ, 1982. – 104 с.
10. **Папина А. Ф.** Текст: его единицы и глобальные категории / А. Ф. Папина. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 368 с.
12. **Адмони В. Г.** Грамматика и текст / В. Г. Адмони // Вопр. языкознания. – 1985. – № 1. – С. 63–69.
13. **Загнітко А. П.** Текст як лінгвістична категорія / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії. – Донецьк, 1997. – Вип. 3. – С. 106–133.
14. **Меньшиков И. И.** Текст как синтаксическая единица / И. И. Меньшиков // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер. : Мовознавство. – 2003. – Вип. 9. – С. 167–170.
15. **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису / І. С. Попова. – Д. : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
16. **Валгина Н. С.** Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 313 с.
17. **Мельничайко В. Я.** Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови / В. Я. Мельничайко. – К. : Рад. шк., 1986. – 168 с.
18. **Москальская О. И.** Грамматика текста / О. И. Москальская. – М. : Высш. шк., 1981. – 187 с.
19. **Солганик Г. Я.** О синтаксической структуре текста / Г. Я. Солганик // Рус. яз. в шк. – 1984. – № 5. – С. 80–85.
20. **Тураева З. Я.** Лингвистика текста на исходе второго тысячелетия / З. Я. Тураева // Вісн. Київ. лінгвіст. ун-ту. Філологія. – 1999. – Т. 2. – № 2. – С. 19–23.
21. **Шаховский В. И.** Текст и его когнитивно-эмотивные метаморфозы (межкультурное понимание и лингвизкология) / В. И. Шаховский, Ю. А. Сорокин, И. В. Томашева. – Волгоград : Перемена, 1998. – 149 с.
22. **Лингвистический энциклопедический словарь** / под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 686 с.
23. **Словарь современного русского литературного языка** : в 17 т. / под ред. С. Г. Бархударова [и др.]. – Т. 15. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1963. – 1288 с.
24. **Словарь русского языка** : в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой. – Т. 4. – М. : Рус. яз., 1984. – 794 с.

Надійшла до редколегії 10.12.13

УДК 81.42

А. В. Онанченко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

О ДИСКУССИОННЫХ ВОПРОСАХ НАУКИ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ

Рассмотрены разные взгляды учёных на дискуссионные проблемы переводоведения, его терминологической системы, определена целесообразность изучения и использования переводческих трансформаций. Исследовано формирование терминологии переводоведения и сделана попытка спрогнозировать дальнейшее развитие переводоведения как науки.

Ключевые слова: переводоведение, лингвистическая теория перевода, соответствие, перевод, переводческие трансформации, генерализация.

Онанченко Г. В., Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **ПРО ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ НАУКИ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА**

Розглянуто різні погляди вчених на дискусійні проблеми перекладознавства, його термінологічної системи, визначено доцільність вивчення та використання перекладацьких

трансформацій. Досліджено формування термінології перекладознавства та зроблено спробу спрогнозувати подальший розвиток перекладознавства як науки.

Ключові слова: перекладознавство, лінгвістична теорія перекладу, відповідність, переклад, перекладацькі трансформації, генералізація.

Onanchenko A. V., Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. *ABOUT CONTROVERSIAL ISSUES OF THE TRANSLATION STUDIES*

In the article various views of scientists on the controversial issues of translation studies and its terminological system are under consideration. The aim of this work is the investigation of the disputable issues of the translation studies arising from the fact that the science is young and its terminology continues to form. Among the questions raised in the article is the question of existence of translation as a science in general and its present crisis, inaccurate definition of such key terms as "translation" and "translation studies" explained by some scientists, the expediency of study and usage of translation transformations. The idea is confirmed that translation studies is a science about the process of translation and a text that explores the problems of translation, stages of its development, theories and translation technique from one language into another. The detailed analysis of contemporary works of scholars such as M. Ya. Tsvillinh, A. H. Vitrenko, N. K. Harbovskyy is conducted, the explanation of the terms of the latest editions of dictionaries by L. Nelyubin and M. Rarenko is given. The study of translation terminology formation is under analysis and the future development of translation studies as a science is predicted.

Key words: translation studies, linguistic theory of translation, correspondence, translation, translation transformations, generalization.

Терминология переводоведения является достаточно молодой наукой, поскольку появилась лишь в 50-х годах XX века. Пребывая в постоянном развитии, переводоведение вызывает интерес в научных кругах, вследствие чего возникает множество вопросов по поводу становления ее терминологии и возможных перспектив развития. *Актуальность* данной статьи обусловлена острой полемикой со стороны ученых и переводоведов, и в частности, работами М. Я. Цвиллинга «Исчерпала ли теория перевода свои возможности?» [12] и А. Г. Витренко «Кризис переводоведения и возможность его преодоления», ставящими под сомнение развитие переводоведения как науки [2]. *Целью* данной статьи является обозначение дискуссионных вопросов теории перевода, требующих обсуждения и дальнейшего решения.

В вышеупомянутых работах были высказаны некоторые убеждения, которые отрицают научность и достоверность многих ранее написанных трудов, например, таких, как «Основы общей теории перевода» А. В. Фёдорова, «Язык и перевод» Л. С. Бархударова, «Лингвистика перевода» В. Н. Комиссарова, «Теория перевода» А. Д. Швейцера и пр.

Неоднозначным, по нашему мнению, в работе М. Я. Цвиллинга стало сравнение пути поиска, пройденного теорией перевода, с «исканиями экспедиции спелеологов, пытающихся обследовать огромную пещеру». Данное сравнение требует последующего пояснения: теория перевода, как и любая другая теория, проходит множество этапов, прежде чем становится фундаментальной наукой. Среди этих этапов немаловажное место занимает этап подборки терминов для обозначения дефиниции, систематизация терминов и их появление в научных изданиях. В данном контексте представляется важным обращение к статье Л. Ф. Миронюка [5, с.61], в которой автор рассматривает различные взгляды ученых на терминологию. В частности, автор приводит доводы А. А. Реформатского, отрицавшего возможность переводоведческой теории, и А. Лейтеса, считающего ее перспективной. Свою точку зрения А. А. Реформатский аргументировал тем, что практика перевода пользуется данными различных отраслей науки о языке, а поэтому не может иметь собственной теории. Весьма резким, на наш взгляд, но поддерживающим это мнение, оказалось замечание М. Я. Цвиллинга по поводу полноценности науки о переводе: «Наука, не стремящаяся к выработке строгих и общезна-

чимых методов верификации своих положений, едва ли может претендовать на признание научным сообществом в качестве полноценной» [12, с.50].

Эта тема активно обсуждалась такими учёными, как Л. С. Бархударов, В. Н. Комиссаров, Я. И. Рецкер, А. В. Федоров и многими другими лингвистами и переводчиками. Отметим, что прения относительно теории переводоведения существовали с момента её зарождения и продолжают до сих пор. За это время наука уже успела обогатиться справочниками, трудами, небольшими словарями, что доказывает ее динамичное и перспективное развитие. Э. А. Сорокина утверждает, что «переводоведение как самостоятельная и учебная дисциплина оформилась в России лишь к концу XX века» и, более того, в настоящее время переводоведение, или теория перевода, **прочно утвердилось** как научная и учебная дисциплина [9, с. 3]. На этот счёт приводятся убедительные доводы:

1. Основоположителем теории перевода в России в середине XX века стал А. В. Федоров («О художественном переводе», 1941; «Введение в теорию перевода», 1953). Его идеи позднее были развиты теоретиками перевода.

2. Лингвистическая теория перевода зародилась одновременно с первыми трудами по теории перевода.

3. Регулярный выход журналов «Мастерство перевода», «Тетради переводчика» свидетельствует о развитии науки о переводе.

4. В 50–80-е годы наблюдается расхождение между литературоведением и лингвистикой по отношению к переводу, что подтверждается огромным количеством работ, в которых отстаивалось право переводоведения считаться лингвистической, а не литературоведческой дисциплиной («Сопоставительная стилистика французского и английского языков» Ж.-П. Вине и Ж. Дарбилье (1958), «Теоретические проблемы перевода» Ж. Мунен (1963), «К науке переводить» Юджин Найда (1964), «Основы общего и машинного перевода» И. И. Ревзина и В. Ю. Розенцвейга (1964), статья Романа Якобсона «О лингвистических аспектах перевода» (1959) и др.).

Несмотря на это, М. Я. Цвиллинг придерживается точки зрения о невозможности создания теории перевода, поскольку «чем больше теория перевода узнаёт о своем предмете, тем сложнее свести это знание в единую систему» [12, с.49]. А. Г. Витренко полагает, что у этого парадокса есть и объективные стороны, т. к. за полвека развития науки её положение почти не изменилось и по-прежнему находится «на стыке». Как уже отмечалось выше, в своём развитии наука проходит множество этапов и вполне естественным является тот факт, что она имеет спорные взгляды на одно и то же явление либо даёт несколько описаний одному и тому же термину.

В качестве аргумента, подтверждающего существование теории перевода, может служить определение переводоведения Л. Л. Нелюбиным и Г. Т. Хухуни: «**Переводоведение** – это наука о переводе как процессе и как тексте, исследующая проблемы перевода, основные этапы его становления и развития, его общие и частные теоретические основы, методику и технику процесса перевода, формирование переводческих навыков и умений передачи информации с одного языка на другой в устной и письменной форме» [6, с. 5].

Исходя из приведенного определения, наука о переводе исследует его общие и частные теоретические основы, среди которых фигурируют дефиниции этой области. На данном этапе развития переводоведения многие термины зафиксированы в словарях более чем с одним значением. Одним из утверждений М. Я. Цвиллинга является мысль о размытости дефиниций терминов: «Первоначальные узловые понятия (соответствие, эквивалент, адекватность, равноцен-

ность, инвариант, ...) фактически начали утрачивать свои четкие очертания, ... вследствие чего дефиниция приобретала условный, субъективно-произвольный характер» [12, с. 48]. Заметим, что в ходе своего развития термин переводоведения может иметь несколько различных дефиниций в научных текстах, что является нормой для развивающейся терминологии. В случае если определенный термин изначально ограничен строгими рамками, то о развитии терминологии не может быть и речи. Относительно терминологии переводоведения можно утверждать обратное: термины этой области активно используются учеными и переводоведами, поэтому они закрепляются в переводоведческих словарях, чем, собственно, и подтверждают отсутствие своей произвольности и субъективности. Приведем ряд примеров.

В «Толковом переводоведческом словаре» Л. Л. Нелюбина даётся следующее определение термина *соответствие*, заключающее в себе несколько значений: «*Соответствие* – 1. Одна из основополагающих категорий науки о переводе. Абсолютное соответствие в переводе выражается в совпадении формальных, семантических и информативных компонентов исходного и переводного текстов в переводе, что практически не может быть достигнуто. Категория соответствия проявляется в переводе в виде оппозиции «буквальный перевод – вольный перевод». 2. Один из вариантов перевода единицы исходного текста. 3. Одна или несколько единиц плана выражения ПЯ, регулярно используемые для передачи содержания определенной единицы плана выражения ИЯ. Ср. контекстуальная замена. 4. Соотношение между чем-нибудь, выражающее согласованность, равенство в каком-нибудь отношении. 5. Элемент одного языка, функционально соответствующий элементу другого в данном контексте» [10, с. 205–206].

В терминологическом словаре-справочнике «Основные понятия переводоведения (Отечественный опыт)», изданном в 2010 году Российской академией наук, *соответствие* определяется как «единица перевода ПЯ, которая регулярно используется для перевода единицы ИЯ...» [7, с. 187], что соответствует определению 2 этого термина в словаре Л. Л. Нелюбина.

На наш взгляд, прослеживается четкость дефиниции данного термина и уместное использование его в научном контексте, как, впрочем, и определенность термина «перевод», содержательность которого М. Я. Цвиллинг подвергает сомнению. Заметим, что, несмотря на развитие теории в различных направлениях, определение термина *перевод* остается неизменным: *перевод* – это процесс и результат.

Согласно А. В. Федорову, перевод – это «1) процесс, совершающийся в форме психического акта и состоящий в том, что речевое произведение (текст или устное высказывание), возникшее на одном – исходном – языке (ИЯ), пересоздается на другом – переводящем – языке (ПЯ); 2) результат этого процесса, т. е. новое речевое произведение (текст или устное высказывание) на ПЯ» [11, с. 13].

Аналогичным по смыслу и содержанию является определение термина перевод Л. С. Бархударовым: «перевод как результат определенного процесса», т. е. обозначение самого переведенного текста, «перевод как процесс», т. е. как действие от глагола переводить, в результате которого появляется текст перевода в первом значении» [1, с.5] и В. Н. Комиссаровым: «1) вид языкового посредничества, в результате которого первичный текст подвергается перекодированию; 2) результат такого перекодирования» [4, с.42-45].

Как видим, среди множества дискуссионных проблем переводоведения одним из ключевых вопросов, выделяемых лингвистами, является не только опреде-

ление термина «перевод», но также и других фундаментальных терминов, составляющих основу терминологии данной науки, а именно: переводческих трансформаций. Говоря о неидеальности науки переводоведения, Н. К. Гарбовский соглашается с мнением А. Н. Крюкова о том, что детальное описание операционной структуры деятельности переводчика (генерализации, конкретизации, опущений и т. п.) является нецелесообразным, поскольку переводчик-практик и так стоит перед проблемой выбора, одновременно решая множество задач лингвистического, социального, культурологического характера [3, с. 127]. Если изучение переводческих трансформаций представляется нецелесообразным для одних учёных, то другие указывают на её стабильность и важное место в теории переводоведения: «Понятие переводческая трансформация обладает стабильностью и может быть отнесено к теоретико-переводческим универсалиям» [7, с. 126].

Н. К. Рябцева в своей работе признает тот факт, что терминология переводоведения недостаточно последовательна и поэтому не всегда эффективна на практике, приводя в качестве примера определение приёма генерализации в Словаре переводоведческих терминов В. Н. Комиссарова (2001) как замену единицы исходного языка, имеющей более узкое значение, единицей языка перевода с более широким значением. Автор трактует термин как замену слов одного языка на слова другого [8, с. 189]. Эта трактовка в значительной мере ограничивает понимание сути генерализации. Более полным пояснением можно считать следующее: «Генерализация – один из видов лексической замены, прием перевода, когда единице перевода ИЯ подбирается соответствие в ПЯ с более широким референциальным значением по сравнению со словом языка оригинала» [7, с. 25].

А. Г. Витренко полагает, что всякие переводческие трансформации лишь отвлекают от исследования собственно процесса перевода как когнитивной деятельности. Невольно возникает вопрос: почему в таком случае в высших учебных заведениях на переводческих отделениях так много времени посвящается изучению переводческих трансформаций?

Сложно согласиться с нецелесообразностью использования знаний о переводческих трансформациях в практике. Ведь доведенное до автоматизма, оно поможет переводчику выходить из сложных ситуаций с непередаваемым текстом, позволяя переводчику-профессионалу обращаться к устоявшимся теоретическим знаниям. Что касается самой науки переводоведения и её дискуссионных проблем, то можно утверждать, что эта наука хоть и достаточно молодая, но уже успела сформировать свои теоретические основы, она опирается на выработанные термины, которые зафиксированы в словарях, а множество вопросов, возникающих в ходе её развития, лишь доказывают её право занимать место среди других наук. До тех пор, пока существует такое явление, как перевод, будет существовать и развиваться наука о переводе.

Библиографические ссылки

1. **Бархударов Л. С.** Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – 2-е изд. – М.: ЛКИ, 2008. – 240 с.
2. **Витренко А. Г.** Кризис переводоведения и возможность его преодоления / А. Г. Витренко // Вопр. филологии. – 2003. – № 1. – С. 32–36
3. **Гарбовский Н. К.** О некоторых проблемах современной науки о переводе / Н. К. Гарбовский // Вестн. МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 1998 – № 3 – С. 125–135

4. **Комиссаров В. Н.** Теория перевода: (Лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
5. **Миронюк Л. Ф.** К вопросу о становлении терминологии современного переводоведения / Л. Ф. Миронюк // *Вопр. прикладной лингвистики*. – 1974. – Вып. 5. – С. 61–65.
6. **Нелюбин Л. Л.** Наука о переводе (история и теория с древнейших времен до наших дней): учеб. пособие / Л. Л. Нелюбин, Г. Т. Хухуни. – 2-е изд. – М. : Флинта : МПСИ, 2008. – 416 с.
7. **Основные понятия переводоведения (Отечественный опыт).** Терминологический словарь-справочник / отв. ред. М. Б. Раренко. – М. : Рос. акад. наук, 2010. – 260 с.
8. **Рябцева Н. К.** Роль лингвистической терминологии в упорядочении и формализации переводоведческого знания / Н. К. Рябцева // *Материалы I Международного симпозиума* (Москва, 23–24 мая 2008 г.): Терминология и знание. – М., 2009. – С. 189–195.
9. **Сорокина Э. А.** Теория перевода (история отечественного перевода) / Э. А. Сорокина. – М., 2008. – 50 с.
10. **Толковый переводоведческий словарь** / гл. ред. Л. Л. Нелюбин. – М. : Флинта ; Наука, 2003. – 320 с.
11. **Федоров А. В.** Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А. В. Федоров. – М. : «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. – 304 с.
12. **Цвиллинг М. Я.** Исчерпала ли теория перевода свои возможности? / М. Я. Цвиллинг // *Вопр. филологии*. – 2002. – № 1. – С. 48–50.

Надійшла до редколегії 17.01.14

УДК 861.111

Е. И. Панченко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ПРЕЦЕДЕНТНОЕ ИМЯ В ДИАЛЕКТЕ КОКНИ

Рассмотрены исторические и лингвистические особенности лондонского диалекта кокни. Отмечено, что одной из черт этого диалекта является его рифмованный характер. В основе значительного количества лексических единиц кокни лежит имя собственное. Большинство из этих имен является прецедентными. Классифицированы прецедентные имена в составе традиционных и новых словосочетаний диалекта кокни. Эти имена связаны с мировой историей, историей Великобритании, культурой страны, в частности, отражают персоналии из таких сфер деятельности, как литература, кино, театр, телевидение, спорт и т. д.

Ключевые слова: диалект, кокни, рифмованный сленг, прецедент, прецедентные имена.

Панченко О. І., Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **ПРЕЦЕДЕНТНЕ ІМ'Я В ДІАЛЕКТІ КОКНІ**

Розглянуто історичні та лінгвістичні особливості лондонського діалекту кокні. Однією з ознак цього діалекту є його римований характер. В основі значної кількості лексичних одиниць кокні є власне ім'я. Більшість цих імен є прецедентними. Класифіковано прецедентні імена у складі традиційних та нових словосполучень діалекту кокні. Ці імена пов'язані зі світовою історією та історією Великої Британії, культурою країни, зокрема відображають персоналії з галузей літератури, кіно, театру, телебачення, спорту тощо.

Ключові слова: діалект, кокні, римований сленг, прецедент, прецедентні імена.

Panchenko E. I., Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **PRECEDENT PERSONAL NAMES IN COCKNEY DIALECT**

The article deals with theoretical and practical issues connected with study the English Cockney dialect. The topicality of this issue is explained by the fact of the importance to know all popular

varieties of a foreign language to be able to communicate effectively. The issues are regarded in a number of theoretical papers but precedent names in Cockney have not been studied yet. The aim of the paper is to analyse and classify various lexical units under consideration. The history of the dialect, the means of creation and classification of the given lexis are presented. The origins of Cockney Rhyming Slang are uncertain. It's not really a language since the words spoken are clearly English; on the other hand, it's not a dialect either, since the speakers of this slang are also perfectly capable of not using it. Many of the rhymes were invented by the petty thieves to rob people in the markets, allowing the thieves to talk amongst themselves without anyone knowing what they were talking about. It is marked that a number of word combinations include personal names connected with such fields as history, art, literature, cinema, theatre, sports and many others. A few of the more common and interesting words and expressions are described.

Key words: *dialect, cockney, rhymed slang, precedent, precedent names.*

В данной статье в общих чертах рассматривается проблема употребления прецедентных имен в современной английской диалектной лексике. Эта проблема находится в русле важнейших лингвистических исследований, поскольку диалектная лексика способна влиять на литературный язык, и без ее знания владение языком нельзя считать завершенным. Диалектная лексика, и в частности язык кокни, исследуется в работах И. Геппа, О. Ефимовой, однако, насколько нам известно, функционирование прецедентных имен в языке кокни еще не получило теоретического освещения.

Целью данной статьи является анализ и классификация прецедентных имен, включенных в современный словарь диалекта кокни.

Исследуя категорию прецедентности, мы опираемся на классификацию прецедентных феноменов, которую предлагают Д. В. Багаева, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, В. В. Красных. Авторы считают, что прецедентные феномены – это: 1) прецедентный текст; 2) прецедентная ситуация; 3) прецедентное высказывание; 4) прецедентное имя [5, с. 82–103]. К вербальным прецедентным феноменам относятся прецедентное имя и прецедентное высказывание, а к вербализуемым – прецедентный текст и прецедентная ситуация.

Ю. Н. Караулов, который впервые ввел термин «прецедентный текст» в научную практику, называл прецедентными тексты «(1) значимые для той или иной личности в познавательном и эмоциональном отношениях, (2) имеющие сверхличностный характер, т. е. хорошо известные и широкому окружению данной личности, включая ее предшественников и современников, и, наконец, такие, (3) обращение к которым возобновляется неоднократно в дискурсе данной языковой личности» [4, с. 105].

Классифицируя прецедентные лингвистические единицы, Г. Г. Слышкин отмечает, что, во-первых, «можно говорить о текстах, прецедентных для узкого круга людей (семейный прецедентный текст, прецедентный текст студенческой группы и т. д.). Во-вторых, существуют тексты, становящиеся прецедентными на относительно короткий срок и не только неизвестные предшественникам данной языковой личности, но и выходящие из употребления раньше, чем сменится поколение носителей языка (например, рекламный ролик, анекдот). Тем не менее в период своей прецедентности эти тексты обладают ценностной значимостью, а основанные на них реминисценции часто используются в дискурсе этого отрезка времени» [6, с. 234]. Упомянутый автор дает такое определение прецедентному тексту: «любая характеризующаяся цельностью и связностью последовательность знаковых единиц, обладающая ценностной значимостью для определенной культурной группы» [Там же, с. 46].

В основе механизма функционирования прецедентного феномена лежит взаимодействие нескольких частей: одна представлена одним из типов прецедентных феноменов; вторая содержится в сознании и памяти человека, восприни-

мающего текст; третья существует как образ смысла и аксиологической ценности текста-источника. В результате такого взаимодействия прецедентный феномен усложняет смысловое пространство определенного фрагмента текста, делает его семантически насыщенным, трансформирует смысл цитируемого и цитирующего текстов, порождает новые смыслы, способствует интерпретационному процессу.

Вслед за Д. В. Багаевой, Д. Б. Гудковым, И. В. Захаренко, В. В. Красных под прецедентным именем мы понимаем «индивидуальное имя, связанное или с широко известным текстом, как правило, относящимся к прецедентным, или с прецедентной ситуацией; это своего рода сложный знак, при употреблении которого в коммуникации осуществляется апелляция не к собственно денотату (референту), а к набору дифференциальных признаков данного прецедентного имени» [5, с. 48].

Прецедентные имена обнаруживаются в различных жанрово-стилевых построениях, в том числе и в современном сленге английского языка, который еще называют рифмованным сленгом или диалектом кокни. Под понятием «кокни» в настоящее время подразумевают вариант английского языка, употребляемый в Ист-Энде в Лондоне. Это не соответствует в точности ни одному району или подведомственному подразделению, а в область распределения примерно входят такие ареалы: Олдгейт (Aldgate), Бетнал Грин (Bethnal Green), Бау (Bow), Лаймхаус (Limehouse), Майл Энд (Mile End), Олд Форд (Old Ford), Попла (Poplar), Ратклифф (Ratcliff), Шоредитч (Shoreditch), Спиталфилд (Spitalfield), Степни (Stepney), Уоппинг (Wapping) и Уайтчепел (Whitechapel). В целом они принадлежат трем районам: Сити (City), Хакни (Hackney) и Тауэр Хэмплетс (Tower Hamlets). Тем не менее, согласно наиболее традиционному определению, истинным кокни является любой человек, кто родился под звук колокола церкви святой Марии-ле-Бау, Чипсайд.

Этимологически слово *кокни* означает «петушиное яйцо», исходя из *cokene* (родительный падеж от *cock* – «старого петуха») (ст. англ. Сосс, кок), плюс -ey (ст. англ. æg; ср. англ. ey; ср. нем. Ei, «яйцо»). Этот средневековый термин относился к маленькому, деформированному яйцу, предположительно снесённому петухом. Впервые этот термин встречается в произведении Уильяма Лэнгленда «Пахарь» (William Langland Plowman) (1362). Затем термин стал применяться в значении «побаловать ребенка» или «маменькин сынок» (ср. англ. cocker «баловать») [3].

В начале XVI века англичане начали применять термин к людям, которые родились и выросли в городах и поэтому считались более слабыми. В XVII термин *кокни* стал использоваться как выражение пренебрежения и презрения, в XVII веке он употреблялся только в отношении к лондонцам. В течение XVII века значение слова изменилось в целом, теперь под понятие попадали только те, кто родился под звуки Bow-колоколов. Сочетание «наш лондонский кокни» (1611) использовалось для указания на любого человека, не проявляющего интереса к жизни за пределами английской столицы. В следующем веке значение термина снова изменилось. Теперь *кокни* называли не только носителя диалекта, но и сам диалект, то есть произошел процесс расширения значения.

Кокни – кодовый язык, изобретенный кокни, для того, чтобы разговаривать на виду у полиции, чтобы те не понимали говорящих. Вместо самого слова использовались фразы, рифмующиеся с ним. Таким образом, например, слово 'stairs' становилось 'apples and pears', вместо 'phone' использовалось 'dog and bone', а вместо 'word' – 'dicky bird'.

Как отмечает И. Гепп [7], в начале XX века кокни распространяется за пределы традиционных границ Ист-Энда, и не только в другие части Лондона, но даже в соседние округа. В 1938 году Уильям Мэтьюз писал: «Диалект кокни в настоящее время весьма разнообразен, по многим причинам. Лондон слишком ве-

лик и население слишком смешанное для любой единой системы произношения, а такие социальные сферы, как образование, дали много модификаций, и даже характерные звуки» (цит. по: [3, с. 195]).

В XX веке степень распространения кокни заметна по всей Юго-Восточной Англии, этому способствуют такие факторы, как социальный класс, род занятий, образование, населенный пункт и т. д. В настоящее время все большее развитие стал получать рифмованный сленг (*Cockney Rhyming Slang*). Носители языка выделяют 3 вида кокни:

1) *classic* – классический – широко используемый и признаваемый со времен Роберта Пиила;

2) *modern* – современный – те лексические единицы, которые сочиняют и вводят в употребление современные носители;

3) *mockney* – фальшивый кокни – видоизмененный кокни, подражание кокни человеком из среднего или верхнего среднего класса в Англии.

Современный сленг кокни, разрабатываемый сегодня, стремится рифмовать слова с именами знаменитостей и известных людей: Al Capone – telephone, Alan Minter – printer, Calvin Klein – wine, Conan Doyle – boil, Barack Obama – farmer (charmer, pyjamas), Brad Pitt – fit, Britney Spears – ears, beers, tears), Bruce Lee – key, George Bush – mush, Jackie Chan – plan (can).

Существует небольшое количество новых кокни-сленговых выражений, которые не следуют этой тенденции: *lah-di-dah* – cigar, *street fighter* – lighter, *red rose* – pose. Большинство лексических единиц, используемых современными кокни, не носят исторического характера, а используются в качестве языковой игры. Ритмизация речи помогает достигать эффекта обыгрывания посредством фонетического сходства опорного слова и деривата, то есть налицо своеобразная языковая игра. С системно-языковой точки зрения языковая игра рассматривается как аномалия – «явление, которое нарушает какие-либо сформулированные правила или интуитивно ощущаемые закономерности» [1, с. 97], «запрограммированное языковой игрой отклонение от стереотипа восприятия, образования и использования языковых единиц» [2]. Главной коммуникативной задачей говорящего, использующего языковую игру, является намеренное отстранение от слова, словесная рефлексия и в сознании адресанта, и в сознании адресата речи.

Таким образом, за 700 лет истории произошли изменения не только в значении термина *кокни*, но и в области распространения, а также сферах использования. Сейчас можно говорить о группах прецедентных имен в языке кокни, которые связаны с перечисленными ниже сферами.

1. История:

А) английские исторические деятели: *Richard the Third* (*bird*); *Nell Gwynn* (*gin*);

Б) иностранные исторические персоналии: *Rudolf Hess* (*mess*); *Nelson Mandela* (*Stella=beer*);

2. Культура:

А) литература: *Conan Doyle* (*spoil*); *J. K. Rowling* (*bowling*);

А 1) Библия: *Adam and Eve* (*believe*);

А 2) английская классика: *Forsyte Saga* (*lager*);

А 3) неанглийская литература: *Suzie Wong* (*pong*);

Б) музыка: *Britney Spears* (*beers, tears*);

В) кино: *Betty Grable* (*cable*); *Sharon Stone* (*phone*), *Johnny Depp* (*step*);

Г) изобразительное искусство: *David Hockney* (*cockney*).

3. Масс-медиа:

А) телевидение: *Cilla Black (back)*;Б) газеты, журналы: *Sexton Blake (cake)*.4. Спорт: *Darren Gough (cough)*, *Steffi Graf (laugh)*.

5. Политика:

А) английские политические деятели: *Duchess of York (pork)*; *Osama bin Laden (pardon)*;Б) иностранные политические деятели: *Condoleezza Rice (price)*.

Таким образом, в диалекте кокни выделяются следующие этапы развития:

1) XIV век «деформированное, уродливое яйцо», понятие применимо к жителям Лондона; 2) конец XIV–XV веков: избалованный, испорченный ребенок, понятие применимо к жителям бедных районов города; 3) XVI век: любой городской житель любого города (в отличие от соотечественников); 4) XVII век: лондонец (в частности, родившийся под звуки Bow-колокола); 5) XVIII век: лондонцы и их диалект, рифмованный сленг. Этапы 1–3 представляют собой сужение понятия, ограничение смысла этого слова, частично или полностью, этапы 4–5 – наоборот, расширение, так как сохраняется предыдущее значение, но вводятся новые возможные интерпретации слова в семантически связанных областях. Кроме того, этапы 4–5 также представляют собой изменение в области применения этого термина, а именно в связи с развитием этно- и социолингвистики. Из анализа появления лексических единиц также можно сделать вывод, что предназначение диалекта помнялось: из тайного, кодового языка развилось в обычную игру слов, причем носители диалекта могут сами «придумывать» новые значения словам и вводить их в употребление, отражая в сленге все новые и новые прецедентные имена.

Перспективу дальнейшего исследования мы видим в анализе мотивированности и немотивированности сленговой единицы включенным в нее прецедентным именем.

Библиографические ссылки

1. Булыгина Т. В. Аномалии в тексте : проблемы интерпретации / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев // Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста. – М. : Наука, 1990. – С. 94–106.
2. Гридина Т. А. Ментальные ориентиры ономастической игры в малых фольклорных жанрах [Электронный ресурс] : Режим доступа : //URL:[http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0020\(01_04-2001\)&doc=../content.jsp&id=a40&xsl=showArticle.xslt](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0020(01_04-2001)&doc=../content.jsp&id=a40&xsl=showArticle.xslt). – Заголов. с экрана.
3. Ефимова О. П. Об экзистенциальных особенностях кокни / О. П. Ефимова // Урал. филол. вестн. – 2012. - № 3. - С. 190-193.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
5. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов / Д. В. Багаева, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : сб. ст. / ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : Филология, 1997. – Вып. 1. – 192 с.
6. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
7. Gepp E. An Essex Dialect Dictionary / E. Gepp. – London, 1923. – 150 p.
8. Tibbals J. The Ultimate Cockney Geezer's Guide to Rhyming Slang / J. Tibbals. – London : Ebury press, 2008. - 276 p.

Надійшла до редколегії 12.02.14

УДК 811.161.1'42

А. Н. Пикалова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ТИПЫ РАЗГОВОРНЫХ СТРУКТУР И ЭЛЕМЕНТОВ В УСТНОМ НАУЧНОМ МОНОЛОГЕ

Исследованы и классифицированы типы разговорных структур и элементов, свойственные устному научному монологу на уровне фонетики, лексики, морфологии и синтаксиса; на материале лекции Л. М. Зеленого «Солнечная империя» установлены особенности их функционирования в устной научной речи; отмечено, что наиболее ярко разговорные черты в научной лекции проявляются на уровне синтаксиса.

Ключевые слова: разговорный элемент, лекция, фонетика, морфология, номинация, синтаксис.

Пикалова Г. М., Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **ТИПИ РОЗМОВНИХ СТРУКТУР ТА ЕЛЕМЕНТІВ В УСНОМУ НАУКОВОМУ МОНОЛОГІ**

Досліджено та класифіковано типи розмовних структур і елементів, притаманні усному науковому монологу на рівні фонетики, лексики, морфології та синтаксису; на матеріалі лекції Л. М. Зеленого «Сонячна імперія» встановлено особливості їх функціонування в усному науковому мовленні; відзначено, що найяскравіші розмовні риси в науковій лекції виявляються на рівні синтаксису.

Ключові слова: розмовний елемент, лекція, фонетика, морфологія, номінація, синтаксис.

Pikalova G. M., Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **TYPES OF COLLOQUIAL STRUCTURES AND ELEMENTS IN ORAL SCIENTIFIC MONOLOGUE**

Scientific style is one of the most unified and codified styles. However, at oral embodiment, such as lectures, there is penetration in conversational text structures and elements. The aim of the article is to distinguish types of conversational structures and elements operating in oral scientific monologue. To achieve the goal a number of problems raises: 1) to identify the structure and elements that are a characteristic of colloquial speech; 2) to trace their implementation in a scientific oral speech; 3) on the basis of the data to classify those colloquial structures and elements that take place in an oral scientific monologue. Oral scientific speech is investigated on the material, lectures of Academician, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor L. M. Zeleniy "Solar Empire." The analysis suggests the following conclusions. Among colloquial elements in oral scientific monologue speech it can be identified: 1) partial usage of intonation in order to enhance the audience's attention; 2) tonal phonetic features of spoken language; 3) in terms of the morphology, oral scientific speech is much closer to codified (as evidenced by the operation of participles, gerunds and passive constructions, which is almost impossible in colloquial speech in terms of easy communication); 4) the level of vocabulary is a prime example of the contamination of conversational elements and book lexical units; 5) syntax is the most vivid story from the perspective of the functioning of conversational structures in scientific oral speech.

Key words: colloquial element, lecture, phonetics, morphology, nomination, syntax.

Научный стиль традиционно считается одним из наиболее унифицированных и кодифицированных стилей. Он имеет ряд специфических черт, среди которых можно выделить сферу его реализации – преимущественно письменный текст. Безусловно, с помощью письменного научного текста мы не только храним информацию, но и передаем ее (будь то учебник, монография или научная статья). Однако в выполнении функции передачи информации важную роль играет не только письменный, но и устный научный текст. Например, доклады на конференциях, симпозиумах, научные дискуссии помогают не только передать свои знания другим, но и получить оперативную реакцию на результаты проведенных

исследований, что дает возможность для дальнейшей, более продуктивной работы по научной теме. Среди жанров устной научной речи можно особо выделить лекцию. Этот жанр характеризуется монологическим характером и служит способом передачи научной информации от лектора аудитории. Язык науки унифицирован и даже в некоторой степени клиширован, он стремится к стандартизации, использованию терминологической и книжной лексики, а также определенных синтаксических конструкций, т. к. главное в науке – это правильное восприятие и точное понимание научной информации. Это касается письменного научного текста. Однако при устном воплощении, например, в лекции, наблюдается проникновение в текст разговорных структур и элементов, даже если он не спонтанен, а был подготовлен заранее.

Изучение устной научной речи является актуальным в современном языкознании. Среди последних исследований следует выделить работы А. С. Шатилова [7; 8], в которых он указывает на то, что вопрос о стилевой принадлежности устной научной речи остается открытым: «Вопрос о месте устной профессиональной речи в системе функциональных стилей современного русского языка остается открытым. Одни исследователи (Лаптева, Кожина) считают ее устно-разговорной разновидностью, другие (Сиротинина, Колтунова) причисляют ее к некоему гибриднему образованию, в котором объединяются черты книжно-письменного и устно-разговорного стиля» [8, с. 69]. А. С. Шатилов говорит о том, что устная научная речь (далее УНР. – *А. П.*) имеет черты как книжно-письменного стиля, так и разговорного. При этом количественная соотношенность тех или иных черт, по его утверждению, зависит от сферы общения – официальной, неофициальной или полуофициальной, а также от статуса участников («специалист-специалист» или «специалист-неспециалист»). Проанализировав тексты УНР на материале лекций, докладов и устных выступлений специалистов (ученых и политических деятелей), А. С. Шатилов выделил ряд особенностей (среди которых отмечены инверсия, перенос паузы в начало следующего предложения после вводных слов и союзов, а также незначительное количество незаконченных высказываний, многочисленные вставки и ответвления в структуре предложения, соблюдение принципа «достройки» при порождении высказывания, вариативность частей, при соблюдении общей рамки высказывания, преобладание цельности над связностью, нарушения согласования [7, с. 247 – 248]) и пришел к выводу о так называемом «гибридном» характере УНР: «Современная устная научная речь представляет собой гибридное образование, которое формируется в результате взаимодействия двух разнородных явлений – устной формы предъявления, которая обусловлена работой общего механизма порождения устной речи со всеми его особенностями, и языковыми средствами научного стиля, в основе которого лежит книжно-письменный вариант литературного языка» [8, с. 75].

Как видно из перечисленного выше, основной упор в своей работе А. С. Шатилов делает на синтаксис. Нам представляется целесообразным более широкое изучение разговорных структур и элементов в УНР. **Целью** нашей статьи является выделение и последующее описание типов разговорных структур и элементов, функционирующих в устном научном монологе. Для достижения цели мы ставим перед собой ряд **задач**. Во-первых, необходимо выявить структуры и элементы, которые являются характерной чертой разговорной речи (далее РР. – *А. П.*). Во-вторых, проследить их реализацию в УНР. В-третьих, на основании полученных данных классифицировать те разговорные структуры и элементы, которые встречаются в устном научном монологе.

Одной из фундаментальных работ, посвященных изучению разговорной речи, можно назвать коллективную монографию «Русская разговорная речь» под

редакцией Е. А. Земской [5], в которой коллектив авторов (Е. А. Земская, Е. В. Красильникова, Л. А. Капанадзе, Г. А. Барина, Е. Н. Ширяев) проводит комплексный анализ русской разговорной речи, выделяя в отдельные главы особенности фонетики, морфологии, синтаксиса и номинации. Мы делаем попытку рассмотреть данные, полученные авторами монографии, применительно к устному научному монологу. Материалом для нашего анализа послужила лекция академика РАН, доктора физико-математических наук, профессора Л.М. Зеленого «Солнечная империя» [1; 2] (далее Лекция. – А. П.).

1. В главе «Фонетика», при анализе сегментных единиц, отмечается высокая степень ассимиляции и аккомодации соседних звуков, взаимное наложение их во времени, редукция, вплоть до полного исчезновения, гласных и согласных. Это приводит к значительному снижению расчлененности потока речи на слова [5, с. 125]. Несмотря на то что в Лекции мы столкнулись с темпом речи выше среднего (средним темпом речи считается показатель 120 слов в минуту [4], в Лекции – 145 слов в минуту), слова лектора четки и вряд ли приходится говорить о сниженной расчлененности речи. Также в монографии отмечается, что «редукции звучащего текста, характерные для РР, создают неполные фонетические формы слов, морфем, устойчивых словосочетаний» [5, с. 126]. Несмотря на высокий уровень грамотности лектора, в его речи отмечается влияние устности высказывания. Например, он говорит: [пиис'ат] вместо [пъдис'ат] (на самом деле иллюстрируется слово «пятьдесят»), [прахоит] вместо [праходит] («проходит»), [када] вместо [кагда] («когда»), хотя такие элементы разговорности в его речи очень редки. В целом можно отметить высокую культуру речи лектора.

Также в главе «Фонетика» сказано об особенностях интонации РР, при этом отмечается ее малая изученность. Интонационный ярус РР характеризуется «большим богатством, расчлененностью и разнообразием интонационных средств» [Там же, с. 129]. То, что в кодифицированном литературном языке (далее КЛЯ. – А. П.) выражается вербально, в РР может быть выражено интонационно: «1) Я, конечно, не знаю всех подробностей, обстоятельств дела, но не думаю, чтобы дело обстояло так, как вы говорите (чтоб это было так; что это так; что это возможно; что он поступил правильно и т.п. – в зависимости от содержания предыдущего сообщения). 2) Ну, не зна-аю! (с интонацией, выражающей сомнение, недоверие, порицание)» [Там же, с. 130]. Следует отметить, что в Лекции вся информация, передаваемая лектором аудитории, выражается с высокой степенью точности, не допускающей двусмысленности. В этом выражается научный характер речи, который должен быть точным, логичным, безэмоциональным, сдержанным. Отличие роли интонации в разговорной речи от ее роли в кодифицированном языке объясняется двумя факторами: «1) устной формой РР, которая делает интонационную оформленность обязательной для разговорных текстов (для КЛЯ устные тексты – лишь один из возможных вариантов, для РР – это основная форма ее существования); 2) преимущественно «камерным употреблением РР. Если устная форма КЛЯ используется главным образом в официальной обстановке, чаще перед более или менее значительной аудиторией, то РР – это в основном речь «домашняя» и «камерная», в которой участвуют два-три собеседника, иногда больше, но почти никогда не бывает большого числа слушающих (при произношении тостов, которые рассчитаны на большое число слушателей, даже в дружеской компании, часто переходят на КЛЯ)» [Там же, с. 129–130]. Следовательно, с одной стороны, использование интонационных средств для передачи информации в устном научном монологе можно считать недопустимым, а с другой – использование интонации, темпа и громкости речи не только возможно, но и рекомендуется в речи лектора как приемы активизации познавательной деятельности студен-

тов [1, с. 14]. Таким образом, целесообразно использование интонации в устной монологической речи как прагмемы, но не информемы (термины Л. А. Киселевой [2; 3]. – А. П.).

2. В главе «Морфология» авторы отмечают такие особенности: «В РР отсутствуют причастия и деепричастия – специфические морфологические средства выражения зависимой предикации; «морфологически предикативные» формы прилагательного – краткие формы; формы страдательного залога, служащие для различения двух синтаксических конструкций (активной и пассивной)» [5, с. 214]. Однако в Лекции, несмотря на ее устную форму воплощения, сохраняются черты кодифицированного языка. Так, в речи лектора мы обнаруживаем деепричастия: *Сделали очень много / смотря на небо / в телескоп / и наблюдая его / когда-то в древности невооруженным глазом //*; *Оказалось / что мы очень много / не понимаем и не знаем / находясь на земле //*; *Все империи / начиная от древнегреческой / от античной / времен античности / они все имеют конечное время жизни //*; краткие причастия страдательного залога: *Здесь показаны / все длины волн / все спектры / вот / э-э / все спектры излучений / которые существуют / можно только придумать / начиная с самого жесткого гамма-излучения / которое происходит при вспышках сверхновых звезд и кончая радиоизлучением//*; *И поэтому был создан 45 лет назад наш институт //*; *Мы укутаны таким / плотным одеялом нашей атмосферы / ионосферы //*; *И все / что я вам буду говорить / это в основном данные / о / которые получены за рубежом //*. Таким образом, можно говорить об отсутствии выраженного влияния разговорной речи на устную научную речь на уровне морфологии.

3. В главе «Номинация» отмечается, что РР, с одной стороны, обладает собственным, специфическим набором ономастических единиц, а с другой – общие для РР и КЛЯ единицы в РР характеризуются специфическим функционированием [Там же, с. 461].

В целом лекции свойствен книжный характер речи. Кроме общеупотребительной лексики (*планета, Солнце, астрономия*) в Лекции встречается лексика с оценочным характером (*громадные успехи*), специальные слова и термины (*электрон-вольт, адгезия, термоядерная реакция, зона обитаемости*). Следует также отметить характерное для профессиональной речи употребление неисчисляемых существительных во множественном числе (*энергии*). Для «оживления» лекции и активизации внимания и восприятия аудитории лектор может использовать образную номинацию (*обитатели космоса* – о частицах, находящихся в космосе; *родильные дома звезд* – о межзвездных газово-пылевых облаках; *эмбрионы будущих планет* – о планетезималях; *население нашего дома* – о планетах и спутниках Солнечной системы), а также метафоры (*Мы укутаны / таким / плотным одеялом атмосферы / ионосферы*), формы слов с эмоциональной оценкой (*простенький космический аппарат*). Для поддержания контакта с аудиторией лектор использует субъективно-оценочные комментарии (*Все / что мы видим /на солнцевидимом свете //* *В общем-то / довольно /честно говоря / скучная картинка //*; *И где-то на окраине нашей Галактики //* *слава богу / что на окраине //* *вблизи центра нам было бы очень некомфортно //*).

Отметим, что такое разнообразное лексическое наполнение Лекции продиктовано, вероятно, не столько влиянием разговорной речи (под воздействием устности), сколько лекторским мастерством преподнесения информации, установления контакта с аудиторией, а также активизации внимания слушателей. Тем не менее уровень номинации, как нам видится, дает гораздо больший материал для

исследования проникновения разговорных элементов в устную научную речь, чем уровни фонетики и морфологии.

4. Глава «Синтаксис» является наиболее объемной по сравнению с другими главами монографии. Она имеет несколько разделов: «Наблюдения над синтагматикой разговорной речи», «О некоторых показателях незамещенных синтаксических позиций в высказываниях разговорной речи», «Специфические виды связи в высказываниях разговорной речи», «Некоторые средства актуализации высказываний в разговорной речи», «О некоторых специфических чертах порядка слов в разговорной речи». С точки зрения влияния разговорности на устную кодифицированную речь синтаксис представляется наиболее широким полем действия. Еще Ю. М. Скребнев отмечал, что «основу разговорной специфики составляет специфическая лексика и специфический синтаксис» [6, с. 75] и ниже добавлял: «Синтаксис является абсолютно доминирующим аспектом формирования разговорной специфики» [Там же, с. 76]. Среди элементов, проникающих из разговорной в научную речь, можно выделить особые функции словоформ, например, именительный падеж существительного: *У Юпитера такой большой размер / такая большая плотность / что его ядро / оно даже просто стало // водород / при очень большом давлении / становится металлом //*; *Самый большой склад такого «строительного мусора» // он называется облаком Оорта //*. Также для устной речи характерна актуализация высказывания, выраженная различными синтаксическими средствами, например высказывание с повтором: *Хотя здесь показано / показано только кольцо Сатурна //*; *Оно находится далеко уже от Солнца // оно // на расстоянии // э-э // на расстоянии сотен // э-э // в сотни // в сотни тысячи раз больше / чем расстояние / от Земли до Солнца //*; *То есть мы / не находимся // опять-таки / я все время эту мысль / хочу вам ввести // мы не находимся в изоляции //*. Особое место занимает порядок слов в высказывании, который, в связи с устным порождением речи, часто отличается от порядка слов в письменном тексте, например: *Те / наверное / кто школу из вас закончили несколько лет назад / может быть / как бы знают / что в Солнечной системе девять планет //*; *Сейчас у нас / таких просто / как Нептун / обнаружили очень много небесных тел //*; *Здесь / в таком спящем состоянии / находится комета //*. Список разговорных синтаксических конструкций в устном научном монологе достаточно широк и разнообразен и может быть продолжен.

Следует отметить, что проведенный анализ не является окончательной классификацией структур, функционирующих в устном научном монологе, в статье лишь предпринята попытка выявления элементов разговорной речи. Проведенный анализ позволяет сделать следующие выводы. В устной научной монологической речи среди разговорных элементов можно выделить: 1) частичное использование интонации в целях активизации внимания аудитории; 2) нечастотные фонетические особенности разговорной речи (что, вероятнее всего, в большей степени зависит от языковой личности лектора, чем от влияния разговорности); 3) с точки зрения морфологии устная научная речь гораздо ближе к кодифицированной (о чем свидетельствует функционирование причастий, деепричастий и пассивных конструкций, которое практически невозможно в разговорной речи в условиях непринужденного общения); 4) уровень лексики является ярким примером контаминации разговорных элементов и книжных лексических единиц; 5) синтаксис – наиболее яркий ярус с точки зрения функционирования разговорных конструкций в устной научной речи.

Библиографические ссылки

1. Абдухаирова А. Т. Приемы активизации познавательной деятельности / А. Т. Абдухаирова // Среднее специальное образование. – 1989. – № 8. – С. 7–14.
2. Киселёва Л. А. Язык как средство воздействия: лекции спецкурса / Л. А. Киселёва. – Л. : Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1971. – 60 с.
3. Киселёва Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Л. А. Киселёва. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. – 160 с.
4. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник [Электронная версия] / [под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской]. – М. : Флинта, Наука, 1998. – Режим доступа : http://ped_recheved.academic.ru/.
5. Русская разговорная речь / [под ред. Е. А. Земской]. – М. : Наука, 1973. – 486 с.
6. Скребнев Ю. М. Введение в коллоквиалистику / Ю. М. Скребнев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – С. 210.
7. Шатилов А. С. Особенности построения высказывания в устной научной речи [Электронный ресурс] / А. С. Шатилов. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-postroeniya-vyskazyvaniya-v-ustnoy-nauchnoy-rechi>.
8. Шатилов А. С. Современная устная научная речь: Лингвостатистический анализ / А. С. Шатилов // Anuari de Filologia. Llengues i Literatures. – 2012. – № 2. – С. 69–76.

Источники фактического материала

1. Л. М. Зеленый. Солнечная империя. 1-я лекция [Электронный ресурс] / Л. М. Зеленый – Режим доступа : http://tvkultura.ru/video/show/brand_id/20898/episode_id/156624.
2. Л. М. Зеленый. Солнечная империя. 2-я лекция [Электронный ресурс] / Л. М. Зеленый – Режим доступа : http://tvkultura.ru/video/show/brand_id/20898/episode_id/156623.

Надійшла до редколегії 14.02.14

УДК 81'367.626

І. В. Пожидаєва

Міжнародний науково-технічний університет імені акад. Ю. Бугая (м. Київ)

МАНИПУЛЯТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕЙКТИЧНИХ ЗАЙМЕННИКІВ ДРУГОЇ ОСОБИ В БЛОГ-КОМУНІКАЦІЇ (на прикладах фрагментів російсько-, франко- і україномовних блогів)

Проаналізовано маніпулятивний потенціал дейктичних займенників другої особи (*ти, ви*) на прикладах фрагментів блогів. Відзначено, що семантика таких займенників у позиції звертання неоднозначна, адже вони мають додаткове референційне значення. Вивчено дискурсивну функцію займенників, наведено приклади формування маніпулятивного типу комунікації. Зроблено висновок, що в епістолярному дискурсі блога відбувається трансформація – замінюється інтерсуб'єктивність і автокомунікація багатосуб'єктивністю і відкритістю. У такій прагматичній ситуації комунікації займенники *ти, ви* стають знаками розподілу ролей, формують опозицію *свої-чужі*, реалізують як прагматику довіри, так і конфронтації.

Ключові слова: дейктичний займенник, блог-комунікація, блог, епістолярний дискурс, маніпулятивність

Пожидаева И. В., Международный научно-технический университет им. акад. Ю. Бугая (г. Киев). *МАНИПУЛЯТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ДЕЙКТИЧЕСКИХ МЕСТОИМЕНИЙ ВТОРОГО ЛИЦА В БЛОГ-КОММУНИКАЦИИ (на примерах фрагментов русско-, франко- и украиноязычных блогов)*

Проанализирован манипулятивный потенциал дейктических местоимений второго лица (ты, вы) на примерах фрагментов блогов. Отмечено, что семантика этих местоимений в позиции обращения неоднозначна – они несут дополнительное референционное значение. Изучена дискурсивная функция местоимений, приведены примеры формирования манипулятивного типа коммуникации. Сделаны выводы, что в эпистолярном дискурсе блога происходит трансформация – интересубъектность и автокоммуникация заменяются многосубъектностью и открытостью. В такой прагматической ситуации коммуникации местоимения ты, вы становятся знаками распределения ролей, формируют оппозицию свои - чужие, реализуют как прагматику доверия, так и конфронтации.

Ключевые слова: дейктическое местоимение, блог-коммуникация, блог, эпистолярный дискурс, манипулятивность.

Pozhidaeva I. V., International Science and Technical University named after Academician Yuri Bugay (Kyiv). *MANIPULATIVE POTENTIAL OF THE SECOND PERSON DEICTIC PRONOUNS IN BLOG-COMMUNICATION (on the examples from Russian, French and Ukrainian blogs)*

The purpose of the article is to study the manipulative potential of the second person deictic pronouns in Russian, French and Ukrainian blogs fragments (as an aspect of addressing category). The semantics of these pronouns in the position of addressing is controversial because they carry additional referential value. The author examines the discursive function of pronouns, gives examples of the formation of the manipulative communication.

For deictic pronoun YOU (Russian ТЫ, ВЫ; French TU, VOUS; Ukrainian ТИ, ВИ) such ways of semantization implementing blogosphere discourse manipulative potential are typical: YOU of the particular interlocutor-member of blog community which is included into circle of one's own; YOU of the particular interlocutor acts of whom have negative assessment potentially leading to including to the another's circle; YOU of abstract interlocutor; loving YOU; ironic YOU; YOU identical to I as one of the ways of self-presenting etc.

Blog epistolary discourse is being transformed as intersubjectivity and auto communication are replaced with polysubjectivity and openness. In such a pragmatic communication situation second person pronouns become the sign of roles sharing that form the one's own- another's opposition, implementing both trust and confrontation pragmatics.

Key words: deictic pronoun, blog communication, blog, epistolary discourse, manipulateness.

Постановка проблеми. Особові займенники являють собою закриті малі системи і є дейктичними словами. Будь-яке висловлювання вимовляється в конкретному місці і в конкретний момент часу. Висловлення пов'язане з певною просторово-часовою ситуацією, вимовляється адресантом і зазвичай адресовано тим, хто його слухає. У лінгвістиці поняття *дейксис* існує давно, *дейктичний* – такий, який слугує для більш точного або підкресленого позначення (грец. *deiktikos*) [9, с. 89].

Звертання – категорія, що служить диференціації адресатів мови і таким чином «бере участь у формуванні соціального аспекту картини світу носіїв мови» [2, с. 14]. Категорія звертання відображає специфіку мовної поведінки членів мовленнєвого співтовариства, конкретизує статусні відносини учасників комунікації та актуалізується в номінації. Ю. Апресян вважає, що «... для багатьох мовних значень уявлення про людину виступає як природна точка відліку» [1, с. 31] (тут і далі переклад наш. – *І. П.*). Знаходиться ця точка відліку всередині емоційного світу конкретної людини в системі і в структурі його особистісних координат, знань, цінностей і т. ін. Крім того, у мові є спеціальні знаки, що виконують функцію вказівки на цю точку відліку – емотивні знаки мови, використовуючи які у висловлюваннях, мовна особистість експлікує свою емоційну позицію, тобто свій аутодейксис, що впливає на її емоційну картину світу [12, с. 45–46].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дейксис вивчало багато видатних лінгвістів та логіків кінця XIX – середини XX ст. (К. Бругман, А. Норен, О. Есперсен, К. Бюлер, Б. Рассел, Г. Рейхенбах, П. О. Флоренський, Ч. Пірс, Е. Бенвеніст, У. Вайнрайх, М. Бахтін, Л. Щерба, Р. Якобсон та ін. Сьогодні дейксис є проблемою багатьох напрямів лінгвістики, зокрема теорії мовних актів, теорії референції, лінгвістики тексту, теорії комунікації, прагматики, семіотики, семантики, комп'ютерної лінгвістики тощо. Серед сучасних дослідників дейксиса – У. Чейф, Дж. Лайонз, С. Левінсон, Д. Грін, У. Віземан, Р. Перкінс, Х. Діссель, Н. Арутюнова, Ю. Аפרсян, Т. Булигіна, В. Дем'янков, О. Падучева, О. Вольф, І. Стернін, О. Кібрик та ін. Ідея дейктичної орієнтації належить німецькому лінгвісту К. Бругману, на нього спирається австрійський психолог і лінгвіст К. Бюлер, розробляючи вказівне поле (класичну дейктичну тріаду «Я – Тут – Зараз») і досліджуючи дейксис в уявному світі тексту. Ш. Баллі розглядав як дейктики звукові жести, що підкріплюють мимічні жести. Подібні думки висловлював американський логік Ч. Пірс, кваліфікуючи індексальні знаки, і німецький філософ-неокантіанець Е. Кассіпер.

Мета статті – вивчити маніпулятивний потенціал дейктичних займенників другої особи у блог-комунікації на прикладах фрагментів російсько-, франко- і україномовних блогів.

Викладення основного матеріалу. Використання займенників 2-ї особи в блог-комунікації свідчить про «трансформацію епістолярного дискурсу щоденника – зміну інтерсуб'єктивності й автокомунікації багатосуб'єктністю й відкритістю» [10, с. 93]. Внутрішній діалог став «відправною комунікативною точкою для організації мережевого полілогу, інтимність автокомунікації – основою для оформлення типу мовленнєвих актів, орієнтованих на другу особу» [6, с. 138]. О. Вольф зазначає, що оцінка, яку дає друга особа, тобто співрозмовник, має вузький значеннєвий діапазон. «Інформація, що може бути повідомлена людині про неї саму, досить обмежена: це оцінки спостережуваних ознак, зовнішнього вигляду, внутрішніх станів у їх зовнішніх виявах, висловлення схвалення або нехвалення, що стосується дій співрозмовника» [3, с. 177].

Проведений дискурс-аналіз блогів дає змогу дійти висновку, що звернення до 2-ї особи (*Ти* – *Ви*) має маніпулятивний характер, визначає комунікативний статус адресата. «З фактором адресанта й адресата, з їх мовленнєвою взаємодією пов'язана дискурсивна семантика займенника *ти*. Без *ти* неможливе *я* – у цій формулі представлене діалогічне розуміння особистості» [12, с. 70].

Дослідження граматичної категорії другої особи ми провели на підставі даних російської, української та французької блогосфер. Актуалізація дейктичних займенників 2-ї особи формує транзакційну модель дискурсу, в основі якої лежить сукупність когнітивних множин комунікантів. Використовуючи займенник *Ти* або *Ви*, комуніканти передають свої знання про співрозмовника, формуючи відносини *я* й *інші*. Підтвердженням цієї думки є зауваження О. Розенштока-Хюссі: «Людина відповідає за дійсність, і вона виконує свій обов'язок, зберігаючи всю повноту реального життя. Дійсність як цілеспрямована назад, уперед, усередину й зовні. Звідси – чотири давніх підходи до дійсності й чотири різних цілісних стани мовця:

Как «оно», так и «я» человек превышает.
«Я» беспредельно, «Оно» – почему вопрошает.
«Вы» изменяет меня в твое «ты»,
И хором все вместе поем их «мы» [11, с. 81].

Це також стосується й нації, яка закладає основи законодавства, наук, мистецтва й ритуалів, письменника, у пошуках самовираження, що переходить від роману до драми, від драми – до ліричного вірша, або людині з вулиці, що мандрує від однієї граматичної форми до іншої» [11, с. 86]. Комуниканти блога і є «людьми з вулиці», які, подорожуючи від займенника *Ти* до займенника *Ви*, вибудовують різні значеннєві вектори до співрозмовника, тим самим формуючи когнітивну багатосуб'єктну модель комунікації.

Для дейктичного займенника *ти* характерні такі способи семантизації, що реалізують маніпулятивний потенціал дискурсу блогосфери:

1. *ТИ* конкретного співрозмовника-члена блог-спільноти, якого комуніканти включає до «кола своїх». Категорія «коло своїх» спрямована на нерівноправний (односпрямований) вплив. «Оскільки соціальні групи утворюються на основі спільності інтересів, ці останні в кожній групі обов'язково мають відмінності від інтересів тих «інших», які не належать до «своїх» [13, с. 45]: рос.: *Ты айтишник, я айтишник* (<http://www.078.com.ua>); укр.: *Найголовнішим антитрендом усіх часів та народів буде туність. Якщо ти розумний – ти завжди в тренді. Тож ніколи не забувай про це* (<http://blogs.korrespondent.net/users/blog>); фр.: *si tu tombes personnes ne va venir t'aider a te relever, les gens vont juste te piétiner parce qu'ils ont mieux a faire pour atteindre leurs objectifs* (<http://delphine27100.skyrock>) (тут і далі орфографія і пунктуація оригіналу збережені – *І. П.*).

2. *ТИ* конкретного співрозмовника, дії якого отримують негативну оцінку в блог-спільноті, що може призвести до включення комуніканти до категорії «чужі»: рос.: *Навалный, ты знаешь, что есть такое понятие: "честь". Ты его, правда, забыл* (<http://www.russia.ru/mrparker>); укр.: *Та як ти можеш викладати в інтернет таке?? Ти є ворогом України!* (<http://blogs.pravda.com.ua/authors/shrike>); фр.: *Tu ne me connais pas!* (<http://bad-boy-bieber.skyrock.com>).

3. *ТИ* відверненого співрозмовника (відвертеним співрозмовником може бути предмет, абстрактне поняття, назва країни). У цьому випадку Ти-звертання націлене на формування події-узагальнення – «естетичного відтворення події, суб'єктом якої є необмежено широке коло осіб» [14, с. 93], «коло спілкування розширюється до незліченності» [12, с. 279], дискурс одержує граничний ступінь емоційності: рос.: *АХ, БЛОГ ТЫ МОЙ – ДУША МОЯ! В КАЛОШАХ ГРЯЗНЫХ НЕ ТОПЧИ МЕНЯ!* (<http://blogs.mail.ru/mail/galina-bonn>); укр.: *Куди ти йдеш, Україно?* (<http://www.kyivpost.ua/opinion/blogs>); фр.: *Sourire, Tu est belle* (<http://lemondeuni.tumblr.com>).

4. Любовне *ТИ* (зі спеціальним графічним оформленням – *Ти* пишеться із великої літери), що набуває рис ліричного об'єкта. «Займенники *Я* і *Ти* в любовній ліриці є носіями стану злиття, що виключає фазу виходу з глибинного внутрішнього конфлікту» [12, с. 285]. У дискурсах блогів любовне *Ти* має маніпулятивний потенціал, оскільки декларує глибинну психологічну настанову на близькість: рос.: *Я тебе все прощу... Только душу верни...* (<http://www.chatlevel.ru/blogs>); укр.: *Ти даруєш мені Любов кожного дня, кожної хвилини, і в кожному подиху вітру я бачу Твою руку* (<http://svitle.info/blog>); фр.: *Kikou je voulais juste te dire merci bcp et je t'adore de trop BILAL tu et tres inprtant ds ma vie tjr la pour moi meme quand je ss malade et je aime parle avec toi BILAL kisssssssssssssssssss* (<http://miss-diva35.skyrock.com>).

5. Іронічне *ТИ* моделює неприйняття іншого як носія певної життєвої позиції. Переміщення від *я* до *ти*, що супроводжується іронічними коментарями, націлене на формування категорії *чужі*: рос.: *Алексей, такое обращение к тебе*

всех может покоробить, но оно представляется мне естественным. Я не могу обращаться к тебе "г-н Президент", потому, что ты еще не президент (<http://alexey-navalny.blogspot.com>); укр.: *А Ти отримав покращення життя вже сьогодні?* (<http://blogs.korrespondent.net/users/blog>); фр.: *SARKOZY DEGAGE!!! EN EUROPE, EN FRANCE TU ES CHEZ NOUS ET AU MAGHREB-SAHIL, AFRIQUE TU ES CHEZ NOUS!* (<http://islamic-intelligence.blogspot>).

6. *ТІ* тотожне *Я* є одним зі способів презентації автором самого себе; самопізнання й автокомунікації. Займенник *Ті* в цьому випадку подібний до ліричного *Ті*, що поєднує у своїй семантиці мовця й узагальненого іншого. Дискурси із займенником *Ті* в аналогічній функції дидактичні, оскільки комуніканти власний досвід робить надбанням інших: рос.: *Либо ты продаешь душу дьяволу, либо она в конечном итоге достается ему бесплатно* (<http://ibigdan.livejournal.com>); укр.: *Коли ти приносиш свою душу Богу, Він робить її живою, досконалою, радісною, щасливою* (<http://svitle.info/blog>).

Другий семантичний центр, що об'єктивує відносини між комунікантами, – дійсний займенник *ВІ*. Він має такі способи семантизації маніпулятивних значень:

1. *ВІ* конкретного співрозмовника або реальних (потенційних) співрозмовників. У цьому випадку займенник *ВІ* виконує контактовстановлювальну функцію, його вживання визначається етико-етикетними нормами. Суб'єкти, позначені через *Ви*, мають потенційну можливість увійти в «коло своїх», що припускає зміну дистанції *Ви – Ти* й подальше формування єдиної когнітивної множини з автором повідомлення: рос.: *Это закрытый блог. Если вы хотите стать его автором, отправьте просьбу основателю блога* (<http://www.sports.ru/tribuna/blogs>); укр.: *Сергій Лещенко, працюйте і не звертайте уваги на enimeti "доморощений"* (<http://blogs.pravda.com.ua/authors/leschenko>); фр.: *Merci à vous tous pour vos votes, ça me touche. J'ai hâte de vivre cette expérience de blog star en espérant ne pas avoir de plagiat plus que la 'normale'. Merci à L'équipe Skyrock pour cette magnifique affiche!* (<http://bach-est-hype.skyrock.com>).

2. Іронічне *ВІ*, актуалізоване через концепт *любов*, підкреслює розбіжність когнітивних множин комунікантів, задає опозиційний характер міжсуб'єктних відносин: рос.: *Я Вас люблю! А Вы никак Не реагируете, право. Для Вас моя любовь пустяк? А мне обидно за державу!* (<http://www.24open.ru/blogs>); укр.: *Ну як вАС не любити, ДАїшники наші...* (<http://desant.hiblogger.net>); фр.: *silence & movement ...oui, je vous aime aujourd'hui...* (<http://domesticstorieswithivy.blogspot>).

3. Відвернене *ВІ*, що називає узагальненого суб'єкта. Через свою узагальнену здатність займенник *Ви* поєднує зовні розрізнені явища «єдиним внутрішнім стимулом, тому що опорою для них є альтерегоцентричний вид комунікативної рефлексії» [12, с. 30]. Відвернене *ВІ* зближує позиції автора й читача блога: рос.: *Зима. Торжествуете? На дровнях обновляете путь?* (<http://tema.livejournal.com>); укр.: *Вирішили передати землю в оренду? Почитайте ст. 125, 126 Земельного кодексу* (<http://blogs.pravda.com.ua/gnap>); фр.: *C'est decide - si tu vais voir mon SOS vous comprendrez c est decide je DOIS QUITTER CES LIEUX même si la caution est un soucis pour moi merci a ceux et celle qui irons lire mon SOS* (<http://www.fatibijoux.com>).

4. Директиви 2-ї особи однини: рос.: *ТЫ взрослый человек! Ты должен сам!* (<http://www.zenskijklub.lv/blogi>); укр.: *Ти повинен бути готовим втратити все, втратити всіх, втратити навіть себе. Инакше будеш приреченим постійно повертатись до страждань! ні до чого не прив'язуйся* (<http://blogs>).

korrespondent.net/users/blog/mangingmask); фр.: *Tu dois te repentir, pour changer de vie* | *Tu dois changer de vie, pour obéir à Dieu* | *Tu dois obéir à Dieu, pour entrer dans son alliance.* | *Tu dois entrer dans son alliance, pour aller dans son royaume* | *Tu dois aller dans son royaume, pour sauver ton âme* | *Pour cela tu dois te repentir* (<http://declarationpoetique.over-blog.com>).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Семантика займенників *ти* й *ви* в дискурсах блогів неоднозначна, вони є носіями додаткового референційного знання. Одна з дискурсивних функцій цих займенників – формування маніпулятивного типу комунікації. Займенники *ти* й *ви* є знаками розподілу ролей у прагматичній ситуації комунікації в блозі, ілокутивні цілі їх використання припускають формування опозиції «свої – чужі», реалізацію як прагматики довіри, так і конфронтації, що і може бути **предметом наших подальших досліджень**.

Бібліографічні посилання

1. **Апресян Ю. Д.** Идеи и методы современной структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян. – М., 1966. – С. 105-106.
2. **Булгакова Н. В.** Категория обращения в свете когнитивной лингвистики : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н. В. Булгакова. – Воронеж, 2001. – 24 с.
3. **Вольф Е. М.** Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – 2-е изд., доп. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 280 с.
4. **Иссерс О. С.** Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – 4-е изд. – М. : Комкнига, 2006. – 288 с.
5. **Йокояма О. Б.** Когнитивная модель дискурса и русский порядок слов / О. Б. Йокояма. – М. : Языки славян. культуры, 2005. – 424 с.
6. **Компанцева Л. Ф.** Интернет-лингвистика когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы : монография / Л. Ф. Компанцева. – Луганськ : Знання, 2008. – 528 с.
7. **Лобачев Б. З.** О категориях эго- и альтерэгоцентризма / Б. З. Лобачев // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1983. – С. 23–37.
8. **Лотман Ю. М.** Структура художественного текста [Электронный ресурс] / Ю. М. Лотман // Об искусстве. – СПб., 1998. – С. 14–288. – Режим доступа: <http://www.gumer.info/>.
9. **Марузо Ж.** Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо ; перевод с фр. Н. Д. Андреева. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 440 с.
10. **Пожидаєва І. В.** Лінгвопрагматичний аспект маніпулятивного дискурсу блогосфери (на матеріалі англійської, російської, французької й української мов) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Ірина Валентинівна Пожидаєва. – К., 2013. – 374 с.
11. **Розеншток-Хюсси О.** Речь и действительность / О. Розеншток-Хюсси. – М. : Лабиринт, 1994. – 110 с.
12. **Синельникова Л. Н.** Местоимение в дискурсе : науч. моногр. / Л. Н. Синельникова. – Луганськ : Изд-во ГУ «ЛНУ им. Тараса Шевченко», 2009. – 412 с.
13. **Шаховский В. И.** Дейксис в сфере эмоциональной речевой деятельности / В. И. Шаховский, В. В. Жура // Вопр. языкознания. – 2002. – № 5. – С. 38–56.
14. **Чернухина И. Я.** Основы контрастивной поэтики / И. Я. Чернухина. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 197 с.

Надійшла до редколегії 18.02.14

УДК 378.147.14(045)

Е. Н. Попова

Мариупольский государственный университет

КОЛЛЕКТИВНЫЙ ПРОЕКТ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Рассмотрена проблема применения метода коллективного проекта в организации внеаудиторной самостоятельной работы студентов неязыковых специальностей по иностранному языку, который основывается на творчестве, самостоятельности студентов и приобщает их к исследовательской и поисковой деятельности. Подчеркнуто, что программа самостоятельной работы студентов призвана дополнять аудиторную работу, а повышение роли самостоятельной работы является одним из факторов модернизации высшего образования. Иностранный язык рассмотрен как средство самостоятельного получения знаний в профессиональной сфере.

Ключевые слова: самостоятельная работа, метод коллективного проекта, творчество, исследовательская деятельность, иностранный язык.

Попова О. М., Мариупольський державний університет. КОЛЕКТИВНИЙ ПРОЕКТ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РАБОТИ СТУДЕНТІВ НЕ-МОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Розглянуто проблему застосування методу колективного проекту в організації позааудиторної самостійної роботи студентів немовних спеціальностей з іноземної мови, що заснований на творчості, самостійності студентів та залучає їх до дослідницької й пошукової діяльності. Наголошено, що програма самостійної роботи студентів покликана доповнювати аудиторну роботу, а підвищення ролі самостійної роботи є одним з чинників модернізації вищої освіти. Іноземну мову розглянуто як засіб самостійного отримання знань у професійній сфері.

Ключові слова: самостійна робота, метод колективного проекту, творчість, дослідницька діяльність, іноземна мова.

Popova Elena, Mariupol State University. A TEAM PROJECT AS ONE OF THE FORMS OF ORGANIZATION OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK FOR NON-LINGUISTIC SPECIALTIES

The article deals with the method of a team project used as a form of organization of students' independent work for non-linguistic specialties. In conditions of limited classroom hours allocated to the study of English students' self-study work acquires great importance. Nowadays the proportion of independent work amounts to 60% and becomes a significant part of the whole educational process. Modern researchers and educators believe that it is the self-study work that provides students with the abilities and skills to independently acquire knowledge which can be used in the future for their professional activities and careers. The purpose of this article is to analyze and prove the effectiveness of one of the creative forms of self-study work, namely a group project. It implies support on creativity and independence of students, involves them in the scientific research work. We use this form of work for senior courses of the "Management" specialty in Mariupol State University. The paper presents the main aspects of this form of learning activity, such as goals, stages of work, efficiency, control, motivation, the value of the personal characteristics of students. The main purpose of the method is to provide students with opportunities to acquire knowledge in the process of solving practical problems. We distinguish the following stages a project: brainstorming, preparation, presentation, summarizing and control. We can definitely say that the objectives of such work are usually successfully achieved. In conclusion, we can say that the self-study work should be the basis of the educational process, a significant factor in the formation of students' competencies. The program of students' independent work is intended to supplement classroom work. Enhancing the role of self-study is one of the factors of modernization of higher education. A foreign language is considered as a means of independent acquisition of professional knowledge.

Key words: self-study work, method of a team project, creativity, research work, a foreign language.

В условиях ограниченности аудиторных часов, выделенных на изучение английского языка в неязыковых вузах, самостоятельная работа приобретает особую значимость и актуальность. В современном образовании сложилась такая ситуация, когда доля самостоятельной работы (60 %) стала весомой частью всего учебного процесса. Это требует переосмысления, анализа и новых педагогических подходов. Повышение роли самостоятельной работы является одним из факторов модернизации высшего образования. Самостоятельная работа может рассматриваться как высшая форма учебной деятельности. Она носит интегральный характер и по сути является формой самообразования. Достичь положительных результатов в изучении иностранного языка помогает правильно организованная внеаудиторная и самостоятельная работа. Именно она стимулирует интерес к изучению языка, повышает активность и мотивацию, носит индивидуальный характер. Необходимо не только развивать у студента потребность в знаниях, но и сделать его активным участником этого процесса. Он должен уметь формулировать проблему, анализировать пути ее решения, находить оптимальный вариант и доказать его правильность. Хотя много говорится о развитии навыков самостоятельной работы, обучаемый практически не принимает на себя ответственности за процесс и конечный результат. У многих со школы сложился стереотип, что его должны научить. В результате, как верно и точно отметила Н. Ф. Коряковцева, приобретенные знания и умения в большинстве своем остаются отчужденными, не присвоенными студентом, и он оказывается в положении так называемой «выученной беспомощности». В этих условиях происходит переосмысление степени самостоятельности студента в учебно-образовательном процессе, возрастает значимость самостоятельной работы при профессиональной подготовке будущего специалиста. Особенно значима проблема организации самостоятельной работы при изучении иностранного языка [3].

Различным аспектам самостоятельной работы (СР) при изучении иностранного языка посвящены работы исследователей и педагогов русской и украинской школ: Н. Ф. Коряковцевой, Н. Д. Гальсковой, Г. М. Бурденюк, Л. В. Онучак, В. К. Бурая, Н. В. Ягельской и многих других. Современные исследователи и педагоги считают, что именно СР обеспечивает умение самостоятельно приобретать знания и способность их эффективно использовать в дальнейшей профессиональной деятельности. Самостоятельная работа наиболее точно определена И. А. Зимней: «Самостоятельная работа представляется как целенаправленная, внутренне мотивированная, структурированная самим объектом в совокупности выполняемых действий и регулируемая им по процессу и результату деятельности. Ее выполнение требует достаточно высокого уровня самосознания, рефлексивности, самодисциплины, личной ответственности, доставляет объекту обучения удовлетворение как процесс самосовершенствования и самопознания» [2].

Мы полностью разделяем точку зрения М. Г. Кучеряну о том, что «самостоятельная работа, каким бы видом деятельности она не являлась (творческим или нетворческим, под руководством преподавателя или без него), понимается как сознательная, преобразующая деятельность, направленная на приобретение новых знаний по изучаемому предмету» [4, с. 8]. Педагоги-практики и ученые убеждены в необходимости изменить подходы к организации самостоятельной работы в современных условиях кредитно-модульной системы и усилить формирование у студента навыков самостоятельной деятельности. Это позволит повысить качество обучения с тем, чтобы уровень теоретической и практической подготовленности специалиста отвечал требованиям, предъявляемым к выпускникам высшей школы [6].

Многие исследователи выделяют условия наиболее эффективной организации СР. Это – использование информационных технологий, развитие мотивации студентов, обучение навыкам планирования своей учебной деятельности, разработка программно-методического обеспечения по организации СР и другие. Предполагается, что программа самостоятельной работы студентов по дисциплине «Иностранный язык» дополняет аудиторную работу. Самостоятельность рассматривается как один из компонентов структуры познавательной активности по усвоению новых знаний и выработке умения их творческого применения, т. е. такая деятельность, при которой у студента проявляется способность ставить и решать различные познавательные и практические задачи.

С. Г. Иванова справедливо отмечает, что «из собственно учебной работы СР превращается в квазипрофессиональную, а иностранный язык выступает средством приобретения не только лингвистических, но и профессиональных знаний» [2]. Один из разработчиков проблемного обучения И. Я. Лернер выделил 4 группы заданий по самостоятельной работе: обучающие, тренировочные, поисковые и творческие [5].

Цель данной статьи – проанализировать и доказать эффективность одной из творческих форм внеаудиторной самостоятельной работы, а именно коллективного проекта, на основе нашего педагогического опыта на примере старших курсов специальности «Менеджмент организаций» Мариупольского государственного университета. В статье представлены наиболее актуальные аспекты этого вида учебной деятельности, такие как: цели, этапы работы, эффективность, контроль, мотивация, значение личностных характеристик студента.

Для повышения эффективности обучения особый интерес представляют такие технологии, которые используют творческий потенциал обучаемого и современные инновационные информационные ресурсы. Именно таким представляется нам метод коллективного или группового проекта, который предполагает опору на творчество и самостоятельность студентов. Он приобщает их к исследовательской и поисковой деятельности с использованием интернет-ресурсов, позволяет организовывать обучение в сотрудничестве и в конечном итоге повышает эффективность обучения. В настоящее время в практике обучения иностранным языкам он применяется достаточно широко в разных форматах.

Метод проектов был разработан американским ученым Дж. Дьюи и затем его идеи были дополнены и развиты педагогом У. Килпатриком в 20-е годы XX века в США. Основная цель метода – предоставить учащимся возможности самостоятельного приобретения знаний в процессе решения практических задач. В обучении языку метод проектов стал особенно активно применяться в конце 80-х годов XX века. В советской педагогике наиболее полная классификация проектов была предложена в учебном пособии Е. С. Полат, известного исследователя в области технологий обучения, которая создала классификацию, состоящую из 6 основных типов проектов. Они различаются по методу (исследовательские, творческие, игровые, информационные и другие), характеру координирования, содержанию, количеству участников, продолжительности и ряду других признаков [7, с. 7]. Это комплексный вид учебной деятельности, совмещающий различные виды речевого общения для решения проблемных и творческих задач. Здесь язык выступает как средство и инструмент деятельности, т. е. происходит реальное использование языка для приобретения новых знаний. Одновременно с этим в процессе работы над проектом происходит освоение изучаемого языка. Эти два процесса неразрывно связаны между собой. В конечном итоге студентом создается свой личный образовательный продукт. Это, несомненно, самое ценное в обу-

чении. Реально используя изучаемый язык, студент лучше осознает цели и возможности его дальнейшего использования, этим повышая свою мотивацию.

Нельзя не согласиться с известными украинскими педагогами О. Б. Тарнопольским и С. П. Кожушко в том, что «формирование коммуникативных навыков и умений осуществляется обучаемыми в основном произвольно через осуществление творческой деятельности, ориентированной на решение практических экстралингвистических задач» [8, с. 214–215]. Одним из видов такой творческой деятельности, несомненно, является коллективный проект. Основными целями применения этой формы работы можно считать:

- более активное овладение и использование английского языка в профессиональной сфере;
- обучение студентов умению самостоятельно осуществлять исследовательскую деятельность на иностранном языке;
- обучение студентов умению систематизировать и структурировать собранные материалы и готовить их презентацию.

Помимо перечисленных важных целей в ходе этой деятельности студенты учатся работать в малой группе и команде, когда объединяются все собранные материалы и готовится их представление.

Наш педагогический опыт подтверждает эффективность использования такой формы работы. Мы проводим со студентами 3, 4-х курсов такие мероприятия один раз в семестр. При этом выделяем следующие этапы работы над проектом. На *подготовительном* этапе студенты делятся на группы по 4–5 человек и методом мозгового штурма выбирают актуальную в профессиональном смысле тему. Например, студенты специальности «Менеджмент организаций» 4-го курса, изучающие гостиничный бизнес, выбрали такие темы: «Unique Hotels of the World», «International Hotel Brands», «What makes an Effective Manager» и другие. Эти темы непосредственно связаны с их будущей профессиональной деятельностью. Студенты 3-го курса выбрали темы страноведческого и более общего характера, но не менее важные для их профессиональной карьеры. Например «Art of Public Speaking», «Great Women of Britain», «What Makes an Effective Leader?». Далее осуществляется самостоятельный и групповой поиск информации на английском языке с использованием различных источников и интернет-ресурсов.

На *исполнительном* этапе вся собранная информация обрабатывается, структурируется, обсуждается в группах и готовится к презентации. При необходимости составляются графики, таблицы, раздаточные материалы. Вся работа выполняется самостоятельно и коллективно, с опорой на предыдущий сформированный языковой и коммуникативный опыт. Работа в малых группах формирует командный дух, умение прислушиваться к чужому мнению и вырабатывать совместные решения, терпимость. Вырабатывается навык работы с иноязычными источниками, формируются проектные умения.

Студенты проводят обязательный интернет-поиск иноязычной информации для выполнения творческого задания, а именно: профессионально направленных задач. Углубленно работая над такими заданиями, студенты расширяют свои профессиональные знания и развивают коммуникативную и межкультурную компетентность. Некоторым студентам только на таких внеаудиторных мероприятиях удается раскрыть свой творческий потенциал и иногда впервые за многие годы обучения сформировать и повысить истинную мотивацию, проявить инициативу и снять многолетний психологический зажим и дискомфорт. На *этапе презентации* проект предлагается зрителю в форме мультимедийной презентации. Здесь

формируются навыки публичного выступления и ораторского искусства. Как правило, на таких мероприятиях царит приподнятое настроение, дух творчества и даже праздника. К тому же студенты знают, что уже само участие обеспечивает им положительную оценку и поощрение. В таком случае акцент переносится на саму деятельность, что очень важно в формировании внутренней мотивации в обучении иностранному языку. Снимается беспокойство и озабоченность, высвобождается энергия для истинно творческой деятельности. Важной частью этого этапа мы считаем взаимодействие со зрителем. Для этого наши студенты готовят анкеты, вопросы или мини-тесты. Иногда аудитория делится на группы и выступающие работают с ними.

Рейтинговая многобалльная система оценки позволяет с максимальной объективностью оценить работу студентов. Опрос студентов на этапе *подведения итогов и контроля* подтверждает, что они значительно улучшили свои знания и в некоторой степени раскрыли свой творческий ресурс. Преподаватель анализирует работу на всех этапах проекта, отмечает достижения и удачу, анализирует ошибки и приобретенный языковой опыт. Все участники без исключения отмечают, что приобрели важные навыки. Следует отметить особенности оценивания участия в такой форме работы. Как правило, все оценки положительные, т. к. мотивация высокая, участие добровольное, вся работа связана с личным опытом и профессиональным интересом. Хочется подчеркнуть, что когда студентам предоставляется выбор задания по самостоятельной работе, творческим заданиям всегда отдается предпочтение. При работе в группе недостаточность знаний слабых студентов компенсируется знаниями более сильных студентов. Можно смело утверждать, что цели такой формы организации СР, как правило, успешно достигаются.

Можно сделать следующий вывод: метод коллективного проекта, применяемый нами при обучении иностранному языку студентов неязыковых специальностей в вузе, не просто модная методика, но эффективная технология, потому что: а) обучение организуется в форме практической деятельности; б) реализуется возможность максимально активизировать познавательную активность студентов; в) развиваются важные навыки; г) повышается мотивация.

В заключение следует вновь подчеркнуть, что самостоятельная работа должна стать основой образовательного процесса, фактором формирования профессионально значимых компетенций. При организации самостоятельной работы необходима ориентация на активные методы овладения знаниями, творческие способности студентов. Увеличение доли самостоятельной работы принципиально меняет учебно-воспитательный процесс в вузе, который в первую очередь должен формировать у студентов навыки саморазвития и творческого применения своих знаний.

Библіографічні посилання

1. **Зимняя И. А.** Основы педагогической психологии : учеб. пособие / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1980. – 528 с.
2. **Иванова С. Г.** Организация самостоятельной работы студентов по иностранному языку [Электронный ресурс] / С. Г. Иванова. – Режим доступа : <http://www.teoriapractica.ru/-5-2013/pedagogics/ivanova.pdf>.
3. **Коряковцева Н. Ф.** Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык : пособие для учителей / Н. Ф. Коряковцева. – М. : АРКТИ, 2002. – 176 с. – (Методическая б-ка).

4. Кучеряну М. Г. Самостоятельная работа студентов в высших учебных заведениях Великобритании : автореф. дис. ... канд. пед. наук. / М. Г. Кучеряну. – Ярославль, 1997. – 19 с.
5. Лернер И. Я. Проблемное обучение / И. Я. Лернер. – М. : Знание, 1974. – 64 с.
6. Полат Е. С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е. С. Полат // Иностр. яз. в шк. – 2000. – №. 2-3. – С. 3–10.
7. Соколова Н. В. Особенности самостоятельной работы студента в условиях развития высшей школы на современном этапе [Электронный ресурс] / Н. В. Соколова, О. И. Кукушина. – Режим доступа : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Npdntu/pps/2009_4/sokolova2.pdf.
8. Тарнопольский О. Б. Сочетание коммуникативного и межкультурного подходов в преподавании иностранных языков в неязыковых вузах / О. Б. Тарнопольский, С. П. Кожушко, Ю. В. Дегтярева // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер. Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63). – Ч. 1. – № 2. – С. 214–217.

Надійшла до редколегії 13.02.14

УДК 81'42

А. М. Приходько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКИХ ВИМІРАХ

Розглянуто феномен «діяльність» у двох іпостасях – вербальній (мовленнєвій) і невербальній (ремісничій). Далі кожний із цих двох феноменів детально описано з погляду його головних когнітивних (лінгвофілософських) параметрів з подальшим порівнянням на предмет з'ясування їх інтегральних і диференціальних рис.

Ключові слова: вербальна діяльність, невербальна діяльність, дискурс, життєвий світ, консенсус, (конс)ситуація, мовленнєвий акт

Приходько А. Н., Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ЛИНГВОФИЛОСОВСКИХ ПАРАМЕТРАХ**

Рассмотрен феномен «деятельность» в двух ипостасях – вербальной (речевой) и невербальной (ремесленной). Далее каждый из этих феноменов был подвергнут подробному описанию с точки зрения его главных когнитивных (лингвофилософских) параметров с дальнейшим сопоставлением на предмет выяснения их интегральных и дифференциальных черт.

Ключевые слова: вербальная деятельность, невербальная деятельность, дискурс, жизненный мир, консенсус, (конс)ситуация, речевой акт.

Prykhodko A. N., Oles Honchar Dnipropetrovsk national university. **SPEECH ACTIVITY IN LINGUOPHILOSOPHICAL DIMENSIONS**

The object of the present survey is the phenomenon of man's activity, and the subject – its linguophilosophical interpretation in the dimensions of discourse and workmanship. The main aim of the article is to ascertain the integral and differential features of these two interdependent aspects of the man's lifeworld, paying special attention to the communicative (actspeech) constituent of this activity. The phenomenon «activity» is examined in its two hypostases – verbal (speech) and non-verbal (handicraft). Then each of these phenomena is described in detail from the standpoint of its main cogitive (linguophilosophical) parameters according to the algorithm «denotative – intentional – conventional – cognitive constituents» with the following comparison to ascertain the integral and differential features of the verbal and non-verbal activity. Dwelling on the verbal activity, the author

proves that it predetermines the choice and arrangement of speech acts, establishes the manner of relations between their functions and facilitates the optimal disposition of a certain propositional content in the modal-epistemic frame of the utterance.

Key words: verbal activity, non-verbal activity, discourse, lifeworld, purpose-rationality, consensus, (cons)situation, speech act

Об'єктом пропонованої розвідки є феномен діяльності людини, а предметом – її лінгвофілософська інтерпретація у вимірах дискурсу та ремісництва. Основною ж метою цієї статті є з'ясування інтегральних і диференційних параметрів цих двох взаємозумовлених аспектів життєвого світу людини з особливим наголосом на комунікативному (актомовленнєвому) складникові цієї діяльності, що її неодноразово підіймала філософська думка (праці фон Врігта [1], В. В. Ільїна [4], К. П. Переверзева [6], Б. Рассела [8], Г. Фреге [17], Я. Хінтікки [12], В. С. Юрченка [13] та ін.).

Орієнтація сучасної лінгвістики на прагматичну сторону знака відбиває осмислення мови як продукту та інструменту людської діяльності, але не означає, що структурно-семантична парадигма лінгвістики поступається місцем прагматичній. Прагматика і семантика не можуть бути жорстко протиставлені одна одній як дві взаємовиключні парадигми. Навпаки, вони являють собою таку функціональну єдність, у якій перша – «практична семантика» [24, с. 67], а друга – частина тої сторони мовленнєвої діяльності, яка створює знакові аналоги світу і слугує здійсненню мовленнєвих актів [5, с. 722]. Будучи вченням про детерміновані соціальним контекстом умови застосування людської мови [22, с. 42], прагматика не може використовувати те, що не пропонується системою мови. І навпаки – когнітивно-семантичні концепти мови будуть зайвими, якщо вони не задіяні в мовленнєвій практиці.

Характеризуючись перенесенням акцентів із формальної структури мови на структурно-семантичну організацію мовних одиниць у соціальній інтеракції, функціонально-комунікативна парадигма мовознавства означає спрямованість наукових інтересів на дослідження відношень знака та його користувача, сфери вираження прагматичних значень, що супроводжують когнітивний зміст слів, висловлювань, текстів, використання мови в певних ситуаціях спілкування, альтернативних засобів вираження пропозиціональних настанов (здатність буття граматикалізуватися / *grammaticalizeability of events* [21]) тощо. Проведення міждисциплінарних досліджень у царинах синтаксису та семантики дозволяє встановити закономірності використання синтаксичних структур зважаючи на граматику подій (*grammar of events*). У такому смислі під прагматикою розуміється та частина лінгвістичної теорії та теорії знака, яка вивчає використання в мовленні мовних форм та їх структур (синтактика) і їх співвідношення з певними значеннями (семантика).

Таке розуміння зазначених аспектів походить від Р. Карнапа, який розрізняв прагматику й семантику виключно на підставі орієнтованості лінгвістичної теорії на мовця [16, с. 9]. Р. Карнап відносить до компетенції прагматики пропозиційні настанови (на зразок «гадати», «підтверджувати», «верифікувати») та інтенції [Там само, с. 237]. Згідно з таким розумінням смисл висловлювання може бути прагматично релевантним тільки тоді, коли він підтверджується мовленнєвою поведінкою комунікантів. Понятійне поле прагматики виявляється в Р. Карнапа семантично, а понятійне поле семантики – прагматично забавленими.

Для дослідження комунікативної діяльності понятійний апарат прагматики має бути розширеним настільки, щоб він охоплював першочергові проблеми ви-

користання мови. Прагматика визначається не з погляду теоретичних вимог семантики, а навпаки, як така, що вбирає в себе семантичну складову мовної системи на своїх власних теоретичних засадах, тобто на засадах теорії мовленнєвої діяльності.

До теорії мовленнєвої діяльності увійшов сформульований Р. Карнапом принцип аналізу мови в контексті осіб (локвоцентризм), які її використовують, та висловлювань, які цими особами продукуються. Результатом такого підходу стала теорія мовленнєвих актів, започаткована Дж. Остіном та Дж. Сьорлем. Ця теорія спирається на інтуїтивне уявлення про те, що мовленнєві висловлювання є за своєю суттю комунікативними діями, значення яких виводиться на підставі мети їх здійснення. Мовлення розглядається як різновид людської діяльності, а саме як форма поведінки, що регулюється певними правилами [23, с. 38]. Саме теорія мовленнєвих актів виділила окремі нормативні аспекти, які детермінують вибір мовних засобів та пояснюють умови і правила їх вживання [15; 23]. Ці правила є гарантами того, що за наявності відповідних умов висловлювання може дорівнювати здійсненню певної дії.

Дж. Остін обґрунтовував теорію мовленнєвих актів (МА) на підставі принципу діяльності: «щось сказати», вважає він, – означає «щось зробити» [15, с. 94]. До цієї ідеї приєднуються Дж. Сьорль та його послідовники. Більше того, Дж. Остін вважає, що висловлювання – конвенціоналізована мовленнєва дія [Там само, с. 105]. Конвенції для нього є «вказівками», яких мають дотримуватися комуніканти в ході мовленнєвої взаємодії. Ці вказівки регулюють не тільки, *що*, *коли* і *як* говориться, але і *які* наміри, переконання, уявлення тощо пов'язуються комунікантами зі своєю мовленнєвою поведінкою. Остінівське розуміння конвенцій залишається в історії мовознавства слабо окресленим. Зокрема, вважається, що він не розкрив до кінця проблему того, якою мірою мовленнєвий акт є дією.

Вирішальною ланкою між загальною теорією діяльності та теорією мовленнєвої діяльності стали дослідження Д. Левіса, який, підхоплюючи ідеї Л. Вітгенштейна, розглядає конвенцію під кутом зору теорії гри, тобто як вирішення проблем порозуміння між особами, які беруть у ній участь [20]. Для розуміння мовленнєвої діяльності важливим моментом стало обґрунтування Д. Левісом інтерактивної діяльності людей за зразками кооперативних ігор. Усі індивідуальні цілі мовленнєвої діяльності можуть бути лише тоді реалізованими, коли між учасниками інтеракції встановлюється консенсус на фоні рівноважних інтересів, спільного знання та взаємоочікувань [Там само, с. 53].

Пізніше ці ідеї були розвинуті у комунікативній філософії: «Комунікативна дія відбувається в живій та нормативно забезпеченій мовній грі, у ході якої висловлювання <...> не лише утворюються за правилами, але й є пов'язаними між собою за правилами доповнення та підстановки. Консенсус, що супроводжує діяльність, стосується <...> як змісту висловлювань, так і *думок*, *намірів*; як інтерсуб'єктивно значущих взаємно очікуваних вчинків, що супроводжують наші висловлювання, так і *норм*» [10, с. 85].

Традиція дослідження мовленнєвої активності людини в контексті діяльності знайшла своє теоретичне осмислення і в працях Л. С. Виготського, А. А. Леонтьєва, А. Р. Лурії, С. Д. Кацнельсона, які розуміли її передусім як мовленнєво-мисленнєву. Пізніше таке бачення феномену вербальної діяльності закріпилось як головний постулат когнітивного напрямку в лінгвістиці [2, с. 206–225], а також у лінгвопоетиці, де вона розуміється і як процес висловлювання, і як

його результат – висловлення. Таке бачення мовленнєвої діяльності обов'язково сполучене з обґрунтуванням феномену мотивації як першоджерела людської поведінки.

У сучасному мовознавстві феномен мотиву розглядається в контексті психологічних концепцій і формулюється відповідно як те, «що спонукає людину до здійснення дій та вчинків і спрямовує її мовленнєву діяльність» [2, с. 11]. У цілому ж людина оголошує мотиви своїх вербальних вчинків дуже рідко, а тому найчастіше ці мотиви залишаються невисловленими і досить є невизначеними для інших учасників спілкування. Але в будь-якому разі вони є у певному смислі рухомою силою вербальної діяльності, складають їх першооснову.

З'ясування мотивів пояснює конкретні наміри (інтенції) суб'єкта діяльності. Людина завжди повинна знати, *що* вона робить / говорить, а *коли* вона щось робить / говорить, то повинна точно знати *навіщо*. Те, *що* та чи інша особа має на увазі, коли вона щось робить / говорить, і є метою діяльності. Мета – це упередження у свідомості результату, на досягнення якого спрямовані дії [7, с. 34]. Результат у невербальній діяльності – предметно-практичний підсумок, отриманий після її завершення; результат у вербальній діяльності – спричинений ефект, який, у свою чергу, може бути як вербального, так і невербального порядку.

Функція мовних засобів, за допомогою яких людина виражає мету, не обов'язково прив'язана до цієї мети. І все ж мовні засоби та немовна мета не можуть бути повністю незалежними одне від одного. Мета та засіб комунікації знаходяться між собою в діалектичних відношеннях змісту й форми. У таких випадках очевидно, що мета передбачає вибір відповідного засобу порозуміння: те, що певна особа хоче сказати, у будь-якому випадку залежить від вибору вербальних засобів – «наміри паразитують на засобах» [25, с. 99]. Іntenції утворюють сенс мовленнєвої дії, бо учасники спілкування виводять їх саме на підставі тих засобів, які обирає мовець для оголошення своїх намірів. Зворотний порядок комунікативного акту неможливий.

Мовленнєві інтенції будуть тільки тоді успішно реалізованими, коли вони здійснюються за допомогою таких мовних засобів, які є оптимальними для задоволення взаємних очікувань комунікантів. Наміри мовця найкраще передаються конвенціоналізованими засобами. Іntenція та конвенція – чинники, що взаємно доповнюють один одного. Комплементарні відношення між ними відповідають як функціональному характеру висловлювання, так і ролі мотивів при їх здійсненні. Комплементарний характер інтенцій та конвенцій заповнює прогалини в теорії мовленнєвої діяльності Дж. Сьорля стосовно того, у якому смислі мовленнєві акти є діями, а саме той факт, що за своєю функцією вони конвенціональні, а за своїм значенням – інтенціональні дії [23].

Водночас поєднання інтенціонального та конвенціонального підходів до мовленнєвої діяльності породжує певні проблеми. Зокрема, поняття конвенції не пояснює ролі мотивів мовця в разі здійснення ним вербальних та невербальних вчинків, а поняття інтенції не пояснює функціонального характеру засобів вираження мовленнєвих намірів. Обидва дезидерати вирішуються на підставі інших засад. Зрештою обидва вони однаковою мірою передбачають спільне знання та раціональні засади учасників комунікативної дії. Теорія мовленнєвих актів та її типологічний складник отримали за допомогою концептів «конвенційність» та «інтенціональність» теоретичний фундамент для свого подальшого розвитку.

Наукова думка здійснила прорив у розумінні законів конвергенції природничих і соціальних явищ, які знайшли своє втілення в теорії синергетики [19] –

самоорганізації складних систем. У межах цієї теорії людина-комунікант розглядається як складна, незамкнена, дисипативна, самоорганізуюча система, інтегрована в навколишнє середовище, яке, власне, і є джерелом мотивації її вербальної та невербальної діяльності. «Подібно до будь-якої іншої відкритої системи, комунікант отримує зовні імпульси – позитивні та негативні, критично оцінює результати своїх мовленнєвих ходів і реагує цілеспрямованими мовленнєвими діями, відбираючи зі свого комунікативного репертуару (вербального і невербального) ті з них, які <...> з найбільшою імовірністю принесуть йому очікувані результати. Якщо мета не досягнена, то комунікативна система (мовець) реагує на це або зміною мети, або зміною стратегій і тактик її досягнення» [9, с. 5] (переклад наш. – А. П.).

Синергетичному розумінню мовлення та мовленнєвої діяльності лінгвістика не в останню чергу зобов'язана трансцендентальній (комунікативній) філософській концепції Ю. Хабермаса, Н. Лумана, К.-О. Апеля, Х.-Г. Гадамера, в якій уперше було сформульовано вихідну для прагматичної теорії антиномію праці (невербальна діяльність) і комунікації (вербальна діяльність), де остання інтерпретується як знаково опосередкована взаємодія. У центрі уваги комунікативної філософії знаходиться проблема інтерсуб'єктивності, яка усвідомлюється через визначення понять комунікації, смислу, дискурсу та ін. Ці поняття тісно пов'язані між собою, бо саме в комунікації відбувається актуалізація її учасниками смислу та значення висловлювань [14; 18].

Ю. Хабермас розглядає людську діяльність у широкому та вузькому сенсах. У першому випадку він має на увазі невербальну (буденну, ремісничу) діяльність (біг, передавання з рук в руки, праця молотком чи пилкою тощо), завдяки якій суб'єкт втручається у світ, щоб реалізувати поставлену мету (Ziel) за допомогою вибору (Option) та відповідних засобів (Mittel). Реміснича діяльність характеризується як проста, цілеспрямована, невербальна (не опосередкована мовленням). У другому випадку діяльність постає як вербальний акт, за допомогою якого суб'єкт мовлення може поспілкуватися з іншими суб'єктами [18, с. 63–68]. Обидва види вважаються елементарними типами діяльності.

Інтегральним моментом невербальної та вербальної діяльності є телеологічний складник – спрямованість на мету. Якщо невербальні акти (телеологічні дії) спрямовані власне на мету та кінцевий результат (цілеспрямоване вторгнення у світ), то вербальні – на порозуміння. В обох випадках різняться умови й основні поняття, завдяки яким дійові особи можуть описувати свої цілі. Мовленнєві дії в цьому випадку розглядаються комунікативною філософією як такі, що самі себе інтерпретують, виявляють рефлексивну структуру та мають спрямованість на ілюкативні цілі. Останні не є цілями, які потребують своєї реалізації в межах світу, вони не можуть бути здійсненими без співпраці та згоди між комунікантами, а тому пояснюються лише посиланням на концепт взаєморозуміння, притаманний мовленнєвому медіуму як такому.

Згідно з Ю. Хабермасом, обом видам діяльності відповідають також різні умови раціональності, тобто умови застосування пропозиційного знання: у невербальних діях знання обмежується стратегічною цілераціональністю, а у вербальних воно постає як раціональність взаєморозуміння, інтуїтивним підґрунтям якого є досвід сили аргументації, що сприяє згоді й утворює консенсус: «Цілераціональність вказує на умови для каузального вторгнення (Intervention) у світ існуючого стану речей, раціональність процесу взаєморозуміння співвідноситься зі зв'язком

умов значущості для мовленнєвих актів, претензій, що висуваються ними, та засадами для дискурсивного розв'язання цих вимог» [18, с. 67].

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що феномен діяльності слід розуміти як активність суб'єкта, спрямовану на деякі зміни існуючого стану речей у межах реалізації певної мети. У такому ракурсі невербальна і вербальна діяльність співвідносяться між собою як загальне та часткове: «Мовленнєва дія <...>, з одного боку, стоїть поза актами діяльності та явищ, як і їх знакова паралель, а з другого – продовжує цей ряд. Тим самим мовлення та світ, мовлення та діяльність перебувають, з одного боку, у відношеннях відображення як два співвіднесених, але самостійних цілих, а з другого, у відношеннях включення як частина та ціле» [24, с. 719].

Співвідносячись між собою як загальне та часткове, вербальна і невербальна форми діяльності характеризуються такими інтегральними параметрами (таблиця):

Параметричні ознаки вербальної та невербальної діяльності людини

Невербальна діяльність	Вербальна діяльність
<i>денотативний складник</i>	
цілеспрямоване вторгнення у світ	опис і осягнення світу
<i>інтенційний складник</i>	
спрямована на кінцевий результат – предметно-практичний підсумок, отриманий після завершення дії	спрямована на результат-порозуміння, консенсус – вербальний або невербальний (посткомунікативний) ефект
<i>конвенційний складник</i>	
<i>когнітивний складник</i>	
знання обмежується стратегічною цілераціональністю	раціональність взаєморозуміння, основою якого є досвід сили аргументації, що призводить до згоди й утворює консенсус

– денотативний (референтний) складник (те, що відбувається в позамовній дійсності, те, що має місце);

– інтенційний складник (те, що відбувається в суб'єкті і що надає сенсу зусиллям, які він витрачає на зміни в навколишньому світі);

– конвенційний складник (довільні згоди, вибір яких регулюється міркуваннями зручності, доцільності, традиційності, нормативності тощо);

– епістемічний / когнітивний складник (умови використання пропозиційного знання).

Водночас мовленнєва дія відрізняється від немовленнєвої рефлексивністю самоінтерпретації, значно ширшим характером цілей, на які вона спрямована, характером наслідків, які можуть бути отримані, іншим порядком застосування пропозиційного знання, різними критеріями результатів діяльності тощо.

У зазначеній системі не знайшла свого відображення ще одна координата людської діяльності. Цю координату ми будемо називати, услід за Е. Гуссерлем і Ю. Хабермасом, життєвим світом. *Життєвий світ* (Lebenswelt) є середовищем, у якому здійснюється діяльність людини, він є „безпосередньою, пов'язаною з часом (gegenwärtige) сферою первинних даних (Leistungen)» [18, с. 85]. Він являє собою сукупність інструментального світу (Zeugwelt) та світу спільності (Solidarwelt) і актуалізується в межах співпраці та мовленнєвої спільноти, у центрі уваги якої постають норми та цінності, що визнаються індивідами й супроводжують їх дії та вчинки. Будучи середовищем існування та діяльності людини, життєвий світ є складником об'єктивного (реального, фізичного, навколишнього,

позамовного) світу і вміщує в себе епістемічний світ з декларативними та процедурними знаннями індивіда.

Будучи невід'ємною частиною об'єктивного світу та вбираючи в себе епістемічний світ, життєвий світ є суб'єктивним світом повсякденності і «дійсністю, яка уможливорює порозуміння людей щодо ситуації, в якій вони стикаються один з одним віч-на-віч» [3, с. 40]. Частковим проявом життєвого світу слід вважати ситуативний контекст спілкування.

У такий спосіб ситуація являє собою деякий фрагмент життєвого світу і утворює контекст ситуації діяльності [11, с. 202], який називають ситуативним контекстом, або конситуацією (context of situation, Situationskontext), вважаючи її частиною комунікативного контексту в плані суб'єктивних координат «я – тут – тепер»: поняття контексту виводить мовленнєву діяльність у широкий світ просторово-часових і суб'єктивно-об'єктивних зв'язків. Як частина комунікативного контексту, конситуація водночас є феноменом прагмасемантичного порядку і включає в себе власне комунікативні та докомунікативні фактори. До перших належить мовленнєвий акт, до других – вже зазначені фактори 'предмет', 'мотив', 'учасники' (мовець, адресат, слухач). Предметна галузь конситуації забезпечує конкретну референцію висловлювання в мовленні, а саме: стан речей до моменту мовлення (реальна пропозиція *p*), стан речей, що передбачається після моменту мовлення (гіпотетична пропозиція *не-р*).

Виникаючи як феномен докомунікативного порядку, ситуативні контексти мають чітко окреслену футуральну спрямованість і можуть мати риси як спланованості, так і спонтанності. Можна розрізнити принаймні чотири типи конситуацій – повідомлення, питання, спонування, обіцянки. Звичайно, за необхідності усі вони можуть бути розширеними або модифікованими, але, як здається, саме ці чотири категорії утворюють ядро комунікативної діяльності людини і є базовими стосовно тих контекстів, які є передумовою метакомунікативних, фатичних, експресивних та інших контекстів спілкування.

Підводячи підсумок, зазначимо, що, розрізняючи в життєвому світі людини дві його діяльнісні іпостасі – вербальну і невербальну, основну увагу було приділено вербальній. Саме вона задає вибір і аранжування мовленнєвих актів, визначає характер відношень між їх функціями, сприяє оптимальному розміщенню певного пропозиціонального змісту в модально-епістемічній рамці висловлювання.

Існує ще чимало невирішених питань, що чекають на свого дослідника. Йдеться, зокрема, про лінгвофілософське осмислення таких проблем, як співвідношення мовленнєвої діяльності та дискурсу. Особливо перспективним є виокремлення поряд із мовленнєвими актами ще й такої категорії, як дискурсивний акт з подальшою їх таксономізацією за формами і типами діяльності.

Бібліографічні посилання

1. Вригт Г., фон. Логико-философское исследование / Г. Х. фон Вригт : Избр. тр. : пер. с англ. / общ. ред. Г. И. Рузавина [и др.]. – М. : Прогресс, 1986. – 600 с.
2. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / А. А. Залевская. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1999. – 382 с.
3. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія / А. М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.
4. Ильин В. В. Теория познания. Эпистемология / В. В. Ильин. – М. : МГУ, 1994. – 136 с.
5. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики / М. В. Никитин. – СПб. : Науч. центр проблем диалога, 1996. – 758 с.

6. **Переверзев К. А.** Высказывание и ситуация : об онтологическом аспекте философии языка / К. А. Переверзев // *Вопр. языкознания*, 1998. – № 5. – С. 24–52.
7. **Приходько А. Н.** Концепты и концептосистемы : когнитивно-дискурсивный ракурс / А. Н. Приходько. – Saarbrücken : Lambert Academic Publishing, 2014. – 335 с.
8. **Рассел Б.** Исследование значения и истины : пер. с англ. / Б. Рассел. – М. : Идея-Пресс, 1999. – 400 с.
9. **Тарасова Е. В.** Синергетические тенденции в современной науке / Е. В. Тарасова // *Вісн. Харківськ. нац. ун-ту*. – № 500. – Х. : Константа, 2000. – С. 3–9.
10. **Хабермас Ю.** Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації / Ю. Хабермас // *Л. А. Ситниченко Першоджерела комунікативної філософії*. – К. : Либідь, 1995. – С. 84–90.
11. **Хабермас Ю.** Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас / пер. с нем. под ред. Д. В. Скляднева. – СПб. : Наука, 2000. – 380 с.
12. **Хинтиikka Я.** Логико-эпистемологическое исследование / Я. Хинтиikka. – М. : Прогресс, 1980. – 447 с.
13. **Юрченко В. С.** Космический синтаксис: Бог, человек, слово / В. С. Юрченко. – Саратов : Саратов. пед. ин-т им. К. Федина, 1992. – 137 с.
14. **Apel K.-O.** Auseinandersetzungen in Erprobung des transzendentalpragmatischen Ansatzes. 1. Aufl / K.-O. Apel. – Frankfurt/M. : Suhrkamp, 1998. – 866 s.
15. **Austin J.** How to do things with Words? / J. L. Austin. – Stuttgart: Philipp Reclam, 1994. – 218 p.
16. **Carnap R.** Introduction to Semantics / R. Carnap. – Cambridge : Harvard Univer. Press, 1948.
17. **Frege G.** Sinn und Bedeutung // *Funktion, Begriff, Bedeutung. Fünf logische Studien*. 2. Auflage / Hrsg. G. Patzig / Frege G. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1966. – S. 38–63.
18. **Habermas J.** Handlungen, Sprechakten, sprachlich vermittelte Interaktionen und Lebenswelt / J. Habermas // *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*. – Frankfurt/M. : Suhrkamp, 1988. – S. 63–104.
19. **Haken H.** Synergetics: An Introduction / Y. Haken. – Berlin : Springer, 1977. – 188 p.
20. **Lewis D.** Konventionen. Ein sprachphilosophischer Essay / D. Lewis. – Berlin, N. Y. : de Gruyter, 1975.
21. **Li Y.** Syntactic and Morphological Structures that Represent event structure / Li Y. – Madison : University of Wisconsin Press, 1998.
22. **Mey J. L.** Pragmatics. An Introduction / J. L. May. – Oxford : Blackwell, 1993. – 421 p.
23. **Searle J.** A classification of illocutionary acts / J. R. Searle // *Language in Society*. – London : Cambridge University Press, 1976. – № 5. – P. 1–23.
24. **Polenz P., von.** Deutsche Satzsemantik : Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens / Pere von Poleny. – Berlin, N. Y. : de Gruyter, 1985. – 389 s.
25. **Vossenkuhl W.** Zur Pragmatik des sprachlichen Handelns / W. Vossenkuhl // *Pragmatics. Handbook of pragmatic thought*. Vol. 4 : Philosophy of language, linguistic, pragmatics and formative pragmatics / ed. by H. Stachowiak. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997. – S. 85–103.

Надійшла до редколегії 06.02.14

УДК 811.161.1'373.46

Ю. Р. Романец

*ГВУЗ «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры»***КОНЦЕПТУАЛЬНО-ДИСКУРСИВНЫЙ АНАЛИЗ
ФРЕЙМА «СВОЙСТВА МЕТАЛЛИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ»**

Рассмотрено концептуально-лексическое наполнение фрейма тематической области материаловедения «Свойства металлических материалов». В результате анализа структуры фрейма установлено, что он объединяет 4 блока второго яруса, 5 блоков третьего, 2 блока четвертого и 3 блока пятого уровней. Выявлен инвентарь концептов и их связь с лексическими единицами, которые их обозначают; термины каждой подсистемы фрейма охарактеризованы с точки зрения способа образования.

Ключевые слова: терминосистема, материаловедение, фрейм, концептуально-дискурсивный анализ

Романец Ю. Р., ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури». **КОНЦЕПТУАЛЬНО-ДИСКУРСИВНИЙ АНАЛІЗ ФРЕЙМА «ВЛАСТИВОСТІ МЕТАЛЕВИХ МАТЕРІАЛІВ»**

Розглянуто концептуально-лексичне наповнення фрейма тематичної сфери матеріалознавства «Властивості металевих матеріалів». У результаті аналізу структури фрейма встановлено, що він об'єднує 4 блоки другого рівня, 5 блоків третього, 2 блоки четвертого та 3 блоки п'ятого рівнів. Виявлено інвентар концептів та їх зв'язок з лексичними одиницями, що їх позначають. Терміни кожної фреймової підсистеми схарактеризовано за способом творення.

Ключові слова: терміносистема, матеріалознавство, фрейм, концептуально-дискурсивний аналіз.

Romanets Yuliya, Pridneprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture. **CONCEPTUAL AND DISCOURSE ANALYSIS OF THE FRAME «PROPERTIES OF METALS»**

The aim of the article is to describe the terminological system «Physical metallurgy». The method of conceptual and discourse analysis has been used in the research.

The conceptual and discourse analysis of the frame «Properties of metals» has shown that the frame structure consists of 4 blocks of the second layer, 5 blocks of the third, 2 blocks of the fourth and 3 blocks of the fifth level. The frame terms were formed by morphological and syntactic ways. The concepts of space and time and the concepts of «Value», «Property» and «Process» prevail in the frame, which is presented in the choice of methods and principles of the given conceptual analysis.

The undertaken research persuades that the cognitive investigation of terminological systems and terms allows the presentation of the entire complex of knowledge in all variety of ties and connections. Therefore, the purpose of further research is to apply the suggested methods to other theme fields, not only of the investigated terminological system but also of the other terminological systems of Russian language.

Key words: terminological system, materials science, frame, conceptual and discourse analysis.

Данная статья продолжает наши исследования, посвященные реализации идеи фреймового представления терминотерминологии и описания концептуально-лексического наполнения конкретных фреймов (см. [4–6]). *Целью* настоящего исследования является описание фрейма терминотерминологии «Металловедение» – «Свойства металлических материалов», осуществленного с помощью концептуально-дискурсивного анализа. В силу того что терминотерминология металлостроения лингвистически практически не изучалась, и тем более с точки зрения когнитивного подхода, *актуальность* данного исследования представляется несомненной.

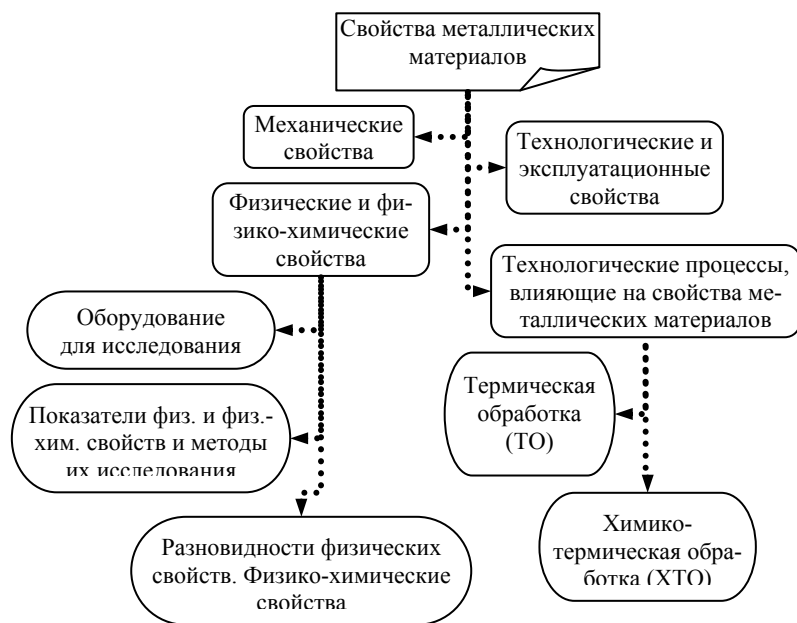
При концептуально-дискурсивном исследовании термина, как и в предыдущих работах [4–6], мы исходим из анализа его текстового (контекстного) окру-

жения, сочетаемости, выявления всех особенностей и закономерностей включения термина в текст, как результат того или иного дискурса, выявления когнитивных и ономазиологических структур, которые стоят за репрезентирующими их терминами, поскольку наибольшую характеристику терминов можно получить, исходя из дискурса, отражающего всю базу знания, включая профессиональный опыт производителей. Отбор терминов и инвентаризация концептов тематической области материаловедения «Свойства металлических материалов» представляет собой результат исследования специальной литературы и анализа словарных дефиниций как элементов текста.

Отметим, что в терминологии материаловедения онтологическая категория «свойство» получает чрезвычайно широкое языковое воплощение. Будучи объектом изучения в материаловедении и металлостроении, категория «свойство» взаимодействует с категориями «структура», «исследование» и «оборудование», с одной стороны, и с категорией «процессы» – с другой, поскольку материаловедение изучает свойства металлических материалов в различных термодинамических условиях.

Понятие «свойство» в онтологическом аспекте определяется как «философская категория, выражающая такую сторону предмета, которая обуславливает его различие или общность с другими предметами и обнаруживается в его отношении к ним» [2], толковый словарь дает более упрощенное определение: «Качество, признак, составляющий отличительную особенность кого-, чего-л.» [1]. В терминосистеме материаловедения слово получает специальную конкретизацию: «количественная или качественная характеристика материала, определяющая его общность или различие с другими материалами» [3, с. 47]. Таким образом, свойство по своей онтологической сущности относится к классифицирующим категориям, так как служит основанием для выделения определенных групп материалов, различающихся или совпадающих по своим свойствам.

Общий фрейм уровня «Свойства металлических материалов» включает блоки второго яруса «Физические и физико-химические свойства», «Механические свойства», «Технологические и эксплуатационные свойства», «Технологические процессы, влияющие на свойства металлических материалов», «Термическая обработка (ТО)», «Химико-термическая обработка (ХТО)» (рисунок).

Перейдем к детальному рассмотрению каждого из отмеченных блоков.

Блок «**Физические и физико-химические свойства**» включает три микросистемы (см. рисунок), репрезентирующие знания о данных свойствах: «Разновидности физических свойств. Физико-химические свойства», «Показатели физических и физико-химических свойств и методы их исследования» и «Оборудование для исследования». Определения *физический* и *физико-химический* в сочетании с опорным компонентом свойство имеют соответственно значения: «относящийся к физике; относящийся к области явлений, которыми занимается физика» и «относящийся и к физике, и к химии; относящийся к области явлений, которыми занимается физика и химия».

К физическим свойствам относятся магнитные, электрические, тепловые свойства, а также *плотность*, *термическое расширение* и др. Большинство наименований физических и физико-химических свойств представляет собой производные и сложные термины, образованные с помощью суффиксов *-изм* (*магнетизм*, *диамагнетизм*, *парамагнетизм*, *ферримагнетизм*, *ферромагнетизм* – в группе магнитных свойств), *-ениj(e)* (*электросопротивление*, *теплосодержание*) и *-ость* (*намагниченность*, *электропроводность*, *теплоемкость*, *теплопроводность*, *пористость*, *жаростойкость*, *теплостойкость*, *жаропрочность*, *теплоустойчивость*). Единичные термины образованы синтаксическим способом по модели «П+С»: *тепловое расширение* ('изменение объема тела при повышении температуры при постоянном давлении'), *коррозионная стойкость* (способность металла противостоять электрохимической коррозии).

Как правило, добавление к наименованию свойства данной подгруппы атрибутивного компонента переводит номинативную единицу в категорию величин: *средняя удельная теплоемкость*, *удельное электросопротивление*, *удельная электропроводность*. Своеобразными маркерами принадлежности к категории величин выступают атрибутивные компоненты *средний* в математическом значении: «полученный делением суммы нескольких величин на их количество» и *удельный* в терминологическом значении «характеризующийся количественными показателями каких-л. физических свойств, имеющимися, проявляющимися в единице измеряемого вещества» [1].

Другие составные наименования величин исследуемой микросистемы образуются на базе общенаучного термина *коэффициент*: *температурный коэффициент удельного электросопротивления*, *температурный коэффициент линейного расширения*, *истинный коэффициент линейного расширения* и др.

Ономасиологическая структура составных наименований методов, образованных по моделям «П+С», «С+С» и их модификациям, состоит из базиса, выраженного словами *метод* или *анализ*, и видового признака, указывающего на измеряемое свойство: *магнитометрический м.*; прибор, с помощью которого проводится исследование: *ваттметрический м.*, *калориметрический м.*, *потенциометрический м.*; температурные условия, при которых проходит исследование: *термомагнитный анализ*, *метод измерения при низких температурах*, *метод радиального потока тепла*; вид испытываемого образца и его поведение в приборе: *метод «вталкивания» образца в магнитное поле*, *метод «выдергивания» образца из магнитного поля*; *метод цельного образца*; *метод изгиба свободно деформирующейся пластины*; фамилию ученого: *метод Ангстрема*, *метод Смита*, *метод Кальрауша* и т. д.

Сложные наименования приборов, применяемых для измерения физических характеристик, образуются по моделям «принцип работы + -метр»: *гальванометр*; и «единица измерения/свойство + -метр»: *калориметр*, *потенциалометр*, *дилатометр*, *пикнометр*, *магнитометр* и др.

Блок «**Механические свойства металлов**» (см. рисунок) концептуализирует значительный массив теоретических и экспериментальных знаний о совокупности характеристик, определяющих поведение металла под действием приложенных внешних сил. На нижестоящем (третьем) уровне в нем выделяется две микросистемы: «Виды механических свойств» и «Определение механических свойств».

Наименования механических свойств (микросистема третьего уровня) создаются по общей ономазиологической модели «признак свойства + -ость». Механическое свойство, как правило, представляет собой характеристику материала по его способности оказывать сопротивление внешнему воздействию. В зависимости от фактора воздействия на металл механические свойства делятся на свойства, характеризующие сопротивление: а) пластической деформации: *твердость* (проявляется при внедрении в материал другого твердого тела); б) разрушению (или пластической деформации): *прочность*, *жесткость*; в) усталости: *выносливость*, *вязкость* (способность противостоять развитию трещины), *трещиностойкость*, *долговечность*, *живучесть*; и свойства, характеризующие способность металлов: а) к развитию пластической деформации без разрушения: *пластичность*, *ползучесть*, *текучесть*; б) восстановлению своей формы после прекращения воздействия внешних сил: *упругость*; в) разрушению в результате действия циклических нагрузок: *усталость*; г) разрушению в результате незначительной деформации: *хрупкость*; д) хрупкому разрушению при низких температурах: *хладноломкость*.

Внутренняя форма большинства терминов, именующих механические свойства (например, *выносливость*, *живучесть*, *ползучесть*, *текучесть*), возникает на основе метафорического переосмысления значения мотивирующих прилагательных: *выносливый* – «способный долго выдержать», *живучий* – «выносливый, долговечный», *ползучий* – 3. «медленно движущийся, ползущий», *текучий* – «способный течь, растекаться» [1], соотношения свойств, присущих живым существам или жидкостям, с поведением металлических материалов во время их обработки пластической деформацией или при эксплуатации.

Сложные наименования механических свойств создаются по ономазиологическим моделям, базис которых указывает на способность металла быть *стойким* к образованию того, что названо первой частью: *трещиностойкость*; температурные условия, при которых проявляется свойство: *хладноломкость* и др.

Составные наименования механических свойств преимущественно образуются по одной модели «П+С», видовой признак в их составе может указывать: а) на время сохранения свойства: *длительная прочность*, *кратковременная трещиностойкость*, *неограниченная долговечность*, *ограниченная долговечность*; б) фактор воздействия (условия испытания свойства): *усталостная прочность*, *динамическая твердость*, *ударная вязкость*, *циклическая вязкость*, *циклическая трещиностойкость*, *циклическая долговечность*; в) фактор и время воздействия: *многоцикловая выносливость*, *многоцикловая усталость*, *малоцикловая усталость*; г) температурные условия: *высокотемпературная прочность*, *низкотемпературная ползучесть*; д) причину появления свойства: *диффузионная ползучесть*, *коррозионная усталость*, *термическая усталость*.

Подфрейм третьего уровня «**Определение механических свойств**» имеет три ветви: «Виды внешних воздействий», «Виды и методы механических испытаний» и «Количественные характеристики механических свойств».

Внешние воздействия на металлические материалы, при взаимодействии с которыми проявляются механические свойства материалов, описываются концептами «нагрузка», «напряжение», «деформация» и «разрушение».

Концепт «нагрузка», обозначающий «совокупность сил, действующих на какое-л. тело», вербализуется термином *нагрузка*. Приложение к образцу изменяющейся нагрузки обозначается термином *нагружение*, однако в реальном дискурсе эти словообразовательные варианты часто используются как синонимы. В видовых наименованиях нагрузки роль классифицирующих концептов играют смешанные концепты «время» + «скорость»: *статические нагрузки* (характеризуются во времени малой скоростью своей величины), *динамические нагрузки* (изменяются во времени с большой скоростью); концепт «время»: *циклические / повторно-переменные нагрузки, монотонное нагружение, периодическое нагружение*; процессуальный концепт «действие, его характер»: *растягивающие н., сжимающие н., изгибающие н., скручивающие н., срезающие н.* Признак активного действия в последнем случае реализуется и атрибутивными формами действительных причастий настоящего времени.

Действие внешних сил приводит к **деформации** – изменению размеров и формы тела, а также к возникновению в материале внутренних сил, которые называются **напряжениями**. Ономаσιологические признаки, характеризующие разновидности деформаций и напряжений, репрезентируют пространственные концепты «направление»: *линейная деформация, угловая деформация / деформация сдвига, касательное напряжение*; «место»: *зональные напряжения, внутренние напряжения*; концепт «время»: *временное напряжение, остаточное напряжение*; процессуальные концепты: «функция»: *растягивающее н., сжимающее н.* и «интенсивность действия»: *предельное – максимальное – среднее – минимальное напряжение цикла* и др.

Деформация при достижении достаточно высоких напряжений может завершиться **разрушением** тела. Суффиксальное образование, имеющее в общем языке значение результата действия (от глагола *разрушить*), в терминосистеме металловедения определяется дефиницией «кинетический процесс, протекающий в результате воздействия внешних сил или внутренних напряжений и завершающийся разделением изделия (образца) на части» [7]. Процесс разрушения состоит из нескольких стадий: зарождение микротрещин, образование макротрещин, распространение макротрещины по всему сечению тела. Наименования видов разрушения образуются синтаксическим способом по модели «П+С», при этом атрибутивный компонент реализует концепты, указывающие на время протекания процесса: *замедленное р.*; место зарождения разрушения: *внутризеренное / транскристаллитное р., зернограничное / межзеренное / интеркристаллитное р., межсубзеренное / субзернограничное р.*; характер процесса: *хрупкое р., вязкое р., усталостное р., смешанное р.* Указание на причину разрушения может вербализоваться атрибутивным компонентом–существительным в форме творительного падежа: *разрушение отрывом, разрушение срезом*.

Микросистема третьего яруса «**Виды и методы механических испытаний**» структурирует экспериментальные сведения о видах воздействия на металлический материал различных внешних нагрузок и методах проведения таких испытаний.

Базовый термин микросистемы *испытание*, образованный от глагола *испытать* при помощи суффикса *-ниj(e)*, имеет здесь специализированное значение «процесс определения физических, механических и др. свойств материалов или изделий» [7].

Наименования **разновидностей испытаний** образуются синтаксическим способом по основной структурной модели «С+на+С» путем присоединения к опорному существительному *испытание* видового компонента, указывающего: а) на способ нагружения образца: *испытание на изгиб, и. на кручение, и. на рас-*

тяжение, и. на сжатие, и. на срез, и. на сдвиг и др.; б) на определяемое свойство: и. на вязкость разрушения, и. на износ, и. на микротвердость, и. на ползучесть, и. на усталость, и. на релаксацию напряжений и др. В малочастотной атрибутивной модели «П+С» реализуются концепты времени: *длительные испытания, динамические испытания, статические испытания*.

Наименования **методов испытаний** создаются по нескольким структурным моделям, являющимся разновидностями базовой модели «С+С». Видовой признак в таких наименованиях указывает на фамилию автора метода: *Метод Бринелля / твердость по Бринеллю, метод Глаголева, метод Робертсона* и др.; способ нагружения: *метод ступенчатого нагружения, метод ударного отпечатка, метод восстановленного отпечатка* и др. Для микросистемы характерна вариантность патронимических терминов с терминами более мотивированной структуры: *метод Виккерса / твердость по Виккерсу; метод Шора / твердость по Шору / метод упругого отскока бойка* и др. Наименования методов могут образовываться и на основе термина *испытание*, к которому присоединяется существительное или атрибутивная группа в творительном падеже: *испытание взрывом, испытание падающим грузом*.

Результаты механических испытаний довольно часто интерпретируются с помощью диаграмм и схем, для номинации которых используются составные наименования разной структуры: *диаграмма анализа разрушения, диаграмма предельных амплитуд цикла, кинетическая диаграмма растрескивания, диаграмма циклической трещиностойкости* и др. Основным элементом диаграмм – *кривая* (линия, показывающая динамику процесса) и ее элементы также обозначаются с помощью синтаксического способа: *кривая релаксации, кривая выносливости, кривая ползучести, кривая сопротивления росту трещины, кривая распределения предела выносливости, абсцисса точки перелома кривой усталости* и др.

Микросистема **«Количественные характеристики механических свойств»** представляет знания о количественных характеристиках механических свойств материалов, которые выявляются испытаниями материалов. Концепт «величина», являющийся основой данной микросистемы, реализуется составными наименованиями с базовыми компонентами – терминами математики и физики: *коэффициент, модуль, число, скорость, работа, сопротивление* и др.

Видовые признаки в составе терминов указывают на определяемое свойство: *коэффициент динамической вязкости; коэффициент запаса прочности, модуль упругости, модуль касательной упругости, предел выносливости, предел длительной прочности, предел ползучести, предел текучести, предел упругости, скорость ползучести, число твердости* и др.; вид внешнего воздействия: *коэффициент циклической нагрузки, работа разрушения, сопротивление разрушению* и др.

Для обозначения температурных показателей используются составные термины с опорными компонентами *температура* и *порог*: *критическая температура хрупкости, температура нулевой пластичности, порог хладноломкости, нижний порог хладноломкости, верхний порог хладноломкости*.

Подфрейм второго уровня **«Технологические и эксплуатационные свойства»** (см. рисунок) представляет знания о свойствах материалов, релевантных для технологических процессов обработки материалов и их эксплуатации.

Однословные наименования технологических свойств образуются по ономазиологической модели, базис которой указывает на технологическую операцию, которой подвергается материал, а ономазиологический признак, представленный суффиксом *-ость*, – на принадлежность к категории свойств: *ковкость* (способность к ковке). В качестве мотивирующей основы большинства наименований выступает страдательное причастие настоящего времени, что позволяет

трактовать мотивирующую базу с опорой на соответствующий глагол: «способность + процесс»: *свариваемость* (способность быть свариваемым, свариваться), *деформируемость* (способность быть деформируемым, деформироваться), *закаливаемость* (способность быть закаливаемым, закаливаться), *прокаливаемость* (способность быть прокаливаемым, прокаливаться), *обрабатываемость* (способность быть обрабатываемым, обрабатываться).

Мотивирующей основой могут выступать имена прилагательные: *технологичность* – способность быть *технологичным*, т. е. наиболее пригодным для технологической обработки при минимальных трудовых затратах; *пластичность* – способность быть *пластичным*, подвергаться горячей и холодной пластической деформации.

При помощи синтаксического способа образуются мотивированные наименования технологических свойств: *способность к литью*, *обрабатываемость резанием*, очевидно, единственно возможные, так как от основ глаголов *лить* и *резать*, мотивирующих наименования технологических операций *литье* и *резание*, не образуются причастия на *-ем(ый)* и соответственно существительные на *-ость*.

Механические свойства лежат в основе *эксплуатационных свойств* материалов, которые определяют работоспособность деталей машин, приборов или инструментов, их технико-эксплуатационные показатели: *работоспособность*, *износостойкость*, *надежность*, *долговечность* (свойство материала оказывать сопротивление потере работоспособности в течение заданного времени), *живучесть* (способность материала работать в поврежденном состоянии после образования трещины), *конструкционная прочность* (комплекс механических свойств, обеспечивающих наружную и длительную работу материала в условиях эксплуатации) и др.

Блок второго уровня «**Технологические процессы, влияющие на свойства металлических материалов**» репрезентирует теоретические и экспериментальные знания о влиянии на структуру металлических материалов технологических процессов, направленных на создание комплексов требуемых свойств. К наиболее характерным и хорошо изученным процессам, обеспечивающим такие комплексы, относятся термическая и химико-термическая обработки сплавов, выделяемые на третьем ярусе данного блока (см. рисунок).

Подфрейм «**Термическая обработка (ТО)**» представляет совокупность номинативных единиц, обозначающих основные этапы термической обработки и их разновидности.

Термическая обработка, предусматривающая только температурное воздействие на металл, включает в себя *отжиг* ('ТО с нагревом выше критических температур с последующим очень медленным охлаждением'), *нормализацию* ('ТО, заключающаяся в нагреве выше критической точки, выдержке и охлаждении на воздухе'), *закалку* ('ТО с нагревом до температур, превышающих температуру фазовых превращений, с выдержкой и с последующим охлаждением со скоростью, превышающей критическую'), *отпуск* ('ТО с нагревом ниже критической точки, с выдержкой и охлаждением') и *старение* ('ТО с нагревом до незначительных температур и длительной выдержкой при комнатной температуре').

В качестве мотивирующей основы всех базовых терминов выступают процессуальные концепты: концепт «Действие» (*отжигать*, *нормализовать*, *закачивать*, *отпускать*) и концепт «Процесс» (*стареть*), который метафорически переосмысливается.

Составные наименования разновидностей ТО образуются по различным структурным моделям, среди которых преобладают модели «П+С», «С+(П)С» и

«С+пр.+(П)С». Видовые признаки в составных терминах указывают: а) на назначение ТО: *закалка без полиморфного превращения, з. с полиморфным превращением; закалка на аустенит, з. на бейнит, з. на мартенсит* и пр.; б) среды, применяемые для ТО: *закалка в водных растворах, з. в горячей среде, з. в масле, з. в свинцовой ванне, з. через воду в масло*; в) температурный режим процесса: *низкотемпературный / низкий отпуск, высокотемпературный / высокий о., среднетемпературный / средний о.*; г) способ нагрева металла: *высоочастотная / индукционная закалка, импульсная з., закалка с лазерным нагревом*; д) завершенность/ незавершенность процесса: *полная закалка, отжиг; неполная закалка, отжиг, старение*; е) локализацию процесса: *объемная / сквозная закалка, поверхностная з., местная з.*; ж) скорость протекания процесса: *сверхбыстрая закалка*; з) время протекания процесса: *дорекристаллизационный отжиг, рекристаллизационный отжиг* и др.

Как видим, наиболее значимым ономаσιологическим признаком для классификации видов ТО является признак назначения ТО, который репрезентируется в наибольшем числе номинаций.

Этот же признак реализуется и в немногочисленных однословных наименованиях видов ТО: *гомогенизация* – вид отжига, позволяющий устарить химическую неоднородность сплава, сделать состав сплава относительно однородным, *гомогенным*; *сфероидизация* – вид неполного отжига, позволяющий получить *сфероидальную* (зернистую) форму перлита вместо пластинчатой; *улучшение* – ТО, состоящая из закалки с высоким отпуском и *улучшающая* общий комплекс механических свойств. В качестве мотивирующих выступает процессуальный концепт «Функция», который в первом термине соединяется с концептом «Состав», а во втором – с пространственным концептом «Форма».

Термины подфрейма третьего уровня «*Химико-термическая обработка (ХТО)*» идентифицируются по таким ономаσιологическим признакам, как «способ / метод осуществления процесса», «химический элемент, агент для осуществления процесса», «локализация процесса», «условия осуществления ХТО» (этот признак включает два параметра – «насыщающая среда» и «температурный интервал»), «назначение процесса».

Концептуальный блок «ХТО» в целом описывается согипонимами первого и второго уровней. Общими для всех терминов блока является содержание трех признаков: «способ / метод осуществления процесса» – ‘диффузионное насыщение’, «локализация процесса» – ‘поверхностный слой металла’ и «назначение ХТО» – ‘изменение состава, структуры и свойств поверхностного слоя металла для повышения твердости, износостойкости, предела выносливости и т. д.’

Дифференциация концептуального содержания происходит на уровне признака «химический элемент, применяемый при ХТО для насыщения поверхностного слоя металла» и «условия ХТО». Так, в зависимости от химического элемента, которым насыщают поверхностный слой металла, ХТО носит название *алюмоборирование* (насыщающие элементы – алюминий и бор), *алюмосилицирование* (алюминий и кремний – лат. *cilicis*), *алюмохромирование* (алюминий и хром), *бериллизация* (бериллий), *боросилицирование* (бор и кремний), *борохромирование* (бор и хром), *кадмирование* (кадмий), *меднение (омеднение)* (медь), *молибденирование* (молибден), *науглероживание* (углерод), *сульфидирование* (сера – лат. *sulphur*), *сульфоазотирование* (сера и азот), *танталирование* (тантал), *титанирование (титан)*, *углеродоазотирование* (углерод и азот), *цинкование* (цинк) и др. Как видим, отличительной чертой образования терминов в этом блоке является то, что

в основе всех наименований лежит мотивировочный признак «химический элемент, агент для осуществления ХТО».

Согипонимические понятия третьего уровня, как правило, дифференцируются по характеру насыщающей среды – карбюризатора (последний может быть твердым, жидким или газовым) или же по температурному интервалу нагрева при обработке. Эти признаки относятся к релевантным и отражаются в составных наименованиях-согипонимах, например: *алитирование* → *безэлектролизное алитирование, алитирование в аэрозолях, алитирование в порошках*; *азотирование / нитрирование* → *высокотемпературное азотирование, ионное азотирование, низкотемпературное азотирование*; *силицирование* → *силицирование в порошках, газовое силицирование, жидкое силицирование*; *хромирование* → *вакуумное хромирование, хромирование в порошках, газовое хромирование, жидкое хромирование* и т. д.

Выводы. Исследование показало, что фрейм «Свойства металлических материалов» представляет собой достаточно сложную структуру, объединяющую 4 блока третьего яруса, 5 блоков четвертого, 2 блока пятого и 3 блока шестого уровней. Фрейм репрезентирован терминами, образованными в основном морфологическим и синтаксическим способами. Осуществленный концептуально-дискурсивный анализ фрейма «Свойства металлических материалов» свидетельствует, что в терминах проанализированной микросистемы находят преимущественное выражение концепты «величина», «свойство», «процесс», а также пространственные и временные концепты, что вполне закономерно обуславливается приемами и принципами изучения анализируемой концептуальной области.

Проведенное исследование убеждает, что изучение терминологических систем и терминов с когнитивной точки зрения позволяет представить имеющуюся совокупность специальных знаний во всем многообразии присущих им связей и отношений, поэтому перспектива дальнейших исследований видится нам в приложении предложенной методики к другим тематическим областям не только исследуемой терминосистемы, но и других терминосистем русского языка.

Библиографические ссылки

1. **Большой толковый словарь русского языка** / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.
2. **Советский энциклопедический словарь** / Науч.-ред. совет : А. М. Прохоров (пред.). – М. : Сов. энцикл., 1981. – 1600 с.
3. **Материаловедение** : учебник для вузов / под общ. ред. Б. Н. Арзамасова, Г. Г. Мухина. – 3-е изд., стереотип. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2002. – 648 с.
4. **Олещенко Ю. Р.** Фреймовый анализ терминологии (на материале терминосистемы «Металловедение») / Ю. Р. Олещенко // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер. : Мовознавство. – Вип. 11. – Т. 2. – 2005. – С. 82–87.
5. **Олещенко Ю. Р.** Концептуально-дискурсивный анализ фрейма «Кристаллическое строение металлов» / Ю. Р. Олещенко // Там само. – Вип. 15. – Т. 2. – 2009. – С. 103–113.
6. **Олещенко Ю. Р.** Концептуально-дискурсивный анализ фрейма «Структура литых металлов» / Ю. Р. Олещенко // Там само. – Вип. 16. – 2010. – С. 239–250.
7. **Толковый металлургический словарь.** Основные термины / под ред. В. И. Куманина. – М. : Металлургия, 1989. – 446 с.

Надійшла до редколегії 10.02.14

М. С. Смирнова

*Маріупольський державний університет***ПОНЯТТЯ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ РЕЛІГІЙНОЇ ПРОПОВІДІ
З ПОЗИЦІЙ КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНОГО ПІДХОДУ**

Проаналізовані поняття стратегії і тактики релігійної проповіді з позицій комунікативно-дискурсивного підходу. Розглянуто теоретичні набутки вітчизняних та зарубіжних лінгвістів з даної проблематики та окреслено три основні підходи до вивчення стратегій та тактик релігійної проповіді. Проаналізовано поняття комунікативного ходу, стратегії і тактики, характерні для релігійного дискурсу в цілому і жанру православної проповіді зокрема; наголошено, що вибір комунікативної тактики під час складання проповіді відіграє дуже важливу роль і може призвести як до бажаного результату, так і до комунікативної невдачі проповідника.

Ключові слова: дискурсивні стратегії та тактики, релігійний дискурс, православна проповідь.

Смирнова М. С., Мариупольский государственный университет. **ПОНЯТИЕ СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ РЕЛИГИОЗНОЙ ПРОПОВЕДИ С ПОЗИЦИЙ КОМУНИКАТИВНО-ДИСКУРСИВНОГО ПОДХОДА**

Проанализированы понятия стратегии и тактики религиозной проповеди с позиций коммуникативно-дискурсивного подхода. Рассмотрены теоретические достижения отечественных и зарубежных лингвистов по данной проблематике и определены три основных подхода к изучению стратегий и тактик религиозной проповеди. Проанализированы понятие коммуникативного хода, стратегии и тактики, характерные для религиозного дискурса в целом и жанра православной проповеди в частности; отмечено, что выбор коммуникативной тактики при составлении проповеди играет очень важную роль и может привести как к желаемому результату, так и к коммуникативной неудаче проповедника.

Ключевые слова: дискурсивные стратегии и тактики, религиозный дискурс, православная проповедь.

Smirnova M. S., Mariupol State University. **THE CONCEPTS OF STRATEGIES AND TACTICS OF RELIGIOUS SERMONS FROM THE STANDPOINT OF COMMUNICATIVE AND DISCURSIVE APPROACHES**

The article analyzes the concepts of strategies and tactics of religious sermons from the standpoint of communicative and discursive approaches. The topicality of the research is caused by the limitless potential influence of pragmatic factors on speech functioning; the ability to fully describe religious discourse from the standpoint of discursive paradigm; the lack of specific studies devoted to the description of discursive strategies and tactics of the Orthodox sermon. The object of the research is a religious discourse. The discursive strategies and tactics of the orthodox sermon are examined in the article as the subject of the research. The aim of this article is to examine the contents of the concepts of discursive strategies and tactics and their implementation in the religious discourse. The aim has identified the following range of objectives of the research: 1. to clarify the concept of 'discursive strategies', 'discursive tactics' and their characteristics; 2. to consider the basic discursive strategies and tactics in the religious discourse. In the result of the research the author states that each individual discourse inherits its own set of discursive strategies and tactics. In the genre of preaching within the scopes of the religious discourse the task of the preacher is to reveal and convey the dogma and fundamental truths of the Christian faith to the believer, to help him penetrate deeper into the content of Scripture and, ultimately, encourage the adherents to coordinate their lives with Christian teaching. There is no doubt that the choice of communication tactics in the course of preparation of the sermon is very important and can lead to the desired result as well as to the communication failure. The research perspective is the practical consideration of discursive strategies and tactics of the Orthodox sermons genre on the material of the English, Russian, Ukrainian and Greek languages.

Key words: discursive strategies and tactics, religious discourse, Orthodox sermon.

Постановка проблеми. У сучасному комунікаційному просторі вплив на масову свідомість може бути віднесено до технологічних досягнень XX століття [13, с. 34]. Комунікативна взаємодія характеризується наявністю мети і мотиву, результативністю, нормативністю. Відповідно до цих факторів комуніканти, регулюючи поведінку один одного, здійснюють спільну діяльність. Іншими словами, комунікативна взаємодія має стратегічний характер [23, р. 56]. Таким чином, найбільш адекватну вербалізацію комунікативна взаємодія в дискурсі отримує саме в комунікативних/дискурсивних стратегіях. Оскільки дискурс є реалізацією комунікації, ми в даному дослідженні використовуємо поняття «комунікативна стратегія» і «дискурсивна стратегія» як ідентичні.

Особливого значення набуває вивчення стратегічної організації текстів, що функціонують у тих типах дискурсу, в яких яскраво виражена орієнтованість на потенційного адресата [4, с. 196]. До таких «читацьки-орієнтованих» типів дискурсу належить, поза сумнівом, релігійний дискурс, а зокрема жанр проповіді.

Актуальність дослідження обумовлена безмежним потенціалом впливу прагматичних чинників на мовленнєве функціонування, можливістю комплексного опису релігійного дискурсу з позицій дискурсивної парадигми, відсутністю спеціальних досліджень, присвячених опису дискурсивних стратегій і тактик православної проповіді.

Об'єктом дослідження у статті є релігійний дискурс. **Предмет** дослідження – дискурсивні стратегії і тактики православної проповіді. **Мета** – розгляд змісту понять «дискурсивна стратегія», «дискурсивна тактика» та їх реалізації в релігійному дискурсі. Дана мета визначила таке коло **завдань** дослідження: 1) уточнити зміст понять «дискурсивна стратегія», «дискурсивна тактика» і їх характеристики; 2) розглянути основні дискурсивні стратегії і тактики в релігійному дискурсі.

Проблема комунікативних стратегій і тактик у лінгвістиці досліджена досить широко, проте відсутність їх єдиної класифікації, а також чітких і однозначних визначень деяких конкретних стратегій і тактик не дає поки можливості подати їх повну класифікацію.

Поняття комунікативних стратегій досліджували такі зарубіжні та вітчизняні лінгвісти, як В. З. Дем'янков, О. Л. Факторович, Є. І. Шейгал, І. В. Труфанова, Є. В. Ключев, Г. Г. Матвеева, М. М. Добрякова, Ю. М. Іванова, О. С. Іссерс, Є. В. Шевченко, І. І. Гулакова, Н. А. Ощепкова, Т. П. Третьякова, О. Л. Федорова, В. О. Мулькеева, О. Н. Паршина, М. П. Чуриков, О. В. Саприкіна, І. Є. Фролова, О. Є. Ярославцева, К. Заламун, Т. А. ван Дейк, А. Тіллманн, В. Холлі, Г. Вольф та інші.

Перш ніж перейти до розгляду основних наукових набутків із досліджуваної проблеми, необхідно насамперед відзначити певну теоретичну «лакуну», на яку натрапляє дослідник, аналізуючи поняття комунікативної стратегії і тактики. Мова йде про те, що в ряді наукових робіт ми зіткнулися з різною термінономінацією, а саме – «мовленнєві», «комунікативні» і «дискурсивні» стратегії і тактики. Цікаво те, що в жодній з робіт немає чіткої термінологічної дистрибуції, більше того, ці терміни уживаються як взаємозамінні, синонімічні.

Розглянемо основні підходи (комунікативний, дискурсивний, когнітивний) до визначення понять мовленнєвої/комунікативної/дискурсивної стратегії і тактики. Згідно з *комунікативним* підходом комунікативна стратегія – це результат організації мовної поведінки мовця відповідно до прагматичної цілеустановки, інтенції. У широкому сенсі комунікативна стратегія розуміється як спільний намір, завдання в глобальному масштабі, надзавдання мови, що диктується практичною метою діючої особи [2; 5; 6; 9; 14; 18; 19]. І. В. Труфанова відзначає абсолютну синонімічність термінів «ілокутивний компонент» (Г. Вежбицька) і «комунікати-

вна стратегія» (І. М. Борисова, Н. І. Формановська та ін.), виходячи з положення Г. Вежбицької про те, що підсвідомій комунікативній стратегії відповідає «ілокутивний компонент», який трактується як поняття більш елементарне, ніж «акт» [20, с. 56].

Згідно з *когнітивним* напрямком комунікативну стратегію розглядають як когнітивний план спілкування, за допомогою якого контролюється оптимальне рішення комунікативних завдань мовця в умовах браку інформації про дії партнера. О. С. Іссерс виділяє клас прагматичних (комунікативно-ситуаційних) стратегій, до яких відносить: загальні і приватні стратегії (з типологічного погляду); основні (семантичні, когнітивні) і допоміжні стратегії (з функціонального погляду). Загальна стратегія найчастіше реалізується через власні. Основна стратегія найбільш значуща з погляду ієрархії мотивів і цілей. Допоміжна стратегія сприяє ефективній організації мовної взаємодії, оптимальному впливу на адресата [7, с. 14].

Третій науковий підхід до проблеми вивчення стратегій і тактик – *дискурсивний*. Так, І. Є. Фролова дотримується думки, що прагматичний аспект комунікації – її цілеспрямованість – варто вивчати, спираючись на поняття дискурсивної стратегії. У рамках цього напрямку поняття «стратегія» розуміється як інструмент реалізації немовних цілей у дискурсивній діяльності. «Під дискурсивною стратегією розуміється комунікативний намір мовця, сформований на основі використання суспільного досвіду для власних індивідуальних потреб і бажань, і мовна об'єктивація цього наміру, що надає йому інтерактивного статусу через осмислення вербалізованого наміру всіма суб'єктами. У рамках цього підходу стратегія вважається базовим поняттям комунікативно-дискурсивного аналізу» [22, с. 112] (тут і далі переклад наш. – М. С.), оскільки вона розкриває суть цільової установки, демонструючи можливості, які надає людині мова для досягнення діяльнісних цілей, у тому числі і регуляції міжособистісних відносин.

Основною метою опису стратегій є виділення типових тактик, що реалізують ту чи іншу стратегію. Н. І. Формановська визначає мовну тактику як вибір мовного акту на певному етапі спілкування [21, с. 56], а К. Ф. Седов робить висновок, що кожна з виділених тактик (розвитку сварки) може бути кваліфікована як самостійний одноактний жанр (образ, погроза, насмішка, обурення, докір, звинувачення). Тому К. Ф. Седов для позначення комунікативної тактики пропонує ще термін «субжанр» [17, с. 60]. І. В. Труфанова формулює власну думку щодо поняття мовної тактики: «Тактика покликана забезпечити здійснення обраної комунікативної стратегії і розгортання обраного жанру. З погляду членування мовного потоку, розгортання мовного жанру, вона є мовною дією – мінімальною його одиницею. З погляду її ролі як засобу здійснення комунікативної стратегії, вона є прийомом мовної поведінки і може отримати інші термінономінації, відмінні від назв мовних актів, назви мовних тактик у цьому випадку – це назви «мовних вчинків» або назви кліше, за допомогою яких здійснюється ця тактика» [20, с. 61].

І. М. Борисова, розмірковуючи про комунікативної тактики, розглядає це поняття в межах діалогу: «Тактику спілкування розуміємо як динамічне використання комунікантами мовних умінь побудови реплік діалогу, що конструюють ту чи іншу стратегію діалоговедення» [2, с. 23]. З таким визначенням згоден і О. П. Сковородников, який вважає, що реалізація сукупної послідовності мовних тактик покликана забезпечити досягнення комунікативної мети мовного спілкування (конкретної інтеракції) [18, с. 5].

Комунікативна тактика розглядається Є. В. Ключевим в риторичному аспекті як сукупність практичних ходів у реальному процесі мовної взаємодії і співвідноситься з набором комунікативних намірів [9, с. 81].

Т. А. ван Дейк – один з перших дослідників прагматики дискурсу – аналізує стратегії і ходи (які є частиною більш складних стратегічних кроків). До ходу, за його словами, належать: «наведення прикладів», «узагальнення», «посилення», «ухилення», «вчинки», «повтор», «встановлення контрасту», «констатація негативних наслідків» тощо [3, с. 285]. О. С. Іссерс за мовну тактику вважає одну або декілька дій, що сприяють реалізації стратегії: «Саме тактики справляють враження дійсно доступних вивченню одиниць – мабуть, вони і є практичним інструментом мовця» [7, с. 111]. Крім комунікативних стратегій і тактик дослідницею виділяється також і комунікативний хід, який можна назвати «мінімальною стратегічною одиницею, що зв'язує репліку мовця і репліку слухача за принципом іллокутивного змушення. Комунікативний хід визначається щодо передбачуваної реакції партнера і з урахуванням попередніх мовних дій» [Там само, с. 17]. Оскільки у православних проповідях у нас немає можливості простежити реакцію реципієнта, поняття комунікативного ходу нами використовуватися не буде.

Таким чином, щоб узагальнити співвідношення понять «дискурсивної стратегії» і «дискурсивної тактики», можна визначити стратегію як «надзавдання, що йде від адресанта, спрямоване на досягнення комунікативної або практичної мети і розраховане на певний перлокутивний ефект»; а тактику – як «певну мовленнєву дію, спрямовану на вирішення однієї задачі у рамках однієї стратегічної мети». Як було вже зазначено, стратегія здійснюється за допомогою використання цілого ряду тактик. Так, згідно з твердженням Є. С. Попової, встановлюється така послідовність рівнів мовленнєво-поведінкових категорій [12, с. 277]:

Мета > Стратегія > Тактика > Перлокутивний ефект

Іншої схеми дотримується у своїй дисертації Г. А. Савін [15, с. 78]:

Комунікативна мета > Комунікативна стратегія > Комунікативна тактика > Комунікативний хід

І. Є. Фролова пропонує таку модель дискурсивної стратегії [22, с. 118]:

Глобальна стратегія > Локальні стратегії > Мовні стратегії > Тактики (прийоми) > Мовні / мовленнєві засоби

Отже, поняття мовленнєвої/комунікативної/дискурсивної тактики пов'язане з поняттям мовного жанру як одним із формуючих його компонентів; з поняттям мовного акту – як мовна дія, що збігається з нею і входить до мовного жанру; з поняттям стратегії – як прийомом її реалізації. На думку І. В. Труфанової, жорсткого співвіднесення внутрішньожанрової стратегії і тактики не існує, і вибір стратегій і тактик обумовлюється типами мовних особистостей учасників спілкування. Це положення вона підтверджує тим, що з національно-культурною специфікою поведінки мовної особистості в типових загальнолюдських ситуаціях Г. Вежицька пов'язує вибір ілокутивного компонента, а Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров – вибір тактики [4, с. 196].

Перейдемо до розгляду стратегій і тактик, характерних для релігійного дискурсу в цілому і жанру православної проповіді зокрема.

Проповідь як вид релігійного спілкування являє собою монологічне висловлювання проповідника, звернене до пастви. Проповідь – це і «безпосередня релігійна дія, і «метадискурс» про релігію. Вона – мова про Бога і до Бога, і в гомілетиці розглядається, в якому сенсі вона є словом від Бога» [10, с. 81].

Проповідь як мовний жанр має певний набір характеристик, що відрізняють її від інших текстів. До них належать: *інтертекстуальність*, *тематична обмеженість*, *канонічність*, *діалогічність*, *сугестивність* і *імпресивність*.

Характерною особливістю повчання є наявність у ньому однієї теми, оскільки обговорювані в ньому проблеми сконцентровані навколо морально-етичних принципів релігійного віровчення. Зазвичай обрана тема розкривається в логічній послідовності, і проповідь має взаємопов'язаний виклад думок. Для повчання характерна гомілітична схема побудови проповіді: вступ, основна частина, моральне доповнення, висновок. Відмінними ознаками слова є внутрішня єдність змісту, логічність у розвитку думок, художність мови [16, с. 45].

Проповідь являє собою текст з обмеженою тематикою. Проповідь розкриває особливості релігійного світогляду, виражає моральні цінності й допомагає орієнтуватися в сучасному світі. За способом викладення проповіді діляться на аналітичні та синтетичні. В аналітичних проповідях священник дає глибинний послівний аналіз фрагмента біблійного тексту, притчі, молитви, переказу. У них реалізуються авторські формулювання теми. У синтетичних проповідях фрагмент сакрального тексту розкриває тему проповіді і служить відправною точкою для роздумів автора [11, с. 20]. Однією з цілей будь-якого зразка проповіді є переконання, але в якій би формі воно не виражалось, воно принципово відрізняється від примусу насамперед тим, що являє собою такий спосіб впливу на думки, погляди і поведінку людей, за якого вони мають можливість вчиняти за своїм розсудом, мають свободу волі, можуть усвідомлено і критично оцінювати доводи, погоджуватися або не погоджуватися з ними. На відміну від цього примус, або маніпуляція, завжди передбачає наявність насильства, обмеження свободи волі, жорсткий контроль та управління діями і вчинками людей [16, с. 47].

У межах релігійного дискурсу проповідь виконує такі функції: *інформативну*, *метамовну*, *апелятивну*, *експресивну* й *орнаментальну*. Домінуючою функцією проповіді як типу публічного виступу визнається апелятивна функція, суть якої полягає у зверненні проповідника до слухачів з метою формування у них визначеної позиції і вчинення певних дій [1, с. 54].

Як бачимо, комунікація у релігійному дискурсі має стратегічний характер, обумовлений цілями релігійної комунікації. У релігійному дискурсі слухач стає членом інституту церкви, він «соціалізується» у даному інституті, відбувається його «конфесіюлізація» [16, с. 45].

Серед стратегій релігійного дискурсу виділяються *загальнодискурсивні* (організуючі та об'єднуючі) і *власнодискурсивні* (виокремлюючі) стратегії.

Під загальнодискурсивними К. В. Бобирьова розуміє організуючі стратегії, до яких автор відносить комунікативну стратегію, спрямовану на встановлення контакту, і власне процес комунікації в рамках будь-якого інтерперсонального дискурсу, а також організуючу стратегію, яка має метою проведення спільних дій учасників спілкування з організації процесу комунікації [1, с. 31]. До об'єднуючих стратегій К. В. Бобирьова, слід за В. І. Карасиком, відносить *пояснювальну*, *оцінювальну*, *контролювальну*, *сприяючу*, *закликаючу* і *стверджувальну* стратегії, властиві тією чи іншою мірою різним жанрам релігійного дискурсу.

До числа виділяючих стратегій належать молитовна, сповідальна й обрядова. Ці стратегії специфічні і реалізуються тільки у межах релігійного дискурсу [Там само, с. 32].

У жанрі проповіді К. В. Бобирьова у своїй монографії виділяє такі характерні стратегії – *пояснювальну*, *організуючу*, *комунікативну*, *обрядову*, *контролюва-*

лну, закликаючи, оцінювальну, стверджувальну, які ми проілюструємо наведеною нижче таблицею.

Дискурсивні стратегії православної проповіді

Дискурсивні стратегії		Опис стратегії	Приклад
Основні	пояснювальна	інформування людини, повідомлення їй знань і поглядів про світ, релігійне вчення і віру	рос. <i>Что же такое ересь? Как ересь можно отличить от допустимого в Церкви разномыслия? Есть только один способ. Всякая ересь порождает раскол, а где раскол, там нет любви</i> (патр. Кирил)
	організуюча	спільні дії учасників спілкування з організації всього процесу комунікації, заборона, дозвіл певної дії	рос. <i>Аще вы пребудете во словеси Моем, вещает Спаситель, если вы примете Мое учение и пребудете верными ему, воистинну ученицы Мои будете, и уразумеете истину, и истина свободит вы</i> (Ин. 8, 31–32) (ієром. Іов (Гумеров))
	комунікативна	контактовстановлювальні запитання, які змушують реципієнта замислитися над проблемою	рос. <i>Неужели мы, которым столько дано, так ко всему привыкли, что мы неспособны отозваться душой на слово Христа, на слово проповеди, на голос нашей собственной совести, на крик изглаголавшегося по любви мира?</i> (митр. Антоній Сурожський)
Службові	обрядова	проведення певного ритуалу, священнодійства, тайнства	рос. <i>Иже хочет по Мне ити, да отвержется себе, и возмет крест свой и по Мне грядет</i> (Мк. 8; 34) (молитва з тайнства хрещення)
	контролювальна	контакт з адресатом з метою стимулювати увагу, вести опитування, тестувати, сформувати у нього певну систему цінностей	рос. <i>И когда задумываешься над своей жизнью, делается так грустно за Бога и так грустно за себя: Сколько дано — а какой плод? Оглядываешься на свою жизнь, коротка она или нет, и видишь: столько можно было сделать, каким человеком можно было стать — и ничего не сделано. И человек стоит такой обездоленный при этом несметном богатстве, такой опустошенный при такой полноте...</i> (митр. Антоній Сурожський)
	закликаюча	заклик до вчинення певних дій, до певної поведінки або формування певного погляду на життя	рос. <i>Апостол Павел нас призывает дорожить временем, потому что дни лукавы, спешишь творить добро, спешишь жить вечностью! Услышим этот призыв и начнем жить!</i> (митр. Антоній Сурожський)
	оцінювальна	оцінка певних явищ, подій, фактів дійсності, визначення їх суспільної значущості	рос. <i>В глазах этих людей вы не найдете любви, там горит дьявольский огонь гордыни, стремление к власти, к разрушению церковного единства. А внешне все может рядиться в добрые одежды, прикрывается благочестивым обликом, пользоваться почитанием определенного круга людей</i> (патр. Кирил)

	стверджувальна	ствердження без- перечних істин, аксіом, складни- ків релігійного вчення	рос. <i>Священник должен быть на своём месте и должен быть готов принять всякого, с любовью вникнуть в его духов- ную нужду, ответить на вопросы, дать наставление ищущему наставления</i> (прот. Константин Островський)
--	----------------	--	--

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що до розуміння понять «стратегії» і «тактики» існують різні підходи залежно від обраного матеріалу для аналізу. У цілому дискурсивну стратегію можна розуміти як сукупність мовних дій, спрямованих на виконання генерального завдання мовця в межах певного дискурсу, а дискурсивну тактику – як одну або кілька мовних дій, що реалізують певну дискурсивну стратегію.

Таким чином, дискурсивна стратегія і тактика пов'язані як рід і вид, як загальна інтенція та окремі практичні комунікативні наміри мовця. А комунікативний хід можна розглядати як прийом, інструмент мовної реалізації тактики. Кожному окремому дискурсу притаманний свій певний набір дискурсивних стратегій і тактик. У жанрі проповіді у межах релігійного дискурсу не залишається поза увагою і завдання проповідника – розкрити і донести до віруючого догмати та основні істини християнської віри, допомогти віруючому глибше проникнути у зміст Священного Писання і, зрештою, спонукати слухачів погоджувати своє життя із християнським віровченням. Серед стратегій релігійного дискурсу виділяються організуючі, об'єднуючі і власнодискурсивні стратегії. Безсумнівно, вибір комунікативної тактики під час складання проповіді відіграє дуже важливу роль і може привести як до бажаного результату, так і до комунікативної невдачі.

Проведений аналіз уточнює й систематизує сформульовані раніше теоретичні уявлення та наукові досягнення, допомагає поглянути на процес релігійної комунікації зсередини і повною мірою усвідомити необхідність подальших досліджень у цій галузі.

Перспективою нашого дослідження є практичний розгляд дискурсивних стратегій і тактик жанру православної проповіді на матеріалі англійської, російської, української та новогрецької мов.

Бібліографічні посилання

1. **Бобырева Е. В.** Религиозный дискурс: ценности, жанры, языковые характеристики : монография / Е. В. Бобырева. – Волгоград : Перемена, 2007. – 385 с.
2. **Борисова И. Н.** Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге // Русская разговорная речь как явление городской культуры / И. Н. Борисова ; под ред. Т. В. Матвеевой. – Екатеринбург : АРГО, 1996. – С. 21–48.
3. **Ван Дейк Т. А.** Язык. Познание. Коммуникация : пер. с англ. / сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова / Т. А. Ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
4. **Гагарская Е. А.** Коммуникативные стратегии и тактики в речевом жанре объявления о знакомстве / Е. А. Гагарская // Речевое общение (теоретические и прикладные аспекты речевого общения). Специализированный вестник. – Красноярск, 2006. – Вып. 8–9. – С. 196.
5. **Городецкий Б. Ю.** От лингвистики языка к лингвистике общения / Б. Ю. Городецкий // Язык и социальное познание. – М. : Центр. совет филос. семинаров при Президиуме АН СССР, 1990. – С. 39–56.

6. **Зернецкий В. П.** Лингвистические аспекты теории речевой деятельности // Языковые процессы и единицы : межвуз. сб. науч. тр. / В. П. Зернецкий. – Калинин : КГУ, 1988. – С. 36–41.
7. **Иссерс О. С.** Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – Омск : ЛКИ, 1999. – 288 с.
8. **Кавалджиева-Костурска Р.** Коммуникативные тактики говорящего при реализации речевых актов / Р. Кавалджиева-Костурска, С. Петкова // Болгар. русистика. – 2006. – № 3–4. – С. 21–30.
9. **Клюев Е. В.** Речевая коммуникация : учеб. пособие для ун-тов и ин-тов / Е. В. Клюев. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.
10. **Куссе Х.** Истина и проповедование. «Живое слово» архиепископа Амвросия (Ключарева, 1820–1901) и соотношение между гомилетикой и риторикой [Текст] / Х. Куссе // Логический анализ языка. Истина и ценность в культуре и языке. – М. : Наука, 1995. – С. 78–85.
11. **Левшун Л. В.** Проповедь как жанр средневековой литературы: на материале проповедей в древнерусских рукописных и старопечатных сборниках : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. В. Левшун. – М., 1992. – 20 с.
12. **Попова Е. С.** Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте / Е. С. Попова // Изв. Урал. гос. ун-та. – 2002. – № 24. – С. 276–288.
13. **Почепцов Г. Г.** Коммуникативные технологии XX века / Г. Г. Почепцов. – М. : «Рефл-бук», 2000. – 352 с.
14. **Рытникова Я. Т.** Гармония и дисгармония в открытой семейной беседе // Русская разговорная речь как явление городской культуры / под ред. Т. В. Матвеевой / Я. Т. Рытниковой. – Екатеринбург : «АРГО», 1996. – С. 94–115.
15. **Савин Г. А.** Коммуникативные стратегии и тактики в речевом жанре современной православной проповеди : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Г. А. Савин. – М., 2009. – 207 с.
16. **Салахова А. Г.-Б.** Конфессиональная языковая личность: коммуникативные стратегии и тактики : монография / А. Г.-Б. Салахова. – Челябинск : Энциклопедия, 2013. – 166 с.
17. **Седов К. Ф.** Становление дискурсивного мышления языковой личности: Грамматический и прагматический аспекты / К. Ф. Седов. – Саратов : Изд-во Саратов. пед. ун-та, 1998. – 112 с.
18. **Сковородников А. П.** О необходимости разграничения понятий «риторический прием», «стилистика», «речевая тактика», «речевой жанр» в практике терминологической лексикографии / А. П. Сковородников // Риторика↔Лингвистика : сб. ст. – Вып. 5. – Смоленск : СГПУ, 2004. – С. 5–11.
19. **Стернин И. А.** Американское коммуникативное поведение / И. А. Стернин, М. А. Стернина. – Воронеж : Истоки, 2001. – 223 с.
20. **Труфанова И. В.** О разграничении понятий: речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика / И. В. Труфанова // Филол. науки. – Ростов : РГУ, 2001. – № 3. – С. 56–65.
21. **Формановская Н. И.** Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Рус. язык, 2002. – 216 с.
22. **Фролова И. Е.** Регулятивный потенциал стратегии конфронтации в англоязычном диалогическом дискурсе : инструментальный и принципы анализа / И. Е. Фролова // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2013. – № 7. – С. 111–130.
23. **Goffman E.** Interaction rituals: essays on face-to-face behaviour / E. Goffman. – Garden city, NY : Anchor books, 1967. – 149 p.

Надійшла до редколегії 11.01.14

УДК 811.111'42

I. P. Suima

*Oles Honchar Dnipropetrovsk National University***TRANSLATION OF THE NEWSPAPERS' HEADLINES**

Headlines summarize the content of a story, and entice an audience into reading the article. The headline is the title given to a news item or a newspaper / magazine article. The main function of the headline is to inform the reader briefly of what the news that follows is about. Sometimes headlines contain elements of appraisal, i.e., they show the reporter's or the paper's attitude to the facts reported. English headlines are short and catching, they compact the gist of news stories into a few eye-snaring words. A skillfully turned out headline tells a story, or enough of it, to arouse or satisfy the reader's curiosity.

The purpose of the article is to identify the role of the headlines in the modern mass-media discourse, to give the characteristics of the peculiarities of English headlines' translation into Ukrainian, to analyze the morphological content and stylistic means of the creation of the headlines, to consider different ways of the translation of the headlines and to identify different approaches to the solving this problem.

So, in conclusion, some peculiarities of English headlines' translation into Ukrainian should be mentioned: 1) translation of the material from newspapers is characterized by the partial parallelism of the lexical structure – for the majority of words from the source language it is possible to find the equivalent in target language; 2) the most equivalent translation we can give for the article with political terms, the least equivalent will be the article in colloquial style with slang; 3) in order to translate the headline in correct way, the translator should firstly translate the article under it. And then, on the basis of the content, you can translate the headline. The translator should know that English newspapers use the combination of colloquial, literary and poetic words.

Key words: headline, political discourse, transliteration, transcription, equivalency and adequacy, descriptive translation, lexical substitution.

Суїма І. П., Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.
ПЕРЕКЛАД ГАЗЕТНИХ ЗАГОЛОВКІВ

Розглянуто особливості перекладу газетних заголовків в основному на матеріалі англійського політичного дискурсу. Описано основні лексичні та граматичні трансформації, що використовуються перекладачами у процесі передачі англійського заголовка українською мовою. Проаналізовано різні способи перекладу заголовків з погляду збереження семантики та стилю оригіналу.

Ключові слова: заголовок, політичний дискурс, транслітерація, транскрипція, еквівалентність та адекватність, описовий переклад, лексична заміна.

Суима И. П., Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара.
ПЕРЕВОД ГАЗЕТНЫХ ЗАГОЛОВКОВ

Рассмотрены особенности перевода газетных заголовков в основном на материале английского политического дискурса. Описаны основные лексические и грамматические трансформации, которые используются переводчиками при передаче заглавий на украинский язык. Проанализированы разные способы перевода заглавий с точки зрения сохранения семантики и стиля оригинала.

Ключевые слова: заглавие, политический дискурс, транслитерация, транскрипция, эквивалентность и адекватность, описательный перевод, лексическая замена.

The world of the media is an area where it is important not to confuse the object with the language. There are newspapers; there is radio; there is television. But there is no such thing as a variety of newspaper language; or of radio language; or of television language. The media reflect all aspects of the human condition, and make available to the public many varieties of language already well known elsewhere, such as those associated with religion, politics, science, and literature, and the more topic-directed as-

pects of conversation (e. g. discussion, interview, debate, argument). When we apply the notion of a language variety to the media, we have to look within each product (a newspaper, a radio or TV channel) for uses of language which have been shaped by the nature of the medium, or whose purpose is to make use of the capabilities provided by the medium. And here, the communication and presentation of news is dominant.

The reporting of news, whether in the spoken or written media, reflects one of the most difficult and constraining situations to be found in the area of language use. The chief constraint is the perpetual battle against the pressures of time and space. These pressures are absolutes. To fit a column, 20 words need to be cut. To fit a radio window, 16 seconds of a script may need to go. There is no argument. If the writer of the original material does not meet the demand, someone else higher up the editorial chain of command will do it instead. The average news report, whether printed or broadcast, is the product of many journalists, editors (chief / check / copy / page sub-editors), typesetters, proofreaders, compositors, printers.

Conventionally, it is believed that newspapers have more readers than any other kind of written text. For most citizens, news is perhaps the type of written discourse with which they are confronted most frequently. In the newspaper it is the headlines that have the highest readership. It summarizes the content of a story, and entices an audience into reading the article. The headline is the title given to a news item or a newspaper / magazine article. The main function of the headline is to inform the reader briefly of what the news that follows is about. Sometimes headlines contain elements of appraisal, i. e., they show the reporter's or the paper's attitude to the facts reported. English headlines are short and catching, they compact the gist of news stories into a few eye-snaring words. A skillfully turned out headline tells a story, or enough of it, to arouse or satisfy the reader's curiosity. In most of the English and American newspapers and magazines sensational headlines are quite common. The practice of headline writing is different with different editions. In many newspapers, there is, as a rule, one headline to a news item, whereas some others more often than not carry a news item or an article with two or three headlines.

RETURN TO THE CHARM OFFENSIVE (Time)

Has Chalabi given & lsquo; sensitive` information on U.S. interests to Iran? He denies it, but the White House is wary.

A DOUBLE GAME (Newsweek)

DOES KERRY HAVE A BETTER IDEA?

MISTAKES WERE MADE GOING INTO IRAQ, HE SAYS. HE'D UNDO THEM (Time)

The headline describes the essence of a complicated news story in a few words. It informs quickly and accurately and arouses the reader's curiosity. News headlines are particularly important for the way readers comprehend a news text, they are markers that monitor attention, perception and the reading process. A headline is text at the top of a newspaper article, indicating the nature of the article below it.

It's difficult to understand and translate the headline. Obviously, it is not just a matter of vocabulary; even the style of writing is different from any other text. The language of headlines is special and has its own characteristics on the lexical, syntactic, and rhetorical levels for its brevity, attractiveness, and clarity. Therefore it is not surprising that the headlines have been studied quite extensively not only by journalists but also by linguists [1–8; 10; 12].

The purpose of the article is to identify the role of the headlines in the modern mass-media discourse, to give the characteristics of the peculiarities of English headlines' translation into Ukrainian, to analyze the morphological content and stylistic

means of the creation of the headlines, to consider different ways of the translation of the headlines and to identify different approaches to the solving this problem.

Such group headlines are almost a summary of the information contained in a news item or an article.

The basic language peculiarities of headlines, however, lie in their structure. Syntactically headlines are very short sentences or phrases of a variety of patterns:

a) Nominative sentences, e. g., *The Prince of Arrogance (Newsweek)*, *The End of Europe (The Guardian)*, *A Bridge to Nowhere (The Times)*.

b) Phrases with verbals, e. g., *Keeping U.S. Jobs at Home (Newsweek)*, *Betting on the EU (The Times)*, *Made in Japan (Time)*, *To Get US Aid (The Observer)*.

c) Elliptical sentences, e. g., *Off to the Sun (The Observer)*, *Still in Danger (The Observer)*, *Copycats*, *Soon Dogs (Newsweek)*.

d) Full declarative sentences, e. g., *Europe's Newest Members Face a Rough Road Ahead (Newsweek)*, *The Future Starts Now (Time)*.

e) Interrogative sentences, e. g., *Is He To Blame? (Newsweek)*, *A U.S. Link to Madrid? (Time)*, *Ready for Europe, or No? (Newsweek)*.

f) Sentences with articles omitted, e. g., *Frogman finds Girl in River (Daily Worker)*, *Staff Join Teach-in by Bristol Students (The Observer)*.

g) Complex sentences, e. g., *The Country It Should Be (Newsweek)*, *More Transparency Means Knowing How What's Getting Where And When (Newsweek)*.

h) Headlines including direct speech, e. g., *The Queen: "My Deep Distress" (The Guardian)*, *Prince Richard Says: "I Was Not In Trouble" (The Guardian)*.

The headline in British and American newspapers and magazines is an important vehicle of both information and appraisal, and editors give it special attention, admitting that few read beyond the headline, or at best the lead. To lure the reader into going through the whole of the item or at least a greater part of it takes a lot of skill and ingenuity on the part of the headline writer.

The headlines of news items, apart from giving information about the subject-matter, also carry a considerable amount of appraisal (the size and placement of the headline, the use of emotionally colored words and elements of emotive syntax), thus indicating an interpretation of the facts in the news item that follows.

Let's consider the main difficulties in translation of the English headlines into Ukrainian:

I. The auxiliary word is omitted. In such cases the full construction should be restored and only after it the headline can be translated.

For example: *TUC Leaders to See Prime-Minister (TUC=Trades Union Congress)* = *TUC Leaders are to see the Prime Minister*. *Лідери Конгресу тред-юніонів повинні зустрітися з прем'єр-міністром*.

For Ukrainian language more peculiar are noun constructions, but not verb construction, as for English. That why, it is better to translate this headline in this way: *Майбутня зустріч лідерів Конгресу тред-юніонів з прем'єр-міністром*. Besides of the auxiliary verb the article is also omitted in this sentence.

II. Sometimes not only auxiliary, but also the main verb is omitted.

For example: *Talks Today on Steel Industry Pay Dispute* = *Talks on the steel industry pay dispute will start today*. *Сьогодні розпочнуться переговори з питання про підвищення заробітної плати працівникам сталеливарної промисловості*.

III. The grammatical structure of the headlines is also changed during translation: *The Economy is Privately Owned*. В економіці панує приватний капітал. (Економіка знаходиться в приватній власності).

IV. Very often the headline is the rhetorical question, it means that the idea mentioned in this sentence is called in question. *Prospects Of Balance of Payments Favorable?* Чи дійсно перспективи платіжного балансу сприятливі?

V. The complex attributive constructions are also used in the headlines: *Steel Industry Pay Dispute*. Конфлікт з приводу заробітної плати в сталеливарній промисловості. *Round Table Talk*. Переговори за круглим столом. «*Buy British*» Campaign. Кампанія під лозунгом «Купуйте товари тільки англійського виробництва» *Renault Sit-In Goes On*. Продовжується сидячий страйк на заводах «Рено».

VI. In the headline are also used quotes: *Russian Link is Basic to us – the President*. «Зв'язок з Росією необхідний для нас». Заява Президента республіки.

The headline can be translated in some other way: Президент республіки: зв'язок з Росією необхідний для нас.

VII. In order to translate the headline in correct way, the translator should know cases of specific usage of some words. For example: developments: 1) положення, кон'юнктура; 2) події, фактори; 3) висновки, результати; 4) зміни, досягнення.

Developments on the Coal Market. Ситуація на ринку вугілля.

VIII. The great amount of the abbreviations, names, proper names, different English realias are used in headlines. In this cases the translator should use special glossaries, dictionaries and reference books. For example: *The Pentagon* – Пентагон; *The Capitol* – Капітолій; *Senate* – Сенат.

The names of different state institutions are used in the English headlines: such names are translated by creating a new word or word-combination on the basis of the existing elements: *The Department of Homeland Security* – Міністерство внутрішньої безпеки; *The Department of Agriculture* – Міністерство сільського господарства; *The Agency for International Development* – Агентство міжнародного розвитку; *The Global Fund to fight AIDS* – Фонд боротьби зі СНІДом; *International Relations Committee* – Комітет з питань міжнародних відносин.

And also the names of positions are used: *Congressman* – конгресмен; *Governor* – губернатор; *Mayor* – мер.

Very often English headlines consist of phrasal verbs. The translator should treat the phrasal verb as a one semantic unit and try to find the equivalent in the target language. If there is no such equivalent, the translator should transfer the meaning of the idiom by the explanation. For example: *A domino effect* – ефект доміно; *to buy a pig in a poke* – купити kota в мішку

IX. Different stylistic devices are also used in the headlines, for example: metaphors, metonymy, pun, irony etc.

Down From the Ivory Tower (букв.: Залишити башту зі слонової кості) ≈ Спуститися з небес на землю «*The Ivory Tower*» – is a reference from the literature.

Officials say atoll do nicely (About the fraudulent sale of small Pacific islands).

The word «atoll» means coral island and it is combined with the phrase «that will do». That why, we have the sentence: *Officials say that will do nicely*. The phrase *That will do nicely*, was taken from the British advertisement, in which the consumer asks the shop-assistant, can he pay with the credit card or not. A shop-assistant gives the answer: Yes, that will do nicely. (i. e. you are most welcome to pay with this credit card). Pragmatical effect of the pun is in the achievement of the irony. The author calls to stop the illegal sale of the islands.

Another headline is from the magazine «The Guardian»: *Burning questions on tunnel safety unanswered (About the possibility of fires in the Channel tunnel)*.

In this case the pun is in word-combination burning question. The questions are about fires, hence burning questions, but the phrase «burning question» also means «an important or urgent question». So, the author of this article tries to focus the readers' attention on the importance of the problem, mentioned in the article, and to inform the readers about the essence of this problem.

Another headline is built by graphical means: *Sen-sational*.

It is an article about the winner of the Nobel Prize Amartya Sen. His name is combined with the word «sensational».

So, in conclusion, some peculiarities of English headlines' translation into Ukrainian should be mentioned:

1) translation of the material from newspapers is characterized by the partial parallelism of the lexical structure – for the majority of words from the source language it is possible to find the equivalent in target language.

2) The most equivalent translation we can give for the article with political terms, the least equivalent will be the article in colloquial style with slang.

3) In order to translate the headline in correct way, the translator should firstly translate the article under it. And then, on the basis of the content, you can translate the headline. The translator should know that English newspapers use the combination of colloquial, literary and poetic words.

References

1. **Алимов В. В.** Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации : учеб. пособие / В. В. Алимов. – М. : МГЛУ, 2005. – 450 с.
2. **Виноградов В. С.** Введение в переводоведение / В. С. Виноградов. – М. : Академия, 2001 – 224 с.
3. **Казакова Т. А.** Translation techniques / Т. А. Казакова. – М. : Просвещение, 2000. – 143 с.
4. **Комиссаров В. К.** Теория перевода / В. К. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 2000. – 253 с.
5. **Коптілов В. В.** Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Вища шк., Вид-во при Київ. ун-ті, 2001 – 166 с.
6. **Николаев С. Г.** Mass Media : Radio and Press. Методические указания по практике устной и письменной речи английского языка для студентов специальности «Романо-германская филология» / С. Г. Николаев, К. Ю. Колесина, А. А. Григорьянц. – Ростов н/Д : ЮФУ, 2007. – 63 с.
7. **Латышев Л. К.** Технология перевода / Л. К. Латышев. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001 – 280 с.
8. **Слепович В. С.** Практический курс перевода с русского языка на английский / В. С. Слепович. – М. : Академия, 2004 – 352 с.
9. **Harper D.** Online etymology dictionary [Electronic resource] / D. Harper. – 2001. – URL : <http://www.etymonline.com/index.php> (25.10.07).
10. **Korunets I. V.** Theory and Practice of Translation / I. V. Korunets. – Vinnytsia : Nova Knyha Publishers, 2001 – 446 p.
11. **Proceedings of the First James S. Holmes Symposium on Translation Studies.** – Amsterdam – Atlanta GA, 1991. – P. 13–23.
12. **Leech G. N.** Principles of pragmatics / G. N. Leech. – L.; N.Y. : Longman, 1983. – 376 p.
13. **Vocabulary – Mass media** [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – http://www.myenglishpages.com/site_php_files/vocabulary-lesson-mass-media.php#. UuqEePu2Iwo.

Надійшла до редколегії 31.01.2014

УДК 811.11'37

Ю. Г. Тимралиева

Санкт-Петербургский государственный экономический университет (Россия)

ПРОСТРАНСТВО И ВРЕМЯ В ЛИРИКЕ НЕМЕЦКОГО ЭКСПРЕССИОНИЗМА

На материале лирики немецкого экспрессионизма рассмотрены семантические категории времени и пространства, приобретающие в экспрессионистских текстах особый символический смысл и отражающие эстетические взгляды представителей данного литературного течения, а также способы их языковой реализации.

Ключевые слова: экспрессионизм, семантическая категория, время, пространство, образ, мотив, языковая структура

Тимрالیєва Ю. Г., Санкт-Петербурзький державний економічний університет.
ПРОСТІР І ЧАС У ЛІРИЦІ НІМЕЦЬКОГО ЕКСПРЕСІОНІЗМУ

На матеріалі лірики німецького експресіонізму розглянуто семантичні категорії часу і простору, що набувають в експресіоністських текстах особливого символічного смислу й відбивають естетичні погляди представників даної літературної течії, а також способи їх мовної реалізації.

Ключові слова: експресіонізм, семантична категорія, час, простір, образ, мотив, мовна структура.

J. Timralieva, St. Petersburg State University of Economics. **PLACE AND TIME IN THE LYRICS OF GERMAN EXPRESSIONISM**

This article deals with the lyrics of German Expressionism. The article analyses semantic categories of time and place playing an important role in the interpretation of expressionistic texts. The aim of the article is to show the features of thematic development and the ways of linguistic realization of these categories.

The article starts with a brief presentation of historical context and esthetics of Expressionism. Further analysis of the expressionistic poems reveals the metropolis as the most popular place of acting in Expressionism and the winter and the night as the most popular time. These particular semantic categories reflect esthetical views and artistic methods of this literature movement being closely connected with its key themes and leitmotifs ore being it themselves.

It appears in all linguistic structure of expressionistic texts, both in semantics of the words and figures and in grammatical structure of the poems. Plentiful in the poetic vocabulary are temporal and local words; very popular are temporal and local prepositions and pronominal adverbs, adverbial modifier and dependent clauses of place and of time.

Therefore categories of time and place get a specific symbolic sense in Expressionism. They are mostly conventional, mystical and extremely subjective. The real and the unreal, the material and the abstract, the past and the future unite in the same plane. Time and place flow together, become transformed and deformed.

Key words: expressionism, semantic category, time, place, figure, leitmotif, linguistic strukture.

Стаття посвящена лирике немецкого экспрессионизма – одного из знаковых течений модернизма, оказавшего огромное влияние на развитие современной западноевропейской литературы. *Цель* статьи – рассмотрение семантических категорий времени и пространства, играющих важную роль в интерпретации экспрессионистских текстов. В статье выявляются ключевые звенья данной семантической парадигмы, анализируются особенности тематического развертывания и способы языковой реализации заявленных категорий.

Экспрессионизм зародился в Германии в начале XX века и явился эмоциональным откликом на события соответствующей эпохи. Резкий натиск цивилизации, урбанизация, первая мировая война, всплеск революционного движения,

кризис гуманистических идеалов – таков исторический фон, на котором развивалось данное литературное течение. Именно в это время возникает эстетика экспрессионизма, декларирующая отказ от прежних художественных традиций. Выражение вместо изображения, «не конкретность, а абстрактное представление о ней, не действительность, но дух – таков основной тезис эстетики экспрессионизма» [1, с. 537].

Ключевые понятия эпохи – война и урбанизация, вопросы веры и безверия – становятся ключевыми темами поэзии экспрессионистов; центральным мотивом – мотив смерти. Варьируясь в зависимости от темы, этот мотив присутствует, так или иначе, практически в каждом стихотворении экспрессионистской лирики. Другим мотивом, определившим лирику экспрессионизма, становится мотив конца света, о чем свидетельствует уже само название первого сборника экспрессионистской лирики: «Menschheitsdämmerung».

Новая эстетика рождает не только новые темы, но и новых героев. Действующими лицами экспрессионистской лирики становятся люди, не вписывающиеся в существующую реальность, «личности на грани» [Там же, с. 543], «люди, по той или иной причине «вытолкнутые» из жизни» [6, с. 21].

Крайне важной в лирике экспрессионизма становится семантическая категория места: оно определяет тот мир, ту среду, в которой живет экспрессионистский герой. Поскольку новыми героями лирики экспрессионизма становятся нищий, пленный, проститутка, преступник, калека, сумасшедший, наконец, мертвец, то новым местом действия – нищий квартал, поле битвы, больница, сумасшедший дом, притон, тюрьма, морг.

Die Närrin weint mit offnem Haar

Am Fenster, das vergittert starrt...

Im Hurenhaus Gelächter klingt.

(Trakl, «Romanze zur Nacht»)

In Maiensaatengängen liegen eng die Leichen,

Im grünen Rain, auf Blumen, ihren Betten.

(Heym, «Nach der Schlacht»)

Ein ersoffener Bierfahrer wurde auf den Tisch gestemmt.

(Benn, «Kleine Aster»)

Эти места, столь же условные, как и сами герои, живущие/умирающие в заданном пространстве, в полной мере отражают эпоху, «отмеченную потрясениями мирового масштаба» [1, с. 536].

Особым завоеванием экспрессионистской лирики становятся стихи о городах. Именно города, как правило, безликие, во многом условные, являются местом действия многих стихотворений экспрессионистов. Точные названия городов, улиц, площадей, прочих достопримечательностей обычно отсутствуют. Характерны названия произведений типа «Die Stadt der Qual», «Die Stadt in den Wolken» (Heym), «Vorstadt im Föhn» (Trakl), «Städter» (Wolfenstein), «Fabrikstrasse tags» (Zech), «Nachtcafe» (Benn). Даже если стихотворение посвящается какому-то конкретному месту, описание, как правило, достаточно анонимно. В своих произведениях экспрессионисты пытаются представить некую обобщенную модель – модель мира, стоящего на пороге гибели.

Популярна урбанистическая лексика, характерно использование слов данной семантической группы в форме множественного числа: *Städte*, *Strassen*, *Plätze*, *Kanäle*, *Maschinen*, *Motoren*, *Busse*, *Straßenbahnen*, *Häuser*, *Mauern*, *Fenster*, *Dächer*, *Türme*:

Nichts als Mauern. Ohne Gras und Glas

Zieht die Strasse den gescheckten Gurt der Fassaden. (Zech, «Fabrikstrasse tags»)

Schornsteine stehen in großem Zwischenraum... (Heym, «Berlin III»)

Довольно частотними при описании жизни современного города неожиданно становятся и слова, обозначающие части человеческого тела: *Leib, Körper, Gesicht, Haar, Auge, Mund, Lippen, Stirn, Wange, Kinn, Brust, Herz, Schulter, Hände, Arme, Füße, Beine*. Это связано с мистификацией, демонизацией представляемого пространства. В экспрессионистских текстах город оживает, начинает жить собственной, независимой от человека жизнью, наделяется не только человеческими, но и сверхчеловеческими способностями, демонизируется, гиперболизируется:

Auf einem Häuserglocke sitzt er breit.

Die Winde lagern schwarz um seine Stirn.

(Heym, «der Gott der Stadt»)

Город воспринимается экспрессионистами как «магическая сцена человеческой трагедии» [6, s. 64], «воплощение ужаса и бесчувственности окружающего мира» [1, с. 542], как олицетворение новой цивилизации, созданной человеком в угоду миру вещей, поработавшей природу и человека, как символ мира, где неживое властвует над живым. Именно здесь концентрируются темные (демонические) силы, здесь «античеловеческое выступает как система», здесь «бессилие человека становится очевидным в полной мере» [6, s. 38]:

Sie wandern durch die Nacht der Städte hin,

Die schwarz sich ducken unter ihrem Fuss...

Ihr langer Schatten schwankt im Häusermeer

Und löscht der Strassen Lichterreiben aus...

Sie lehnen schwer auf einer Brückenwand

Und stecken ihre Hände in den Schwarm

Der Menschen aus...

(Heym, «Die Dämonen der Städte»)

Экспрессионисты развенчивают «ложный блеск мегаполисов» [3, с. 9], показывают экспансию города в сферу человеческого сознания, человеческой психики.

К теме города так или иначе обращается большинство поэтов-экспрессионистов; Гейм посвящает ей целый цикл «Grossstadtlyrik». В частности, эта тема получает свое развитие в следующих произведениях: «Der Gott der Stadt», «Die Dämonen der Städte», «Abende im Vorfrühling», «Die Stadt der Qual», «Die Stadt in den Wolken», «Berlin I, II, ..., VIII» (Heym); «Die schöne Stadt», «Vorstadt im Föhn», «In der Heimat» (Trakl); «Kleine Stadt» (Stadler); «Berlin», «Auf der Terasse des Cafe Josty» (Boldt); «Ode an Berlin» (Goll); «An Berlin», «Die Stadt der Qual», «Berlin! Berlin!», «Erwachen der Städte» (Becher); «Untergrundbahn» (Benn); «Fabrikstrasse tags», «Mai-Nacht» (Zech); «Wien» (Ehrenstein); «Die Fahrt nach der Irrenanstalt» (Lichtenstein); «Städter» (Wolfenstein).

Не менее значимой в лирике экспрессионизма становится семантическая категория времени. Так же как и место, время, как правило, является условным, наполняется определенным символическим смыслом.

Очень часто временем действия в экспрессионистской лирике становится ночь или вечер. Об этом свидетельствуют уже названия многих стихотворений: «Abende im Vorfrühling», «Da mitternachts ein feiner Regen fiel...», «Die Nacht» (Heym); «Der Abend», «Zu Abend mein Herz», «Abend in Lans», «Abendgang», «Abendland», «Abendlied», «Abendmuse», «Melancholie des Abends», «Nachtergebung», «Nachtlid», «Nachts», «Nachtseele», «Gesang zur Nacht», «Romanze zur Nacht», «An die Nacht» (Trakl); «O Nacht-:», «Nachtcafe» (Benn); «Fahrt über die Kölner Rheinbrücke bei Nacht», «Abendschluss» (Stadler); «Abendgang» (Stramm); «Die Nächte», «Abendlied», «Mensch im Abend», «Abendhimmel» (Becher); «In den Abend», «Die Dämmerung» (Lichtenstein).

Связанный напрямую с мотивом конца света образ ночи понимается экспрессионистами метафорически как «конец земного дня» [4, s. 247], конец жизни:

... Seht, wir sind nun tot.
In weißen Augen wohnt uns schon die Nacht,
Wir schauen nimmermehr ein Morgenrot.
(Heym, «Die Morgue»)

Если город являет собой место, где человек чувствует себя наиболее слабым и уязвимым, то ночь являет собой аналогичное время. Именно ночью человеком в полной мере овладевают страх и отчаяние, именно ночью он наиболее остро ощущает свое одиночество, именно ночью смерть подходит совсем близко:

Wie war es einst,
Bevor ich in Nacht und Verlassenheit schritt?
(Trakl, «Traumwandler»)
Hab in einer sternlodernden Nacht
Den Mann neben mir ums Leben gebracht.
(Lasker-Schüler, «Scheidung»)

Это время, когда оживают призраки, когда темные силы обретают власть над человеком.

Es blühte kein Stern in jener Nacht
Und niemand war, der für uns bat.
Ein Dämon nur hat im Dunkel gelacht.
(Trakl, «Ballade»)

Аналогичные чувства (неуверенность, одиночество, страх) вызывает образ вечера, также выступающий предметом метафорического выражения во многих стихотворениях. Однако если ночь символизирует конец, то вечер – предчувствие этого конца, «сумерки» человеческой истории:

O der Abend, der in die finsternen Dörfer der Kindheit geht. ...
O die Nähe des Todes. Lass uns beten.
(Trakl, «Nähe des Todes»)

Другим «временным» мотивом, характерным для экспрессионистской лирики, становится мотив зимы. Этот мотив является своего рода традицией в немецкой литературе (встречается ранее у Гёте, Гёльдерлина, Ленау, Георге, Рильке). Однако в экспрессионистской лирике он приобретает особое значение. Зима, подобно ночи, воспринимается экспрессионистами метафорически как «зима человеческой истории» [4, s. 138]. Именно это время года наиболее соответствует представлениям экспрессионистов о современном мире как о мире, где нет места живому. Образный язык лирики экспрессионизма чрезвычайно богат «зимними» метафорами, выражающими отчуждение, оледенение, опустошение, омертвление. Характерными для поэтического языка экспрессионистов становятся соответствующие эпитеты – прилагательные и причастия типа *winterlich*, *kalt*, *frierend*, *gefroren*, *erfroren*, *vereist*, *verschneit*, *trübe*, *öde*, *kahl* и другие; очень часто в этой связи используются эпитеты *tot*, *sterbend*, *gestorben*:

Sommerzeit, Herbstzeit, alles geht vorüber,
Und brauner Tod hat jede Frucht ergriffen.
(Heym, «Mitte des Winters»)

Похожие ассоциации рождает и поздняя осень:

In der sterbenden Gärten Schweigen,
In der goldenen Bäume Verderben
Gehen die Stimmen, die leise steigen
In dem fahlen Laube und fallenden Sterben.
(Heym, «Der herbstliche Garten»)
Weißt du noch, wie ich krank lag...
Es war am Herbsttag... (Lasker-Schüler, «Nachweh»)

Девизом данной тематической парадигмы, как и лирики экспрессионизма в целом, может служить одна из следующих строк:

Nur für die Toten ist jetzt gute Zeit.
(Heym, «November»)
Wir leben in einem kalten rechteckigen Raum.
(Becher, «Deutschland»)

Мотив зимы (поздней осени) определяет прежде всего лирику Гейма и Тракля; в частности, он отчетливо выступает в следующих стихотворениях: «Der Winter», «Mitte des Winters», «Der Herbst», «Trostloser Herbst. Verlorne weite Öde...», «Und die Hörner des Sommers verstummten...», «November» (Heym); «Dezember», «Winterdämmerung», «Ein Winterabend», «Winternacht», «Im Winter», «Herbst», «Herbstseele», «Herbstliche Heimkehr», «Der Herbst des Einsamen», «Ein Herbstabend», «Verklärter Herbst», «Groddek» (Trakl). Однако и в произведениях других поэтов мы часто встречаем те или иные образы, метафорически отождествляемые с мотивом осени/зимы: «Herbstgesänge» (Becher); «Winteranfang» (Stadler); «Spätherbst» (Goll); «Herbst» (Klemm).

М. Зоммерфельд пишет в антологии немецкой лирики: «В это время возникает крайне мало «летних» стихотворений» [7, s. 211].

Таким образом, пространственно-временные семантические категории экспрессионизма либо тесно связаны с его ключевыми темами, топосами, лейтмотивами, либо сами являются таковыми. Это находит выражение во всей языковой структуре: как в семантике слов и смысловом наполнении образов, так и в грамматическом строе произведений. Слова, означающие либо описывающие место или время, становятся очень актуальными в поэтическом словаре экспрессионистов. Частотны временные и локальные предлоги, местоименные наречия и союзные слова *da*, *hier*, *dort*, *hin*, *her*, *hinaus*, *herein*, *wo*, *wohin*, *woher* и др.:

Ich gleite traurig rings umgittert von den Tieren
Durchs brüllende Haus am Stoß der Stäbe hin und her,
und blicke weit in ihren Blick wie weit hinaus auf Meer...
(Wolfenstein, «Im Bestienhaus»)
Und seine Strasse warf sich steil empor und schraubte
Sich hoch hinaus bis an vergilbten Mondes Zackenrand,
Wo bog sie um und sprang zum Abendstern...
(Becher, «Der Idiot»)

Необычайную популярность приобретают обстоятельства места и времени, а также соответствующие придаточные предложения. Они не только несут определенную смысловую нагрузку, реализуя те или иные топосы, но и задают определенный тон, создают определенную перспективу, делают изображение в целом наглядным, «сценичным»:

Mit weißem Haar, in den verrufenen Orten
Noch hinter Werchojarsk, in öden Steppen,
Da schmachten sie, die ihre Ketten schleppen
Tagaus, tagein, die düsteren Kohorten.
(Heym, «Russland»)
Am Abend, wenn wir auf dunklen Pfaden gehn,
Erscheinen unsere bleichen Gestalten vor uns.
(Trakl, «Abendlied»)
...Ganz hinten, wo ein kleiner Kirchturm blinkt...
(Heym, «Printemps»)
Wo die Schwalbe aus und ein flog, tranken wir feurigen Wein.
(Trakl, «Abend in Lans II»)
Und Schatten schweben, wo man Schreie hört.
(Lichtenstein, «Nebel»)

Тенденцией экспрессионистской лирики становится трансформация пространственно-временных отношений, когда элемент, семантически выражающий

время, синтаксически функционирует как обстоятельство места [2, с. 100]. Пространство и время трансформируются, перемешиваются, происходит их взаимопроникновение.

Ich bin in Wüsten eine große Stadt

Hinter der Nacht und toten Meeren weit.

(Heym, «Die Stadt der Qual»)

Der Ströme Seelen, der Winde Wesen

gehert rein in den Abend hinunter...

(Heym, «Der herbstliche Garten»)

Einsamer unterm Sternenzelt

Geht durch die stille Mitternacht.

(Trakl, «Romanze zur Nacht»)

Des Herbstes Weg und Kreuze gehn in Abend ein.

(Trakl, «Drei Blicke in einen Opal»)

...schwanken wir in des Herbstes verschwindende Räume...

(Heym, «Hora mortis»)

...wir treiben dahin, hinaus in den Abend der Meere...

(Heym, «Die Seefahrer»)

Du aber gehst mit weichen Schritten in die Nacht...

(Trakl, «An den Knaben Elis»)

Ich gehe in den Abend hinein...

(Trakl, «Abendgang»)

Winde... fallen schrickt in tiefe Nacht.

(Stramm, «Traum»)

Im großen Raum des Tags...

(Werfel, «Ballade von Wahn und Tod»)

Таким образом, в лирике экспрессионизма категории времени и места приобретают особый символический смысл, отражая в полной мере эстетические взгляды и художественные методы представителей данного литературного течения. В экспрессионизме эти категории, как правило, условны, во многом мистичны, мифологичны и крайне субъективны. Последовательное развитие событий во времени нарушается – в одной плоскости соединяются реальное и нереальное, вещественное и абстрактное, прошлое и будущее. Пространство и время сливаются, взаимно трансформируются, деформируются. На месте романтического *Es war einmal* в экспрессионизме появляется миф вне времени и пространства. «Мир более не знает исторического развития» [5, с. 8].

Библиографические ссылки

1. Павлова Н. С. Экспрессионизм / Н. С. Павлова // История немецкой литературы : в 5 т. – М., 1968. – Т. 4 : (1848–1918). – С. 536–564.
2. Тимралиева Ю. Г. Поэтический язык лирики немецкого экспрессионизма : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Ю.Г. Тимралиева. – СПб., 2000. – 195 с.
3. Топоров В. Предисловие / В. Топоров // Готфрид Бенн. Собрание стихотворений. – СПб., 1997. – С. 7–21.
4. Mautz K. Mythologie und Gesellschaft im Expressionismus. Die Dichtung Georg Heyms / K. Mautz. – Frankfurt-am-Main, Bonn, 1961. – 387 s.
5. Mehl D. Mitteilung und Monolog in der Lyrik Gottfried Benns : Dissertation / D. Mehl. – München, 1960. – 156 s.
6. Schneider K. L. Der bildhafte Ausdruck in den Dichtungen G. Heyms, G. Trakls und E. Stadlers / K. L. Schneider. – Heidelberg, 1961. – 184 s.
7. Sommerfeld M. Deutsche Lyrik 1880–1930 : Antologie / M. Sommerfeld // Literaturhistorische Bibliothek. – Berlin, 1931. – Bd. 3.

Надійшла до редколегії 18.02.14

УДК 811.111'367.623

О. О. Шабаліна

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СИНТАКТИКО-ФУНКЦІЙНІ ЗМІНИ В УЗУАЛЬНІЙ ПАРАДИГМІ ПРИКМЕТНИКІВ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕХОДУ ВІД ДАВНЬО-ДО СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ МОВИ (на базі дослідження середньоанглійських поетичних творів)

Вивчено кількісні та якісні зміни в синтактико-функційному аспекті вживання прикметників у процесі переходу від давньо- до середньоанглійського періоду. Аналіз здійснено на базі поетичних текстів і порівняно з результатами попередніх досліджень. Доведено, що прикметникова узувальна парадигма змінювалася залежно від семантичної специфіки тексту. Виявлено, що семантико-функційний фактор (визначальний для давньоанглійської мови) із аналітизацією мови поступається на користь синтаксичної потреби.

Ключові слова: прикметники, середньоанглійська поезія, давньоанглійська мова, синтактико-стилістичні особливості, атрибуція, предикація, стилістичні засоби.

Шабалина А. А., Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **СИНТАКТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В УЗУАЛЬНОЙ ПАРАДИГМЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ПРИ ПЕРЕХОДЕ ОТ ДРЕВНЕ- К СРЕДНЕАНГЛИЙСКОМУ ЭТАПУ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА** (на материале исследования среднеанглийских поэтических произведений)

Изучены количественные и качественные изменения в синтактико-функциональном аспекте употребления прилагательных при переходе от древне- к среднеанглийскому периоду. Анализ проведен на материале поэзии и сопоставлен с результатами предыдущих исследований. Доказано, что узувальная парадигма прилагательных изменялась зависимо от семантической специфики текста, а семантико-функциональный фактор (ведущий для древнеанглийского) с аналитизацией языка уступает место синтаксической потребности.

Ключевые слова: прилагательные, среднеанглийская поэзия, древнеанглийский язык, синтактико-стилистические особенности, атрибуция, предикация, стилистические средства.

O. O. Shabalina, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **SYNTACTICAL AND FUNCTIONAL CHANGES IN THE ADJECTIVES' USUAL PARADIGM AT THE EDGE OF OLD AND MIDDLE ENGLISH PERIODS** (the research based on the studies of Middle English poetry)

The present article puts forward a thorough investigation into the issue of qualitative and quantitative changes which took place at the edge of Old and Middle English historical and cultural periods in the field of syntactical and functional paradigm inherent to adjectives, adjectival elements and adjective-derived units. The research aims at supplementing into the process of working out a new conception concerning role and functions of the adjective as a part of speech in archaic English written sources, as well as contrasting the results with conventional tendencies in nowadays' Germanic linguistics. The studies are based on the range of authentic Middle English poetry excerpts, whose basic syntactical peculiarities in the sphere of adjectival usage are being compared to those of Old English texts that have been under analysis in the previous works by the authors. The research held has proved that the adjectives' usual paradigm appears to be utterly dependent on a text's semantic specificity. Taking into the consideration all the phenomena observed we may conclude that while in Old English semantic and functional factors proved to be key determiners for adjectival usage, they tended to yield to the syntactical necessity as the language acquired its analytical features. Therefore, linguistic changes both in Middle English poetry and prose were determined merely by extralinguistic factors.

Key words: adjectives, Middle English poetry, Old English, syntactical stylistic peculiarities, attribution, predication, stylistic devices.

На сьогодні існує значна кількість наукових праць, присвячених історичному розвитку англійської мови. Але ця тематика загалом видається розробленою дуже вибірково і містить чимало білих плям. Дане дослідження **актуальне** передусім спробою всебічного аналізу такої частини мови, як прикметник в англійській мові на межі англосаксонського та середньоанглійського етапів її розвитку. Новим є розгляд прикметників у структурно-функційному аспекті, із приділенням особливої уваги не тільки лінгвістичним процесам, які спостерігалися в процесі їх функціонування, але й казуальному боку питання, причинам і значенню цих явищ.

Завданням роботи є відстежити кількісні та якісні зміни в синтактико-функційному аспекті вживання прикметників та споріднених до них елементів, які мали місце в процесі переходу від давньо- до середньоанглійського періоду. **Метою** такого аналізу є вироблення єдиної концепції стосовно ролі та місця прикметника як частини мови в архаїчних англосаксонських текстах та її порівняння із традиційно панівною в сучасному мовознавстві.

Аби досягти більшої чистоти й об'єктивності та спростити процедуру здійснення подальшого компаративного аналізу давньо- та середньоанглійської синтактико-узусальної парадигми, як текстовий матеріал для даного розділу було обрано, з одного боку, виключно поетичні тексти, датовані середньоанглійським етапом розвитку мови, оминаючи широкий пласт римованих драматургічних творів, що завойовують собі панівні позиції на даному етапі, а з іншого – дані, одержані в результаті попередніх досліджень [11]. Попри свою незначну чисельність вони становлять докладну і ґрунтовну базу для ретельного дослідження. До вивчених літературних пам'яток належать передусім такі яскраві та широковідомі поетичні тексти, як *Layamon's Brut*, *Sir Gawayne and the Green Knight*, *the Vision of Piers Plowman* Уільяма Ленґленда та метричний романс *King Horn*.

Наразі у лінгвістиці панує погляд, згідно з яким прикметник у переважній більшості випадків може виконувати тільки одну з **двох провідних функцій** у синтаксичній структурі англійського речення: **атрибутивну** чи **предикативну**. Як це пояснює Д. Харитончик: «Відповідно до характеризуючої функції прикметників з'ясовуються їх синтаксичні позиції в реченні, які переважно зводяться до двох основних: атрибутивної і предикативної, тобто прикметники постійно виступають як атрибутиви, модифікатори іменника або ж у ролі головних предикаторів, чи «класичних предикатів», вказуючи на характеристики того, про що повідомляється у висловлюванні» (цит. за: [1; 10, с. 18]).

Як влучно зауважує В. Л. Силін, здатність виконувати роль детермінативу й предикативу характерна для прикметників різних семантичних груп, і це зумовлено специфікою їх структури і семантики як слів даного лексико-граматичного класу. Обмеження, які подекуди виникають через систему мови, пов'язані з обсягом тієї інформації, яка передається, стилістичними й ідеографічними особливостями їх функціонування, співвіднесеністю слів як родових та видових тощо [8, с. 74]. До того ж традиційно атрибутивна функція вважається явищем, значно поширенішим у сучасній англійській мові, хоча щодо цього питання погляди дослідників різняться.

Паралельно в лінгвістиці віддавна існує погляд, згідно з яким єдиною значущою синтаксичною функцією прикметника є предикація. Ще Платон та Аристотель відзначали, що найтиповішою функцією дієслова та прикметників є предикативна. Таким чином, абстрагованість або атрибутивність присудка протиставляється предметності або субстанціональності підмета [1, с. 6]. Крім того, варто зауважити, що «якщо для мов європейської системи притаманне протиставлення **ім'я** (іменник, прикметник, числівник) – **дієслово**, то для мов китайського типу

притаманна, навпаки, антитеза **іменник – предикатив** (дієслово, прикметник, числівник)» [2, с. 67] (переклад наш. – *О. III.*). Таким чином, з ономазіологічного погляду усе семантичне різноманіття зводиться до єдиного інваріантного сенсу – усі дієслова «предикують» імені певну ознаку, всі вони описують властивості предметів у логічному розумінні цього терміна й характеризують його [4, с. 34].

Згідно з результатами нашого дослідження, всупереч вищезгаданім концепціям, на хронологічній межі давнього та середнього періодів розвитку англійської мови вимальовується дещо інша картина.

Проведене дослідження продемонструвало, що в збережених текстах давньоанглійської прози у сфері прикметникового вжитку в синтаксичних конструкціях провідну роль, як і зараз, відіграють атрибутивна та предикативна функції. Проте в цей історико-культурний період нарівні з ними функціонують ряд цікавих особливостей, які ми характеризуємо як **синтактико-стилістичні** [11]. Їх сутність полягає в тому, що прикметники та споріднені їм елементи, виконуючи в реченнях та словосполученнях різноманітні функції – незалежно від того, чи цією функцією була атрибуція, предикація чи будь-яка інша, менше досліджена на теперішньому етапі, – передусім несли на собі семантично-функціональне навантаження і надзвичайно часто ставали одними з базових елементів для побудови стилістично навантажених конструкцій – так званих тропів. Роль прикметникових елементів у таких стилістичних утвореннях цілком очевидно сприймалася англосаксонськими мовцями як набагато важливіша, змістовніша за роль суто синтаксичну, підпорядковану частиномовній парадигмі та антиномії атрибуції – предикації. Особливо актуальним і в найбільшій мірі характерним використання подібних синтактико-стилістичних конструкцій виявляється для англосаксонської прози. До базових синтактико-стилістичних конструкцій давньоанглійської прози, утворених за допомогою прикметників, ад'єктивних елементів та відад'єктивних утворень передусім зараховуємо: фреймові структури, анафоричні й епіфоричні побудови (зазвичай у поєднанні з полісидентонами), паралельні еліптичні конструкції тощо.

Із середньоанглійськими поетичними текстами маємо дещо інакшу ситуацію. Розглянемо детальніше характерні риси визначеного онтологічного етапу.

Атрибуція

На середньоанглійському етапі розвитку англійської мови з-поміж основних функцій, які у структурі речення відіграють прикметники, ад'єктивні та відад'єктивні елементи, на передній план помітно висувається атрибуція. Випадки чистого атрибутивного вживання прикметників, не долучені до складу характерних для попереднього періоду синтактико-стилістичних конструкцій, зустрічаються приблизно у 53 % відсотків усіх досліджених синтаксичних структур. До того ж у 71 % досліджених випадків справу маємо з простою, так би мовити, класичною препозитивною атрибуцією іменників. Наприклад: *bolde burne; cheualrous knytez*.

Також атрибуція в середньоанглійських текстах представлена рядом цікавих варіацій, одні з яких властиві і навіть природні для сучасної мови, інші ж становлять особливий інтерес. Таким чином, серед провідних проявів атрибуції прикметників та близьких до них елементів, які зустрілися в процесі проведення нашого дослідження, перш за все варто зазначити такі:

1. Подекуди, на противагу панівній моделі, у середньоанглійських поетичних текстах все ще можна зустріти нерідкі випадки постпозитивної атрибуції, властивої попередній епосі. Наприклад:

- *hæleðes sikere*;
- *ƿe burh of Lundene al*;

- *kempa deora*;
- *And seide that hymself myghte assoillen hem alle*.

2. Ступені порівняння якісних прикметників виразно набувають уніфікованої форми, наближеної до сучасної парадигми. Варто додати, що майже у всіх випадках у поетичних текстах зустрічаємо переважно найвищий ступінь порівняння. Наприклад:

- *þe fautlest freke*;
- *þe comlokest kyng*;
- *þe louelokkest ladies*;
- *þe hapnest vnder heuen*.

Слід додати, що зазначений процес усталення сьогоденного вигляду парадигми ступенів порівняння позначився також і на суплетивних формах:

- Apulf was þe beste*,
- And fikenylde þe werste*.

3. Іншим феноменом, властивим середньоанглійським прикметникам, є поліатрибуція – проста (наприклад: *oper gay knyhtes*) та подовжена задля поетичної виражальності: [*þe schaft*] ... *loked to þe leude þat on þe launde gede; How þat dogty, dredles, deruely þer stondez; Armed, ful aglez: in hert hit him lykez*.

4. Цікавим є факт, що в досліджених нами зразках прикметникової поліатрибуції спостерігалися також і випадки оточення означуваного слова, що загалом вважається зовсім не властивим англійській мові після завершення давньоанглійського періоду. Знайдені приклади атрибутивного оточення можна умовно розподілити на два головні різновиди:

- Повне оточення: *Grete lobbies and longe*.
- Часткове оточення: *With depe diches and derke and dredfulle of sighte*.

5. Випадки поетичного вживання відокремленого означення: *Giltles, I leeve*.

6. Як близький до цього феномен досить часто зустрічається розгорнута форма прикметникової атрибуції. У переважній більшості випадків вона вживається в постпозиції до означуваного слова. Наприклад: *as an heremite unholy of werkes...; feeld ful of folk*.

7. Також крізь призму синтаксичних особливостей вжитку атрибутивних прикметників у поетичних текстах цікаво спостерігати процес виникнення й усталення в англійській мові такої частини мови, як артикль, який, згідно з результатами нашого попереднього дослідження, був не властивий давньоанглійській узусній парадигмі [11].

На даному етапі розвитку стає помітна поява артиклів двох типів: означеного та неозначеного.

1) Перший з них починає вживатися повсюдно, за сталою парадигмою, якої майже не спостерігалось в минулі століття, завжди у сполученні з препозитивним атрибутивним прикметником. До цього варто додати, що в процесі дослідження майже не було знайдено випадків поєднання означених артиклів безпосередньо з іменниками, за відсутності певних атрибутів. Таким чином, можна припустити існування певного еволюційного зв'язку між появою та початком активного функціонування означеного артикля як частини мови й атрибутивним вживанням прикметників. Наприклад: *þa æðela boc*.

2) Зовсім інакшу ситуацію маємо з неозначеним артиклем. Перш за все, він зустрічається досить рідко (усього у 10% випадків). До того ж, у випадках, коли він вживається, найчастіше можна наочно спостерігати процес встановлення й

усталення парадигми його вжитку. Наприклад: *He melez ... wyth a much steuen. An-ofer [boc] he nom on Latin; þe makede Seinte Albin.*

Так, зокрема, у другому прикладі можемо безпосередньо спостерігати процес виникнення та усталення відносного займенника *another*. Як відомо, на давньоанглійському етапі він належав до лексико-граматичного класу прикметників і змінив свою належність лише в середньоанглійський період. Також, як уже зазначалося вище, цей ад'єктивний елемент був ключовим компонентом у структурі парадигми протиставлення об'єктів, вводячи іншу систему категоріальних уявлень, значно відмінну від сьогоденної (*ofer* – *ofer* замість *one* – *another*). У запропонованому ж випадку бачимо, що в поєднанні даного ад'єктивного елемента з кількісним числівником *one* обидва компоненти все ще сприймаються як окремі слова, але вживаються разом.

8. **Субстантиваци́я** атрибутивних прикметників, яка стає провідною відмінною рисою середньоанглійської прози, для поезії даного періоду властива значно меншою мірою: вона функціонує всього у 18% досліджених конструкцій. Наприклад: *For to seken Seint Jame and seintes at Rome; Clothed hem in copes to ben knowen from othere....*

У деяких випадках субстантивовані утворення навіть комбінувалися між собою, наприклад: *Swide muchele mid alle.*

Субстантиваци́я приблизно в половині випадків поєднується з означенням артиклем. Наприклад: *þe day dryez to þe derk; þe snawe ... þat snayped þe wylde.*

Особливо часто це поєднання має місце під час утворення слів на позначення походження, соціальної приналежності або національності. Наприклад: *Pa Englisce; Of alle manere of men, the meene and the riche; þer me moste libbe, / þe fremde ne þe sibbe.* Але, певна річ, ця тенденція не може вважатися єдиною існуючою узуальною моделлю, так як випадки вжитку прикметників на позначення походження або національності без означеного артикля теж не поодинокі. Наприклад: *Sæxisce men.*

Крім того, дуже часто зустрічаються атрибутивні прикметники, що перебувають на межі субстантиваци́ї, тобто ті, у сполученні яких з іменниками логічно очікувати опущення останніх за допомогою стилістичної фігури, відомої як еліipsis, задля більшої зручності вживання питомого найменування. У переважній більшості випадків прикметники, які виконують зазначену функцію, знову ж позначають походження або національність. Наприклад: *þa Troinisce men; Englisce men; The povere peple.*

Предикація

Набагато активніше, порівняно з прозовими текстами, у поезії функціонують предикативні прикметники та споріднені з ними утворення. Так, за результатами нашого дослідження, прикметник має в реченні предикативну роль приблизно у 23 % розглянутих випадків. Наприклад: *þe gurdel þat is golde-hemmed; whan softe was the sonne...; Наприклад: for silver is swete.*

Серед розглянутих моделей досить часто зустрічаються випадки інвертованого, препозитивного вживання предикативних ад'єктивних елементів. Наприклад:

- *Liðe him beo Drihten.*
- *Rose red was his colur.*
- *Wurst was Godhild þanne.*

Неодноразово зустрічаються також випадки використання предикативних прикметників у порівняннях. Наприклад:

- *For hit is grene as my goune.*
- *& al watz fresch as vpon furst...*

І, нарешті, досить цікавим феноменом стосовно предикативних прикметників у середньоанглійських поетичних текстах, за результатами нашого дослідження, є поліпредикація, що зустрічається в різноманітних контекстах. Наприклад:

- *Were the bishop yblessed and worth bothe his eris...*
- *Now am I fawty and falce ...?*

Синтактико-стилістичні особливості

Серед найцікавіших синтактико-стилістичних конструкцій, побудованих за допомогою прикметників й етимологічно близьких до них утворень, слід згадати, зокрема, різні засоби художньої виразності, засновані на повторенні, – передусім анафору та епіфору.

1. Анафоричні конструкції, побудовані за допомогою атрибутивних прикметників. Наприклад:

... & þa **sopere** word; sette to-gædre.
& þa þre boc; þrumde to are.

2. Епіфоричні конструкції, побудовані за допомогою повторюваних атрибутивних прикметників. Наприклад:

For his fader **saule**; þa hine forð brouhte.
& for his moder **saule**; þa hine to monne iber.
& for his **awene saule**; þat hire þe selre beo. Amen.

Етимологічно близьким до цього феноменом є випадки побудови за допомогою прикметників анафоричних градацій, які, як правило, зустрічаються в найархаїчніших зразках середньоанглійських поетичних творів (зокрема, 'King Horn'). Наприклад:

Godchild het his quen,
Faire ne migte non ben.
He hadde a sone þat het horn,
Fairer ne mihte non beo born ...
Fairer nis nan þane he was ...

Наступним важливим феноменом у нашому дослідженні синтактико-стилістичної специфіки вживання середньоанглійських прикметників є емпатична конструкція '**all the**' (наведена тут у її сучасній формі). Етимологічно вона походить від давньоанглійського '*se eal*', детальніше дослідження якого було проведене раніше [11]. У середньоанглійський період у досліджуваному текстовому матеріалі ця конструкція вже набуває свого сучасного вигляду, порушуючи давньоанглійську парадигму, і починає вживатися повсюдно. Так, на неї припадає близько 5 % з усіх досліджених синтаксично-узусальних моделей (найвищий відсоток з-поміж усіх синтактико-стилістичних структур). Наприклад: *alle þe mete*.

Близько 40 % випадків її використання поєднуються безпосередньо не з означуванням іменником, а з препозитивним до нього атрибутивним прикметником. Наприклад: *alle þo rich breþer*; *Alle þæ unstronge men*.

В окремих випадках замість такої структури означуваний іменник все одно супроводжується неприкметниковою постпозитивною атрибуцією. Наприклад: *all þe blode of his*.

Варто зазначити також, що означуване слово не обов'язково виражене іменником, а в окремих випадках субстантивацією інших значущих частин мови. Наприклад:

- *alle the foure ordres* (означуване слово – субстантивований числівник);
- *all þe wele of þe worlde* (субстантивований прислівник).

В окремих випадках дана емпатична конструкція замінювалася, як і в давньоанглійський період, поєднанням підсилювального прикметника *all* з присвійним займенником. Наприклад: *Brutus nom alle his freond...*

Паралельно із цим у середньоанглійських текстах можемо наочно спостерігати процес виникнення і розвитку іншої емпатичної конструкції – ‘*such a*’, яка набуває значного поширення на пізніших етапах. У розглянутих у процесі дослідження прикладах ця конструкція має очевидний етимологічний зв’язок з вищерозглянутою структурою ‘*al þe*’ і розвивається за її схемою. Наприклад: *þis a pure token*.

Ад’єктивні елементи втрачають свою належність до лексико-граматичного класу прикметників і переходять у інші частини мови. Наприклад: *with mony luflych lorde*.

Як бачимо з наведеного прикладу, ад’єктивний елемент *mony* (MnE *many*) вже переконливо функціонує як числівник, втрачаючи свої ад’єктивні властивості і даючи тим самим вагомі причини вважати його та подібні утворення такими, що від самого початку функціонували у складі інших лексико-граматичних класів.

Цікавою є середньоанглійська система ад’єктивних категоріальних протиставлень. Так, на давньоанглійському етапі, як це зазначалося вище, вона, як правило, мала такий вигляд: *ōþer* – *ōþer*. У середньоанглійський період сучасні відповідники *one* – *another* вже були сформовані, але розвивалися паралельно, окремо один від одного. Про розвиток компонента ранньонорманської парадигми протиставлення *another* вже говорилося у частині цієї статті, присвяченій атрибуції та її поєднанню із артиклем. Другий же компонент, *other*, активно функціонує в поєднанні з означеним артиклем, подекуди зазнаючи субстантивациї, але в жодному з розглянутих випадків не сполучаючись ні з яким іншим задля здійснення протиставлення. Наприклад:

- *He called to his chamberlayn ...; þat oþer ferkez hym vp.*
- *And mest he huuede tweie: þat on him het hafulf child, and þat oþer Fikenild.*

Подекуди в поетичних текстах зустрічаються випадки атрибутивного вживання іменників, а не логічних для такої ролі ад’єктивних утворень. У цьому феномені вбачаємо передумови виникнення явища поліномінації, надзвичайно властивого сучасній, аналітичній, англійській мові. Наприклад: *sarazins kene*.

У процесі здійснення нашого дослідження в поезії зустрівся навіть зразок вживання атрибутивних прикметників у складі постпозитивної означальної прикладки:

- *Murri þe gode king.*

Однак, оскільки такий випадок є поодиноким, вважатимемо такий вжиток радше оказіоналізмом, аніж повноцінною узуальною моделлю синтактико-стилістичного функціонування середньоанглійського прикметника.

Підіб’ємо підсумки проведеного дослідження. Так, у сфері прикметникового вжитку найбільш поширеною стає атрибутивна синтаксична функція. Крім того, в поетичних джерелах знову починає активно функціонувати предикативна функція, інколи навіть набуваючи форми поліпредикації. Анафоричні й епіфоричні конструкції, градації, емпатичні конструкції та відокремлені прикладки являють собою переважну більшість синтактико-стилістичних конструкцій, характерних для англійської поезії даного періоду. Однак слід зазначити, що критеріями поширеності / непоширеності явищ слід користуватися обережно та критично. Поширеність явища може відзначатися доволі низьким ступенем частотності, але наявність численних висновків/наслідків дає підставу віднести це явище до правмовної площини [7, с. 73].

Стан прикметникової узуальної парадигми в такому випадку виявляється суттєво градуйованим залежно від семантичної специфіки тексту, у якому вона

проявляється в кожному окремому випадку. Саме цим, очевидно, пояснюється феномен поетичного твору *King Horn*. Справа в тому, що метричний романс *King Horn* – за семантико-функціональною специфікою вжитку прикметника, найближчий до давньоанглійської парадигми текст з усіх розглянутих матеріалів, до того ж це парадигма, властива давньоанглійській прозі. Дотепер, на думку більшості вчених, така ситуація вважалася теоретично неможливою.

Підсумовуючи, можна зазначити, що для поетичних творів тягар повсемісного впливу панівної франко-скандинавської традиції не був настільки важким, як у інших сферах. Поясненням цьому може бути те, що у тогочасній французькій країні не було тих типових проблем, які усі попередні віки тяжіли над англосаксонським суспільством: питання нагальної християнізації, проблема об'єднання всіх діалектів і відповідно королівств Гептархії тощо. У французькому суспільстві (як, власне, і в тогочасних скандинавських країнах) була дуже добре розвинена власна поетична традиція, не обтяжена подібними ускладненнями. А отже, і контроль за місцевою, англійською поетичною традицією виявлявся значно менше. Як наслідок, синтактико-функціональна специфіка ад'єктивної узусальної парадигми найдовше утрималася саме в середньоанглійській поезії, що без урахування цих факторів вважалося б неможливим.

Таким чином, можемо зробити висновок, що в давньоанглійській мові визначальним фактором для вживання ад'єктивних елементів ставав семантико-функціональний, а з аналітизацією мови він поступився позиціями на користь синтаксичної потреби. Тож, на середньоанглійському етапі розвиток англійської мови, як у випадку поетичних текстів, так і в прозі, детермінувався переважно факторами суто екстралінгвістичного характеру.

Бібліографічні посилання

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова / АН СССР; Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
2. Драгунов А. А. Грамматическая система современного китайского разговорного языка / А. А. Драгунов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1962. – 270 с.
3. Жигadlo В. Н. Изменения от древне- к среднеанглийскому в области глагольной переходности / В. Н. Жигadlo // Исследования по английской филологии: Сборник II. – Л., 1961. – С. 83–97
4. Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1978. – 116 с.
5. Левицький В. В. Антологія англійської мови: тексти з коментарями, вправи та етимологічний словник = Anthology of the English Language: Texts with Comments, Exercises and Etymological Glossary: навч. посіб. / В. В. Левицький, О. В. Соловйова. – Вінниця: Нова кн., 2012. – 240 с.
6. Мороховский А. Н. Слово и предложение в истории английского языка / А. Н. Мороховский. – К.: Вища шк., 1980. – 216 с.
7. Общее языкознание. Методы лингвистических исследований / под ред. Б. А. Серебренникова. – М.: Наука, 1973. – 320 с.
8. Силин В. Л. Родственная лексика германских языков. Сравнительно-семасиологическое исследование: учеб. пособие / В. Л. Силин. – Д.: ДГУ, 1984. – 90 с.
9. Харитончик З. А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка / З. А. Харитончик. – Мн.: Вышэйшая шк., 1986. – 96 с.
10. Шабаліна О. О. Синтактико-стилістичні характеристики прикметників та ад'єктивних елементів у давньоанглійській прозі (на матеріалі «Англосаксонської Хроніки») / О. О. Шабаліна // Наук. зап. Сер.: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, 2013. – Вип. 118. – С. 588–594.

11. Шаманаева А. Н. К вопросу о синтаксической природе сложных прилагательных в современном английском языке / А. Н. Шаманаева // Лингвистические исследования. – Синтаксический анализ предложения. – М., 1983. – С. 218-226.
12. Ярцева В. Н. Исторический синтаксис английского языка / В. Н. Ярцева; АН СССР. Ин-т языкознания. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – 308 с.

Надійшла до редколегії 24.02.14

УДК 811.162.4'373

І. М. Шпітько

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

НАЗВИ МЕБЛІВ ДЛЯ ВІДПОЧИНКУ В СУЧАСНІЙ СЛОВАЦЬКІЙ МОВІ

Комплексно проаналізовано назви меблів для лежання та сидіння в сучасній словацькій мові з погляду етимології, утворення, семантики та функціонування: виявлено лексичні одиниці, що номінують різні види меблів й активно чи пасивно функціонують у сучасній словацькій мові; проаналізовано їх етимологію, семантику; описано структурно-словотвірні особливості. Визначено питомий і запозичений шари словацьких найменувань меблів для відпочинку, способи їх творення.

Ключові слова: меблева лексика, лексико-тематична парадигма, етимологія, структурно-словотвірні особливості.

Шпітько І. Н., Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. *НАЗВАНИЯ МЕБЕЛИ ДЛЯ ОТДЫХА В СОВРЕМЕННОМ СЛОВАЦКОМ ЯЗЫКЕ*

Комплексно проаналізовані названня мебелі для сидіння і лежання в сучасній словацькій мові з точки зору етимології, утворення, семантики та функціонування: визначені лексичні одиниці, що номінують різні види мебелі й активно чи пасивно функціонують у сучасній словацькій мові; проаналізовано їх етимологію, семантику; описано структурно-словообразовательні особливості. Виявлені існуючі й заимствовані шари словацьких найменувань мебелі для відпочинку, способи їх утворення.

Ключевые слова: мебельная лексика, лексико-тематическая парадигма, этимология, структурно-словообразовательные особенности.

Shpitko Iryna, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. *NAMES OF LEISURE FURNITURE IN MODERN SLOVAK LANGUAGE*

The article touches upon the issue about using of the vocabulary of furniture for seating and lying in modern Slovak Language. The aim of the research is to determine origin regularity and names created to denote leisure furniture in the up-to-date language and analysis of their semantics and practicality. In order to get the aim we set up next definitions: there were defined lexical items which describe different kinds of leisure furniture and can often or rarely being used in present-day language; analysis of their semantics and practicality; their structural and derivational peculiarities were described.

On the research etymology basis there was defined that as part of investigate lexico-thematic paradigm there are some items that came from ancestor language: words that are based on Slovak appropriate dictionary; foreign lexis. The determined basis of furniture's word formations were not only the Proto-Slavic foundations, but also Indo-European languages, especially Latin and German languages. The suffix morpheme -k(a) was the word-formative suffix that was used for vocabulary of leisure furniture. Some of these Slovak words were set up by semantic way. It is vital to note that high using activity typical for words which include the Proto-Slavic base. They also are used as the base for formation of complex items, which are applicable to naming units of new furniture. The

existence of fundamental researching of define paradigms in specific languages could be the base for further contrastive investigations in the group of affined Slavonic languages.

Keywords: furniture's vocabulary, lexico-thematic paradigm, etymology, structural and derivational peculiarities.

Сучасна славістика характеризується розширенням кола лінгвістичних досліджень. Предметом наукового зацікавлення часто стає лексика окремих тематичних груп. Дослідницький інтерес до словникового складу мови, який номінує меблі, у кожній слов'янській мові є важливим аспектом лексикологічних досліджень, тому лінгвістичний аналіз цієї лексичної парадигми закономірний та необхідний. Словацькі назви меблів на сьогодні ще недостатньо вивчені. Постає низка питань, пов'язаних з історією їх становлення, розвитку, функціонуванням, особливостями семантики та структури, адже цей пласт лексики широко представлений у будь-якій мові й активно використовуються в усіх видах мовної діяльності, що пояснюється важливим функційним призначенням їх та комунікативними потребами носіїв мови. Тематична група (ТГ) «назви меблів» разом з іншими ТГ («назви кухонних приладів, посуду», «назви одягу», «назви інструменту», «назви побутової техніки» тощо) входить до лексико-семантичного поля «назви предметів повсякденного вжитку» [3]. На сьогодні в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників чітко визначено сутність понять, ознаки й критерії розмежування таких організованих лексичних об'єднань, як тематична група і лексико-семантичне поле (див., наприклад, праці в слов'янському мовознавстві Г. В. Бикової, О. Б. Пилаєвої; О. О. Половинко; Й. Долника) [2; 6; 8]. Спираючись на сучасні лексикологічні теорії, кваліфікуємо тематичну групу як об'єднання лексем, що позначають окрему предметну галузь, склад якої обумовлений явищами екстралінгвістичними і відображає позамовні знання носіїв мови щодо деякої категорії предметів. Отже, оскільки основою для виокремлення тематичної групи служать реальні предмети та поняттєва сфера, то вона охоплює всі лексичні одиниці, пов'язані з позначенням певних предметів: у нашому дослідженні – це меблі для відпочинку. Предметне середовище, яке слугує основою існування людини, широко відбивається в лексичній системі мови, складником якої є найменування меблів. З урахуванням інтегральних і диференційних компонентів значення в семантиці меблевих номінацій у структурі тематичної групи «меблі житлового приміщення» виділено вужчі лексико-тематичні парадигми: 1) назви меблів за функційним призначенням; 2) назви комплектів меблів за призначенням приміщення чи функційної зони; 3) назви меблів за комплектністю; 4) назви матеріалів для виготовлення й оздоблення меблів тощо. Подальша ієрархізація цих груп лексики та об'єднання їх складників за ознакою спільного класифікатора поняття уможливила виділення в структурі вищезгаданих тематичних підгруп вужчих лексичних парадигм. Так, наприклад, у лексико-тематичній парадигмі «назви меблів за функційним призначенням» визначено вужчі групи меблевих номінацій за трьома функціями: для лежання і сидіння, для зберігання та розташування різних предметів, для роботи та прийому їжі [5, с. 9]. Підтримуючи зазначений поділ меблевої лексики, об'єктом нашого вивчення ми обрали номінації меблів для лежання й сидіння, адже межі наукової статті не дозволяють ґрунтовно описати всі лексичні підгрупи одразу, інші лексико-тематичні парадигми неодмінно стануть об'єктом окремого дослідження.

Мета нашого дослідження – з'ясувати закономірності походження й творення назв меблів для відпочинку в сучасній словацькій мові, проаналізувати їх семантику й функціонування. Для досягнення мети необхідно виконати такі **завдання**: виявити лексичні одиниці, що номінують різні види меблів для сидіння й

лежання, які активно чи пасивно функціонують у сучасній словацькій мові; проаналізувати їх етимологію, семантику; описати структурно-словотвірні особливості. Джерельною базою слугували словацькі лексикографічні видання, а також словацькі Інтернет-сайти з продажу та реклами меблів.

Формування тематичних парадигм слів відбувалося в різні періоди, починаючи з епохи індоєвропейської спільності. Назви цілого ряду предметів довкілля, домашнього вжитку потребували номінацій, оскільки були необхідні людині в процесі її практичної діяльності. Наповнення парадигм відбувалося поступово, так само як і формування лексичної системи в цілому. Лексико-тематична парадигма «назви меблів для сидіння та лежання» як і «лексико-семантична система будь-якої мови в цілому формувалася шляхом успадкування лексики прамов, власного словотворення і запозичення слів у інших мов» [1, с. 240; 8, s. 212].

На позначення меблів для сидіння й лежання в словацькій мові нами виявлено такі номінації: *lavica, stolec, stolica, stolička, taburet, kreslo, tron, fotel, klubovka, ušiak, legátka, leňoška, polohovacie kreslo, húpacie kreslo, skladacia posteľ/kreslo, barová stolička, kancelárske kreslo, jedálenská stolička, skladacia stolička, sedacia súprava, dvojsedák, pohovka, diván, gauč, kanapa, otoman, váľanda, šezlón, posteľ, relaxačná pohovka, relaxačné ležadlo, detská postieľka, poschodová posteľ, zvýšená posteľ, posteľ s úložným priestorom* та ін.

Початковий етап формування побутової лексики слов'ян, зокрема лексики на позначення меблів, пов'язаний з найдавнішим періодом, коли праслов'яни прагнули облаштувати своє житло, і тому меблі для відпочинку самої людини є одними з перших предметів побуту в помешканнях слов'ян. Певна кількість меблевих найменувань у сучасній словацькій мові належить до найдавнішого пласта лексики: одні номінації є праслов'янські за походженням і зберігають індоєвропейські корені, інші – утворені в більш пізній період на основі праслов'янських або запозичених коренів.

Словацька лексема *lavica*, «predmet zhotovený obyč. z dreva, slúžiaci na sedenie pre dve al. viac osôb: školská l., drevená, kamenná l.» [SSJ], букв. «предмет, виготовлений зазвичай з дерева, слугує для сидіння двох чи більше осіб», успадкована з праслов'янської **lavica* < **lava*. Етимологію слов'янського **lava* дослідники пов'язують з литовським словом *lôva* «нари; ліжко», латиським *lâva* «нари; ліжко; приполи», індоєвропейським коренем **leu-* «відрізати, відділити» (оскільки лава – це саме відрізаний шмат дошки) [ЭССЯ, т. 14, с. 52 – 55]. Слц. *lavička* – зменшено-пестлива форма до *lavica*.

Індоєвропейське коріння мають і назви меблів для сидіння, призначені для однієї особи, що позначаються в словацькій мові різними найменуваннями: *stolec* – «stolička s operadlom al. zariadenie na sedenie bez operadla», букв. «стілець із спинкою або меблі для сидіння без спинки», *stolica* – «lavica na sedenie pre jednu al. viac osôb (niekedy umelecky vypracovaná)», *stolička* – «súčasť bytového zariadenia, kus nábytku rozličným spôsobom upravený na sedenie pre jedného človeka» [SSJ], букв. «частина кімнатного умеблювання, різним способом виготовлена для сидіння однієї особи»: *Sadol si k stolu, prehnúc sa pohodlne na operadlo stolca* (Jégé), *Vyniesli na dvor kuchynský nábytok: skrinku na riad, stôl, stolec, lavičku, poličku na hrnčeky* (Zúb.); *Za každým stolom sedelo mnoho ľudí, stisnutých na stolicach.* (Tomaš.); *V spálni boli porozostavované kreslá a stoličky, zastreté kobercami a kožušinami* (Jégé) [SSJ]. Слов'янські, зокрема й словацькі, номінації на позначення стільця етимологи пов'язують із праслов'янською лексемою **stolъ*, яка не має точно визначеного походження, але її порівнюють з литов. *stâlas* «стіл», д.-прус. *stalis*, лит. *užstalis* «місце за столом», гот. *stôls* «стілець», прасл. **stati*, **stoj* [CES, с. 611; ЭСРЯ, т. 3, с. 764; ЕСУМ, т. 5, с. 419]. Цілком можливо,

що меблі, які розташовувалися біля стола і були призначені для сидіння, давні слов'яни номінували **stolьсьь*, **stolica*.

До аналізованої групи на основі загальної семи «меблі» належить номінація *kreslo*, «*stolička s operadlami pre chrbát i lakte*» [SSJ], тобто «стілець із спинкою для спини та ліктів». Появу цього виду меблів пов'язують з бурхливим розвитком такого промислу, як плетіння виробів з лози. Можливо, саме тому етимологи виводять праслов'янські лексеми **kreslo/*krěslo* з індоєвропейських коренів **kret-/kert-* «крутити, в'язати» [ЕСУМ, т. 3, с. 98]. За твердженням дослідників, досить складно з'ясувати походження цієї назви через те, що у слов'янських мовах і діалектах наявна різноманітна семантика відповідників праслов'янського **kreslo/*krěslo* (див. ЕССЯ, т. 12, с. 128). «Цілком очевидно, – підсумовує визначний етимолог і дослідник слов'янських мов О. М. Трубачов, – що значення «стул, сидіння» лише поступово розвинулись із семантики рамкової конструкції і наочними є випадки, коли **kreslo/*krěslo* позначає не будь-яке сидіння, а те, що було у повозці, санях, човні» [ЕССЯ, т. 12, с. 128].

На позначення предметів обстановки приміщень і квартир давні слов'яни утворюють лексему **nabyťkь* шляхом додавання суфікса *-ьkь* до праслов'янського деривата **nabyť* «придбати, оволодіти, купити», яке є похідним префіксальним найменуванням від **byti* «бути», що бере початок з індоєвропейського **bhūti-s* [ЕССЯ, т. 21, с. 220; т. 3, с. 155]. Давню слов'янську номінацію **nabyťkь* із цим же значенням зберігають споріднені словацька й чеська мови: словац. *nábytok* – «(drevené, čalunené ap.) predmety na zariadenie miestností, bytov: sektorový, kancelársky, kuchynský n.» [KSSJ]; чеськ. *nábytek* – «zařízení bytu», тобто «обстановка квартири» [PSJČ]. Інші слов'янські мови на позначення гіпероніма використовують лексему *меблі*, запозичену з французької мови – *meuble* «меблі, рухоме майно» (нім. *Möbel*) [ЕСУМ, т. 3, с. 426]; рос. *мебель*, укр. *меблі*, пол. *meble*, болг. *мебели*, макед. *мебел*.

У процесі творення назв різних видів меблів у словацькій мові використовується суфікс *-k-a*. Він активно поєднується з твірними основами індоєвропейських і праслов'янських слів. Так, на позначення м'яких меблів для сидіння або лежання в сучасній словацькій мові найбільш уживаною є лексема *pohovka* «*čalunený nábytok na sedenie al. ležanie (s operadlami al. bez nich)*» [KSSJ], букв. «м'які меблі для сидіння або лежання (із спинкою або без неї): *Pochodil si po kuchyni, pripravil si lôžko, pritisol k pohovke stoličku s popolníkom a vyzliekol sa* [SSJ]. Цей номен виник шляхом поєднання твірної основи дієслова *pohoviet' si* із значенням «s pôžitkom si odpočinúť: *p. si v kresle*» [KSSJ], букв. «із задоволенням відпочити», із словотворчим формантом *-k-a*, який утворює назви предметів. Новоутворена лексема засвідчує, що похідне слово містить сукупність значень усіх структурних компонентів. Семантика дієслова *pohoviet' si* розвивалася з *hoviet'* «балувати, пестити, ніжити», яке за даними етимологічних словників, сягає праслов'янського **goveři* і є етимологічно тотожним лат. *faveō, favēre* «сприяти, бути милостивим; зберігати мовчання» [ЕССЯ, т. 7, с. 72; ČES, с. 212].

На розвиток словацької мови значно вплинула латинська мова. Цей вплив почався з найдавнішого періоду і тривав майже до XX ст., оскільки після падіння Великоморавської імперії словаки опинилися в складі багатонаціональної Угорщини, у якій латина як наднаціональний нейтральний засіб культурного спілкування відзначалася високою життєстійкістю та була офіційною мовою [11, с. 11]. У групі меблевих найменувань нами виявлено назви, що мають латинське коріння. Напр., лексема *legátka*, «*stolička s vyrezávaným operadlom*», номінує стілець з різьбленою спинкою: *Sadla si na legátku s vyrezaným srdcom na operadle* (Vaj.)

[SSJ]; мотивувальним словом є латинське *lēgātum*, тобто «заповідане майно» [4, с. 273].

Найбільш плідними виявилися в минулому контакти словацької мови з німецькою, яка протягом тривалого часу була другою літературною мовою після латини. Як відзначають дослідники, найтісніші контакти в словаків і чехів з німцями встановлюються вже під час зародження феодалізму, коли правителі цих народів у межах державної політики запрошують на свої порожні землі німецьких колоністів з метою будівництва міст і розвитку ремесел [6, с. 22]. Саме на цей час, період середніх віків, припадає й розвиток меблевого виробництва [4, с. 4]. Припускаємо, що в цей час почала функціонувати лексема *leňoška*, якою в словацькій мові позначають певний вид м'якого крісла для зручного сидіння або лежання: *leňoška* – «stolička vzadu s operadlom, obyč. čalúnená, pohovka» [SSJ], букв. «стілець із спинкою, як правило м'який, диван»: *Potom odrazu vstala, presunula hojďaciu leňošku naproti Ramlerovi, a uložíť sa v nej, s rukami podloženými pod hlavu a s vypätými prsami, odrazila sa špicom topánocky od dlážky; leňoška sa rozkoľovala...* [SSJ]. На наш погляд, у словацькій мові ця лексема могла утворитися в ті часи, коли на позначення «спинки стільця» в давньословацькій мові функціонувало слово *leňoch*, яке «Словник словацької мови» подає як застаріле, «*leňoch*³ zastar. operadlo, napr. na diváne» [SSJ], де *operadlo* «спинка». Словацьке *leňoch* прямо або за посередництва чеської мови, у якій *lenoch* – «спинка в стільця», походить з німецького *Lehne* з тим самим значенням, яке, у свою чергу, утворилося із середньовиснонімецького *(h)lina* від *(h)linēn* «спиратися» [ČES, с. 338].

Підґрунтям для формування словацьких найменувань слугують лексеми англійського походження. Наприклад, іменник *klub* *angl.* «organizácia, spolok pre pestovanie spoločenských stykov, literatúry, športu, politiky» [SCS], поєднуючись із словацьким словотворчим формантом *-ov-k-a*, утворює номінацію *klubovka*, яка позначає глибоке зручне крісло із суцільною спинкою (*klubovka* «hlboké pohodlné kreslo s plnými operadlami: kožená k.» [KSSJ]). Семантика кореневого сегмента цієї похідної номінації свідчить про призначення цього виду меблів для організацій, установ тощо.

У досліджуваній групі наявні поодинокі складні назви меблів, утворені шляхом основоскладання. За походженням вони власне словацькі – *dvojsedák, dvojsedačka* – і номінують диван, який має два місця для сидіння як одне ціле, призначене для двох осіб [SSJ]: *Rozkladací dvojsedák DAVOS SOF.2,5S, koža SL. Luxusná novinka od vynikajúceho výrobcu čalúneného nábytku Wajnert* (<http://www.heureka.sk/>).

Творення назв меблів у словацькій мові відбувалося також і завдяки неморфологічним способам творення – семантичній деривації, способу творення, в основі якого лежить переосмислення значення слова без зміни морфемного складу шляхом метонімізації та метафоризації [9, с. 101]. Предмет меблів, призначений для лежання й сну, передусім уночі, тобто ліжко, має в словацькій мові назву *posteľ* – «nábytok slúžiaci na ležanie, spanie (najmä v noci), obyč. so slamníkom al. matracmi, lôžko na počnú odpočinok: drevená, kovová, železná p.» [SSJ]. Етимологи відзначають загальнослов'янський характер цієї номінації, проте праслов'янські **postelb*, **postel'a*, утворені від дієслова **postlati*, мали значення «те, чим ліжко застелене» [ČES, с. 490]. У процесі історичного розвитку предки словаків цим же словом почали іменувати й сам предмет, який застеляли, тобто відбулося метонімічне перенесення назви з одного предмета дійсності на інший. Отже, лексема *posteľ* функціонує в сучасній словацькій мові зі значенням «ліжко»: *Alena uloží mladšiu dcéru do ich posteľe a tá už zaspáva* [SSJ].

До питомої лексики на позначення меблів для відпочинку належить така словацька номінація, як *ušiak* – 2. «*fotel so zvýšenými bočnými operadlami hlavy*» [KSSJ], яка називає вид крісла, що має високо підняту спинку і тримає голову з боків: *Sedel tam vari päť minút, v hlbokom plyšovom ušiaku...* [SSJ]. Це значення утворилося в результаті метафоричного перенесення, пор. *ušiak* 1. *zajac al. iné ušaté zviera* [KSSJ], букв. «засець або інша вухата тварина».

У досліджуваній тематичній групі наявні й запозичені з інших мов найменування меблів, адже словниковий склад будь-якої мови – це відкрита, динамічна система. Як правило, до групи запозичених назв меблів у словацькій мові належать такі, які відомі й іншим слов'янським мовам, тому їх ґрунтовний аналіз вважаємо недоречним. Мовою-джерелом словацьких меблевих запозичень були європейські та східні мови: французька (*fotel, kanapa, otoman*), англійська (*gauč* – angl. «*širšia pohovka (s operadlami) na spanie*», тобто диван), грецька (*tron*), арабська (*taburet*), перська (*diván*) [SCS]. Варто відзначити, що запозичені в різний період мебелі найменування в сучасній словацькій мові в основному перебувають у пасиві. Лексеми, які використовуються мовцями рідко, словацькі мовознавці визначають як ті, що застарівають, «*zastarávajúci*», застарілі «*zastaraný*», архаїзми «*archaické slová*» та історизми «*historizmy*», тобто виділяють різні категорії назв відповідно до вияву міри «старості» [10, s. 199]. До групи меблевих назв, що застарівають, за даними словацьких лексикографічних видань, належать саме запозичені номінації: *diván* *zastaráv.*, *kanapa* *zastaráv.*, *otoman* *zastaráv.* тощо [KSSJ, SSJ]. Як засвідчують Інтернет-джерела, у сучасній словацькій мові переважно використовуються найменування слов'янського походження.

Сучасне зростання асортименту меблів для сидіння та лежання, поява новітніх технологій їх виробництва, вражаючі дизайнерські інновації в проектуванні меблів зумовлюють появу нових найменувань, а відповідно й поповнення досліджуваної групи. Стрижневими словами для формування інноваційних найменувань меблів є найдавніші словацькі мебелі номени-іменники – *stolička, kreslo, posteľ, pohovka*, які поширюються прикметниками чи дієприкметниками, утворюючи в основному двокомпонентні номінативні словосполучення, зрідка багатоконпонентні: *jedálenská stolička, barová stolička, skladacia stolička, rozkladacie kreslo, kancelárske kreslo, polohovacie kreslo, húpacie kreslo, skladacia posteľ/kreslo, poschodová posteľ, zvýšená posteľ, detská postieľka, relaxačná pohovka, posteľ s úložným priestorom*.

Отже, на основі проведеного етимологічного аналізу нами встановлено, що в складі досліджуваної лексико-тематичної парадигми наявні одиниці, успадковані з прамови; слова, утворені на власне словацькому мовному ґрунті; лексика іншомовного походження. З-поміж словацьких назв меблів переважають похідні найменування, утворені в основному суфіксальним способом. Мотивувальною базою формування меблевих номінацій були як праслов'янські основи, так і основи індоєвропейських мов, переважно латинської та німецької. Словотворчим суфіксом, який брав участь у дериваційному процесі найменування меблів для відпочинку, є суфікс *-k(a)* або його варіанти. Деякі словацькі назви меблів для відпочинку сформувалися семантичним способом. Високою активністю вжитку відзначаються ті словацькі найменування меблів, які своїм корінням сягають праслов'янської епохи. Вони ж слугують базою для творення складених найменувань, які в сучасному житті позначають нові види меблів для відпочинку. Наявність ґрунтовних описів певних тематичних парадигм у конкретних мовах стане фундаментом для подальших контрастивних розвідок у групі споріднених слов'янських мов.

Бібліографічні посилання

1. **Бондар О. І.** Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
2. **Быкова Г. В.** Сфера природного в національно-языковой специфике русского и эвенкийского языков : монография / Г. В. Быкова, О. Б. Пылаева. – Режим доступу : <http://window.edu.ru/resource/192/71192>
3. **Іванов А. О.** Основи зіставного дослідження лексичних одиниць на позначення предметів повсякденного вжитку в сучасній українській та англійській мовах / А. О. Іванов. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/3723/1/05iaoaum.pdf>.
4. **Козаржевский А. Ч.** Учебник латинского языка / А. Ч. Козаржевский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 312 с.
5. **Муляр І. В.** Формування назв меблів житлового приміщення в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / І. В. Муляр. – Д., 2013. – 20 с.
6. **Половинко Е. А.** Лингвистические и экстралингвистические факторы наполнения семантических полей в русском языке (семантическое поле *возраст*) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Е. А. Половинко. – Д., 2006. – 188 с.
7. **Тугушева Р. Х.** Очерки по сопоставительной лексикологии чешского и словацкого языков / Р. Х. Тугушева. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2003. – 232 с.
8. **Dolník J.** Lexikológia / J. Dolník. – Bratislava : UK, 2003. – 237 s.
9. **Kredátusová J.** Kontrastívna lexikológia pre prekladateľov (rusistov a ukrajinistov). / J. Kredátusová, J. Opalková. – Prešov : FFPU, 2010. – 158 s.
10. **Orgoňová O.** Lexikológia slovenčiny / O. Orgoňová, A. Bohunická. – Praha : Columbus, 2012. – 282 s.
11. **Paulini E.** Dejiny spisovnej slovenčiny / E. Paulini. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983. – 248 s.

Словники

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm.

ЭСРЯ – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – Режим доступу : <http://essja.narod.ru/index.htm>.

ČES – Rejzek J. Český etymologický slovník / J. Rejzek. – Praha : LEDA, 2001. – 752 s.

KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka. – Bratislava : VEDA, 2003. – 986 s.

SCS – Slovník cudzích slov (akademický). – Режим доступу : <http://slovníky.korpus.sk>.

SSJ – Slovník slovenského jazyka. – Режим доступу : <http://slovníky.korpus.sk>.

PSJČ – Příruční slovník jazyka českého. – Режим доступу : <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/>.

Надійшла до редколегії 21.01.14

ЗМІСТ

Anisimova A. I. Lexical and semantic structure of the concept <i>multilingualism</i> in modern english	3
Апоненко И. Н. Особенности наименования персонажей в цикле сказок «Посолонь» А. М. Ремизова	9
Берегова О. А. Статус загадки як текстової категорії	17
Брага І. І. Сучасний стан соціолінгвістичної термінології (до постановки проблеми)	22
Гимер Н. О. Міжнародні терміноелементи у фаховій лексиці косметики та косметології	32
Гірняк С. П. Мова як соціальне явище в концепції Романа Смаль-Стоцького та Ярослава Рудницького	38
Жадлун М. И. Лексическая интерпретация звукового восприятия воды в поэзии М. Цветаевой	45
Ким Л. А. К вопросу о типах единиц специальной номинации.....	51
Knoll A. Manuscriptorium: seamless access to old european written heritage	57
Коломойченко А. Е. Векторы освоения иноязычного имени собственного в русском художественном тексте	62
Коробка Г. А. Лингвокультурные стереотипные шутки в этикетном общении	66
Космеда Т. А., Прасол О. П. «Політичний» фразеологізм у мовній свідомості галичан і поляків: проблема трактування	77
Крайняк О. М. Словотвірні моделі маркованого еліпса.....	83
Куварова Е. К. Опосредованный вокатив в системе языковых средств адресации письма.....	89
Lapinska O. M. Grammatical transformations in scientific-technical translation.....	97
Меньшиков И. И. Текст и его дифференциальные признаки	101
Онанченко А. В. О дискуссионных вопросах науки переводоведения	107
Панченко Е. И. Прецедентное имя в диалекте кокни	112
Пикалова А. Н. Типы разговорных структур и элементов в устном научном монологе	117
Пожидаєва І. В. Маніпулятивний потенціал дейктичних займенників другої особи в блог-комунікації (на прикладах фрагментів російсько-, франко- і україномовних блогів)	122
Попова Е. Н. Коллективный проект как одна из форм организации самостоятельной работы студентов неязыковых специальностей	128

Приходько А. М. Мовленнєва діяльність у лінгвофілософських вимірах	133
Романец Ю. Р. Концептуально-дискурсивний аналіз фрейма «свойства металлических материалов»	141
Смирнова М. С. Поняття стратегії і тактики релігійної проповіді з позицій комунікативно-дискурсивного підходу	150
Suima I. P. Translation of the newspapers' headlines	158
Тимралиева Ю. Г. Пространство и время в лирике немецкого экспрессионизма	163
Шабаліна О. О. Синтактико-функційні зміни в узуальній парадигмі прикметників у процесі переходу від давньо- до середньоанглійського етапу розвитку мови (на базі дослідження середньоанглійських поетичних творів)	169
Шпілько І. М. Назви меблів для відпочинку в сучасній словацькій мові	177

CONTENTS

Anisimova A. I. Lexical and semantic structure of the concept <i>multilingualism</i> in modern english	3
Aponenko I. N. The character names peculiarities in the collection of O. M. Remizov's fairy tales «posolon»	9
Beregova O. A. Riddle status as text category	17
Braha I. I. The modern state of the sociolinguistic terminology (to the problem statement)	22
Gymer N. O. International terms-elements in professional vocabulary of cosmetics and cosmetology	32
Hirnyak S. P. Language as a social phenomenon in the concept of Roman Smal'-Stotskyi and Iaroslav Rudnitskyi	38
Zhadlun M. LEXICAL Interpretation of the acoustic perception of water in M. Tsvetayeva's poetry	45
Kim L. A. About types of special nomination units	51
Knoll A. Manuscriptorium: seamless access to old european written heritage	57
Kolomoichenko A. E. Foreign name adaptation vectors in russian artistic text	62
Korobka G. A. Linguocultural stereotype jokes in etiquette communication	66
Kosmeda T. A., Prasol O. P. «Political» phraseological unit in the language consciousness of halychyna inhabitants and the poles	77
Kraynyak O. M. Word-formative models of the marked ellipse	83
Kuvarova O. The mediated vocative in the system of addressing language means of the letter	89
Lapinska O. M. Grammatical transformations in scientific-technical translation	97
Menshikov I. I. Text and its differential signs	101
Onanchenko A. V. About controversial issues of the translation studies	107
Panchenko E. I. Precedent personal names in cockney dialect	112
Pikalova G. M. Types of colloquial structures and elements in oral scientific monologue	117
Pozhidaeva I. V. Manipulative potential of the second person deictic pronouns in blog-communication (on the examples from Russian, French and Ukrainian blogs)	122
Popova Elena. A team project as one of the forms of organization of students' independent work for non-linguistic specialties	128
Prykhodko A. N. Speech activity in linguophilosophical dimensions ...	133

Romanets J. Conceptual and discourse analysis of the frame «properties of metals».....	141
Smirnova M. S. The concepts of strategies and tactics of religious sermons from the standpoint of communicative and discursive approaches	150
Suima I. P. Translation of the newspapers' headlines.....	158
Timralieva J. Place and time in the lyrics of german expressionism.....	163
Shabalina O. O. Syntactical and functional changes in the ajectives' usual paradigm at the edge of old and middle english periods (the research based on the studies of Middle English poetry).....	169
Shpitko I. M. Names of leisure furniture in modern slovak language	177

Наукове видання

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
МОВОЗНАВСТВО

Заснований у 1993 р.

Вип. 20 (1)

Українською, російською, англійською мовами

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 7898 від 17.09.2003 р.*

Редактор І. І. Стадник
Коректор Т. І. Севост'янова
Оригінал-макет В. В. Спіріна

Підписано до друку 21.05.14. Формат 70х1081/16. Папір офсетний.
Друк плоский. Ум. друк. арк. 16,45. Обл.-вид. арк. 15,78. Ум. фарбовідб. 16,45.
Тираж 100 пр. Зам. № 4810.

Віддруковано в ТОВ «РоялПринт»
пр. Кірова, 97-К, м. Дніпропетровськ, 49054
тел. (056) 794-61-04(05)
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 4121 від 27.07.2011